

29676
339/1.

AZ
EVÁNGÉLIUM SZERINT REFORMÁLT ERDÉLYRÉSZI
EGYHÁZKERÜLET
FŐ-, KÖZÉP- ÉS ELEMI OSKOLÁINAK
ÁLLAPOTRAJZA.

ÁLTALÁNOS TÖRTÉNETI ADATOKKAL, HÉSZ ÉVRE VISSZAPILLANTÓ STATISZTIKÁVAL,
GRÁFIKUS TÁBLÁVAL ÉS A KOLLÉGIUMI ÉPÜLETEK KEPEIVEL ILLUSZTRÁLVA.

*

HÁZÁNK EZERESZTENDŐS FENNÁLLÁSÁNAK EMLÉKÉRE

IRTA ÉS SZERKESZTETTE

PARÁDI KÁLMÁN,

KOLOZSVÁRI EV. REF. KOLLÉGIUMI TANÁR ÉS EGYHÁZKERÜLETI TANÜGYI ELŐADÓ.

KIADTA

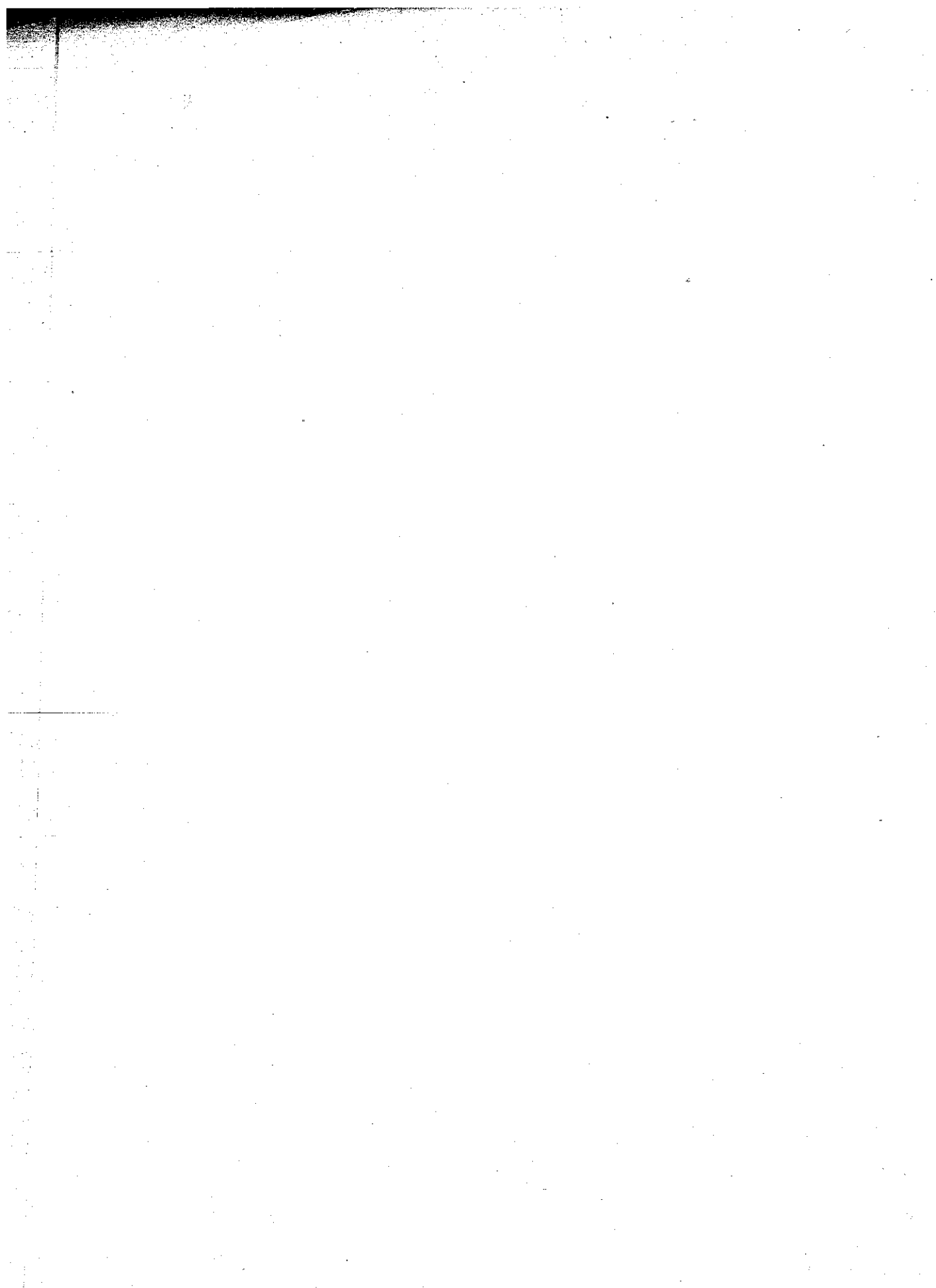
AZ ERD. EV. REF. EGYHÁZKERÜLET IGAZGATÓ-TANÁCSA.

KOLOZSVÁR,

AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJA.

1896.

ELŐSZÓ.

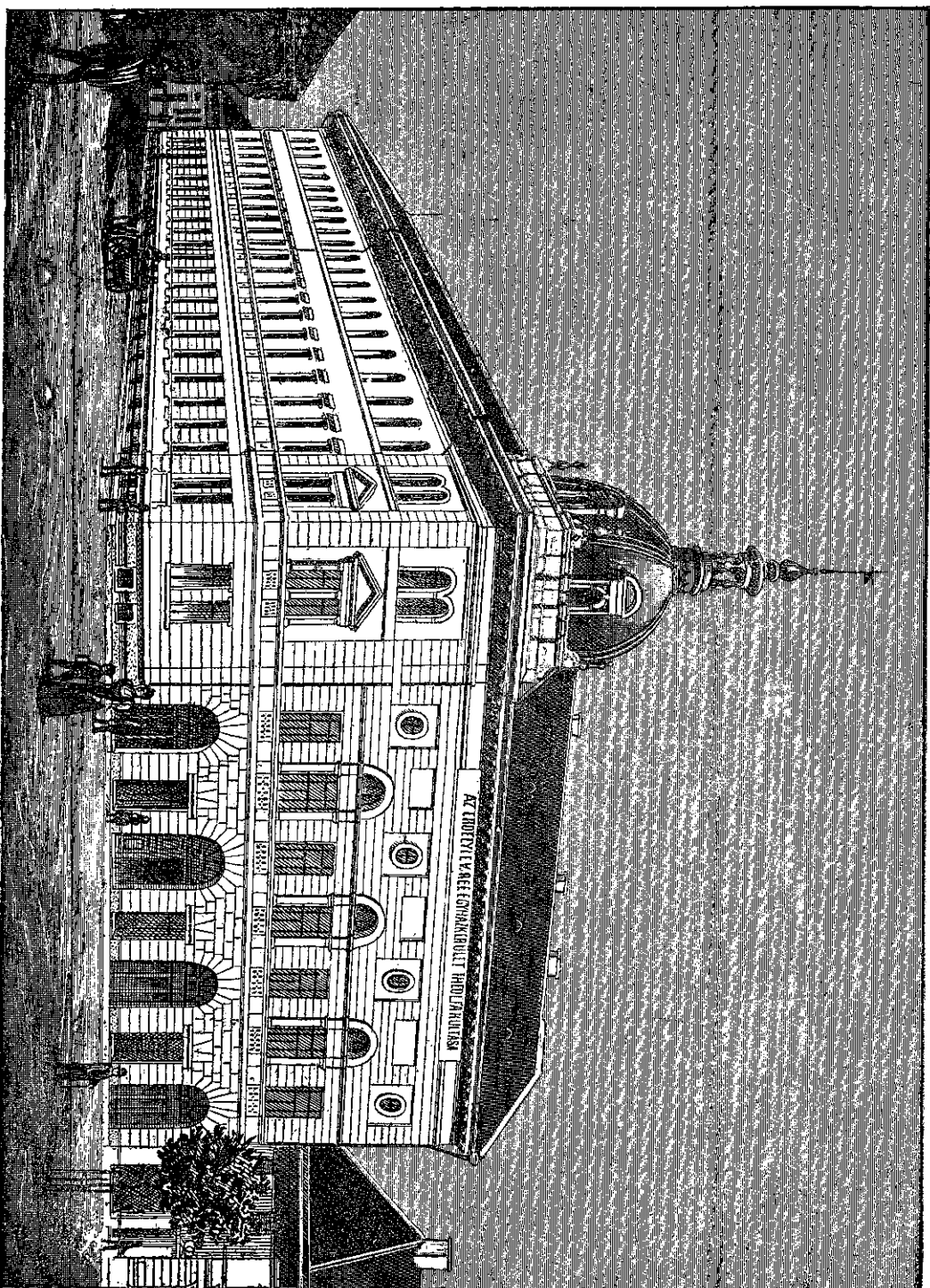
A honfoglalás ezredik évében, mi is hozzá kívánunk járulni a nemzeti millennárium teljességéhez, a gondjainkra bízott tanintézetek multjának és jelenének ismeretése által. Tudni és tudatni akarjuk: méltók-e ezek az intézetek nemzetünk bizodalmára, mely meggyökerezett, és hitsorsosaink kegyeletére, mely mindenkor melegen ápolta? Haladnak-e a korral? S biztathat-e a remény, hogy ezentúl is versenyre képesek lesznek és hogy jó irányban fejlődni fognak? E végre irattuk meg e könyvet. Érdeklődő hitfeleinket és az oktatásügy barátjait így tájékoztatván, önálló ítélet alkotására akarjuk bírni.

Az egyház földjéről hajtott ki eredetileg az iskola s e hagyományos kapcsolat a kettő közt a mi erdélyi egyházkerületünkben ma is fennáll; ma is, erőnk nagyobb részét és legjavát fordítjuk azok ápolására. Őseink áldozatkészsége, bámulatra és tiszteletre méltó kitartása, melyel, daczára a folytonos kül- és belháboruk sanyargatásainak, idegen kormány jogtiprásainak, számos fő- és közép-oskolát állítottak s tartottak fenn, buzdító példaként áll előttünk; hitbuzgósággal párosult bölcsességük eszmei mozgalma ma is él vezérférfaink lelkében; ma

is megtermi gyümölcseit protestáns társadalmunk talaja és erőforrásai kiapadhatatlanoknak bizonyulnak. Mi hiszünk és hinni jogunk van protestáns oktatásügyünk szükségességében és jövőjében.

Kolozsvártt, az 1896-ik esztendő januárius havában.

Az igazgató-tanács.

AZ ERDÉLYI K. REF. EGYHÁZKÖZSÉGI KÓLOZSVÁRI THEOLÓGIAI FAKULTÁSA.

I.

A kolozsvári ev. ref. theologiai fakultás.

(Képpel.)

A fejedelmi korszak eltűnte óta, kétségtelenül az utolsó évtized a legfontosabb az erdélyi ev. ref. egyházkerület életében. Nagy erő, rendíthetetlen kitartással párosulva, jellemzi az egyházkerület munkásságát a konzerválás terén a múltban, de szinte emberfeletti erőfeszítés, a sikert legyőző és foglyul ejtő törhetetlen előhaladás a kitűzött cél felé: ez az alkotásokban gazdag jelennek a jelleme. Nem kicsinylendő a múltak sikere sem, de az emberi szellem sajátos természeténél fogva, az élet konzerválásának jobbra csak negatív munkásságát, ha az századokon át tartott is, nem habozik egy pillanatra sem alárendelni a tényleges építés, az alkotás eredményeinek. Szent vallásunk pedig szentesíti amaz emberi felfogást; mert semmit, a mi csak negatív, önmagában meg nem tűr, helyeslésével el nem lát.

Egyházkerületünknek újabb időben új élet kezdi átjárni ereit. A zsibbadt tagok erőhöz jutnak. A félholt, dermedt állapot szűnő félben van. A halálos aléltóság, mely az anyagi nyomor miatt csak tengéltre kényszerítette kerületünket, helyt ad az életnek. Az egyházkerület testi életének feltételei immár megadvák, midőn magasztos célja eléréséhez szükséges külső eszközöknek eddig nélkülözött minimumánál jóval több áll rendelkezésére.

De ne felejtjük el soha, hogy a külső intézmények által létesített élet soha sem az igazi. Anyaszentegyházunknak lehetnek megannyi templomai, iskolái, szépen renoválva, pompásan építve; lehetnek szegénységet alig, vagy éppen nem ismerő lelkeszei, tanárai, tanítói ezer számra: de azért maga az anyaszentegyház lehet

se holt, se eleven. A lélek az, a mi megelevenít. A lelket kell bevinni a tagokba és akkor a bűnök megépülnek, az épek munkához látnak s a munkán, Isten országának építésén, Istennek áldása van.

Ily szempontból óriási fontosságú egyházkerületünk nagy alkotásai között a legnagyobb, a Kolozsvártt felállított, a Ferencz-József tudomány-egyetemmel szoros kapcsolatba hozott, theologiai fakultás. Nem a fakultás munkássága, mert ilyenről még szólni alig lehet, de hivatása, mely még falait is áthatja és a lélek, mely hivatásának betöltésére kényszeríti, a cél, melyért létesült és az eszközök, melyekkel céljának elérésére tör, a kormány, melynek biztos kezek irányítják futását magasztos célja felé és végül, hogy mindez nem embernek és nem emberért, hanem az anyaszentegyháznak javára és Isten országának terjesztéseért létesült: mind ezek együtt a biztosítéka annak, hogy egyházkerületünk nem végzett hiában való munkát, midőn nagy küzdelmek között, roppant önmegtartóztatás és áldozatok árán, egy újabb papnevelő intézetet létesített.

Újabbat, mondom, mert az egyházkerületnek eddig is volt és most is van más papnevelő intézete. Az egyházkerületé az is; kétségtelen ez dicső emlékü alapítójának saját nyilatkozataiból. »Gymnasii et Scholarum *Reformatae Evangelicae Religionis collegium* in hac civitate nostra Alba-Julia fundatum benigne voluissimus.» És éppen az a körülmény, mert az is az egyházkerületé, tette oly nehézzé ez újabbnak létrehozását, pedig éppen annak tényleges állapota tette szükségessé előbb annak újjászervezését s majd a kiegyenlíthetetlennek látszott ellentétek, egy újjal helyettesítését.

Egy theologiai fakultásnak Kolozsvártt leendő felállítása a lelkészképzés és a lelkészi hivatással áll legszorosabb kapcsolatban. A lelkészi hivatás a gyakorlati életbe viszi azt ki magát neki szenteli. Nincs életpálya, mely céljának gyakorlati volta szempontjából a lelkészivel vetekedhetnék, mert nincs a gyakorlati életnek az az ága, mely az embert vallásos szükségleteitől, ezek kielégítésének érzetétől megfosztaná. Ezért, ha a lelkészképzést helyesen akarjuk felfogni: az elméleti tudás megszerzésére való képesítésben azt soha fel nem találhatjuk. Az elméleti tudást itt ki kell egészíteni a gyakorlati képesítettségnek és egy, a lelkészi hivatás sikeres betöltéséhez okvetlen megkívántató szellemi és társadalmi általános műveltségnek is.

Vannak helyek, melyeken mindez el nem sajátítható. Szomorú tapasztalatok igazolják, ha a szűk látókörű pártikularizmusnak egyházi beléletünk kebelében való virágzását szemléljük, hogy ennek

okát helyi viszonyokban találhatjuk fel. A tudás közlése talán nem hiányos, de a gyakorlati élettel való ismeretség és egy általánosabb, magasabb, áttekintő műveltség nyomait felfedezni, nem igen vagyunk képesek.

Az egyetemi képzés, ha ehhez kellő gyakorlati iskola is járul, ez a kettő együtt képes igazi, hivatásuknak teljesen megfelelni képes lelkészeket nevelni.

Midőn egyházkerületünk, mondhatjuk, magyar prot. egyházunk a Kolozsvártt felállítandó egyetemhez, illetőleg, ennek tervezett theologiai karához fűzött reményeit az 1872. XIX. t.-cz. keresztül húzta, magunkra maradt e feladat, hogy a helyesnek felismert czélt önerőnkön, állami jóakarattal, megvalósítsuk.

A theologiai akadémia helye nem lehetett más, mint Kolozsvár, az egyetemnek székhelye, melyhez egyúttal már bizonyos történelmi tradíciók is fűződtek. A Bethlen Gábor által Gyulafehérvártt fundált kollégium külsőleg 1688-ban feloszolván, Kolozsvárra költözött át, arra a helyre, melyet az A. C. I. P.; 10 T. 2 A. »collegiumnak legalkalmasabb helyül« itélt és a mely Gyulafehérvár mellett mindig ott említették. Apaffi 1662-ben Kolozsvárról, mely ellenséges kézben volt, Enyedre helyezte át, miután a »Kolozsvárra plántált collegiumra... ez háboru és alkalmatlan állapotok miatt, mostan illendő gondviselés nem lehet... nem lévén mostan erre alkalmasabb hely Enyednél, mind a collegium jószágára s mind egyéb dolgokra nézve, szállást és maradást oda rendeltünk.« Így került Nagyenyedre és maradt ott a Bethlen-kollégium minden tartozékaival, így papneveldejével együtt is. Ez utóbbi 1854-ben újból Kolozsvárra költözött, minthogy a négy főkollégium mellett fennálló theol. tanszékek egyesítésével létesült »teljes kiterjedésű papnövelde« a püspöki legfőbb felügyeleti jog gyakorolhatása végett, a püspöki székhelylyé tett Kolozsváron, mint különben is legalkalmasabb helyen, állíttatott fel. De a mint két századdal előbb a kollégium, most a theol. akadémia 1862-ben újra Nagyenyedre helyeztetett vissza.

Az egyházkerületben a 70-es években megindult mozgalom, mely a lelkészképzés reformjának szükségességéből indult ki, nem az itt mellékesen említett történelmi események, s bizonyos, Kolozsvárhoz fűződő, bár gyenge tradíciók alapján, hanem a történelmi tényekből, de még sokkal inkább a Bethlen-kollégium fundációjából, rendeltetéséből és a lelkészképzés magasabb színvonalra emelésének eszméjéből együtt jutott arra a következtetésre, hogy a Bethlen-alapítvány által elérni szándékolt egyik cél, a papnevelés, alkalmasabban lévén Kolozsvártt fogatosítható: az alapítvány egy-

ségének sérelme nélkül, tisztán a jövedelmi megfelelő hányad átszolgáltatásával, épp úgy, mint 1854—1862-ben, a Bethlen Gábor alapító levelében megrendelt papképzés Kolozsvárrt eszközöltessék.

Az első indítvány e tekintetben 1874-ben merült fel az egyházkerületi gyűlés előtt s a ma Kolozsvárrt létező theologiai fakultás első tervezeti alakja tehát nem más, mint hogy a Bethlen-alapból fentartott theologia székhelye, az egyetemmel való kapcsolat kedvéért, Kolozsvár legyen.

A terv azonban ily formájában nem valósulhatott meg. Talán az egyik főok az is volt, hogy Nagyenyed: most már nem oly indulattal viseltetik a kollégium iránt, mint 1682-ben, mikor szívesebben látta volna bárhol, mint Nagyenyeden: de az okmányok tanulsága szerint 1874-ben még csak azért utasított vissza az áthelyezési indítvány, mivel ez az érdekelt tényezők megkérdezése nélkül nem volna helyesen keresztülvihető.

A következő évek alatt lényeges fordulat állott be a tárgyalt kérdésben. Többé nincs arról szó, hogy a nagyenyedi theol. akadémia helyezzék át Kolozsvárra, hanem hogy egy »akadémiai színvonalon álló teljes központi theologiai szeminárium állítsák fel« ott és akkor, a hol és a mikor lehet; (1875. 78. j. k. sz.) sőt, minthogy az 1876-iki kerületi gyűlés a nagyenyedi theologia fentartása és egyházkerületi támogatással, kellő színvonalra állítása mellett nyilatkozott: úgy látszott, mintha egy Kolozsvárrt felállítandó theologiai fakultás létesítése teljesen kibukott volna a lehetőségek sorából.

A fakultásunk létesítésére irányozott első kísérlet tehát siker nélkül maradt, sőt, hogy úgy fejezzük ki magunkat, kudarcot vallott, mert éppen az ellenkező eredményt érte el. A nagyenyedi theologiai akadémia, a helyett, hogy áthelyeztetett volna, úgy megerősített, hogy legalább paedagogiai okokból egyelőre kifogás alá sem eshetett.

De talán rosszul fejeztük ki magunkat. Az eszme éppen ekkor vert magának életgyökereket és bizonyította be nem életrevalóságát, hanem megvalósulásának szükségszerűségét.

Kétségtelenül hamarabb czélt ér az egyházkerület, ha 1874-ben határozott állást foglal az u. n. központi theologiai szeminárium mellett, de az is kétségtelen, hogy nem a mai alakjában létesült volna. Az alapítványi vagyon egy sajátos helyzetet teremt ilyenmő, egy pontból fentartott és igazgatott, de különböző helyen levő intézetek között. És másfelől, bár a mult tapasztalatai és emlékei

sokat érnek, de egy reformnál mindig éppen a múlt által létrehozott és megkötött hibákkal is számot kell vetni.

Az egyházkerület 1876-iki végzése (37. jksz.) veti meg a mi fakultásunknak is alapját, melynek tulajdonjoga rá nézve éppen nem vitás, pedig az útravaló egykor csak is egy kis »benigna concessio« volt. Ebben a kis engedményben talált Archimedesi pontra ama férfiú, ki a lelkészképzés reformjának elejétől fogva lelkes hive, egy theologiai akademiának a kolozsvári egyetemmel való kapcsolatban felállításának, mint ama cél megvalósíthatása sine qua non-jának buzgó előharczosa volt. Megdöntvén törekvéseit, kimondva a nagyenyedi theológiának Nagyenyeden maradását, fáradozásának jutalmául megajándékozták amaz engedménnyel, mely az ő ügybuzgalomból származó törekvéseit helyeselve, köszönettel tudomásul véve, a Kolozsvárt felállítandó theol. fakultás javára alapítványok, illetőleg, adományok gyűjtésére a felhatalmazást neki megadá.

Főtiszteletű püspökünk, Szász Domokos, akkor kolozsvári e. m. jegyző volt e férfiú, ki ama szerény felhatalmazást azzal viszonzta, hogy megajándékozta a kerületet egy kellőleg biztosított, mintaszerűen felszerelt és berendezett kész theologiai fakultással.

Ő volt az, ki Szász Gerő esperessel együtt 1874-ben az egyházkerülethez benyújtott emlékiratokban a Kolozsvárt létesítendő theol. fakultást a legerélyesebben sürgette s a megvalósításra az egyházkerület e célra fordítható erejének felhasználásán kívül az összes, theologiai szakképzésre fordítható egyházmegyei s kollégiumi alapok összpontosítását jelölte meg.

Eszméjével egyideig visszaszorult a közegyházi térről, de annál többet dolgozott érte magán és társadalmi úton. A nyert felhatalmazás alapján erőgyűjtéshez kezdett. Gr. Mikó Imre hozta az első áldozatot 4000 frital, kit többen tetemes adományokkal követtek, úgy, hogy a cél megvalósításához rövid időn alkalmasnak látszó helyiséget is szerezhettek.

Hogy céljáért folytatott fáradoásaiban nem lankadott, azt a cél szent voltában való hitének köszönheté, mely többről-többre sarkallá. Másfelől az egység, mely a küzdő személyiségében, lelkében megvolt a cél érdekében, biztosította az alkotás egységét abban az alakban, mint ma elérve van, a minő talán egyáltalában nem lehetett volna, ha terve nem így, sok részben önmaga által, hanem eredeti álláspontja szerint valósul.

Az egyházkerületi központi szeminárium eszméje, több mint

tíz éven át aludni látszott. Felszínre újból Nagyenyed bajai hozták fel. 1888-ban ugyanis bejelenté a Bethlen-kollégium, hogy terheit nem bírja, gimnáziumi egyik tanszéke javadalmát leszállítja, egy újat, kisebb javadalommal létesített s a rendszeresítendő 5-ik theol. tanszék terhét 1876. évi 35. sz. határozata értelmében a kerület vegye magára. A kerületi gyűlés megemlékezve azon határozatáról, hogy theológiáját maga akarja fentartani, lépéseket tett az iránt, hogy a nagyenyedi kollégium gimnáziumának s az ott levő tanítóképezdének teljes berendezése esetén, mennyivel járulhatna az egyházkerület theol. akademiájának fentartásához. A határozatban implicite a nagyenyedi theol. akadémia megszüntetésének terve van befoglalva. Az 1889. évben (49. jksz.) a Szász Domokos püspök (1885-ben választott püspökké) elnöklete alatt kiküldött 21-es bizottság egy terjedelmes dolgozatot terjeszt az igazgató-tanács útján az egyházkerületi közgyűléshez, melyben az egyházkerületi theol. akadémia minden fontosabb történeti fázisait megvilágítja, a papképzés kérdését behatóan méltatja s ennek alapján kéri kimondatni, »hogy Kolozsvárt a m. kir. Ferencz-József tudományegyetemmel és a mellette fennálló m. kir. tanárképezdével, valamint a kolozsvári kollégiummal, mint gyakorló gimnáziummal kapcsolatban, az egyházkerületi theol. akademiát és az állami tanárképezde ref. növendékeinek paedagogiumát, internátussal és convictussal kiegészítve, berendezi és a lehető rövid idő alatt felállítja.« A szükséglet fedezésére szolgáló tételek között »a Bethlen-kollégium ideiglenes hozzájárulásából 8500 forint« cz. tétel is előfordul. Az egyházkerületi közgyűlés a kettős intézet felállítását kimondja, de a fedezeti rovat újabb összeállítását rendeli el, kívánva új javaslatot »a részletesen meg nem jelölt fedezeti forrásokra nézve is.«

Ez időtől fogva majd minden egyházkerületi gyűlésünk foglalkozik a theol. fakultás mindig jobban előtérbe nyomuló megvalósításának kérdésével. 1890-ben 29.548 forint alapja volt már a kettős intézetnek, sőt ennek terhére már ugyanez évben theol. tanárt is exmittált a kerület Nagyenyedre. 1891-ben 31.662 forint, 1892-ben 45.680 forint volt a fakultás alapja.

Ez évben a fakultás megvalósulása felé egy hatalmas lépés tétetett orsz. zsinatunk ama határozata következtében, melyben a debreczeni főiskolával kapcsolatban egy bölcseleti fakultásnak tanárképző intézettel Debreczenben leendő felállítása és másfelől egy, a kolozsvári tudományegyetemmel lehetőleg kapcsolathozandó ref. theol. fakultásnak Kolozsvárt való fölállítása egyetemes egyházunk első rendű szükségéi közé soroztatott és ezen intézetek fel-

állíthatása céljából általános gyűjtés eszközzése elhatározott. Mint egyszerre szembe tűnik, három szempontból is fontossággal bírt fakultásunkra e határozat és pedig minden irányban kedvezőleg. Ugyanis, az egyetemes egyház kétségtelenül nem Kolozsvár és Nagyenyed harezába szólott bele, mely nézpontból idehaza sokan az egész kerületi fakultás kérdését megítélni szokták, hanem hivatalos elismerése volt annak a célnak, melyre a fakultást tervezték, t. i. a lelkészképzés reformja szükségességének s egyúttal helyeslése az iránynak, melyben kezdeményeztetik a reform. Ez erkölcsi nyereség mellett az egyházkerületi fakultás létesülhetésének anyagi lehetőségét mozdítá még elő az által is a zsinati határozat, hogy a tanárképzővel kapcsolatosan létesíteni szánt paedagogium, mint a melyet Debreczenben is megvalósítani szándékoznak, egyházkerületünk terhére lemaradt s így teljes erejét a theol. fakultásnak felállítására szentelhette, miben még az általános gyűjtés elrendelésével is támogatá a zsinat egyházkerületünket.

Már ez évben megvoltak nagyjában a létesítendő intézet körvonalai, ki volt szemelve a helyiség, megállapítva egy normál költségvetés, mely azonban még mindig 6000 forint évi hiányt mutatott; és megbeszélés tárgyát képezte az egyetemmel való kapcsolat kérdése, a tanterv keresztülvitele, sőt nagyjából a tanrend is egybe volt állítva, mint ez az igazgatótanács részéről október hónapban a zsinathoz benyújtott előterjesztésből nyilván kitűnik.

Minthogy időközben kerületünk vagyoni erejében tetemesen kedvező fordulat állott be, már az 1891. évben teljesen a megvalósulás stádiumába jutott a fakultás ügye és, hozzá tehetjük, kerületi lelkészképzésünkre nézve már csaknem a 12-ik órában.

Az 1891. 23. jk. sz. foglalja magában az intézet tényleges megalapítását, sőt többet, mert az ezen jegyzőkönyvi számban közölt püspöki előterjesztés a theologiai fakultásnak úgy in spiritualibus, mint in temporalibus, valódi költségvetése, prospectusa, magna chartája. A közgyűlés a heterjesztett költségvetést 367,295 forint 21 krajczár tőkeértékkel; 32,012 forint 20 krajczár évi szükséglettel s 32,393 forint 25 krajczár évi fedezettel, tehát 381 forint 05 krajczár felesleggel helybenhagyta s megerősítette, kitűzván egyúttal a theol. fakultás tényleges megnyitásának idejét is, 1895. szept. 1-re, s megbizván az igazgató-tanácsot a tanári állások betöltésével, valamint a Ferencz-József tudományegyetemmel létesítendő kapcsolat létrehozásával is.

E végső intézkedések fogatosítása immár semmi nehézséget sem okozhatott. Az építkezés a befejezés felé serényen megindult; az igazgatótanács a tanárok meghívásáról 1895. márcziusban tar-

tott kerületi gyűlésen beszámolhatott, a fakultás ünnepélyes megnyitása iránt a kellő lépések megtétettek. Talán legnehezebben ment az egyetemmel való kapcsolat kérdésének helyes megoldása. És mint legtöbbszörre történni szokott, itt sem elvi nehézségek állottak útba; nem a felekezet által felállított akadémiának fakultás jellege, sem az egyházi és állami fenhatóság kérdése, hanem egyedül az a kérdés dominálta a helyzetet, mi talán éppen a hazai egyetemi oktatásra a legjellemzőbb, hogy hány óra hallgatása tehet valakit egyetemi polgárrá. Gr. Csáky Albin vallás- és közoktatás-ügyi miniszter 1892-ben hét óra hallgatását kívánta volna meg. Minthogy azonban időközben a tudomány-egyetemek bölcsészeti karai hallgatóira is heti 20 óra hallgatást szabtak elő az addigi 10 helyett; így aztán a normának a theologusokra nézve is emelkedni kellett, míg végre a jelenlegi vallás- és közoktatás-ügyi miniszter úr április 18-án 18,936/1895- sz. leirata a kapcsolatot létrehozta oly alakban, hogy a hittanhallgatók heti tíz óra hallgatása mellett egyetemi rendes hallgatóknak is tekintetnek az egyetem bölcsészeti karán, a rendes hallgatókat megillető jogokkal és köteleességekkel együtt; de e mellett azért fentartá a miniszter úr az 1888. július 19-iki 25,728. sz. kultuszminiszteri rendeletet, mely a hittanhallgatóktól, ha középiskolai tanári minősítvényt akarnak szerezni, két évi hallgatást követel valamely hazai egyetem bölcsészeti karán.

E megoldás gyakorlati jelentősége egyfelől abban áll, hogy theologiai fakultásunk öt rendes tanára közül senki sem levén a theologiai tanfolyamon megkívánt bölcsészeti és neveléstani tárgyak előadására beállítva: az egyetemmel való kapcsolat az itt felmerülhető nehézséget megoldotta; másfelől a szorgalmas és tehetséges növendékek a négy évi theologiai, illetőleg, bölcsészeti folyam elvégzésével doktori szigorlatot tehetvén, egyházi törvényeink 187. §-a értelmében lelkészi s a 488 §. értelmében esetleg theol. tanári állásra való minősítettségük kedvezőbben alakul, mint a doktori oklevél nélkül. Másik oldala azonban az e dolognak, hogy ha hallgatóinkat kötelezzük az egyetemen tíz óra hallgatására, minthogy a négy évi tanfolyamra kötelezőleg elő nem írhatjuk a tantárgyak hallgatását, az egyéni szellem s szellemi rátermettség szerint előttük út nyílik magasabb, általánosabb szellemi műveltség elsajátítására is, de azért ki van zárva annak lehetősége, hogy valaki abban a reményben lehessen hittanhallgató fakultásunkon, hogy egyidejűleg a tanári képesítést is megszerzi a lelkészivel együtt.

Mint már előbb jelezve volt, ezekben azonban nincs még meg kellőleg a gárancia arra, hogy a lelkészképzés üdvösen reformáltassék. Minthogy azonban a kiindulási pontja e fakultás létesítésé-

nek éppen ez volt: az egységes tervezet magának az intézetnek be-
rendezésében, belső élete megalkotásában mutatja ki legjobban az
egy kezdeményezés és egy kivétel áldásait. A fakultás hallgatói egy-
szersmind egy theologiai internátus növendékei is. A mit újabban
külföldön az egyetemi theol. képzés egyház-ellenes, vagy legalább
nem egyházas eredményének ellensúlyozására, vagy kiküszöbölé-
sére az u. n. pozitív Unio barátai jónak vallanak, t. i. internátus-
ban való lelkész-képzés; ez valósult meg itt nálunk is. Az interná-
tus növendékei nem a hazai főbb református iskoláink mellett ős
időktől fogva fennálló bentlakási rendszer szerint vannak elhelyezve,
hanem egészen más szempontok itt az irányadók. Bentlakásra van
kötelezve minden theologus. A fakultáson hallgató nem lehet, ki
egyúttal nem lakója is az internátusnak. Az internátus vezetése
pedig úgy van egybeállítva, hogy az éppen a papi jellem, a predi-
kátori kötelesség s lekipásztori hivatás felébresztésére, öntudatra
keltésére, kifejtésére és megszilárdítására irányítsa minden igye-
kezetét. Kétségtelen tapasztalatok vannak azonban már eddig is
arra, hogy a fentebb említett, nálunk szokásos kollégiumi bentlakási
rendszer mizeriái nehezen győzhetők le egy oly intézetben is, mint
a miénk, mely azoktól mást nem, csupán a növendékeket vette át.
De a tapasztalatok egyúttal bathatós rugók arra, hogy megkezdett
útunkon valósítsuk meg intézetünknek az internátushoz kapcsolt
célját. A szellemi és jellembeli léhaságnak eltűrése, avagy éppen dé-
delgetése anyaszentegyházunkon boszulja meg magát. Híveink közö-
nyőségét, egyháziatlanságát, ha nem éppen teljesen, de sok részben ily
büntetésnek látjuk, melyet Sionunk őrci mulasztása keltett fel.

Az ifjúságot komoly munkához szoktatni úgy lehet, ha ilyenre
őket ösztönözzük, végzésében a léhák hántalmazásaitól óvjuk és az
eredményt kész szívvvel elismerjük. Ezért van még napirendünk is
megállapítva az internátusban és nemcsak az étkezés, meg a tan-
órák ideje. A komoly munkára képtelen az, ki jellemében, szelle-
mében, még szórakozásaiban is nem nemes, nem komoly. Ezért
ad meg intézetünk már falain belül kellő alkalmat az ifjúságnak a
nemesebb, tisztább szórakozások feltalálására. Hogy példás fegyel-
met hozzunk létre, mert fegyelmezettnak kell magának is lennie
annak, ki Isten igéjével mást fegyelmezni akar, nem tartjuk szük-
ségesnek a szabályok szigorát, de a már említett okból, alkalmá-
zásánál nem lehetünk nagyon elnézők. De mindenben a fő, az egy
cél: Isten országának lelkes munkásokat, szilárd bajnokokat nevelni.

Azonban, ki ne tudná közülünk, hogy középosztályunk s mű-
veltebb köreink közönyének még más oka is van. Az elemi val-
lásoktatás eredményei a középiskolákban, tehát az ifjúság életének

legkritikusabb korában nem találnak továbbfejtésre; önludatossá nem válhatnak, hanem inkább elenyésznek. Sokat beszéltek és beszélnek, nem éppen ok nélkül, arról, hogy az »ecclesiasticus sensus« felekezeti iskoláink tanárainak nem éppen erős oldala. Persze ezt sem a középoskolában, sem az egyetemen nem nyerhették s ha gyermekkori emlékeik, vagy későbbi viszonyaik azt létre nem hozzák, ők olyat, mivel nem bírnak, nem is adhatnak másoknak.

Intézetünk megalkotója, midőn anyaszentegyházunk építését tűzé ki céljául ezen alkotásában is: nem húnyt szemel ezen, egyik legégetőbb seb előtt. Internátusunk kész befogadni tanári pályára készülőket is, hogy ha felvétetni óhajtanak, remélve, hogy a környezetnek átalakító erejétől talán ők sem maradnak érintetlenül, hogy alkalmas eszközökkel őket is megnyerhetjük az ő leendő munkakörük keretében folytatandó, egyházat építő, nemes munkára.

Hogy a feladat, melyet az intézet elérni akar, megvalósulhasson, természetesen szükségessé teszi, hogy intézetünk az ifjúságra nézve könnyen hozzáférhető legyen. Erre már eddig is nagyobb szabású rendelkezések vannak téve, de remélhető, hogy a közel jövő még előnyösebbé teszi intézetünk anyagi helyzetét. Már ez évben is ingyen ellátás kedvezményében részesültek a theológusok, és e mellett egyetemi tandíjukat is az intézet fedezi. Nagyon természetes azonban, hogy míg így az ifjak részére a lelkeszi pálya végzése úgyszólván minden áldozat nélkül lehetővé tétetett: fontos paedagogiai okok arra is intenek, hogy a jövőben, éppen az elérni szándékolt cél érdekében, óvatosan járjunk el a kedvezmények kiosztása tekintetében s elkerüljük a jótétemények összehalmozását. A tanári pályára lépők évi 80 forint díj fizetése mellett lehetnek nálunk bentlakók és nyerhetnek ellátást, a mi — összehasonlítva az állam által most létesített Eötvös-paedagogium költségeivel — elenyésző csekélység s továbbra is fentartását legfőlebb a szemmel látható siker fogná igazolni.

Eddig persze siker és eredmény nem igazolhatja fakultásunkat oly mértékben, mint egy régi intézetet szokott. De szükségességét bizonyítja a jelentkezettek nagy száma, úgy a theológusoknak, mint a bölcsészet-hallgatóknak már az év elején intézetünk felé fordult figyelme és érdeklődése. 31 theológus és 37 bölcsészet-hallgató vétetett fel szeptember hónapban. Közéletünknek, az egyházi közéletet értem, azonban egy sajátságos jelensége, a theológusok létszámának apadása folytán beállott verseny a theológiai akadémiák között: nálunk érezteti sanyaru gyümölcseit s minthogy e tekintetben a különböző intézetek között csak az őszinteséget illetőleg lehet eltérés: közös munkánk áldásos eredménye sok tekintetben függ az egyes akadémiák kölcsönös magatartásától.

Az intézet fontosságát és nagy jelentőségét azonban még két emlékeztető esemény teszi leginkább kétségtelenné.

Az egyik az, hogy a mi, szept. 15-én már megnyitott intézetünket szeptember 22-én koronás királyunk, I. Ferencz József ő császári és királyi felsége legmagasabb látogatásával tüntette ki. Igaz öröm és a legmélyebb hálaérzet tölti el lelkünket Ő Felségének ezen legkegyelmesebb ténye felett s az ő legmagasabb megelégedésének és elismerésének kifejezése záloga egyúttal annak is, hogy a már hivatolt (18,936/1895 sz.) kultuszminiszteri magas leiratban hangzottatott egyetemes egyházi és állami érdek, melynek fakultásunk szolgálatába állott, Ő Felségének legmagasabb tetszésével is találkozó úton valósulhat meg intézetünk által.

A november hó 3-án tartott felavató ünnepély a másik kiváló kitüntetés a mi fakultásunk részére, mert ekkor az által, hogy Magyarország kormányának nagyméltósága elnöke és közoktatásügyi minisztere éppen a kormány nevében voltak kegyesek ünnepélyünkön részt venni: kifejezésre juttatták azt a méltánylást, azt az elismerést, melylyel fakultásunk kulturális hivatásának fontossága iránt viseltelnek. A magyarországi ref. egyetemes konventünknek jelenléte pedig meggyőzőtt bennünket arról, hogy az 1892-iki zsinatnak nagy jelentőségű határozata, melylyel a mi fakultásunk is az egyház elsőrendű szükségéi közé soroztatott, ma is mint élő meggyőződés fog helyet egyházunknak szívében s fakultásunkat feladatai megoldására irányuló munkájában az egész magyar ev. református egyház rokonszenve s közvéleménye kíséri, támogatja, mert egyházunk két legégetőbb sebének orvoslásán fáradozik.

A siker, Isten áldása a becsületben folytatott munkára, reméljük, nem is fog elmaradni. Az a fő, mely az intézetet így kigondolta, az a kéz, mely így felépítette, az a szív, melynek melege ápolta az eszmét elvetette korától fogva, mignem »verbum caro factum est«: ma is gondolkodik, ma is tesz, ma is hevül ez intézetért. Az egyházkerület, mely vezetőjének tántoríthatatlan követője volt, most, midőn a nagy mű kész, midőn az áldozatok eredménye ott áll előtte, mely az övé, sajátja: kétségtelenül abban fogja megtalálni legfőbb irányát nemes törekvéseinek, hogy az intézetet virágzóvá tegye, támogassa, vezesse, segítse és ápolja. Nem a hagyomány, nem a kegyelet, hanem a verejtékcseppek s az egyenként egymásra rakott fillérek vonják körül ez intézményt nimbuszszal, de igazi dicsfénye munkájában fog nyilvánulni.

Az intézet közvetlen vezetésére alkalmas férfiakról is kívánt gondoskodni az egyházkerület s a fakultás tanári kara, mely az internátusnak is közvetlen vezetője, oly egyénekből van egybeállítva,

kik az intézmény céljára nézve az oktatókkal egyetértenek, kik minden erejüket és tehetségüket elhozták, hogy ama cél Isten segédelmével megvalósuljon.

Ha még róluk röviden szólunk, talán nem is igen lehet már egyebet mondanunk e féléves intézményről. Tehát, az eddigiek befejezésül, álljanak itt a következő egyszerű adatok.

A theologiai fakultás tanári kara.

A fakultás és internátus igazgatója s a biblica theol. tanára *Kenessey Béla*. Született Szegeden, 1858. szept. 14-én. Oskoláit a budapesti ref. egyház nép-iskoláiban végezte. 1877-ben az egyetemre a bölcsészeti karra iratkozott be, de a lelkészi pálya iránt való hajlama 1878-ban a budapesti ev. ref. theologiai akadémiára vitte át. Az 1881—82-ik oskolai évet Hollandiában az utrecht-i egyetemen töltötte s ugyanekkor nagyobb tanulmány-utat tett Hollandiában, Angliában és Németországban. Az 1882—83-iki oskolai év második felében már mint magán-tanár (docens) alkalmaztatott a budapesti ev. ref. theologiai akadémián, a hova, miután előbb 1884 februártól szeptemberig a budapesti egyházban segéd-lelkész volt, 1884 őszén választatott meg, előbb rendkívüli, majd 1886-ban rendes tanárnak a héber nyelv és írásmagyarázat s a biblia tudományok tanszékére. 1891-ben a dunamelléki ref. egyházkerület egyházi aljegyzőjévé választatott. 1892 óta az Országos Ref. Egyházi Közalap előadója és jegyzője. Az 1895—96-iki tanévtől kezdve az erdélyi ev. ref. egyházkerület által a kolozsvári ev. ref. theologiai fakultás igazgatójául hivatott meg. Irodalmi munkásságát még mint lelkész-növendék kezdette meg s 1879 óta folyton belső dolgozó-társa volt a dr. Ballagi Mór által alapított Protestáns Egyházi és Iskolai Lapnak. 1889—95-ben a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság titkára volt s mint ilyen szerkesztette a társaság kiadványait, főleg a Protestáns Szemlét. Választmányi tagja, 1883 óta, a Prot. Árva-Egyletnek s mint ilyen, 1892-től kezdve, szerkeszti a Protestáns Árvaházi Képes Naptárt. A Prot. Egyh. és Isk. Lapon kívül nagyobb tanulmányai különböző folyóiratokban jelentek meg. (Századok, Nemzeti Nőnevelés, Protestáns Közlöny, Pesti Napló, Prot. Szemle stb. megjelent cikkei, főleg bírálatok, vezércikkek és tanulmányok, száma mintegy 300). Önállóan megjelent művei: János evangéliumának isagogikai ismertetése (1884); A Hexatenelv előállása (1886); Újévi egyházi beszéd (1887); Az ó-testamentum pac-

dagogiája (1887); Keresztyén tanítások, egyházi beszédek (1891); Jelentés az Orsz. Ref. Egyházi Közalap tíz éves működéséről (1892) és a Biblia női alakjai (1894). A sajtó alatt levő biblia-revisio számára a Birák könyvét és a Királyok két könyvét fordította. Tagja az Egyetemes Tanügyi Bizottságnak; alapító és választmányi tagja a Magyar Prot. Irodalmi Társaságnak, továbbá a Lórántfy Zsuzsánna Jótékony Nőegyletnek, a Ref. Ifjúsági Egyletnek és a Mária-Dorothea egyesület választmányi tagja.

Dr. Kecskeméthy István. Született Pakson (Tolna) 1861 január 31. Középiskoláit Győrön és Kőrösön, a theologiai tanfolyamot (1884–88) a budapesti ref. theologiai akadémiában végezte; 1888 szept.–1890 okt. Szász Károly mellett volt püspöki titkár, ekközben a budapesti tud. egyetemet is látogatta, hol 1890 máj. 17. bölcsészettudorrá avattatott. 1890 okt.–1894 febr. Budán volt segéd, aztán Pakson rendes lelkész; 1895 jan. végén, mint a Kolozsvárt felállítandó ref. theologiai fakultás rendes tanára Nagyenyedre rendeltetett ki kiegészítő theologiai tanárnak. Értekezései a Prof. Egyh. és Isk. Lapban jelentek meg. Szerkeszti a Kis-Tükör és (Szabó Aladárral együtt) a Koszoru népies prot. vallásos folyóiratot. Tagja a M. Prot. Irodalmi Társaságnak, a Lórántfy Zsuzsánna Jótékony Nőegyletnek, a Ref. Ifjúsági Egyesületnek, a Budai Nőegyletnek, a Nagypénteki Társaságnak és a Történelmi Társaságnak. A héber-, görög-nyelv s az exegetica theol. rendes tanára.

Molnár Albert. Született 1849 decz. 21. Héderfáján (Kis-Küküllő) középiskoláit Marosvásárhelytől, a theologiai tanfolyamot Nagyenyeden végezte. Marburgban két, Lipcsében egy s Utrechtben egy félévet töltött. Itthon előbb Marosvásárhelytől, majd Budapesten a Szőnyi-intézetben tanárkodott. Majd mezősámsondi, utóbb marosvásárhelyi lelkész volt, mely állást 1895 szeptemberében a kolozsvári theol. fakultás gyakorlati theologiai tanszékével cserélte fel. Irodalmi téren már fiatal korában feltűnő munkásságot fejtett ki. Többek között Fortlage pszichológiai s bölcsészeti értekezéseinek nagy részét lefordítva közrebocsátá. Mélyreható tanulmányai jelentek meg: »A drámai költészetről«, »A tragikai bűnről«, »Oidipos Kolonosban« cím alatt. Kitént a »Predikátori Tár«-ban s a »Kálászok«-ban megjelent egyházi beszédei és imái által. Jelenleg »Az egyházi beszédről« írt nagy terjedelmű tanulmányát rendezti sajtó alá. Mint katedrai szónok a legkiválóbbak egyike. Tagja az EMKE-nek.

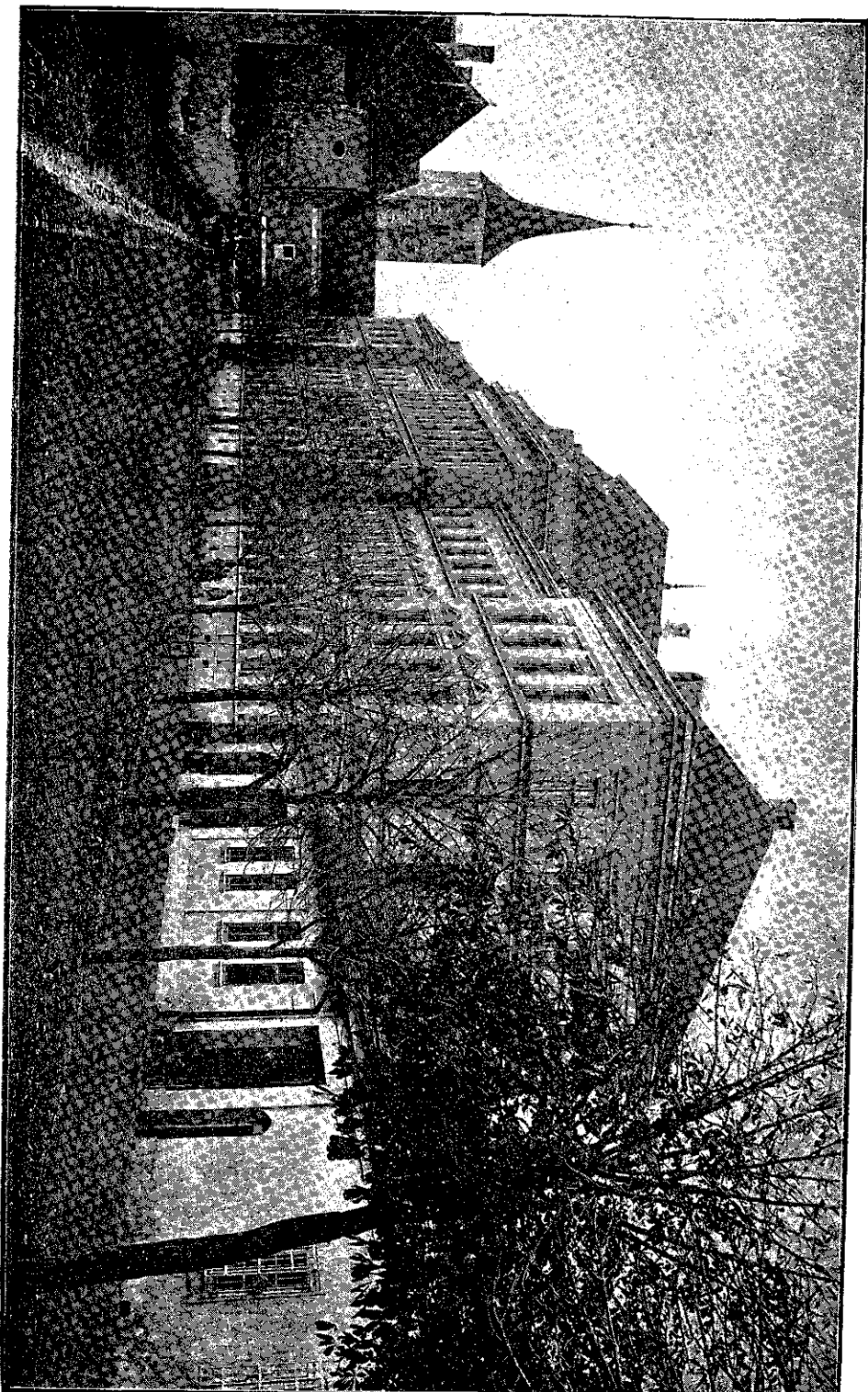
Nagy Károly, a dogmatika és vallásbölcsészet tanára. Született 1868 okt. 27. Kis-Borosnyón (Háromszék). A theol. akadémiát végezte Nagyenyeden; theológiát és filozófiát hallgatott még

Marburgban és Utrechtben két éven át (189⁰/₁, 189¹/₂); theol. magántanári oklevelet nyert Nagyenyeden 1892 szept. 2. 1892 szept.—1894 márcz. brassói, 1894 márcz.—1895 szept. nagyenyedi lelkész volt. Mint theol. tanár szolgál 1894 szeptembertől, előbb Nagy-Enyeden kisegítő tanár minőségben, 1895 szept.-től Kolozsvárrt, mint rendes tanár. Irodalmi téren »Kálvin theológiája« (1895) cz. önállóan megjelent s »Dr. Kovács Ödön irodalmi munkássága« cím alatt a Dr. Kovács Ödön 25 éves tanári jubileumára kiadott »Emlékkönyv«-ben (1895) napvilágot látott dolgozataival szerepelt. Tagja az Erdélyi Múzeum-Egyletnek s a Magy. Prot. Irodalmi Társaságnak.

Pokoly József, a ker. egyháztörténelem tanára. Született 1866 decz. 5-én Órben (Szabolcs). Középiskoláit Késmárkon és Sárospatakon, a theologiai akadémiát pedig Sárospatakon és Debreczenben végezte. 1889—1894. nevelő volt Tisza Kálmán házában, 1894 májustól geszti lelkész s 1895 szept. 1-től a fakultás rendes tanára. Irodalmi működése a Prot. Egyh. és Isk. Lapban és a Debr. Prot. Lapban megjelent értekezésekből s a Protestáns Szemlében kiadott két terjedelmesebb tanulmányból t. i. »A magyar prot. házassági jog rövid története 1876-ig« s »A magyar prot. egyházak vagyoni jogi viszonyai« áll. Tagja a Magy. Prot. Irodalmi Társaságnak, a Magyar Történelmi Társaságnak és a Szepesmegyei Történelmi Társaságnak.

Ez öt tanárból áll jelenben a fakultás közvetlen vezetősége, mely egy a hivatás fontosságának felismerésében s a buzgóságban, melylyel a reájuk bizottakban sáfárkodniok kell. Az ő terhök azonban nem egyedül saját vállalkat nyomja, mert érdemes püspökünk itt is az oroszán részt magának tartja fenn. A ki fáradságot nem ismert, míg ez intézetet létre hozta, nem ismer most sem, míg nagy lelkének minden erejét, izzó szívének minden hevét bele nem önti a már kész alkotásba, hogy ez is legyen erős az anyaszentegyházért való küzdelemben és megolthatatlan az Isten országáért égő buzgóságban.

Fakultásunk anyagi és szellemi értékeinek birtokában, magasztos, szent célért, odaadó buzgóságu vezetők, a legtapasztaltabb és soha meg nem rendülő hitű kormányos gondjai alatt Istenben vetett hittel halad előre. Excelsior!

A NAGYENYEDI BETHLEN KOLLÉGIUM.

II.

A gyulafehérvár—n.-enyedi Bethlen-kollégium.

(Képpel.)

Az intézetet Bethlen Gábor fejedelem, székvárosában, Gyulafehérvárt, alapította 1622-ben. Tulajdonképpen azt az iskolát, melyben ő is tanult vala, emelte az azon évben kelt országos végzés értelmében »academicum collegium«, »gymnasium illustre«, főiskola rangjára. Jóhírű hazai tudósok, Kereszturi Pál, Geleji Katona István, Csulai György mellé, külföldről Opitz Mártont, később Alstäd Jánost, Bisterfeld Henriket és Piscator Lajost nyerte meg tanároknak. Halála évében (1629) az intézetről tőkepenzadományokkal (20,000 m. frt), nagy terjedelmű kiváltságos birtokok s bő jövedelmek donációjával gondoskodott, melyek közül azonban Debreczen város évi 2000 m. frt dézsmájának élvezetében csak kevés ideig volt, a 90,000 frtra becsült tokaji Hétszöllő birtokába pedig tényleg sohasem jutott a kollégium; biztos és maig meglevő vagyoni alapját az enyedi és környékbeli részjóságok és uradalom tevék. (»Totale et integrum oppidum Enyed, una cum omnibus censuum, taxarum, decimarum, aliarumque rerum, quovis nominis vocabulo vocitarum proventibus; item totales et integrae possessiones Miriszló, Fel-Enyed, Mursina et Hidas, nec non portiones possessionariae in possessionibus Besenyő, et Henningfalva in Albensi Transsilvaniae et Dèce in Thordensi Comitatus existentes, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet.« Az alapítólevél szavai.)

A kollégiumnak az alapító fejedelem életében megkezdett és I. Rákóczi György gondjával befejezett épülete, Gyulafehérvárt a várban, a főkaputól jobbra, kettős udvaru emeletes négyszög-épület ma is fennáll, katonai laktanyául használva. Ott virágzott

az intézet 1658-ig, öt középosztálylyal, három éves filozófiai tanfolyammal és a kollégium rendeltetését (»Collegium verbi Dei ministrorum liberaliumque artium professorum et scholae, instituendae iuventutis causa, fundatum«) betetőző theologiai folyammal. Gyulafehérvári korszakában utolsó tanára volt (mint »S. S. Th. Dr. et Professor; Universitatis Albensis Rector Primarius«) Basirius Izsák, a kivégzett I. Károly angol király elbujdosott udvari káplánja. Ott nevedezett, s az utrechti egyetemről hazajöve, ott kezdte meg, mint tanár, izgatását a tanítás módjának javítása és magyar nyelvű tudományosság teremtése iránt Apáczai Cséri János, a kit azonban a Basirius féltékenységének sikerült onnan 1656-ban elűldöznie s a kolozsvári kollégiumhoz áttétetnie

1658-ban II. Rákóczi György fejedelemnek lengyelországi hadjárata Erdélyre vonja a szultán haragját; a beküldött tatáresorda benyomulván Gyulafehérvárra: dúlásának, pusztításának a Bethlen könyvtára és kollégiuma is áldozatává lesz. Az ifjuság maradványa, 35 diák, vendégképpen Kolozsvárra menekül.

A szétszórt kollégium jövőjét fontolgatva, akkor készítette Apáczai azt az akadémia (egyetem) tervét, melyet Barcsay Ákos fejedelem elébe nyújtott, s melyben egy teljes magyar egyetem szellemi és anyagi szükségait fölfejtván, az utóbbik földözésére nézve apróra fölszámítja, hogy »azzal a proventussal, melyet esztendőnként Fejérvárott az feljebb való esztendőkből, az örök emlékeztű Bethlen Gábor halálától fogva, az professorok, mesterek és deákok percipiálnak, egy pénz augmentatio nélkül (csak jó rendben állították volna mind az scholát, mind az proventust) tíz professorokat, vagy tizenegyet és száz alumnus deákokat tarthattak volna; mely személyek egy egész Akadémiát töltek volna az számra nézve; sok expectansok és sok nemesek és idegen vallásnak is confláltak volna.«

Apáczai terve az Approbata Constitutio I. rész, 10. titulus 2. artikulusára való figyelemmel s messzébb és magasabbra is néző törekvéssel készült. »De, írja Bod Péter, ez az ország akkor a törökök, tatárok által elpusztított, ő is meghalt. Barcsay Ákos is megöletett s a jó igyekezet füstbe ment.« És mivel a »Kolozsvárott plántált kollégiumra . . . ez háboru és alkalmatlan állapotok miatt mostan illendő gondviselés nem lehet,« 1662-ben Apafi fejedelem akkép rendelkezett, hogy az intézet Enyedre, mint fekvő birtokainak központjára, telepedjék. A város lakossága nem nagyon örvendett az ide telepítésnek, mert a Bethlen-kollégium földesúri jogok kiváltságos birtokosa volt, a város pedig dézsmaterheit könnyebbíteni, a kollégium földesúri hasznait rövidítgetni szerette.

Összeütközések, jogviták, pörök és egyezkedések más meg más kérdésben, kétszáz év alatt újra meg újra merültek fel a város és kollégium között; mindamellett a kollégiumot és a várost az egymásra utaltság s a kiállott közös romlások és veszedelmek mindinkább összeforrasztották.

Az Enyedre telepített intézet, a fejedelem jóakarata s a gondviselésére rendelt kurátorok buzgósága mellett, lassan-lassan folyvást fejlődött. Százhúsz éven át, az 1780-as évekig, rendszerint három rendes professora van, a theologiai, a nyelv és bölcséleti tudományok s a mathésis és fizika tanítására; az alsóbb osztályok ifjúságát, a professorok vezetése mellett, évről-évre változó köztanítók, s az érettebb tanuló ifjak, mint privátus praeceptorok, oktatják és nevelik a tanítva tanulás és a szervezett együttlakási társadalom elvei szerint.

Eleinte összevásárolt polgári házakban helyezkedett el, majd Apafi fejedelemségének utolsó éveiben, emeletes, nagy négyszögű épületet emelt az intézet. De nem sokkal ezután, az 1704—11-iki Rákóczy-mozgalmak idején, ismételt fölprédálást szenved, kimerül, elszegényedik, második nagy romlásán megy át. 1704-ben a tanuló ifjúságnak is véradót kell fizetnie: a Rabutin császári tábornoktól Enyed felprédálására rendelt csapatok utoljával a deákok egy csoportja, városi polgárok társaságában, önvédelmi tusába keveredik; az elesettek sírhelyét és neveit a kegyelet őrzi. 1707-ben ismét fel dúlták a Rabutin hadai s a kollégiumnak az elmenekült tanárok által befalaztatott gyűjteményeit elpusztították. A tanulók a toroczkói hegyek közt találtak menedéket egyik tanárukkal; a más két tanár Kolozsvárra és Nagybányára menekült. 1709-től fogva békén maradt az intézet, de segédforrásaiból rendkívül kifogyva. Mindjárt a kollégium feldulatása után, Stepney lord angol követ Bécsben, szóba hozta a császár és Rákóczy közt folyt alkudozások alatt, hogy az enyedi kollégiumnak 50,000 tallér kárpótlást adjanak. Ez megtagadfatván, gr. Teleki Sándor kurátor és Pápai Páriz Ferencz professor kérésére, az angolországi hitsorsosok gyűjtöttek a kollégium fölsegelésére 11,000 font sterling tőkét, mely legújabb időkig a londoni bankban letéve, kamatozott.

A helyreállott nyugalom éveiben, a tanítás-nevelés munkája régi medrébe tér. De anyagi fejlődésében sok aggasztó körülmény gátolta az intézetet. A megtagadott debreczeni dézsma megnyeréséért sikertelenül alkudozék és pörlekedék, 1754-ben végképpen elveszté azt. Ugyanekkor a királyi fiskus az intézetnek összes vagyonához való tulajdonjogát is pörrel támadá meg, mely csak tizenhat év múlva enyészett el. Meg-megújuló bosszúságot és kárt szen-

vede az intézet hűtlen kezekről s a városi községtől. A XVIII. század végén azonban tökéletesen rendbe jő, régi épülete mellé egy újat is emel, új tanári lakásokat épít; II. József korában négy-öt-re, majd a jelen század elején hétre szaporodik a professorok száma; közülök egyik (1792 után) már jogtudományt, s utóbb (1811) egyik némi orvosi ismereteket tanít; a többi is általában csak magasabb fokú tudományok előadásával foglalkozik; az alsó osztályok ellátása még mindig a régi: a rendes tanárok egyike az alsó osztályok változó publikus praeceptorai s a privátus praeceptorok felügyeletével van megbízva, paedagogarcha czimmal; 1842-ben, Vajna Antal személyében, külön tanárt alkalmaznak a neveléstudomány előadására s az alsóbb osztályok tanulmányi és fegyelmi igazgatására.

Az intézet gyarapodása a Széchenyi-korszakban lett szembe-tűnőbbé. 1827-ben, régi épületei mellé, hatalmas két emeletes új épületet állíta, melyet 1836-ban fejeztek be. Gyűjteményeinek gazdagsága országos híré. Ily állapotában éri az intézetet a gyászos 1849. év, a mikor, alapítása óta harmadik, nagy romlása következett be. Legrégibb, Apafi-kori épülete használhatatlan dűledékké vált. Természettajzi kincsei, megbecsülhetetlen éremtára, unikumokban és kéziratokban gazdag könyvtára, mely magában foglalta a Bod Péter bűvárlatairól híres Bethlen Kata-féle magyar könyvtárt is, rabló és romboló kezeknek lettek áldozataivá. Házilag kezelt birtokainak gazdasági fölszerelése is megsemmisültek.

A romok közt, 1849. őszén, Vajna Antal paedagogarcha megnyitja a IV. osztályt 8 tanulóval; rendre 1858-ig feláll az Entwurf-nak megfelelő nyolcz gimnázialis osztály; a kollégium theologiai tanárai a Kolozsvárrt berendezett lelkészképzőben tanítanak 1862-ig; közben, 1858-ban, az egyházkerület egy kezdetleges néptanítóképzőt állít Enyeden, mely csak két évtized múlva nyert szervezettebb alakot; 1862-ben jogtanárt is választanak Enyedre, s a két éves jogi tanfolyam fölébe visszaállítják a két évi theologiai képzést; 1868-ban megszűnik a jogtanítás, s ezután a gimnáziumi rendszer szerint érett ifjak, a kik lelkészi pályára lépendők, egy évi filozófiai előkészítés alapján, három éves theologiai folyamra bocsáttatnak. 1875-ben a lelkészképzésre négy éves önálló akadémiai tanfolyam rendeztetik be, közvetlenül a nyolcz osztályu gimnázium fölébe illesztve.

Ez utóbbi átalakulást az egyházkerületben erős küzdelmek vezették be, melyek a fölött folytak: hogy a theologiai akadémia ne helyeztessék-e át Enyedről Kolozsvárra? Az akadémia berendezése után, 1882 óta a kollégium más tekintetben is jelentékeny fejlődésnek indult. A gimnáziumi rendes tanári székek száma három-

mal szaporodott. Az Apafi-kori épület utolsó maradványainak lebontásával, 110,000 forint költséggel (a fennemlített »angol pénz« felhasználásával) díszes új szárnyépület emeltetett, még az 1893 évi középiskolai országos törvény meghozatala előtt megkezdve, s 1885 nyarán befejezve. Az építkezések és felszerelés kiegészítésére az állam, legújabbban, 30,000 forint segélyt kezdett, részletekben, folyósítani.

A kollégium gondnokai (curatores) 1860-tól maig.

- 1848—1868. Br. *Kemény Domokos*, főgondnok. † 1868.
 1838—1876. Gr. *Mikó Imre*, főgondnok. † 1876 IX/16.
 1848—1881. Br. *Kemény István*, főgondnok. † 1881 IX/14.
 1862—1885. *Zeyk Károly*, főgondnok. † 1885 IV/23.
 1875—1893. Gr. *Bethlen Géza*, főispán, főgondnok. Lemon-
 dott 1893.
 1875— Br. *Zeyk József*, algondnok, 1886-től főgondnok.
 1882— *Csató János*, kir. tanácsos, algondnok, 1895-től
 főgondnok.
 1895— *Zeyk Dániel*, főgondnok.
 1795— Br. *Kemény Simon*, algondnok.

A kollégium rendes tanárai (professores) az első alapítás óta maig.

1622— (?) Geleji Katona Istv.	1678—1715. Kolozsvári István.
1622—1630. Kereszturi Pál.	1680—1716. Pápai Páriz Fer.
1622—1623. Opitz Márton.	1690—1714. Enyedi István.
1623— (?) Csulai György.	1714—1738. Szigeti Gyula István.
1629—1638. Alstäd János.	1715—1723. Szilágyi Péter.
1629—1647. Piscator Lajos.	1721—1725. Szigeti Gyula Gy.
1629—1655. Bisterfeld Henrik.	1723—1730. Pápai Páriz Imre.
1649—1655. Crispin János.	1725—1768. Vásárhelyi Tőke I.
1653—1656. Apáczai Cseri Ján.	1738—1774. Borosnyai Nagy Zs.
1655—1658. Basire Izsák.	1738—1774. Ajtai Abód Mihály.
1659—1666. Vásárhelyi Péter.	1768—1795. I. Kovács József.
1664—1668. Enyedi Sámuel.	1772—1779. Szegedi József.
1666—1678. Nadányi János.	1774—1780. Körösi György.
1668—1671. Csengeri István.	1778—1789. Galambos Mihály.
1668—1680. Csernátoni Pál.	1779—1789. Szabó Sámuel.
1671—1690. Dézsi Márton.	1782—1828. Nemegyei János.

1787—1815. Zágoni Bodola Ján.	1855—1858. Szabó György.
1790—1814. Herepei Ádám.	1855—1869. Gáspár János.
1790—1811. Benkő Ferencz.	1855—1873. Jancsó József.
1791—1817. Benke Mihály.	1855—1873. Kasza Dániel.
1791—1821. Mohai Károly.	1857—1881. Décsey Károly.
1795—1837. II. Kovács József.	1862—1869. P. Szathmári Károly
1811—1837. Baritz János.	1862—1868. Gyarmathy Samu.
1814—1829. Hegedűs Sámuel.	1862—Garda József.
1816—1821. Keresztes István.	1863—II. Herepei Károly.
1817—1834. Tompa János.	1869—1895. Kovács Ödön dr.
1817—1831. Köteles Sámuel.	1869—Makkai Domokos.
1821—1848. Szász Károly.	1874—1889. Székely Ferencz.
1829—1848. Péterfi László.	1874—Elekes Károly.
1831—1840. Péterfi Albert.	1874—1885. Lőte Lajos.
1831—1843. Csorja Ferencz.	1879—1888. Keresztes József.
1835—1841. I. Herepei Károly.	1879—Nagy Lajos.
1837—1855. Farnos Károly.	1882—Váró Ferencz.
1838—1854. Zeyk Miklós.	1882—Szilágyi Gyula.
1840—1857. Incze Dániel.	1888—Fogarasi Albert.
1841—1861. Zágoni Bodola S.	1888—Bartha Zsigmond.
1843—1876. Vajna Antal.	1889—Lázár István.
1843—1880. Mihályi Károly.	1891—Fogarasi Béla.
1854—1856. Salamon József.	1891—1893. Józsa Zsigmond.
1854—1862. Nagy Péter.	1895—Jancsó Sándor.
1854—1862. Nagy Ferencz.	

*

A kollégiumnak Enyedre történt telepedése óta fejlődését, erejének, jelentőségének ingadozásait, hullámlását némileg arányosnak tekinthetni az évenként »subscribáltak«* számával. E számok sora 1662—1827-ig a következő:

1662.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.		
19	35	33	28	38	28	26	23		
1670.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
25	19	13	11	45	25	16	14	11	23

* A gimnázium hatodik évfolyamából a felsőbb tanfolyamokra lépő, illetőleg, újon jövő érettebb ifjak az intézet törvényeinek megtartására e formulával: „Ego . . . subscribo legibus illustris Collegii Bethleniani“ — nevök sajátkezű aláírásával kötelezték magokat. E subscriptio, s az ezt megelőző áttételi vizsgálat mai analogonja az érettségvizsgálat, s a subscribensek évi számának ma a maturándusok száma felel meg.

1680.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
10	18	13	15	20	13	16	20	13	13
1690.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
10	8	14	21	20	16	25	22	17	13
1700.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
23	25	28	24	7	23	2	7	4	15
1710.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
19	21	20	20	32	34	31	38	26	32
1720.	1.	2.	3.	4.	5.	5.	7.	8.	9.
24	16	37	31	22	28	18	36	33	12
1730.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
21	44	23	22	46	19	25	32	30	11
1740.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
17	29	31	40	29	51	30	36	56	57
1750.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
14	22	31	12	39	15	4	16	34	26
1760.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
31	32	36	33	34	24	36	22	38	58
1770.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
30	39	35	25	30	32	41	34	34	44
1780.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
45	26	41	32	28	38	42	30	38	36
1790.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
29	26	43	37	38	26	39	23	24	28
1800.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
36	33	27	49	43	42	36	52	60	38
1810.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.*
63	30	57	61	60	47	36	54	47	81
1820.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.		
63	53	68	66	59	45	70	61		

1828-an kezdve, a subscriptiona vonatkozó adatok, 1849-ben elvesztek. 1849—50 óta a főgimnáziumnál fokozatosan megnyitott összes osztályaiba isk. évenként fölvelt tanulók száma a következő:

* Maximális szám. A megelőző évben kezdte volt Köteles Sámuel tanár a filozófiát kizárólag magyar nyelven tanítani, s ekkor vétetik munkába a „Norma discendi in Coll. schol. Alba-Nagyenyediensi.”

1849/50.						1870/1.	1/2.	2/3.	3/4.	4/5.
8						408	336	346	347	371
1850/1.	1/2.	2/3.	3/4.	4/5.		1875/6.	6/7.	7/8.	8/9.	79/80.
20	40	73	123	179		377	385	339	357	352
1855/6.	6/7.	7/8.	8/9.	59/60.		1880/1.	1/2.	2/3.	3/4.	4/5.
252	313	325	366	391		369	391	426	384	372
1860/1.	1/2.	2/3.	3/4.	4/5.		1885/6.	6/7.	7/8.	8/9.	89/90.
381	415	444	519	490		346	364	320	347	338
1865/6.	6/7.	7/8.	8/9.	69/70.		1890/1.	1/2.	2/3.	3/4.	4/5.
506	528	545	540	540		363	366	329	341	323

Repertorium. A gyulafehérvári Bethlen-féle főtanoda szervezeti szabályzata. Közli Szabó Károly. Történelmi Tár, 1879. IV. füzet. — Schema primum generale, sive forma studiorum Albensium, pro hoc anno Domini MDCLVII. Albae-Juliae. — Apáczai Cséri János Barcsai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. Közli Szabó Károly. Akad. Értekezések. III. kötet, 2. szám. 1872. — Petri Bod de Felső-Csernáton, Historia Hungarorum Ecclesiastica. Lugduni-Batavorum, 1889. Lib. III. IV. — Transsilvania, auctore Josepho Benkő. Claudiopoli 1833–34. §. CCLVIII. — Benkő Ferencz, Parnassusi időtöltés, 1796. VII. darab. Enyedi ritkaságok. Kolozsvártt, 1800. — Norma discendi in Collegio scholarum Alba-Nagyenyediensi. Claudiopoli, 1820. — Vasárnapi Újság. 1858-diki évfolyam 14. sz. és 1889-diki évfolyam 22. sz. — P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagyenyed, 1868. — Váró Ferencz: A nagyenyedi Bethlen-kollegium a közelmúlt években és ma. Kolozsvár, 1889. — A reformátusok nagyenyedi főiskolájában felsőbb tudományokat hallgató ifjak s alsóbb osztályokban tanuló növendékek félévi . . . közszemléjének tárgyai, a tanulók névsorával (Értesítők 1846–48-ból). — A nagyenyedi Bethlen-kollegium Értesítői 1867/8–1894/5-ről. — Az erdélyi ref. anyaszentegyház (illetőleg egyházkerület) Névkönyvei, synodusi és egyházker. közgyűlési jegyzőkönyvei. — A Protestáns Közlöny (Kolozsvár) s az Egyházi és Iskolai Szemle (Nagyenyed) évfolyamai.

A n.-enyedi Bethlen-kollégium elöljárósága és tanítótestülete.

A) Elöljáróság.

Báró Zeyk József főgondnok.

Zeyk Dániel főgondnok, Alsófehérmegye főispánja.

Csató János kir. tanácsos, főgondnok, Alsófehérmegye alispánja.

Báró *Kemény Simon* algonodnok.

Tagjai az előljáróságnak az alábbi rendes tanárok; tanácskozó tagjai: *Klein Árpád* jószág- és jogügy-igazgató, dr. *Jeney Elek* ügyvéd, *Orhay Lajos* pénztáros, dr. *Bocz József* kollégiumi orvos és *Asztalos János* kollégiumi erdősz.

B) Tanárok és tanítók.

a) A theologiai akadémián.

1. *Garda József*, rendes tanár; több évig rektora volt a kollégiumnak és jószágainak felügyelője; 1895 nov. óta szabadságolva.

Irodalmi működése. Görög Régiségtan; Katekhetika; Cura Pastoralis; a Bodola-féle Káté átdolgozása; több hírlapi cikk a „Korunk“-ban és a „Prot. Közlöny“-ben.

2. Dr. *Kovács Ödön*, rendes tanár; a theol. önképzőkör felügyelője, egyh.-ker. igazgató-tanácsos, E. M. K. E. választmányi tag, alsófehérmegyei törv.-hat. bizottsági tag, N.-Enyed város képv. testületének tagja, a nagyenyedi áll. polg. leányisk. gondnokságának elnöke, az erd. egyházkerület papi értekezletének dísztagja.

Irodalmi működése. A protestánsizmus Magyarországon az utóbbi 20 év alatt. Megjelent 1869-ben holland nyelven. — Baur: „A középkori ker. egyház.“ (Fordítás.) — A vallás-bölcsészet kézi könyve. 1876. 1877. 2. kötet. — Sok cikk és tanulmány a theologia minden ágából a következő egyházi lapokban: 1868-tól Prot. Egyház és Isk. Lap., Egyházi Szemle, Egyházi Reform, Egyházi és Iskolai Szemle, Erd. Prot. Közlöny, stb.

3. *Nagy Károly*, n.-enyedi lelkész, theol. magán-tanár; lásd bővebben a kolozsvári ev. ref. theol. fakultásnál, a 13-ik lapon.

4. Dr. *Kecskeméthy István*, rendes tanár; 1895. évi február 20-tól kezdve, mint a kolozsvári theol. fakultás kiküldöttje, tanított június végéig; lásd bővebben a kolozsvári ev. ref. theol. fakultásnál, a 13-ik lapon.

5. *Szilágyi Farkas*, n.-enyedi lelkész; tanított Cura Pastoralist, és Katekhetikát 1894 nov. 15-től Garda József rendes tanár helyett.

Tanított még: *Nagy Lajos*, tanítóképző-intézeti igazgató, neveléstant; *Makkai Domokos*, gimnáziumi tanár, egyháztörténetet; *Vincze Dániel*, gimnáziumi tanár, francia és angol nyelvet önként vállalkozóknak; dr. *Bocz József*, kollégiumi orvos, közegészségtant.

b) A főgimnáziumban.

1. *Herepei Károly*, a mennyiségtan, természetrajz és vegytan rendes tanára; jogosítványa kelt 24,180/1894 vallás- és közoktat. miniszt. sz. a. A régiségtár, ásványtani és vegytani szertár őre. A bécsi cs. k. földtani társulatnak levelező, az erdélyi természettudományi társulatnak rendes tagja.

Irodalmi működése. Geológiai és palaeontológiai ismertetés Erdély azon részéről, mely a keleti hosszúság $41-41\frac{2}{3}$ és az északi szélesség $46-46\frac{3}{4}$ fokai közt fekszik. Geológiai térképpel. 1865.

2. *Makkai Domokos*, a történelem, magyarnyelv és irodalom rendes tanára; jogositványa kelt 34,079/1889 vallás- és közoktat. miniszt. sz. a. Az éremtár őre, theol. akad. dékán. Az erdélyi ref. egyházkerület törvényhozásának, Alsófehérvármegye és Nagyenyed város képviselőgyűlésének, az állami polg. leányiskola gondnokságának és Alsófehérvármegye történelmi, régészeti egyletének tagja.

Irodalmi működése. Determinismus az erkölcstanban és a vallásban. (Prot. Tudományos Szemle. Budapest, 1869. évfolyam.) — „A történet bölcsészete és a történetírás.“ Önállóan. Budapest, 1871. Tanári székfoglaló. — Emlékbeszéd Deák Ferencz felett. 1876. Bethlen-főiskola Értesítője. 1876. — Emlékbeszéd Székely Ferencz tanár felett. 1889. Bethlen-kollegiumi Értesítő. — Emlékbeszéd Hegedűs János theol. tanár felett. Bethlen-főiskolai Értesítő. 1894. — Pápai Páriz Ferencz Élete és Jellem. Történelmi és tanügyi tanulmány. 1895. — Alsófehérvármegyei Történelmi és Régészeti Egylet Évkönyve. 1895. — Ünnepi beszéd márczius 15-én. 1892. A nagyenyedi „Közérdek“ című lap hasábjain.

3. *Elekes Károly*, a természetrajz, földrajz és vegytan rendes tanára; jogositványa kelt 34,079/1889 vallás- és közoktat. miniszt. sz. a. Az állattani, növénytani és földrajzi gyűjtemények felügyelő tanára. Az erdélyrészi ev. ref. egyházkerületi közgyűlésnek, a n.-enyedi ev. ref. egyház kebli tanácsának, N.-Enyed város képviselőtestületének, a n.-enyedi kaszinó választmányának, a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak, a kolozsvári Orvos-természettudományi Társulatnak tagja.

Irodalmi működése. „A természetérők egysége.“ Tanári székfoglaló beszéd. M.-Vásárhely. 1870. — „A lét küzdelme a természetben.“ M.-Vásárhely. 1870. — „Mentovich Ferencz: Az új világnézet.“ Könyvismertetés. Kolozsvár. 1870. — „Az ivóvízről.“ M.-Vásárhely. 1873. — „A vegytan tanításáról.“ Az erdélyi ev. ref. tanárok M.-Vásárhelytől, 1873. nov. 2. és köv. napjain lefolyt gyűlésén tartott értekezés. — „A fény hatása az élő természetre.“ Tanári székfoglaló beszéd. N.-Enyed. 1875. — „Thomé-Paszlavszky: Az állattan kézikönyve.“ Könyvismertetés. Kolozsvár. 1878. — Rector-professori évzáró beszédek. N.-Enyed. 1878/9. 1879/80. 1880/1. és 1881/2.

4. *Váró Ferencz*, a magyar nyelv és irodalom s a bölcsélet rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Budapesten 1875-ben. Gimnáziumi igazgató, az ifjúsági kör felügyelője, a gimn. önképzőkör vezetője, a kebli özvegy-árvai alap kezelője és a VII. oszt. vezetője. Az erd. ref. egyházkerület közfőtörvényszékének tagja, a Magyar Pædagogiai Társaságnak s a Kemény Zsigmond-Társaságnak választott rendes tagja, az Orsz. Középisk. Tanáregyesület választmányának tagja, a n.-enyedi Daloskör elnöke, a n.-enyedi kaszinó igazgatója, az asszonynépi áll. népiskola gondnokságának tagja.

Irodalmi működése. Czikkek, tanulmányok, értekezések, beszédek, bírál-

latok, műfordítások az Egyházi Szemle (Bp. 1872), Keresztyén Család (1872), Tudomány- és műegyetemi olvasóköri Évkönyve (1874), Egyházi és Iskolai Szemle (N.-Enyed), Magyar Tanügy, Orsz. Középisk. Tanár-Egyesület Közlönye, Pesti Napló (1879), Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola Értesítője, nagyenyedi Bethlen-kollegium Értesítője, Protestáns Közlöny, Egyetértés, Vasárnapi Újság (1889), Debreczeni Protestáns Lap Tanügyi melléklete (1884), Magyar Nyelvőr, Közérdek (Nagyenyed), Kolozsvár és Magyar Paedagogia egyes évfolyamaiban, névvel, név nélkül, V., F., V., —ó., —r—r. jeggyel és Tengelyi Jónás írói név alatt. — Továbbá: „Schiller költeményei“ (a Kisfaludi-Társaság kiadványában); „Irodalmunk legállandóbb jellemvonásáról“ (tanári székfoglaló beszéd); „A nagyenyedi Bethlen-kollegium a közelebbi években és ma“ (Kolozsvár, 1889.); Schumann: „Rózsa-rege“, — Beethoven: „Az Olajfák hegyén“ oratoriuma szövegének műfordítása, stb.

5. *Szilágyi Gyula*, a latin és görög klasszika-filologia rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvárt 1876-ban Kollégiumi könyvtáros, tanpénzkezelő, a IV. oszt. vezetője. A nagy-enyedi ev. ref. egyházközség állandó presbitere, az erd. ev. ref. egyházker. közgy. tagja, a nagy-enyedi úri kaszinó, Daloskör választmányi tagja, a n.-enyedi Gyümölcsészeti Egylet r. tagja, az Orsz. Középisk. Tanár-egyesület, a Magyar Paedagogiai Társaság, az Erd. Múz.-egylet böles., nyelv- és term.-tud. szakosztályának és az Erd. Kárpát-Egyletnek rendes tagja.

Irodalmi működése. Latin-magyar és magyar-latin szótárszerkesztésben vett részt Veress Ignác n.-szabeni áll. gimn. igazgatóval. — „Latin írásbeli dolgozatok“ cz. értek. megjelent a „Prot. Közl.“ 1884. évi folyamában. — Átdolgozta a Holzweissig-Székely-féle Latin Gyakorlókönyv I. kötetét, második kiadásra.

6. *Fogarasi Albert*, a latin és görög ny. s irodalom rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Budapesten, 1880-ban. A VI. osztály vezetője, a zenekar felügyelője. Az erd. ev. ref. egyházker. közgyűlés, a nagy-enyedi egyházkebli tanács, a nagy-enyedi kaszinó, az Országos Középiskolai Tanár-egyesület tagja, megyebizottsági tag, a nagyenyedi Daloskör alelnöke.

Irodalmi működése. Horatius Satirái. Ford. dr. Boros G. Bíráló és latin irodalmi tanulmány. Megjelent az Egyházi és Iskolai Szemle 1882. évfolyamának 65. 89. 111. 135. 1. 8. 239. 285. 307. 331. lapjain. — A plátói szerelem. Bölcészeti tanulmány. Ugyanott, 1882. évf. 227. 278. 304. 327. II. — Fordítások használata az ókori classicusok tanításánál. Ugyanott, 1883. évf. 177. 209. 231. II. — Sétahelyek az ókori Rómában. Deobry: Rome au siècle d'August című művéből. Megjelent a „Közérdek“ 1883. évfolyamában. — Két elbeszélés. „A tizenharmadik“ és „Gyöngyvirág“. Ugyanott, ugyanakkor. — A Nemesis. Elbeszélés az ó-római életből. Megjelent a „Közérdek“ 1890. évfolyamában. — Holzweissig-Székely Latin nyelvtana és gyakorlókönyve. Két cikk Könyvismertetés és nyelvtan-mondattani tanulmány. Megjelent Budapesten a „Prot. Egyházi és Iskolai Lap“ 1888. évfolyamának 26. és 27. számaiban.

7. *Bartha Zsigmond*, a mathézis és fizika rendes tanára; tanárvizsgálatot tett 1881-ben. A természettani szertár őre, a VIII.

gimn. osztály vezetője, gazdasági felügyelő. Az ev. ref. erdélyi egyházkerület közgyűléseinek, a n.-enyedi ref. egyházközség preszbiteriumának rendes tagja, a kollégiumi számvizsgáló bizottságnak tagja, a n.-enyedi egyházmegyében világi képviselő, a n.-enyedi Daloskör pénztárosa, a n.-enyedi kaszinó gazdája, a szegény tanulókat segélyező kör ellenőre, az alsófehérmegyei tanító-egylet alelnöke, a Kir. Magyar Természettudományi Társulatnak, az Orsz. Középisk. Tanáregyesületnek és a Math. és Fizikai Társulatnak rendes tagja.

8. *Lázár István*, a görög és latin filologia rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Budapesten 1883-ban. Okleveles gimnáziumi tornatanító. A VI. gimnáziumi osztály vezetője, a közös tanárszék jegyzője. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület, n.-enyedi ev. ref. egyházmegye, n.-enyedi ev. ref. egyháztanács, a Magyar Paedagogiai Társulat, Alsófehérmegye törv.-hatóságának, a Nagyenyed városi képviselőtestületnek s a vármegyei Monographia-bizottságnak tagja, az Önkéntes Tűzoltó-egyesület főparancsnoka, a Polgári Ölv.-egylet titkára.

Irodalmi működése. Studia usus et artis dicendi. 1884. — A klasszikus olvasmányok tartalmi jelentősége. 1887. — Klasszikus szellem. 1895. (Programmerőtekezések.) — A testi nevelés feladatai és eszközei. (Melléklet az 1892. tan. értekezlet jegyzőkönyvéhez.) — Tudományos dolgozatok több folyóiratban. — Nyomás alatt: Alsófehérmegye magyar népének ethnographiája.

9. *Fogarasi Béla*, a mennyiségtan, természettan és rajzoló geometria rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvárt 1888-ban. Az előjárósági gyűlések jegyzője, a koll. kert felügyelője, a rajzszerter egyik őre, a III. oszt. vezetője. Az erd. egyhker. közgyűlés, a n.-enyedi ref. egyh. preszbiteriumának, a Kir. M. Term.-tud. Társulat, a Magyar Paedagogiai Társulat, az Orsz. Középisk. Tanáregyesület, a Mathem. és Fizikai Társ., a n.-enyedi Daloskör választmányának tagja, a n.-enyedi kaszinó pénztárosa.

10. *Nagy F. Károly*, a német nyelv, geom. és szabadkézi rajz rendes tanára; jogosítványa kelt 17,675/1888 vallás- és közokt. miniszt. sz. a. A rajzszerter egyik őre, az elemi osztályokban az írás és rajztanítás felügyelője.

11. *Vincze Dániel*, a vallás- és német nyelvtannak rendes, a modern nyelveknek (francia, angol) rendkívüli tanára. A n.-enyedi és a gömőri ev. ref. egyházmegyéknek bekebelezett lelkes-tagja, egyháztanácsos, a polg. kaszinó tagja.

Irodalmi működése. Francia egyházi beszéd. „Sermon“, az 1865. évben a bukaresti ev. ref. egyház 50 éves ünnepére. — „Három egyházi beszéd.“ 1865. Bukarest. Weiss. — A keleti irodalomból a „Vasárnapi Újság“ számára, 1870. „Az ephezusi nő“, „Az adó“, próza törökből és persából Dzsámitól: (süsűrban) Tevehajcsár. 1873. „Grey Johanna“, Jean Grey. tört. francia régény Brot

Alphonsetól. Sárospatak. Ploest. Románia. 1872. „Mohalem khán és anyja, Myrza Amrud.“ 1881. — Az „Erdély“ és „Kelet“ számára, francia és angol fordítások: „Szerelem miatt magasra“, „Tanácskozás“, „Egy éjj Velenczében“, 1881. „Az örült anya.“ Angol. 1882. „A madonna előtt.“ Jelenleg sajtó alatt van: Ponson du Terrail „Le nouveau maitre d'école“, „Az új iskolamester“ című regénye.

12. *Bodrogi János*, a történelem és földrajz helyettes tanára; tanári alap- és szak-vizsgálatot tett Kolozsvártt, 1892. és 1895-ben. A gimn. tanári gyűlések jegyzője. Az Erd. Múzeum-egylet, az Erd. Kárpát-Egylet, az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület és a Magyar Történelmi Társulat tagja.

13. *Fülöp Károly*, tanárjelölt. Osztályvezető az I. B. o.-ban.

14. *Zayzon Ferencz*, alapvizsgálatot tett tanárjelölt. Az I. A. oszt. vezetője. Az Erd. Múzeum-egylet bölc.-, nyelv- és tört.-tud. szakosztályának rendes tagja és a n.-enyedi Daloskör rendes, működő és választmányi tagja.

15. *Kiss Pál*, alapvizsgálatot tett tanárjelölt. A II-ik osztály vezetője.

16. *Lázár Imre*, kollégiumi rendes tornatanár; képesítettett Budapesten, 1893-ban. A tornaszertár őre, a tornakör parancsnoka. A Természettudományi Társulat r. tagja, tűzoltó osztályparancsnok, az alsófehérmegyei tanító-testület jegyzője.

Irodalmi működése. A hülyék oktatásáról, két tanulmány; A torna-tanításról, két önálló czikk, a Protestáns Közlönyben.

c) A néptanítóképzőben.

1. *Nagy Lajos*, a tanítóképző és az elemi iskola igazgatója, kollégiumi rektor-professor, a nevelés-oktatástan rendes tanára. A theol. konviktus, dalkar és önszegélyző egyesületnek, valamint a képzőintézeti önképzőkörnek felügyelője. Egyházmegyei képviselő és tanügyi előadó a n.-enyedi egyházmegyében, a n.-enyedi ev. ref. egyházközségben preszbiter és iskolaszéki tag, az alsófehérmegyei általános tanító-egyesület elnöke, a n.-enyedi úri kaszinó választmányi tagja, megyebizottsági választott tag, tagja a megyei állandó választmánynak, a központi bizottságnak és a bíráló bizottságnak, a nagy-enyedi Daloskörnek tiszteletbeli tagja.

2. *Zaida János*, zenetanító. A zenekar vezetője, a zeneszertár felügyelője. Az önk. tűzoltó-zenekar vezetője, az úri kaszinó tagja.

3. *Bihari István*, a képzőintézeti gyakorlóiskola okleveles tanítója. A gyakorlati tanítások vezetője, a tanképesítő bizottság állandó jegyzője. N.-enyedi egyházmegyei képviselő, a nagyenyedi úri kaszinó könyvtárosa és választmányi tagja, az alsófehérmegyei tanítóegyesület tagja és pénztárosa.

4. *Borsay Samu*, ének- és zene-tanár. A tanítóképző férfikarának és az elemi osztályok énektanítóinak felügyelője. Az alsófehérmegyei tanítótestület központi választmányának és a n.-enyedi kaszinó tagja, a n.-enyedi Daloskör vezető karnagya.

Irodalmi működése. Erdélyi év. ref. Chorálkönyv. — „Szoknyás hősök“, 1 felv. operette. — „Dal, virág és szerelem“, keringő énekhangra, vegyeskarra, zongora kísérettel. — „A rózsza álma“, keringő, zongorára — „Ida“, keringő, zongorára. — „Mézeshetek“, polka franczia. — „Lepketáncz“, polka Mazur. — „Dalok“, énekhangra, zongora kísérettel. — „Hol a tavasznak...“, duett énekhangra, zong. kísérettel. — „Ima“, férfikar, zong. kísérettel. — „Férfi karok“, megjelent az Apollóban, stb.

5. *Hegedüs Zsigmond*, a természettudomány és a földrajz tanára; okleveles polgári iskolai tanító. A III. osztály vezetője, a képzőintézeti tanárgyűlések jegyzője. A M. Kir. Természettudományi Társulat rendes tagja, kaszinói tag, az alsófehérmegyei tanítóegyesület jegyzője és választmányi tagja, a nagyenyedi Daloskör választmányi tagja.

A gimnáziumi tanerők közül tanítottak a képzőintézetben is: Bodrogi János, Fülöp Károly, Kiss Pál, Lázár Imre, Nagy F. Károly és Zayzon Ferencz tanárok.

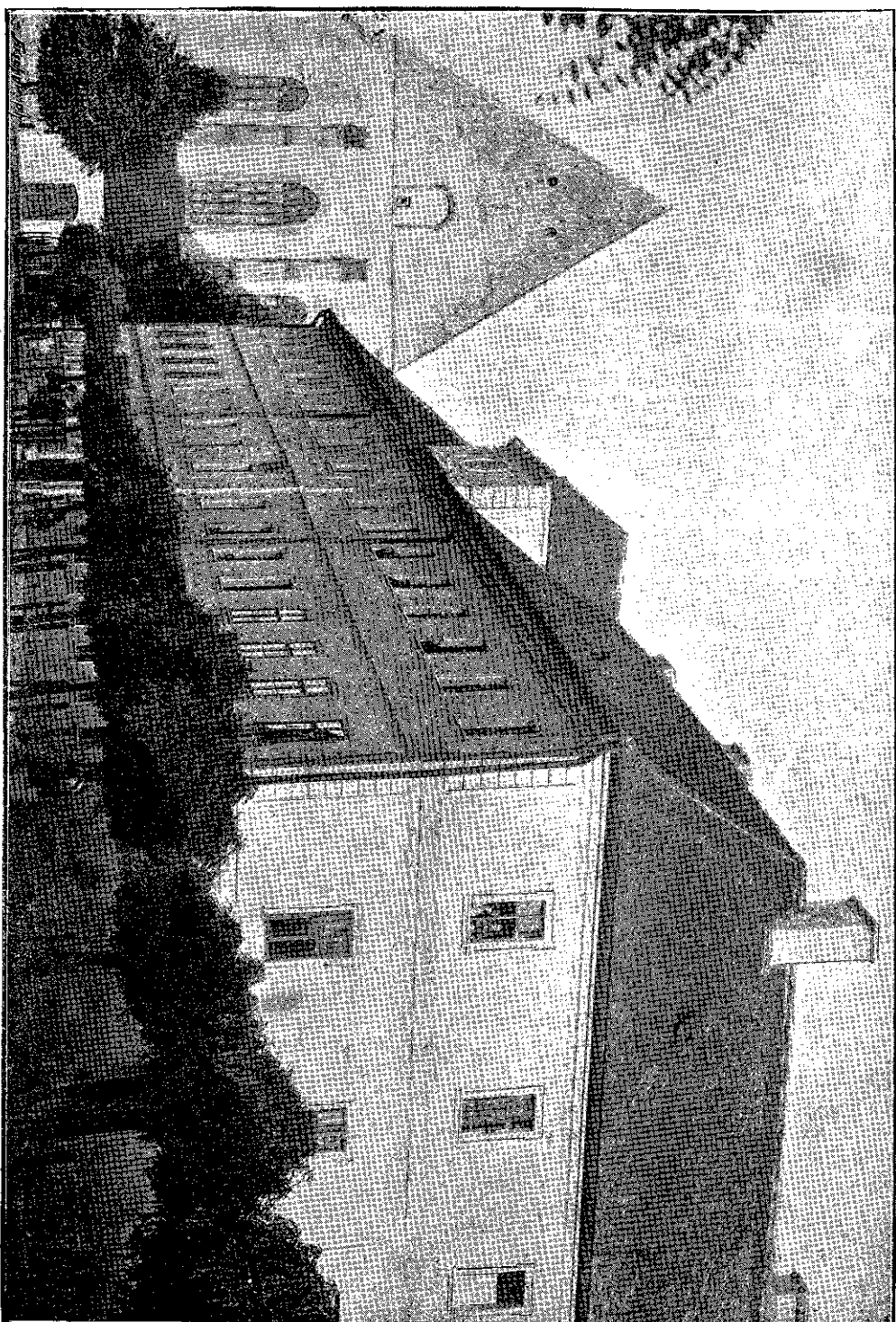
d) Az elemi iskolában.

1. *Sükösd Mihály*, a 2-ik elemi oszt. vezetője. Tanított a torna, ének, szépirás és rajz kivételével minden tantárgyat.

2. *Kovács Károly*, a 3-ik elemi oszt. vezetője. Tanított a torna, ének, szépirás és rajz kivételével minden tantárgyat.

3. *Belle Lajos*, a 4-ik elemi oszt. vezetője. Tanított a torna, ének, szépirás és rajz kivételével minden tantárgyat.

4. *Lázár Imre*, tanított tornát a gyakorlóban és az elemi isk. 2—4. osztályaiban.

A KOLOZSVARI EV. REF. KOLLEGIUM.

III.

A kolozsvári ev. ref. kollégium.

(Képpel.)

A kolozsvári ev. ref. egyháznak 1545-ben gimnáziumi jellegű iskolája volt. Az első ismert tanító Vizaknai Gergely, ki Heltai Gáspárnak jelentékeny segítséget nyújtott a biblia magyarra fordításában. Utóda lett 1553 körül Dávid Ferencz.

Az 1557 évi tordai országgyűlés 6. t.-cikke a tanintézet helyétül a dominikánusok zárdáját jelöli ki az ó-várban. Ugyanezen t.-cikk 100 ft évi jövedelmet rendel az iskola s a tanuló ifjúság fentartására.

1557-ben Basilius, vagy Balázs István lépett Dávid Ferencz nyomába. 1558-ban Balázs mellett működik Molnár Gergely magister. A városi százaskiállítás (centumviratus) négy segédtanár (lector) alkalmazásáról intézkedik.

1564—1566-ig Szikszai Fabricius Balázs az iskola igazgatója. Innen Sárospatakra távozott, a Dávid Ferencz által támasztott felekezeti zavarok miatt. Ugyaníly rövid ideig működött iskolánkban, a következő két év alatt, Károlyi Péter, ki 1568-ban már nagyvárad rektor lett. 1569-ben válnak külön az ev. reformátusok az unitáriusoktól. Ekkor megszakad iskolánk történetének szála 1609-ig, midőn a reformátusok Báthori Gábor fejedelem adományából az ó-vári romba dőlt templomot kapják. 1610-ben pedig az egyház és iskola számára a kolozsvári határról azon tized felerészét, melyet a gyalui várhoz szoktak szolgáltatni s a harminczad bérösszegét egészben.

Oskolánk tulajdonképpen való megalapításának ideje az 1622 év, midőn Bethlen Gábor, Erdély nagy fejedelme, a belső-farkas-

utczai templomot a mellette fekvő terjedelmes telekkel s a rajta volt pusztá zárdával együtt kolozsvári hitsorsosainak adományozta.

Az ország rendei ugyanezen évben a 6. t.-cikkben erősítik meg a fejedelem adományát s rendelkeznek az iskola építése ügyében. Ez adat igazolja, hogy az erdélyi második református főiskolának, a kolozsvárinak, alapjait is Bethlen Gábor tette le, mint a gyulafehérvárinak. De míg emezt fejedelmi székhelyén szeme előtt látván, fölemelte, állandósította gazdag alapítványaival, kitűnő professoraival, addig a miénket a háborus viszonyok s 1629-ben bekövetkezett halála miatt nem fejleszthette tovább.

Oskolánk az ó-vári templom mellett volt 1656-ig. Ez évben nyílik meg az új tanintézet a mostani telken, a kijavított zárdáépületben, mely az 1798 évi nagy tűzvészig, tehát majdnem másfélszáz évig szolgált a tanítás céljaira.

Az új tanintézet szerencsésen nyílt meg. A Gyulafehérvárról elszaklatott Apáczai Cseri János volt első rektora, ki az iskola jó hírnevét tudományosságával s lelkes tanításával megalapította. Utánna 240 év alatt a professorok hosszú sora következik, kik között mindig volt egy-kettő, kik Erdélyben számot tevő szerepet vittek az irodalom terén is.

A XVII. században két rendes professora volt. A gimnázium alsó osztályaiban classis praeceptorok működtek. 1728-ban állítja föl a kollégium a harmadik, 1733-ban a negyedik jogi tanszéket, mely az egész magyar hazában a második volt a nagyszombati után.

Ezekén kívül, 1761 óta külön tanítója volt a németnyelvnek, melyhez a földrajz tanítását csatolták. 1779-ben rendes tanszékké vált ez is. A 6-ik tanszéket e kollégium érdemes professora, Méhes Sámuel alapította 1841-ben, a vegytan és természetrajz tanítására. 1858-ban állítottatott fel a mathésis második tanszéke; 1876-ban a klasszika-filologia második tanszéke, mely a tanszékek sorában a nyolczadik.

A kilencedik tanszék 1888-ban vált rendessé. A tizedik most van alakulóban.

Az alapítványok sorát Lorántfi Zsuzsánna, I. Rákóczi György özvegye kezdi meg 1658-ban 1000 mfrttal. Főuraink szegény tanulók nevelésére gabonában és pénzben hoznak áldozatokat. 1672-ben Apafi Mihály fejedelem a kollégiumnak nyomdát ajándékoz. 1735-ben gr. Bánffy György 20,000 mfrt alapítványt tesz a történelem és jog új tanszékére. 1811-ben gr. Teleki Sámuel 3850 mfrt, gr. Rhédei Ádám 4500 bécsi forint alapítványt tesznek. 1815-ben gr. Teleki Sámuel újból adományoz 1600 mfrtot jutalmazásra. 1826-ban gr. Rhédei Ádámné, széki gr. Teleki Mária emlékére 3000 mfrtot adományoz

gr. Rhédei Ádám a tanár-özvegyek segélyezésére. Ugyanezen évben ugyancsak gr. Rhédei Ádám közszükségre adományoz 2060 rhfirtot váltóban. 1827-ben Rápolti Sámuel 3120 mfrtot, jutalomra és segélyül. 1831-ben Mocsai János 3125 mfrtot, 1828-ban Tamási András 2000 m.-firtot, 1840-ben Hari Jonathán 3000 mfrtot jutalomra és segélyül. 1841-ben Méhes Sámuel tanár 10,000 crhfirtot a természettudományi tanszék felállítására. Ugyanezen évben Csengeri Képiró Imre 21,000 mfrtot közszükségre. Br. Bánffi Farkas utódai, búza megváltásért a szegény tanulóknak kenyérre, 4000 mfrtot. Almási Balogh István közszükségre 12,000 crhfirtot. Gr. Rhédei Ádám örökösei 5134 crhfirtot és 1849-ben gr. Rhédei Ádám hagyatéka 6000 crhfirt könyvnyomdára. 1858-ban gr. Bethlen Pál a bethleni dézma váltságdíjában 2000 pfrtot. Ugyanő ugyanakkor közszükségre 1000 pfrtot, ugyanakkor szintén közszükségre adományoznak: gr. Mikó Imre 4000 pfrtot, gr. Kemény Sámuel 3000 pfrtot, br. Radák István 1100 pfrtot, gr. Bethlen Ádám 2000 pfrtot, br. Bánffi Albert 2000 pfrtot, br. Bánffi Dániel 1000 pfrtot, 1860-ban gr. Gyulai Lajos 2000 pfrtot, Ujfalvi Sándor 2000 pfrtot, gr. Bánffi Miklós 2000 pfrtot. Jutalmazásra: gr. Teleki Miksa 1000 pfrtot. 1863-ban Katona István 3000 pfrtot közszükségre. 1864-ben Kömes János 5000 firtot o. é. az ifjúságnak kenyérre. Br. Radák Istvánné gr. Rhédei Ádám emlékére 1000 firtot jutalomra. 1867-ben Keczei Imréné, Rédiger Eszter 6666 firtot ösztöndíjalapul. 1881-ben Sági László tanár emlékére a közönség adománya 1400 firt ösztöndíj. Bányai Vitális hagyatéka 1888-ban közszükségre és segélyre 12,000 firt. Br. Bánffi Dániel és neje Léczfalvi Gyárfás Anna 3000 firtot ösztöndíj. Veres József, dr. Bélteki Ferencz, dr. Székely József, Hegedüs Sándor 1889—90-ig ösztöndíjalapul 1000—1000 firtot tettek le alapítványul. 1892-ben Szarvadi Károly hagyatéka 10,000 firt. 1893-ban Páll Sándor hagyatéka 1648 firt. 1894-ben Rueska János hagyatéka egy tanszékre 30,000 firt. Ezeken kívül 100—1000 firtig terjedő számos alapítványunk van különféle célokra.

Az intézet jellege kezdetétől 1870-ig főiskolai, a mennyiben a gimnáziumi tanulmányokon kívül előbb theologiai, később jogi tanfolyam is volt benne.

Első ismert, részletesen kidolgozott tanterve és órarendje 1769-ből van. A gimnázium osztályainak száma előbb hat volt. 1769-ben már nyolcz osztályból állott a gimnázium a következő elnevezések alatt: I. Classis declinistarum et comparatistarum, II. Cl. conjugistarum, III. Cl. grammatistarum, IV. Cl. syntaxistarum, V. Cl. linguae germanicae, VI. Cl. rhetorica, VII. Cl. poetica, VIII. Cl. graeca.

E tanterv és órarend kötelező volt az erdélyi ref. kollégiumokra. A latin nyelv tanítása megkezdődött az I. osztályban. Az első módosítás 1791-ben történik, midőn a gimnáziumi osztályok elé egy külön osztályt hoznak javaslatba, mely *csupa magyar classis legyen* s abban más nyelvek tanulására ne szorítsák a gyermekeket. A gimnázium első osztályában tanítják a régi I. és II. osztály tananyagát. Egyébként, a sorrend megmarad, de minthogy így a »*graeca classis*« csak VII. osztály lett, nyolczadikul a logica classist állítják fel.

Az osztályok ezen sorrendje megmarad a XIX. század közepéig. 1822-ben a *főconsistorium* minden osztályra, minden tantárgy tanítására apró részletekig menő útastást dolgoztat ki, különös tekintettel az írásbeli dolgozatokra, s életbe is lépteti. 1833-ban megrendeeli a tantárgyaknak magyar nyelven való tanítását, a mi a klasszikus nyelvek tanításának sikerét már megingatta s a tanári kart arra indította, hogy 1839-ben ennek orvoslására szigorubb intézkedéseket tegyen s a tanulókat latin nyelven való társalgásra szorítsa.

Említésre méltó még, hogy úgy ezen, mint a többi erdélyi ref. gimnáziumban az 1861. évi Szervezeti Javaslat szerint folyt a tanítás 1884-ig, midőn az 1883 évi országos középiskolai törvény alapján készült konventi tanterv lépett életbe s ma is ez van érvényben.

Tisztán főgimnáziumi jellege 1870 óta van. A megszűnt jogi tanszék gimnáziumi tanszékké vált. A nyolcz osztályu főgimnáziumban hét rendes és egy szaktanár mellett, több ideiglenes tanító működött. 1876-ban rendszerezitette az előljáróság a 8-ik tanszéket s így az állandósított szaktanárral együtt, ki 1888-ban rendes tanári címet nyert, az intézetnek kilencz rendes tanára lett, a kik mellett tanárjelöltek is alkalmaztatnak tanítókul.

A tanárok alapfizetése jelenleg 1000 frt, melyhez, az első öt év eltelte után, 200 frt, a 2., 3., 4-ik öt év eltelte után 100—100 frt pótlék járul. A fizetés maximuma 1500 frt és szállás természetben, vagy 300 frt szálláspénz.

A vizsgálatot tett tanulók száma húsz év alatt 5890. Ennek évi közép száma 294. Kétharmadánál mindig több ref. vallásu, 97—98%-ka magyar. A vizsgálatot tett tanulók száma 1875-ben 257, 1895-ben 350. Legcsekélyebb volt a létszám 1885-ben, mikor 223 tanuló állott vizsgálatra; azóta növekszik s 237—350 közt ingadozik.

Az intézet kezdettől fogva benlakást adott az ifjuság egy részének; régebben ingyen, a mult század második s a XIX. század

első felében csekély díjért, jelenleg 8—12 forintért egy évre. 1875-ben 35 szobát használtak a benlakás céljaira, jelenleg 29 szoba áll az ifjúság számára nyitva. A többiek tanügyi célokra foglalta le az előjáróság. A benlakók száma 190—203 közt váltakozik.

Tandíjat 1840 óta szednek. Jelenleg fizet a rendes künlakó tanuló 23 forint 60 krt, a rendes benlakó tanuló 35 forint 60 krt, egész évre.

A benlakással kapcsolatban kezdettől fogva mostanig magántanítás is van, a mennyiben régen a benlakó jogászok, theologusok, újabban a benlakásra befogadott, tanári pályára készülő egyetemi hallgatók, valamint a VII. és VIII. o. jelesebb növendékei nyernek magántanítói alkalmazást az elemi iskola és a gimnázium négy alsó osztályának növendékei mellett, az elemi iskola és a gimnázium igazgatójának ellenőrzése alatt.

Rendkívüli tárgyak tanításáról az intézet gondoskodik. Ilyenek : a francia nyelv, műének, gyorsírás.

A szegény, de jó tanulók tandíjelengedés, kenyér, ebéd, tankönyvek, segélyek, jutalmak és ösztöndíjak, meg betegápolás kedvezményeiben részesülhetnek, melyeknek értéke 4500 frtnál többre megy évenként.

Az ifjúságnak van olvasó-egylete és önképzőköre, tanári felügyelet alatt. A tanítás céljaira van könyvtára, természettani, természetrajzi, rajz- és filológiai gyűjteménye, meg köztanszertára.

A kollégium épülete a Belső-Farkas-utczában 2144 □ met. területen fekszik, melyből 610 □ met. a négyszögű épület belső udvarára esik. Van benne 64 helyiség. A keletre fekvő külső udvar és kert területe 8975 □ met. A délre és nyugatra fekvő kertek területe 3950 □ met. E helyzet tiszta, jó levegőt és háborítatlan csendet biztosít az intézetnek.

Újabb alapítványokat tettek : Ladányi Sándor 150 frtot, Engel József ó-vári viz-útczái házas telke fele értékének $\frac{1}{12}$ részét, özvegye halála után 300—400 frt értékben; Kovács Márton 1000 frtot; Batthyáni József 200 frtot; Lengyel István 200 frt, Veress József 1000 frt, Sági László, Dobál Antal 100 frt, Bulyovszky Gyuláné 100 frt, Égeni Sándor 692 frt, Schilling János emlékére Schilling Rudolf gondnok 800 frt, dr. Bélteki Ferencz 1000 frt, Szabó Sámuel tanár 422 frt, Szász Domokos püspök 150 frt, dr. Székely József 1000 frt, Demjén Kata 254 frt, Szabó Sámuel és dr. Nagy József 100 frt, Szacsvai Zsigmond örökösei 50 frt, Bányai Vitális 12,000 frt, br. Bánffy Dániel és neje léczfalvi Gyárfás Anna 3000 frt, dr. Nagy József 600 frt, Borbély Károlina 6000 frt, Gaal Elek 100 frt, Hegedüs Sándor

1000 frt, Szabó Ádám 200 frt, br. Bánffy Kata 500 frtot. Sombori Jánosné, gr. Tholdy Rozália hagyatékából ezután foly be 2000 frt. Szarvadi Károly 10,000 frt, Hory Zoltán 150 frt, Szabó Károly 100 frt, Márton János 100 frt, br. Bánffy Györgyné 200 frt, Gerendy István 50 frt, Deák Gábor 113 frt, Páll Sándor 1648 frt, dr. Takács Lajos 200 frt, br. Györffy Gézáne 200 frt, Rucska János bástya-útca 2. sz. a. házas telkét 30,000 frt értékben.

A kollégium kormányzó testülete az előjáróság, melynek tagjai a gondnokok négyen és a rendes tanárok, továbbá a pénztáros, ügyvéd és orvos.

A kollégium gondnokainak és tanárainak névsora 1860-tól maig.

a) Gondnokok (curatores).

- 1829—1868. *Ugron István*, főgondnok. † 1863.
 1842—1872. *Szatsvay Zsigmond*, kollégiumi és egyházkerületi főgondnok.
 1859—1886. Br. *Bánffy Albert*, főgondnok. † 1886 febr. 1-én.
 1867—1871. *Lészai Lajos*, gondnok. Lemondott 1871-ben, miután Kolozsvármegye országgyűlési képviselőjévé választott. † 1894-ben.
 1867—1872. Dr. *Bélteki Ferencz*, gondnok. Lem. 1872-ben.
 1881—1890. *Veress Ákos*, gondnok. † 1890-ben.
 1891—1895. *Schilling Rudolf*, kir. tanácsos, gondnok. Lemondott 1895-ben, miután Budapestre tette át lakását.
 1872— *Lészai Ferencz*, főgondnok.
 1872— *Gyarmathy Miklós*, algondnok; 1888 óta főgondnok.
 1889— Br. *Bánffy Ernő*, algondnok.

b) Tanárok (professores).

- 1836—1873. *Nagy Ferencz*, a filozofia tanára. Nyugalomba lépett 1893-ban. † 1876 II. 22.
 1845—1868. *Takács János*, a természettudomány és mennyiségtan tanára. 1868-ban lemondott állásáról, miután a távirdák országos főigazgatójává neveztetett ki. † 1881 VII. 6.

- 1853—1881. *Sámi László*, a történelem tanára. † 1881 X. 23.
- 1858—1860. *Gyulai Pál*, a magyar és latin irodalom tanára. 1862-ben lemondott állásáról, Pestre távozván, hol a Kisfaludy-társaság titkára, majd elnöke lón. Egyetemi tanár, a Magy. Tud. Akad. igazgatótanácsának, a főrendiháznak tagja és jegyzője.
- 1855—1885. *Sárkány Ferencz*, a mennyiségtan tanára. Nyugalomba lépett 1885 VII. 1. A kolozsvári ev. ref. egyházközség algondnoka, az erd. ev. ref. egyházkerület házassági főtörvényszékének bírója, a kolozsvári ref. papok és tanítók özv.-árvai segélyalapjának pénztárosa.
- 1861—1867. *Ocsvai Ferencz*, jogtanár. 1867-ben lemondott állásáról, miután kúriai bíróvá neveztetett ki.
- 1856—1871. *Kócsi Károly*, a vegytan és természetrajz tanára. † 1871 VI. 2.
- 1862—1871. *Fekete Mihály*, a magyar és latin irodalom tanára. † 1871 VII. 3.
- 1867—1870. Dr. *Kolozsvári Sándor*, jogtanár. Lemondott állásáról 1870-ben, miután a helybeli kir. jogakadémiahoz neveztetett ki tanárul. Egyetemi tanár, az erd. ev. ref. egyházkerületi igazgató-tanács elnök-helyettese, a Magy. Tud. Akad. rendes tagja, stb.
- 1871—1882. *Jancsó Lajos*, a mennyiségtan és filozófia tanára. † 1882 II. 15.
- 1872—1883. *Debreczeni József*, a természettan és számtan tanára. † 1883 I. 14.
- 1873—1886. Dr. *Hegedüs István*, a latin, görög ny. és irodalom tanára. Lemondott 1886-ban állásáról, miután a tudomány-egyetem klasszika-filológiai tanszékére neveztetett ki tanárul.
- 1886—1892. Dr. *Csernátoni Gyula*, a magyar és német ny. s irodalom tanára. Lemondott 1892-ben tanári állásáról, miután Besztercze-Naszódvármegye tanfelügyelőjévé neveztetett ki.

A jelenleg még működő rendes tanárokról, névszerint: Szabó Sámuel, Parádi Kálmán, Geréb Márton, dr. Török István, Szathmáry Ákos, dr. Sárkány Lajos, Balogh Károly, Graf Jakab és dr. Borcsa Mihály munkaköreikről és egyéb viszonyaikról hátrább külön szakaszban emlékezünk meg.

Kútforrások: Eredeti okmányok és jegyzőkönyvek a kollégium levéltárából. Az önálló munkák közül: Fekete Mihály, A kolozsvári ev. ref. főtanoda története és dr. Török István: A kolozsvári ev. ref. kollégium története a XVIII., XIX. században.

A kolozsvári ev. ref. kollégium előljárósága és tanítótestülete.

A) Előljáróság.

Id. *Lészai Ferencz*, egyházkerületi, kollegiumi és egyházmegei főgondnok, kolozsvármegyei közigazgatási bizottsági tag.

Gyarmathy Miklós, főgondnok; tagja az erdélyi ev. ref. egyházkerület igazgatótanácsának; Kolozsvármegye nyugalmazott alispánja; a III. osztályu vaskoronarend tulajdonosa; a helybeli egyetemenél az államtudományi államvizsgálat bizottságának külső tagja; az Orsz. Karolina-kórház alapkezelő bizottságának alelnöke; a kolozsvári nemzeti színház intendánsa; a kolozsvármegyei takarékpénztár igazgatótanácsának, a kolozsvári takarékpénztár hitelbank részv. társaság felügyelő bizottságának tagja.

Br. *Bánffy Ernő*, gondnok, az Erd. Gazdasági Egyesület alelnöke.

Tagjai az előljáróságnak az alább írt rendes tanárok; tanácskozó tagjai a kollégiumi pénztáros, ügyvéd és orvos.

B) Tanárok és tanítók.

a) A főgimnáziumban.

1. *Szabó Sámuel*, a magyar irodalom rendes tanára; jogosítványa kelt 1793—1889. igazgató tanácsi sz. a. A kollégiumi könyvtár őre, az ifjúsági olvasó egyesület elnöke. Az Erdélyi Gazdasági Egyesület, Muzeum-egyesület, az E. M. K. E. választmányának, a városi törvényhatósági bizottságnak tagja, a kolozsvári honvédegyesületnek elnöke.

Irodalmi működése. Szerkesztője volt 1867—8-ban a „Székely Közlöny”-nek Marosvásárhelyt; — 1869—71-ben az „Erdélyi Gazda”-nak Kolozsvárt. — 1848—9. történelmi cikkek nagyobbbrészt a „Tört. Lapok” 1892—94. számaiban. — Arad és ereklje-muzeuma, (3 tárczacikk az Ellenzékben) 1893. — Gábor Áron és a székely szekeres. — A székelyföldi ágyuöntő műhely. — Vasvári Pál első emlékünnepeén tartott beszéd, Vasvári sirjánál, 1893. július 9. — Vasvárira vonatkozó iratok kutatása az aradi ereklje-muzeumban. — Mikor jött Vasvári Erdélybe. — A Dekker-testvérek, — A Rákóczy-csapat 1849. május

5—6-iki csatája. — A budai honvédszobor ügyében tartott országos honvédszobor gyűlés. — Beszámoló a budai honvédszobor leleplezéséről. — Országos honvédszobor gyűlés 1892. decz. 11—12. — Kossuth Lajos iratainak IV-ik kötetéről ismertetés. — Üdvözlés Kossuth Lajoshoz. Iratai IV-ik kötetének megjelenése alkalmából. — Kossuth Lajos hadi tudósításai 1849. aug. — Bem hadsergének létszáma, két kimutatással. — Fornszek Sándor honvéd huszár ezredes. — Vasvári-émlékek. — Vizaknai emlékünnepe. — Buzgó László életrajza. — Vizaknai ünnepélyen jelen volt honvédek csapatja. — A Cifri-család, (kutyatörténet 1848—49-ből) „Székely Közlöny“ 1867. — Gazdasági és természettudományi cikkek: Az éjjeli vetés hernyóról (Gazd. Lapok, 1852.) — Heidelbergi közlemények u. o. 1857. 3—8. sz. — A fák mesterséges elágaztatása, u. o. — Az üstökösökről s még valami, „Marosvásárhelyi Füzetek“ 1858. — A szén szereplése a természet háztartásában, u. o. 1859—60. — Világtárlati közlemények, „Székely Közlöny“, 1867. — Egy jelenet a székely vasuti munkások közt; Erd. Gazda, 1869. — A nap, mint napszámos, u. o. — Filloxera vastatrix, u. o. 1870. — Oidium Tuckeri u. o. 1872. — A világító anyagok története, u. o. 1870. — Egy kis veréb-historia. Erd. Gazda, 1869. — A kolozsvári cserge- és bugagyár, u. o. — Marosvásárhelyi székely posztógyár. „Székely Közlöny“, 1868. — Paraffin és petroleumgyár Gimesen, u. o. — Segítsük a marhavész miatt károsultakat, u. o. — Gazdasági növényeink őshazájáról. 1867. „Székely Közlöny“. (Két cikk.) — Csemege körte oltógalyak, u. o. — Bárhol légy, haza gondold, (Úti rajz.) u. o. (Két cikk.) — Párisi levelek, u. o. (Négy közlemény.) Miként biztosítsunk jégkár ellen, u. o. — A székely kászutúró, u. o. — Gáspár János magyar olvasó könyvében V—VI. elemi osztályok számára, 1874. — Hat koporsót vittek egymás után. — Gazdag szegények (önsegély.) A nádas (nád, gyékény, káka, sás.) — Levegő, lélekzés. — Szénsav, szén-dioxid. — Ártalmas légnek. — Hideg és meleg (hőmérő). — A cséplőgép. — Hazai műipar I., II. (Gyékényszövő.) — Egyháztörténeti és irodalmi cikkek: Az erdélyi ev. ref. fő- és középtanodák autonómiaja és a nagyenyedi papnövelde Kolozsvárra helyező indítvány, 1875. — Szerezzünk kártérítést a Bethlen-tanodának. (Egyh. és isk. Szemle, 1878.) — Az I-ső és II-ik tanári értekezlet ismertetése, Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1864. — Az erdélyi ev. ref. fő- és középtanodák tanárai közt a tanári özegek és árvák segélyezésére alakult társulat ismertetése. (A segélyegylet története és alapszabályai.) — A kolozsvári ev. ref. főtanoda régebbi és legújabb története. Értesítő 1874—5-ről, 1876. — Apáczai Csere János életrajza és „Magyar Logikáskájá“-nak ismertetése. Budapesti Szemle, 1863. — Széchenyi István emlékezete, halálának 25 éves emlékünnepe tartott beszéd. (Ellenzék, 1893.) — Arany és Petőfi levelezése (Petőfi Múzeum). — Emlékbeszéd a márczius 15-iki kolozsvári ünnepélyen. (Berzsenyi. A magyarokhoz, Vörösmarty „Szózat“-ának és Petőfi „Talpra magyar“-jának összehasonlító tárgyalása.) Ellenzék tárczájában jelent meg. — Székely népköltemények. „Székely Közlöny“, 1867—68. és Arany „Koszoru“-jában öt közlemény a népballadáról. 1863—64. — Péter András versei, Graston és Kósna, „Székely Közlöny“, 1868. — Makfalvi Dósa Elek életrajza. „Szék. Közlöny“, 1867. — Dósa Elek temetése és gyászünnepélye, u. o. — Két kis beszéd: (Angolból.) I. Mahmud szultán és nagyvezére. II. Az óriás és törpe, u. o. — A havasalföldi magyar fiúk neveltetéséről. — Több cikk. u. o. — Ifjabb Boros Sebestyén krónikái. — Társadalmi cikkek. Székely Közlöny, 1867—68.

2. *Parádi Kálmán*, a bölcsészet és természetrajz rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Pesten, 1870-ben. A természetrajzi mu-

zeum őre és az elemi iskola igazgatója. Egyházkerületi igazgató-tanácsos és tanügyi előadó, konventi és egyetemes tanügybizottsági tag. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek és a Kolozsmegyei Tanítótestületnek választmányi, a Sárospataki Irodalmi Körnek választott rendes tagja. Levelező tagja a bécsi állat- és növénytan társulatnak; miniszteri kinevezés folytán: könyvbíráló külső tagja volt az Országos Közoktatási Tanácsnak és a hadkötelezetteket vizsgáló Kolozsvári Katona-parancsnoksági Bizottságnak. A Kir. M. Természettudományi Társulatnak és több jótékonyági egyesületnek évdíjas tagja.

Irodalmi működése. A millénium alkalmára a K. M. Természettudományi Társulat által közreadott Fauna Regni Hungariae című munkához megírta a Turbellaria-csoportot. — Írta és szerkesztette ezt a tanügyi állapotrajzot. — Szövegezte és sajtó alá rendezte a Tanügyi és Fegyelmi Rendszabályokat és Utasításokat az erdélyrészi ev. ref. kollégiumok számára. Kolozsvár, 1896. — Korábbi időből valók: Koménusz Ámos János. Emlékbeszéd, melyet a kolozsvári ref. kollégium Koménusz-ünnepélyén, e nagynevű pedagógus születésének háromszázados évfordulója alkalmával tartott. Kolozsvár, 1892. — Test és lélek egymáshoz való viszonyaik kérdése, hajdan és most. Budapest, 1889. Külön lenyomat a „Magyar Philosophiai Szemle“ 1889. évi folyamából. — Physiologiai Lélektan. Középiskolák használatára. Hét könyvmű ábrával. Kolozsvár, 1887. — A Synbiosis növény és állattani tekintetben; Intracellularis emésztés; A burgonya leghatalmasabb két ellensége korunkban, 11 ábrával; Kolozsvár környékén talált tömlőbelű örvényférgesek: mindannyi értekezés külön lenyomatban az „Orvos-Természettudományi Értesítő“-nek 1877–84. évi folyamaiból. — Szövet- és fejlődéstani adatok a tömlőbelű örvényférgesek köréből. Három könyvmű táblával. Kolozsvár, 1876. — Jelentés az erdélyi vizek örvényférgesiről. Két táblával. M. Tud. Akad. Közl. 1882. VIII. kötet, V. sz. — Bizottsági megállapodás nyomán szövegezte és sajtó alá rendezte: Tanterv, Utasítás és Rendszabályok az erd. hely. hitv. elemi népiskolák számára. Kolozsvár, 1878. — Az ideges gyermekek ápolásáról. dr. Klenke után. Kolozsvár, 1877. — A cholera óvszere és gyógyítása, a bécsi „Medicinische Wochenschrift“ után. Kolozsvár, 1873. — Ismeretterjesztő kisebb közlemények, természetvizsgálati eredmények, vélemények és tudósítások jelentek meg tőle a „Természet“-ben, (1873.) az „Erdélyi Gazdá“-ban, (1873–82.) az „Erdélyi Múzeum“-ban, (1875–77.) az „Orvos Term. Értesítő“-ben (1876–87.), a „Természettudományi Közöny“-ben (1883–86.), a „Kelet“-ben (1872–76.), a „Nemzeti Nevelés“-ben (1884.) és a „Kolozsvár“-ban (1882–90.) — Könyvbírálatok, aktuális nevelés-oktatástani kérdések és irányeszmék fejtegetése és kritikák: az „Erdélyi Népművelésügyi Értesítő“-ben (1873–74.), a „Család és Iskola“-ban (1875–79.) és a „Protestáns Közöny“-ben (1872–96.) — Mint az egyházkerületi igazgatótanácsnak tanügyi előadója, 1878-tól 1895-ig, minden évben írt és szerkesztett tanügyi jelentést az erd. ev. ref. egyházkerület összes kollégiumainak és népiskoláinak tanulmányi és statisztikai állapotairól, tekintettel a hazai főbb tanügyi mozzanatokra. Ezek a jelentések az „Egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyvei“-ben és a „Protestáns Közöny“ illető évfolyamaiban jelentek meg.

3. *Geréb Márton*, a görög-latin nyelv s irodalom rendes tanára; jogositványa kelt 1882–1889. vall. s közoktat. min. sz. a. Gazdasági felügyelő tanár; az erd. ev. ref. egyházkerület közfőtör-

vényszékének bírója; az Erdélyi Muzcum-egylet, Országos Középiskolai Tanáregyesület és a Filológiai Társaság tagja.

Irodalmi működése. A kollégium Értesítőjében jelent meg tőle néhány nyelvészeti értekezés és a kolozsvári ev. ref. kollégium vázlatos története 1868–1884-ig.

4. Dr. *Török István*, a történelem és földrajz rendes tanára; tanárvizsgálatot tett 1877-ben Kolozsvárrt. A főgimnázium igazgatója; a kollégiumi szegény tanulók könyvtárának és a köztanszertárnak őre; a helybeli ev. ref. özvegy tanárnék segélyalapjának pénztárosa; az erdélyi ev. ref. tanárok általános özvegy-árvai segélyalapjának ellenőre; a Történelmi Társulat, Erd. Muzeum-egylet, az E. M. K. E. igazgató választmányának, a városi törvényhatósági bizottságnak, a városi iskolaszéknék, a városi polgári iskola felügyelő bizottságának, a kolozsvári gazdák hitelszövetkezete igazgatóságának tagja; a városi torna-vivoda választmányának tagja; a kollégium egyh. árváinak felügyelője.

Irodalmi működése. Irt történelmi és földrajzi könyvismertetéseket a Család és Iskola, Erdélyi Protestáns Közlöny, Ellenzék, Magyar Tanügy, az Országos Tanáregyesületi Közlöny cz. lapokba és folyóiratokba. — Tanári székfoglaló értekezése: „Quaerela Hungariae“ a kollégium 1883. évi Értesítőjében jelent meg. — Az Erdélyi Muzeum-egylet bölcsezzet-, nyelv- és történelemtudományi Közlönyében megjelent 1885-ben: „Adalékok a kolozsvári ev. ref. kollégium XVIII. századi történetéhez“. 1886-ban ugyanott: „Husztai András a protestánsok első jogtanárának életrajza“. 1888-ban: Adalékok a kolozsvári ev. ref. kollégium nyomdavezetőinek életrajzához. 1. Páldi Székely István. 2. Kapronczai Ádám. — Az Erdélyi Protestáns Közlöny 1885. és 1886. évi folyamában megjelent Zilahy Sebes András, Bacsoni Incze Máté, Remetei János, Naszályi János, Udvarhelyi Mihály, Csepregi Turkovics Ferencz kolozsvári ev. ref. professorok életrajza, Verestői György professor önéletrajza. — Művelődéstörténelmi közleményei a (K) Történelmi Társban jelentek meg (1878–1894). — Adatok a kolozsvári ev. ref. egyházközség történetéhez a Protestáns Közlöny 1895. évi folyamában, húsz közlemény. — Egyházkerületünk történetének megírásához. U. o. — Külön megjelent önálló dolgozatok: IV. Henrik politikája. Kolozsvárrt, 1876. Bölcsezzettudori értekezés. — Magyarország történelme. Középiskolák és tanítóképezdek számára. Kolozsvár, 1884. Második kiadása megjelent 1887-ben. — Magyarország története. Népiskolák számára. Kolozsvár, 1886. — A kolozsvári iparos egylet 25 éves története. Kolozsvár, 1887. — Emlékezés Kossuth Lajosra, a kollégium 1894. évi Értesítőjében jelent meg. — A kolozsvári ev. ref. kollégium története a XVIII. és XIX. században. Kolozsvár, 1896.

5. *Szathmári Ákos*, a fizika és mennyiségtan rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Kolozsvárrt, 1878-ban. A fizikai gyűjtemény őre; a VII. oszt. vezetője és a kollégiumi énekkar felügyelője.

Irodalmi működése. A spectral-analysis és alkalmazásai. Nagy-Beeskerek, 1882. 352 l. — A spectral-analysisről; a nagybecskereki főgimn. 1880. évi Értesítőjében. — Hangsebességi mérések Boscha módja szerint; a Műegyetemi Lapok 18. füzetében. — A hang gyorsaságának meghatározása szilárd testekben

és gázokban, a kolozsvári Orvos-természettudományi Társulat 1876. évi Értesítőjében. — Die Bestimmung der Schallgeschwindigkeit mittels der Methode der Coincidenzen. Annales d. Phys. und Chemie. Neue Folge, Band II. Leipzig. — A villámszikra sikamlásáról folyadékokban. Orvos-természettudományi Értesítő, 1881. Kolozsvár. — Az erőforrásoknak villamosság segítségével való kihasználásáról. A kolozsvári ev. ref. kollégium 1884. évi Értesítőjében. — Handdynamo-Umschalter. Praktische Physik. Dritter Jahrg. 1890. Magdeburg. — Apparat zur Demonstration des Archimedisches Prinzipes. Zeitschr. für den physikalischen und chemischen Unterricht. V. Jahrg. 1891—2. Berlin.

6. Dr. *Sárkány Lajos*, a mennyiségtan rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Kolozsvárrt, 1883-ban. A III. osztály vezetője, az erdélyi ev. ref. tanárok általános özvegy-árvai segélyalapjának pénztárosa; több évig volt az erdélyi ev. ref. egyházkerület igazgató-tanácsának számvevője.

Irodalmi működése. Az arcus tangens függvény ismételt közelése. Kolozsvár, 1883. Tudori értekezés. — A conversio és a közönség érdeke. Erdélyi Híradó, 1889. — A magyar állami conversiók. Pénzügyi utmutató. U. o. 1889. — A kis sorsjegyek valódi értéke. U. o. 1889. — A matematika tanultatása. Az Értesítőben. 1887.

7. *Balogh Károly*, a latin és görög ny. s irodalom rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Kolozsvárrt, 1887-ben. A VIII. oszt. vezetője. Az E. M. K. E. választmányának és direktoriumának rendes tagja és jegyzője.

8. *Gráf Jakab*, a német nyelv s irodalom rendes tanára; jogositványa kelt 17,675—1888. vall. közokt. miniszt. sz. a. A VI. oszt. vezetője; a rajzgyűjtemény őre; a francia nyelvnek, mint rendkívüli tárgynak tanítója. A helybeli tudomány-egyetemen a francia nyelv magán tanítója.

Irodalmi működése. Irt könyvismertetéseket. Önálló munkái: Német nyelvtan és gyakorló könyv, közép- és polgári iskolák számára. 1895-ben második kiadást ért. — A rajztanítás a gymnasiumokban; a kollégium 1890. évi Értesítőjében. — Felmérés alapján készítette és rajzolta a kolozsvári ev. ref. kollégium hely-, alap- és homlok-rajzát és keresztmetszetét.

9. Dr. *Borcsa Mihály*, a latin és görög nyelv s irodalom rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Kolozsvárrt, 1892-ben. Osztályvezető; az előjárósági ülések jegyzője; a kollégiumi irattár kezelője, az erdélyi ev. ref. egyházkerület papi értekezletének pénztárosa; a budapesti Philologiai Társulat és az Erdélyi Muzeum-egylet rendes tagja. Cs. és kir. tartalékos hadnagy.

Irodalmi működése. T. Marcius Plautus vígjátékainak forrásai. Kolozsvár, 1891. 65 l. (Tudori ért.) — Horatius életéből. Székfoglaló értekezés; megjelent a kollégium 1894—5. évi Értesítőjében. 43 l.

10. *Kovács Dezső*, a magyar-latin nyelv és irodalom helyettes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvárrt, 1896. Kollégiumi ellenőr.

Irodalmi működése. Irt szépirodalmi munkákat a kolozsvári napi la-

pokba, az Ország-Világba és a Hét-be. — Külön megjelent önálló dolgozata: „A dráma és regény határai.” Aestheticai tanulmány. Kolozsvártt, 1894. I. kötet.

11. *Tárkányi György*, vallástanár; akadémista-papjelölt. A kollégiumi önképzőkör elnöke, az ifj. olv.-egylet alelnöke.

Irodalmi működése. A Protestáns Közlönyben megjelent öt vallástudományi értekezése.

12. *Gebe Mihály*, tanárjelölt; osztályvezető. Tanított földrajzot és rajzoló geometriát.

13. *Molnár Károly*, tanárjelölt. Tanított magyar és latin nyelvtant.

14. *Versényi Gábor*, rendes rajztanár a helybeli állami tanítóképzőben; mint kisegítő tanított mértani rajzot.

b) Az elemi iskolában.

1. *Fehér István*, papjelölt; tanított a 4. elemi osztályban minden tantárgyat; ugyanez oszt. vezetője; kollégiumi esküdt.

2. *Kiss József*, okl. néptanító; tanított a 3. elemi osztályban minden tantárgyat; u. e. oszt. vezetője; koll. esküdt.

3. *Antal Gyula*, okl. néptanító; tanított a 2. el. osztályban minden tantárgyat; u. e. osztály vezetője; koll. esküdt.

4. *Gombos Antal*, okl. néptanító; tanított az 1. el. osztályban minden tantárgyat; u. e. oszt. vezetője; koll. esküdt.

IV.

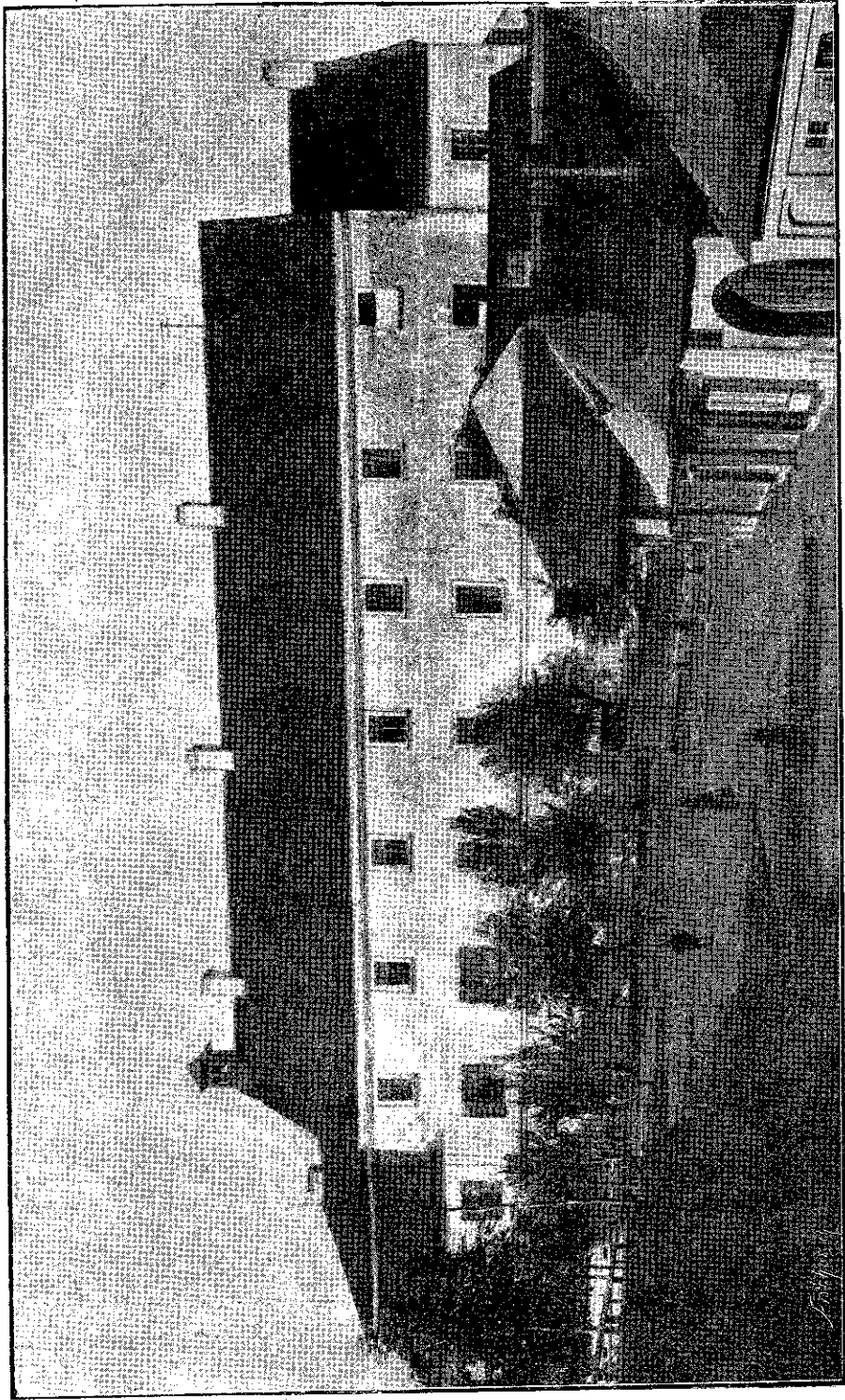
A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium.*

(Képpel.)

A m.-vásárhelyi kollégium is, mint a többi testvérintézet, a hitújítás első századától kezdheti történetét, és egyike azoknak, a melyek legkorábban részesültek az erdélyi országgyűlések figyelmében s a fejedelmek támogatásában. Ez azonban soha sem volt valami jelentékeny segély; nagyobb részben kezdettől fogva a marosvásárhelyi ref. egyházközség, s egyes buzgó ref. vallásu hivek segítézik, ezeknek pártfogása tartja fenn és fejlesztí az idők kíváncsihoz képest.

A kollégium keletkezése 1557-re tehető, mely évtől kezdve állandólag folytatja működését. Ez évben ugyanis, *Izabella királyné* a rendek kérésére megengedi, hogy Kolozsvártt és Marosvásárhelytt a barátok kiűzése után üresen maradt kolostorok iskolákká alakíttassanak. Ezen kívül, a rendek kívánságára évenkénti jövedelmet és segélyt is rendelt; a *kolozsvári* iskola fentartására és a tanulók táplálására 100 forintot; a *székely-vásárhelyi* iskolának pedig a *székely dézmából* harmadfél száz (250) forintot. Ugyanezen adományokat folyóvá teszi és jövőre is biztosítja *János Zsigmond* fejedelem is, a kolozsvári 1565-iki országgyűlésen. Az 1587-ik évben *Báthori Zsigmond* fejedelem az előbbi segélyhez még 250 forintot, *Báthori Gábor*, 300 frtot. Bethlen Gábor pedig négy különböző összegben 1500 forintot ad az iskola céljaira. A Bethlen Gábor

* A kollégium multjára vonatkozó adatok: Koncz József tanárnak „*A marosvásárhelyi ev. ref. kollegium története*” című, még részben sajtó alatt levő munkájából vannak véve. Ennek egyes részei megjelentek már a kollégiumi Értesítő 1883 s következő évfolyamaiban.

A MAROSVÁSÁRHELYI EV. REF. KOLLÉGIUM.

által rendelt segélyből I. Rákóczy György és I. Apafi Mihály fejedelmek is megújítottak időnként 100—200 forintot.

Az így létesült iskola, mely okmányokban *Schola Particula* név alatt fordul elő, öt-hat osztályból állhatott, mintegy algimnázium. Volt egy főtanítója, *rektor* névvel, kit a marosvásárhelyi egyházközség választott, a gy.-fehérbári, n.-enyedi és kolozsvári kollégiumok végzett deákjai közül. Ez aztán a jobb és idősebb tanulókból segédtanítókat (*collaborator*) képezett s ezekkel végeztette, a mire maga nem érkezett, mind a tanításban, mind az iskolai felügyeletben.

Az ezen korbeli rektorok közül nevezetesek voltak: *Laskói Csókás Péter* 1580—1581-ből, később fogarasi pap; *Décsi Czimor János* 1592-től kezdve, korában jeles író; meghalt 1601-ben M.-Vásárhelyt. *Bojthi Veress Gáspár* 1620-ban; *Erdőbényei Deák János* 1633-ban; *Fogarasi Mátyás* 1662—65-ig, később makfalvi pap; *Gidófalvi Balázs* 1773-tól kezdve két ízben.

Fogarasi Mátyás rektor följegyzéseiből, kinek egyedül van e korból tanításra vonatkozó intézkedésekből néhány adata, megtudhatunk annyit az iskoláról, hogy 4 osztályra voltak csoportosítva a tanulók az ő rektorsága alatt.

Az osztályok következők voltak: 1. Rudimenta; 2. Etymologia; 3. Syntactica és Poëtica; 4. Rhetorica, Logica és Theologia. Ebből láthatólag, eléggé komprimálva volt ez iskolában a tudomány.

Maga az iskola a m.-vásárhelyi ev. ref. egyházközség felügyelete alatt volt; tanítóit a község választotta; a tanításra, tanulók magaviseletére az igazgató ügyelt fel, de számadással, felelősséggel tartozott a *pásztoroknak*, *senioroknak* és *tanácsbelieknek*.

Pénzsegélyt, gabona-adományokat részben a m.-vásárhelyi és vidéki ref. hívektől kapott az iskola, részben a protestáns főuraktól. E korból legnagyobb pátronusai: Kisbuni Bethlen János, Bethlen István, Bethlen Sámuel, II. Lázár Györgyné-Nemes Ilona, IV. Lázár Imréné-Nemes Klára, Teleki Sándor gr., Toldalagi János.

1718-czal kezdődik a kollégium virágzásának korszaka. A tanulók és tanárok száma szaporodik, az iskolahelyiségek kibővítettnek, megújítatnak; a tanítás kiterjed az akkori szokásos fokozatokra; az állami támogatás megszűnik, de növekedik a protestáns hívek segélyezése. A m.-vásárhelyi *particula* sorsában ezt a fordulatot talán maga a kor igényeinek követelése is előidézte volna, de siettetette s elhatározó befolyással volt erre a sárospataki ref. kollégium balsorsa is.

II. Rákóczy György fejedelem özvegye, Báthori Zsófia ugyanis fiával, Ferenczcel együtt, áttért a katolikus vallásra, azon kor

vakbuzgó és türelmetlen szelleme által vezettetve, üldözni kezdte a sárospataki iskolát, minek következtében a tanulók egy része Pósházi János és Buzinkai Mihály tanáraikkal vándorbotot véve, 1671-ben Debreczenbe, innen pedig a következő évben a vallásos türelem ritka példáját tanúsító Erdélybe jöttek. Itt Apafi Mihály fejedelem a gyulafehérvári, akkor üresen álló iskolaépületbe szállásolta be, miután a Bethlen Gábor által alapított főiskolát már 1664-ben Nagyenyedre tették volt át. Gyulafehérvárról maradott 1715-ig, mikor az ottani vár újjáépítése miatt kizavartatván, tovább kellett vándorolnia. Előbb Krakkóban gróf Teleki László udvara fogadta be, honnan télire Marosvásárhely vendégszerető lakói közé jött.

A menekülő iskolának akkor 50 tanulója volt és két tanár vezetője: *Zilahy Sebes András* és *Szathmári Paksi Mihály*. A vásárhelyi iskola régebbi igazgatója ekkor *Köpeczi K. Mihály* volt, ki azonban az 1718-ban történt egyesülés után valószínűleg hamar meghalt, mert később semmi nyoma sincs működésének.

Ezen túl az iskola jellege változáson megy át. A tanárok száma növekedik, előbb *három*, később *négy*, végül *hat* rendes tanára lesz. A tanárokat többé nem az egyházközség választja, hanem a főkonszisztorium jelöli ki és a kollégium választja. A legelső választás által *Kövesdi János* nyeri el egyik, a filozófiai tanári állást 1720-ban, ki előbb pápai kollégiumi tanár volt. Az iskola neve ezentúl már *kollégium*; belügyeit a tanári kar és előljáróság igazgatják, a főkonszisztorium felügyelete mellett. Érdekes ez időből az is, hogy a tanárok választásában a tanuló ifjúság is részt vesz. Kövesdi János tanárnak 1739-ben történt lemondása után, a pásztor nélkül maradt nyáj vezetésére *Nádudvari Sámuel*, n.-enyedi papot az ifjúság is választja, s a megválasztott tanár 1740 április 28-án az ifjúságot is értesíti, hogy a tanárságot elfogadja, megköszöni az iránta mutatott bizalmat és szeretetet és kéri, hogy azt megjelenésekor se vonják meg tőle.

A főkonszisztorium 1744-ben elrendeli a professori fizetések pontos meghatározását. A mint ekkor az előljáróság kimutatta, »a *két professor* fizetése in concreto 760 frt volt.« 1749-ben, márczius 27-iki leiratában a főkonszisztorium a tanári fizetéseket, a naturáliákon kívül, így állította és határozta meg:

theologiai professor fizetése (Técsi) 200 frt,
az új filozófiai professoré (Incze István) 200 frt,
az emeritus filozófiai professoré (Kövesdi János) 100 frt.

Az 1761-ik év az által válik nevezetessé a kollégium történetében, hogy ekkor a *klasszika literatura* is külön professort kap,

mely állásra *Kovácsnai Tóth Sándor* választatik meg. Ez időben tehát három professora van a kollégiumnak. Előbb Benkő Mihály (1758—1773), azután Basa István (1774-től) theologiai tanárok; Szabó Sámuel (1776—1779.) filozófiai tanár és Kovácsnai T. Sándor a klasszika literatura tanára.

Három évtized telik el ezután, míg 1794-ben a *juris professori* tanszék is felállittatik, s arra *Dósa Gergely* (makfalvi) hivatik meg, ki a konszisztorium megbízásából már előre képezte magát a jogtudományi előadásokra a göttingai egyetemen. Említésre méltó, hogy a kollégiumnál a jogtanári tanszék kezdettől végig ugyanazon család kezében maradt. Dósa Gergely 32 évi tanári működése után meghalván, helyébe *Elek* nevű fia lépik, mint jogtanár, az »Erdélyhoni jogtudomány« nagynevű írója, az 1865—6-iki országgyűlésen képviselő, országgyűlési alelnök. Dósa Eleket, az atyjától örökölt tanszéken, melyet 41 évig töltött be nagy sikerrel és dicsőséggel, mert Erdély legkitűnőbb jogtudósának volt elismerve, fia *Miklós* jogtudor követte s folytatta a tanítást 1870. június végeig. Ekkor az egyh. főtanács, tekintettel egyfelől arra, hogy az 1864-ben itt létesített jogakadémiának nincs kellő alapja, másfelől pedig, hogy a Kolozsvárt felállítandó egyetem a jogakadémia fentartását már feleslegessé teszi, ideiglenesen beszüntette, s ez által kollégiumunknál a jogtanítás, melynek legfőbb részét mindég a Dósák szolgáltatták, talán végkép megszakadt.

A következő 1795-ik évben ismét nevezetes intézkedés tétetik a tanítás fejlesztésére.

A kollégiumi előjáróság a főkonszisztorium helyben hagyásával még 1792-ben külföldi akadémiákra küldötte volt a kollégium egyik jeles növendékét: Borosnyai Lukács Jánost, hogy a természetrajzi tudományokra képezze magát. Az új tanszék felállításáról s a tanár alkalmazásáról 1795-ben intézkedik ilyen formán, hogy a német professori fizetés, mely az illető tanárnak halála után a kasszában maradt, egészen fordítottassék a naturális historiát tanító professor fakultására tartozó könyvek vásárlására. Ugyancsak naturális historiára tartozó könyvek vásárlására a főkonszisztorium is 1797 decemberben 600 mfrtot rendelt a maga pénztárából. Ilyen előzmények után foglalja el Borosnyai a természetrajzi tanszéket. Tanítás mellett írásba is foglalta a természetrajznak néhány részét, gyermekek számára rövid kérdésekben és feleletekben, versekben írt »*Rövid természet historia*« című munkáját, az állatokról; »*Májusi bokréta, vagyis füvésztudomány*« stb, cím alatt a növényekről.

Idők folytával, a kollégiumi tanítást felügyelő és vezérlő konszisztorium, tapasztalva azt, hogy a régebbi gyakorlat szerint több

tárgynak egy kézbe csoportosításával a tanításban nem lehet elérni azt az eredményt, a mi szükségképpen elérendő, a tárgyak megosztása végett a tanítók szaporítását sürgette. Szükségessé látszott ez főleg a mathézisre nézve, melyet az előtt rendesen a filozófiai tanárok adtak elő. Először 1799-ben választatik el a filozófia a mathézistől, s ettől kezdve kollégiumunkban a filozófiát Köteles Sámuel, a mathézist Csernátoni Vajda Sámuel tanították. Ez utóbbinak 1803-ban történt halála után, a főkonszisztórium azt határozza, hogy e kollégiumnál a mathézist, fizikát és kémiát tanító külön professori hivatal áltittassék, melyre *Bólyai Farkas* már rezolváltatott is, az 1804. január 23-án kelt dekrétum szavai szerint. Ezzel öszhangzólag, a kollégiumi előjáróság ugyanazon év február 2-án kelt határozata szerint, »hivatalosan és örömmel« meg is hívja a kijelölt hivatal elfogadására és annak folytatására. Bólyai május 4-én foglalta el hivatalát és folytatta azt 1856-ig (az utolsó néhány évet nyugalomban,) tanítva szorgalmasan az ifjúságot, dolgozva többféle költői és tudományos munkáin, melyek közül a halhatatlan *Tentamen* világhírűvé tette a nevét. Bólyaival *hatra* emelkedett a kollégium professorainak száma.

Ilyen tanárok, mint Kovásznai Tóth Sándor, Fogarasi Pap József, Antal János (később püspök), Köteles Sámuel, Bólyai Farkas, Péterfi Károly, Bodola Sámuel (később püspök), Török János, Ercsei János (filozófus), Dósa Elek stb.) ilyen férfiak vezetése alatt, önként érthető, hogy a kollégium neve, hatása, tekintélye nem szorítkozott csupán a városra, s annak környékére, hanem kiterjedt messze tovább is. Nem lévén még akkor másféle számbavehető iskolák, a kollégiumok voltak a gyéren található, megbízható közhelyek, hol alaposabb és bővebb tanításban és nevelésben részesülhetett az ifjúság. Mind a mellett, hogy a kolozsvári, nagyenyedi, székelyudvarhelyi kollégiumok sok tanulót vontak a maguk körébe, mégis az országnak majdnem *négy* vármegyéjére (Maros-Torda, Kisküküllő, Kolozsm. keleti-, Bésztercze-Naszód délkeleti része) eső terület még mind olyannak maradt, melyhez a marosvásárhelyi kollégium volt legközelebb, melynek magyar és idegen nyelvű lakossága ezt találta meg legkönnyebben, gyermekeit ebben az iskolában kívánta neveltetni és tényleg neveltette is. A feltételek tehát, melyektől kollégiumaink népessége függött, a korszerű tanítás, a tanárok híre és tekintélye, a tanítást kereső közönség, megvoltak ezen kollégiumnál is, és tanulóink száma főképpen a jelen száz első tizedeiben, mindig magas fokon állott. A kollégium érettebb, korosabb hallgatóinak számát, azon kívül, hogy 1794. év óta a jogtanítás megkezdésével, az akkor szokásos minden tudomány-

szak itt is tanított, növelte még a *királyi táblai joggyakorlat* is, melyre az ország minden részéből gyűltek az ifjak, kik közül igen sokan, mint »*extraneusok*«, »*publicusok*«, kültagok, a kollégiumba is bejártak »törvény tanulás« végett.

És az a kegyelet, melyet ilyen intézet iránt annak minden jóra való növendéke egész életén át megőriz, ez volt egyik főtámasza maig ennek a kollégiumnak. Nem említve azt, hogy a főnemesség tagjai közül a gróf és báró Kemény-családok, gr. Telekiek, gr. Toldalagiak, gr. Bethlenek, a protestáns intézmények iránt már őseiktől örökölt hagyomány szerint, jótékonyságukat ezen intézet iránt is gyakorolták, méltó elismerés illeti kollégiumunk azon volt növendékeit is, kik hálájukat különböző célokra tett kisebb-nagyobb alapítványokkal fejezték ki az őket nevelő intézettel szemben. A kollégium történetének ezen eddig legszebb, legáldásosabb időszaka 130 évre terjed. (1718—1848.)

A tanításról, a tantárgyakról, az akkor gyakorlatban volt beosztásról gr. Teleki Sándor marosvásárhelyi kollégiumi főgondnoknak egy 1730 körül írt jegyzéke tájékoztat, melyben az akkor létezett osztályok s az azok számára szükséges tankönyvek foglaltatnak. E szerint következő osztályok voltak:

1. Logica, 2. Rhetorica, 3. Poëtica, 4. Syntactica, 5. Grammatica, 6. Rudimenta, 7. Cella. Ezen osztályokhoz jöttek a XVIII. század vége felé: a *görög*, *oratoria*, *kis* és *nagy német* osztályok. A görög osztályt az előjáróság 1801-ben összevonja a német osztálylyal, *philologica classis* név alatt, s ezen túl görög osztály nem fordul elő. Az *oratoria* a *rhetorica* osztálylyal volt egybefoglalva.

Kollégiumunkban már 1732-ben kezdték tanítani a *német nyelvet*, de ekkor még nem kötelező tantárgy, csak az önként vállalkozók tanulják. Rendes tanítója sem volt még, fizetést nem a kollégiumtól kapott, hanem a tanítványoktól; és pedig a gróf és báró úrfiak fizettek neki egy évre 10—10 frtot, a spektábilisek 8-at a nobilesek 6-ot. Ötven év múlva, 1780. márczius 18-án elrendeli, a főkonszisztorium, hogy a kollégiumnál egy külön *német klasszis* állíttassék fel, »melybe a tanulók a *syntactica* classisból egyenesen menvén, abban mindaddig legyenek, míg annyira elkészítettnek, hogy expedite beszélhetnek, írhatnak, olvashatnak és azután mozduljanak a következő *classisba*«, a *rhetoricaba* t. i.

A kollégium követte az 1769-ben Maros-Vásárhelyre kinevezett *litteraria commissio* által készített tantervet s a fennebbi osztályok annak rendelkezése szerint vannak fölvéve. Azonban, a maros-vásárhelyi tanári kar 1801 elején más tantervet készít. Ez abban tér el

az előbbtől, hogy kilencz helyett nyolcz osztályt állít be a következő rendben és elnevezésekkel, melyek kezdet és végosztályaikban mutatják főképpen az eltérést:

I. Legelső classis a magyar classis. II. Elementaria classis. III. Classis grammatica. IV. Classis syntactica. V. Classis rhetorica. VI. Classis poëtica. VII. Classis logica. VIII. Classis philologica.

E tantervet gr. Teleki Mihály főgondnok minden részében helyben hagyta és megerősítette 1801 január 2-án. Három tervet találunk még e századból a szabadságharc kezdetéig a felsőbb osztályokra vonatkozólag: 1835, 1842 és 1847-ből; ez utolsó már szakrendszer.

A szabadságharc lezajlása után, kollégiumunkban a tanítás 1849 deczember 1-én vette kezdetét, mert addig kórháznak volt elfoglalva a kollégium. De, mint a többi hazai intézet, úgy ez is sokáig érezte a vihar által okozott csapásokat és veszteségeket. Az ifjuság egy része a csatákban hullott el; más része a megváltozott viszonyok között nem folytathatta tanulását, s mikor az iskola helyiségei újra megnyitak, tanítóknak és tanulóknak szorult szívvel, könnyes szemmel kellett látni a nagy változást. Éppen oly nehéz helyzetben volt az iskola a tanárookra nézve is. A régiek közül Bólyai nyugalomba vonult, öregsége miatt; Ercsei Jánost betegsége gátolta a tanításban; a tanítástól eltiltattak: Dósa Elek és Török János, (székely vértanu), később el is fogattak; Hegedüs János akkor kinevezett fiatal kezelő tanár volt; a kollégium vezetésének csaknem összes terhei Szász István-ra nehezedtek, mint egyedüli tanárra a multból, a ki még munkabíró volt s az akkori katonai kormány által nem volt üldözve.

Legsúlyosabb volt azonban az a csapás, mely a kollégiumot az 1848-iki változások közt anyagi tekintetben érte, mely lételét, fennállását is egy időre kétséssé tette. A jobbágyság eltörlésével megszűntek az azzal járó szolgálmányok is. A mit azelőtt a pátronusok búza, bor, másféle dézma és pénzadományokban nyújtottak, s a melyek jelentékeny részét képezték a kollégium jövedelmének, mert nem csak a tanulók, deákok élelmezésének képezték alapját, hanem igen sokszor a kollégium más szükségére jutott belőle, az most egyszerre megszűnt és kilátás sem volt, hogy egyhamar pótolható lesz. Ehhez járult a császári kormánynak az a felhívása, hogy minden kollégium mutassa ki pénz-alapját, s az a fenyegetése, hogy a melyik intézet nem bír kellő alappal, be fog záratni. A marosvásárhelyi kollégiumot ettől kellett megmenteni, mert a kimutatott alapot a kormány nem találta elégségesnek. Minthogy a kormánytól sem támogatást, sem elnézést várni nem lehetett, társadalmi

úton kellett kísérletet tenni. A mozgalom vezetője, gr. Teleki Domokos (gernyeszegi), a kollégium főgondnoka volt, ki azt ígérte, hogy adakozás útján a mennyi segély gyűl a kollégium számára, 60,000 frtig, minden tizedik ezer forintot ő fogja fizetni. A kollégium könyvtárában 3451. sz. a. levő gyűjtő könyvből 1859-ben Jenei József akkori pénztáros által készített kimutatás szerint, erre a célra 30,756 frt ajánlatott meg s ennek évi kamatját a pénztáros 1750 frtra teszi. Ez az ajánlott tőke, s még időközben nyert más segélyek mentették meg kollégiumunkat a bezáratástól. Hozzájárultak e támogatáshoz Marosvásárhely polgárai, a marosi, görögényi és kisküküllői ref. egyházmegyék egyházközségei s a birtokosság azon tagjai, kik e kollégiumban nyerték nevelésüket. Ime, a mag nem volt hasztalan elvetve! A növendékek meghallották a segélyre hívó szózatot, s tettekkel, áldozatokkal rótták le hálájukat az alma mater iránt, mely kebelén nevelte fel őket.

A tanítás munkája többféle nehézségek közt indult meg. A kollégium helyiségeit egyszer kórházzul, máskor laktanyának akarta elfoglalni a kormány. A tanítók, tanárok sűrűn váltakoztak. A marosvásárhelyi állást mindenik csak átmenetinek tekintette s igyekezett biztosabbat megszerezni.

A tanítás különben a régi keretben vette kezdetét, követve a czászári miniszterium által megállapított tanrendszert. 1850-ben, a gimnáziumi és filozófiai tárgyak mellett, megkezdik a theologia tanítását is. Ez nem sok ideig tart, mert pár év múlva Kolozsvárott állittatik fel az erdélyi ref. egyházkerület egyetlen papnövelője. Miként a többi kollégiumoknak, úgy Vásárhelyt is, a gimnázium nyolcz osztályon felül csak a két előkészítő osztály (praeparandia) hagyatik meg.

A tanári karban történt változások közül megemlítendő itt, hogy Bólyai lemondása után, 1851-ben, a fizikára és mathézisre Szász Károly nagyenyedi tanár hivatik meg, de pár év múlva itt meghal. Dósa Elek 1852 május 9-én elfogatik, de ugyanazon év végén kiszabadul. Török Jánost még 1851-ben eltiltja a kormány a tanítástól; 1852 januárban elfogatik, Szebenbe viszik fogságba és csak 1854-ben érkezik vissza, hogy itt márczius 10-én vértanu halált szenvedjen. Hegedüs János, Kasza Dániel pár évi itt működés után eltávoznak; Hegedüs Kolozsvárra theologiai tanárnak, Kasza pedig Nagy-Enyedre. Új tanároknak megválasztatnak: Molnár János, a Török helyére, Mentovich Ferencz, előbb nagykőrösi tanár a Kasza Dániel helyére. A régiek közül még munkaerőben vannak Szász István és Dósa Elek, de ez utóbbi, mint kompromittált, el van tiltva a tanítástól. 1858-ban, a természetrajzi tanszékre Szabó

Sámuel választatik meg. A tanítást a kollégiumban négy rendes tanáron kívül segédtanárok és váltakozó szaktanítók végzik.

Ebben az állapotban van a kollégium 1861-ig. Ez év július 11-én elrendeli az igazgató-tanács, hogy a kollégiumnál a jogtanítás kezdessék meg és Dósa Elek a jövő tanév kezdetével a jogtanári állást foglalja el. Dósa az ekkor kiadott »Erdélyhoni jogtudomány« kézikönyve szerint, a honi köz-, magán- és pertan tanítását vállalja el; az észjogtan Molnár János, a magyar államisme Bihari Sándor tanárookra bízatik. Az erdélyi ev. ref. tanároknak 1864 májusban Marosvásárhelyt tartott értekezlete, felhívás folytán, a négyéves jogtani tanfolyam életbe léptetése iránt javaslatot készített. E javaslat értelmében a két első évi folyam mindenik erdélyi ref. főiskolánál felállított; a 3-ik, 4-ik évi tanfolyam helyül Marosvásárhely jelölletett ki, oly módon, hogy *négy* új jogtanári szék felállításával egészítették ki egy teljes jogakadémiai tanfolyammá. Miután ez a terv a felsőbbség minden foruma, a király által is, helyben hagyatott, a maros-vásárhelyi jogakadémia megnyitott 1864/5-ik tanév kezdetével. A teljes nyilvánossági jogot 1867 február 6-án nyerte meg és fennállott 1870 június végeig. A jogakadémia tanárai voltak: Dósa Elek, Petri Ádám, dr. Dósa Miklós, Székely József, dr. Vályi Gábor, Kőkösi Endre, Horváth Mózes.

1870 június végén, az e. f. tanács a m.-vásárhelyi jogakadémiát a fennebb közölt okok miatt ideiglenesen megszüntette, s így kollégiumunknál a tudományok felsőbb foku tanítása megszűnván, ettől kezdve már középoskola lett, mint 8 osztályu gimnázium, fenntartva a legrégibb időktől kebelében létező elemi iskolát is, három osztálylyal.

Az idők, a viszonyok megváltoztával tehát nemcsak jellege, hanem ezzel együtt munkaköre és feladata is megváltozott. Sem az egyháznak theologusokat, sem az államnak jogászokat nem képez többé. Anyagi és szellemi erejét nem kell annyira megosztania, mint előbb, s így szűkebb körü feladatának, a mely magában is elég nagy jelentőségű, teljesebb megvalósítására fordíthatja. Ettől fogva, a mi a tantervet, az adminisztrációt illeti, egyezik a többi testvér-kollégiummal. S e tekintetben különlegesség nem fordul elő az iskola életében. Feladata, a többi intézetekkel együtt, megfelelni a törvény kívánalmainak, a kor igényeinek.

A kollégium vagyona, melyről fennebb már emlékeztünk, adományokból csak lassankint, hosszú idő alatt gyűlt. A régi pátronusok dézma-segélyei, mint a történet is megmutatta, nem voltak biztosak; a mint a viszonyok megváltoztak, meg is szűntek ezek; a kollégium pedig ezek nélkül majdnem a bukás szélére jutott. Az

abszolút kormány által előidézett ezen legnagyobb szükségben aztán segítségül jött a protestáns hívek buzgóssága s ez akkor biztosította az intézet fennmaradását. De csakis az előjáróság megfeszített szorgalmának és óvatos gazdálkodásának köszönhető, hogy a rendelkezésre adott eszközök birtokában mostanig megtartotta az intézetet.

A legújabb országos középiskolai törvény kívánalmai azonban oly magasra vannak emelve, hogy azoknak a kollégium mostani anyagi erejével meg nem felelhet. Ezért az előjáróság részletes kimutatást készített a vagyoni állapotról, hogy ennek alapján állami segínyt eszközöljen ki. Az előjáróság több ízben föl volt híva, hogy a tanerők szaporításáról gondoskodják, mert a jelenlegi állapot nem felel meg a szükségletnek; az állásokra kihirdetett pályázatok azonban nem vezettek kellő eredményre. Ennek lehetett többféle oka, de egyik bizonyára az volt, hogy nem ígérhetett és biztosíthatott kellő díjazást az alkalmazandóknak. Ezért segélynyerés végett lépéseket tett. Az ezen célra összeállított normál költségvetésből, mely még a múlt év őszén fölterjesztett az egyetemes konvent útján a vallás- és közoktat. m. kir. minisztériumhoz, kitetszik, hogy a kollégium teljes felszerelésén kívül, a tanerőkkel való ellátásra is, szüksége van a kollégiumnak évenként jelentékeny segélyre. Ugyanis, teszen az

összes szükséglet	51,347 frt, 36 kr.
összes fedezete pedig csak	37,347 » 36 »
mutatkozik hiány	14,000 frt, 00 kr.

Ennyi évi segély kívántatik arra, hogy kollégiumunk az országos törvény által megállapított föltételeknek megfelelő intézetté fejlesszessék. Vagyonviszonyait, alapítványait lásd részletezve hátrább, a XII. szakaszban.

*

A kollégium azon gondnokainak és rendes tanárainak névsora, kik 1860 óta a kollégium szolgálatában állottak, de azóta vagy elhaltak, vagy állásukról önként lemondottak.

- 1845—1873. *Bánffy János* báró, főgondnok. † 1873 XII/8.
 1856—1876. *Teleki Domokos* gróf, főgondnok. Maros-Vásárhely város orsz. képviselője az 1865-iki és az azt követő pesti országgyűlésen. † 1876 V/1.
 1874—1884. *Antal László* dr., orvos, Marosvásárhely tiszti főorvosa; főgondnok. † 1884 XII/28.

- 1879—1895. *Kemény Domokos* báró, főgondnok. A m.-vásárhelyi választó-kerület volt orsz. képviselője; betegség miatt visszavonult.
- 1885—1892. *Bánffy Zoltán* báró, főgondnok. Maros-Tordam főispánja. † 1892-ben.
- 1838—1872. *Antal Imre*, kollégiumi gondnok. Marosszék főjegyzője és országgyűlési képviselője 1848—1849-ben a kolozsvári, pesti és debreczeni országgyűléseken. † 1872-ben.
- 1859—1861. *Péterfi Pál*, orvostudor, kollégiumi gondnok. † 1861-ben.
- 1861—1874. *Antal László*, orvostudor, kollégiumi gondnok; országos kórházi főorvos.
- 1874—1875. *Bánffy Endre* báró, gondnok. † 1875-ben.
- 1875—1879. *Kabos László*, gondnok, királyi táblai tanácselnök. † 1879-ben.
- 1875—1885. *Szentiványi Kálmán*, gondnok, Maros-Tordam alispánja. 1885-ben országgy. képviselővé választván, a gondnokságról lemondott.
- 1879—1883. *Dósa Miklós* dr., gondnok, királyi ítélő táblai bíró. † 1883-ban.
- 1884—1889. *Illyés Károly*, gondnok, királyi ítélő táblai bíró. 1889-ben kuriai bírónak nevezetvén ki, Budapestre ment s gondnoki állásáról lemondott.
- 1853—1863. *Molnár János*, filozófia r. tanára. † 1863-ban.
- 1826—1867. *Dósa Elek* jogtudor, a kollégium nagynevű jogtanára. Az abszolút kormány alatt a marosi ref. egyházmegye főgondnoka. Az 1865-iki kolozsvári és a következő budapesti országgyűlésen Maros-Vásárhely képviselője volt. E minőségben választotta az országgyűlés alelnökké, s az igazságügyi bizottság elnökévé. † Pesten, 1867 nov. 19-én. Mint író két becses munkával gazdagította a magyar jogtudományt, u. m. „*Erdélyhoni jogtudomány*» 3 kötet, a magyar tud. akadémia a munka szerzőjét előbb levelező-, később, 1865-ben tiszteleti taggá választotta s a munkát 200 arany jutalomban részesítette; továbbá az „*Erdélyhoni evangolico-reformátusok jogtana*» 1 kötet. Mindkét munka jelentékeny befolyással volt a magyar jogismeretek terjesztésére s a jogtudomány fejlődésére.

- 1856—1879. *Mentovich Ferencz*, a mennyiség és természettan r. tanára. † 1879-ben. Mint költő, különféle tárgyu, de mindig hangulatos, tiszta érzésű lyrai művei által közelismerést és kedveltséget vívott ki; természettudományi munkáiban az új világnézet határozott hívének vallotta magát; munkáit tiszta, világos fölfogás, könnyű, kellemes előadás tették vonzóvá.
- 1857—1868. *Szabó Sámuel*, a természetrajz és vegytan r. tanára. 1868-ban a kolozsvári ref. kollégiumhoz választatott rendes tanárrá. Ld. a kolozsvári kollégium működő tanárai közt.
- 1857—1883. *Urr György*, ó-klasszikai nyelvek r. tanára. † 1883-ban.
- 1865—1871. *Szász Béla*, a filozófia r. tanára. 1871-ben Kolozsvárra választatott meg a ref. kollégiumhoz; később a kolozsvári m. kir. tud.-egyetemen a filozófia r. tanára lőn. A Kisfaludy-Társaság, a M. Tudományos Akadémia, az Erdélyi Irodalmi-Társaság és a Protest. Irodalmi Társaság r. tagja.
- 1869—1874. *Elekes Károly*, a természetrajz és vegytan r. tanára. 1874-ben Nagy-Enyedre választatott meg a Bethlen-kollégiumhoz hasonló minőségben. Ld. a n.-enyedi kollégium működő tanárai közt.
- 1868—1871. *Dósa Miklós* dr., jogtanár. 1871-ben kineveztetvén a m.-vásárhelyi kir. ítélőtáblához bírónak, tanári állásáról lemondott.
- 1877—1890. *Demeter Károly* dr., a természetrajz és vegytan r. tanára. † 1890-ben. Irói munkásságot a növénytan körében fejtett ki. Értekezései a Utriculaceák szövettanával, mohákkal és gombafélékkel foglalkoznak.
- 1857—1893. *Göldner Nándor*, a németnyelv tanára. 1893-ban nyugdíjba vonult s jelenleg mint a kollégium pénztárosa működik.

A maros-vásárhelyi kollégium előjárósága és tanítótestülete.

A) Előjáróság.

Báró *Kemény Kálmán*, főgondnok; kir. kamarás, főrendiházi tag, Maros-Tordamegye főispánja.

Dósa Elek, gondnok; Maros-Tordamegye főjegyzője, helyettes alispán, a marosi ref. egyházmegye főgondnoka.

Dósa Gábor, gondnok; királyi ítélő-táblai bíró M.-Vásárhelyt.

Rendes tagjai az előjárásnak az egyházkerületi közgyűlés által választott s alább nevezett rendes tanárok; tanácskozó tagjai: a kollégiumi pénztáros, ügyvéd és orvos.

B) Tanárok és tanítók.

a) A főgimnáziumban.

1. *Bihari Sándor*, a történelem rendes tanára; jogosítványa kelt: a vallás és közokt. miniszter 22,291/1889. sz. a. Az erdélyi ev. ref. egyházkerületi igazgató-tanácsnak, a közfőtvényszéknek tagja, az egyetemes konventnek világi pót-tagja, a marosvásárhelyi ev. ref. egyháztanácsnak, az egyházi képviselőtestületnek és a marosi egyházmegye közgyűlésének tagja, a »Kemény Zsigmond-Társaság« választmányi és a Magyar Történelmi Társulat r. tagja, a marosvásárhelyi Stefánia-kisdédóvó-intézet igazgatója, a m.-vásárhelyi kaszinó, a m.-vásárhelyi és maros-széki honvéd-egylet, a Vöröskereszt-egylet helyi választmányának és az Emke helyi választmányának alelnöke, a Székely közművelődési és közgazdasági és muzeum-egyletnek választmányi tagja, a m.-vásárhelyi szabad-
elvű párt és a takarékpénztár felügyelő-bizottságának elnöke, a dr. Gecse Dániel Emberszereteti Intézete igazgató-választmányának jegyzője.

Irodalmi működése. A helyi, a kolozsvári és néhány fővárosi lapban politikai és társadalmi cikkeket írt, főként az alkotmány helyreállítását követő években. Megírta a Gecse emberszereteti intézet 50 éves és a Stefánia-kisdédóvó-intézet 40 éves történetét.

2. *Horváth Gáspár*, a magyar irodalom és bölcsészet rendes tanára; jogosítványa kelt: 1889/22,291. közokt. m. sz. a. A m.-vásárhelyi ev. ref. egyháztanács és egyh. képviselő-testület tagja, a gr. Teleki-könyvtár őre.

Irodalmi működése. Irt, mint igazgató, tanévet megnyitó és bezáró beszédeket, kiadva a kollégiumi értesítőben; munkatársa volt a »Székely Közöny«-nek; több éven át felelős szerkesztője a »Székely Hírlap«-nak.

3. *Koncz József*, a latin nyelv rendes tanára; jogosítványa kelt: 1889/22,291. közokt. m. sz. a. A kollégiumi könyvtár őre, a m.-vásárhelyi ev. ref. egyháztanács, egyh. képviselő-testület és egyh. iskolaszék tagja, a Stefánia-kisdédóvó-intézet, a Kemény Zs.-Társaság, a maros-tordamegyei ált. tan. testület, a Magyar Történelmi

Társulat, a Magy. Prot. Irodalmi Társaság választmányi tagja, a gróf Teleki-nemzetség levéltárának felügyelője.

Irodalmi működése. A m.-vásárhelyi ev. ref. kollégium könyvtárának és nyomdájának ismertetése 1876—7. iskolai évi Értesítőben és másodszor 1879. a Magyar Könyvszemlében. — Bethlen Gábor fejedelem végrendelete; történeti bevezetéssel és jegyzetekkel kísérve. Külön lenyomat a Mvásárhelyt megjelent „Erdélyi Híradó“-ból. 1878. — A m.-vásárhelyi ref. kollégium könyvnyomdájának száz éves története. 1887. — A m.-vásárhelyi ev. ref. kollégium története. Külön lenyomat a kollégium 1883—88. és 1894—5. isk. évi Értesítőiből. — Tofeusz Mihály erdélyi ev. ref. püspök élete. Külön lenyomat a Protestáns Közlöny-ből. 1893. Kolozsvár. — Folyóiratokban és lapokban megjelent dolgozatai, egyházi és politikai, irodalom- és művelődés-történeti levelek, okmányok, fejedelmekről, püspökökről és más nevezetes emberekről, mint Szent István Molnár Albert és Pápai Páriz Ferencz naplói, Péchy Simon levelei, sat. kiadásai. — A kollégium története I. rész. — Továbbá: Egyházi és politikai történelmi okmányok napfényre hozása, ismertetése lapokban, folyóiratokban: Történelmi Társaság Széchi Mária, Wesselényi Ferenczné, Zrínyi Péter és Wittnyédi István levelei. 1667. — Hadtörténelmi közleményekben: Zrínyi Miklós 1664. téli hadjáratáról levelek. — A bujdosó magyarok hadi szabályzata 1676—78-ból. — Görgényvára hadi felszerelése a XVII. század utolsó tizedében. — Karaffa rendeletei s a német sereg mozgulatairól tudósítások, 1687. — A hét éves háborúból hadi tudósítások. — A Protestáns Közlönyben: Egyházi és iskolai történeti adatok a XVII. századból. — Magyar gazdasági történelmi szemlében: I. Rákóczi György fejedelem gazdasági utasítása, 1634. — Csepregi Turkovics Mihály kolozsmonostori harminczados punktumai a harminczadokról.

4. *Pál Károly*, a mennyiség- és tanár: jogositványa kelt: 22291/1889. közokt. m. sz. a. A kollégiumi könyvtár segédőre, a VIII. oszt. vezetője, a helyi ev. ref. egyh. tanácsnak, egyh. képviselő-testületnek, egyh. iskolaszéknek tagja, egyház-községi számvevő, a m.-vásárhelyi kaszinó pénztárosa.

Irodalmi működése. Tanügyi cikkek közölt a „Magyar Tanügy“-ben. Vegyes tartalmakat a „Nemzet“, „Kolozsvár“, „Pesti Napló“, „Magyar Nyelvőr“-ben, „Mathematikai Lapok“-ban, „Földrajzi Közlemények“-ben és a „Természettudományi Közöny“-ben.

5. *Bedőházi János*, a mennyiség-, természet- és vegytan rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvárra, 1878. A VII-ik osztály vezetője, a természettani szertár őre, a m.-vásárhelyi ev. ref. egyháztanácsnak, egyh. képviselő-testületnek, egyh. iskolaszéknek tagja, a városi képv. testület, a Kemény Zs.-Társ. és a m.-tordamegyey áll. tan. testület tagja.

Irodalmi működése. A természettudományok módszeréről. Értekezés. Marosvásárhely, 1882. — Anakreoni dalok (fordította) 1885. Marosvásárhely. — „Maros-Vásárhely“ című lapot szerkesztette 1892. május—1893. júliusig. Megjelent hetenkint kétszer. — Igazgatói alkalmi beszédek. Megjelentek a marosvásárhelyi ev. ref. kollégium 1887—8., 1888—9., 1889—90., 1890—1., 1891—2., 1892—3. évi Értesítőiben. — Költemények. Kolozsvár, 1895.

6. *Lakatos Sámuel*, a magyar nyelv s irodalom és történe-

lem rendes tanára; tanárvizsgálatot tett 1882-ben Kolozsvártt. A II-ik oszt. vezetője, az ifjúsági önképzőkör elnöke, a kollégiumi elemi iskola igazgatója, a helyi ev. ref. egyh. tanács, egyh. képviselő-testület és egyh. iskolaszék tagja, a Stefánia-kisdédóvó-egylet vál. tagja, a maros-tordamegyei ált. tan. testület elnöke, a m.-vásárhelyi Dalkör vál. tagja, a kaszinó könyvtárnoka.

Irodalmi működése. Fordítások (angolból) — Éva, a rabnő; beszély, megjelent az „Erdély” 1874-iki évfolyamában. — A reformatio tana; megjelent az Erdélyi Prot. Közlöny 1875. évfolyamában. — Hollandból: A katolikus egyház Hollandban; korrajz, megj. az Erdélyi Prot. Közlöny 1875. évf.-ban. — A „padláson” és „Hermann apró meséje”, elbeszélések az Erdélyi Figyelő 1880. évfolyamában. — Az esztétikai érzék, mint ismeretünk egyik forrása; megj. a Magyar Philos. Szemle 1885. IV. füzetében. — Eredetiek: Bajza József, mint lyrikus; megj. a Koszorú 1882. május havi füzetében. Budapest, a Petőfi-társ. kiad. — Martonosi Gyujtó Sándor, egy székely dalnok, mint szabadságharcos. Megj. M.-Vásárhelytt, a Figyelő 1884. évfolyamában. — A magyar helyesírásról. Megj. a Maros-Tordam. ált. tantestület I. évkönyvében, 1886. — Még egyszer a „Fordul elő”. Megj. a Magyar Nyelvőr 1884. decz. füz. — A nyelvtanítás és nyelvtanulás a gimnáziumban. Megj. M.-Vásárhelytt, a ref. koll. 1885—6. évi Értesítőjében. — Ötven év a m.-vásárhelyi Kaszinó életéből. Önállóan megjelent M.-Vásárhelytt, 1886. — A nyelvjárások és az irodalmi nyelv. Megj. a M.-Tordam. ált. tan. test. II. évkönyvében. — Az állam és a nevelés. Megjelent a Prot. Közlöny 1892. évfolyamában. — Egy lényeges hiány latin nyelvtanainkban. Erdélyi Prot. Közlöny, 1887. — A székely föld és Jókai. Megjelent M.-Vásárhelytt, 1893.

7. *Horváth József*, a klasszika literatura rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvártt, 1885. A főgimnázium igazgatója, a m.-vásárhelyi ev. ref. egyháztanács, egyházi képviselő test., egyh. iskolaszék tagja, stb.

Irodalmi működése. „Egy vig siczkó”. Björson elbeszélése, németből fordítva. Megjelent az Erdélyi Figyelő 1879. évi 4—17. és 1880. évi 1—6. számaiban. — Az ó-kori klasszikusok helye gimn. oktatásunkban. Megjelent a kollégium 1885—6. Értesítőjében. — Tanügyi és társadalmi czikkek különböző lapokban.

8. *Gyulai D. Kálmán*, a természetrajz és földrajz rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvártt, 1883-ban. A koll. előljárósági gyűlések jegyzője, a természetrajzi gyűjtemény őre, a helybeli állami fa-, fém- és agyag-ipari szakiskola vegy- és agyag-szertárának felügyelője, a m.-vásárhelyi ref. egyháztanácsnak, egyh. képv. testületnek, az egyh. iskolaszéknek, a Kir. Magy. Természettudományi Társulatnak és az iparosok, meg segédek oktatására alakult bizottságnak rendes tagja.

Irodalmi működése. Értekezései: „A folyami rák makroszkopos bonczana.” „Az erdélyi kristályos palák.” Megjelentek Kolozsvártt, az Orvostermészettud. Értesítőben, 1878—80. — „Sáskáink” és „A természet háztartása”. Megjelentek: előbbi a hódmező-vásárhelyi, utóbbi a m.-vásárhelyi ev. ref. koll. 1888—9. és 1893—4. évi Értesítőiben.

9. *Csiki Lajos*, a klasszika literatura rendes tanára; tanár-vizsgálatot tett Budapesten, 1893-ban. A IV. oszt. vezetője, kollégiumi gazdasági felügyelő, a zene- s ének-karnak és a nyomdának felügyelője, az ifjúsági önképzőkörnek alelnöke, a m.-vásárhelyi ref. egyháztanácsnak, egyh. képviselő-testületnek, egyh. iskolaszéknek és a filológiai társaságnak rendes tagja.

10. *Molnár Albert*, helybeli ev. ref. lelkesz; vallástanár.

11. *Király Béla*, tanárjelölt, ideiglenesen alkalmazva a német nyelv tanítására; az V. osztály vezetője, internátusi felügyelő.

12. *Trozner Lajos*, ev. ref. papjelölt, ideiglenes alkalmazásban. Tt. a vallást I—IV., magyart II., történelmet III., a II. osztály vezetője, kontraszenior, kegykosztosok felügyelője.

13. *Zach Antal*, ének- és zene-tanító, állandólag alkalmazva; a zeneszertár őre.

14. *Chevassus Ferencz*, tornatanító, állandólag alkalmazva; a tornaszertár őre. Tanított az elemi iskolában is.

15. *Wenger Félix*, francia nyelvtanító, ideiglenesen alkalmazva. Tt. francia nyelvet az V—VIII. osztályokból önként vállalkozottaknak.

b) Az elemi iskolában

1. *Veress Gábor*, okl. tanító, ideiglenesen alkalmazva. Tanította a IV. e. osztályt; alkalmazva volt a gimnáziumban is az írás és az alsóbb osztályokban az ének tanítására.

2. *Nagy Dénes*, okl. tanító, ideiglenesen alkalmazva. Tanította a II. e. osztályt.

3. *Erdélyi Béla*, papjelölt, ideiglenesen alkalmazva. Tanította a III. e. osztályt.

4. *Péterfi Károly*, rajztanító, állandólag alkalmazva. Tanította a szabadkézi rajzot.

V.

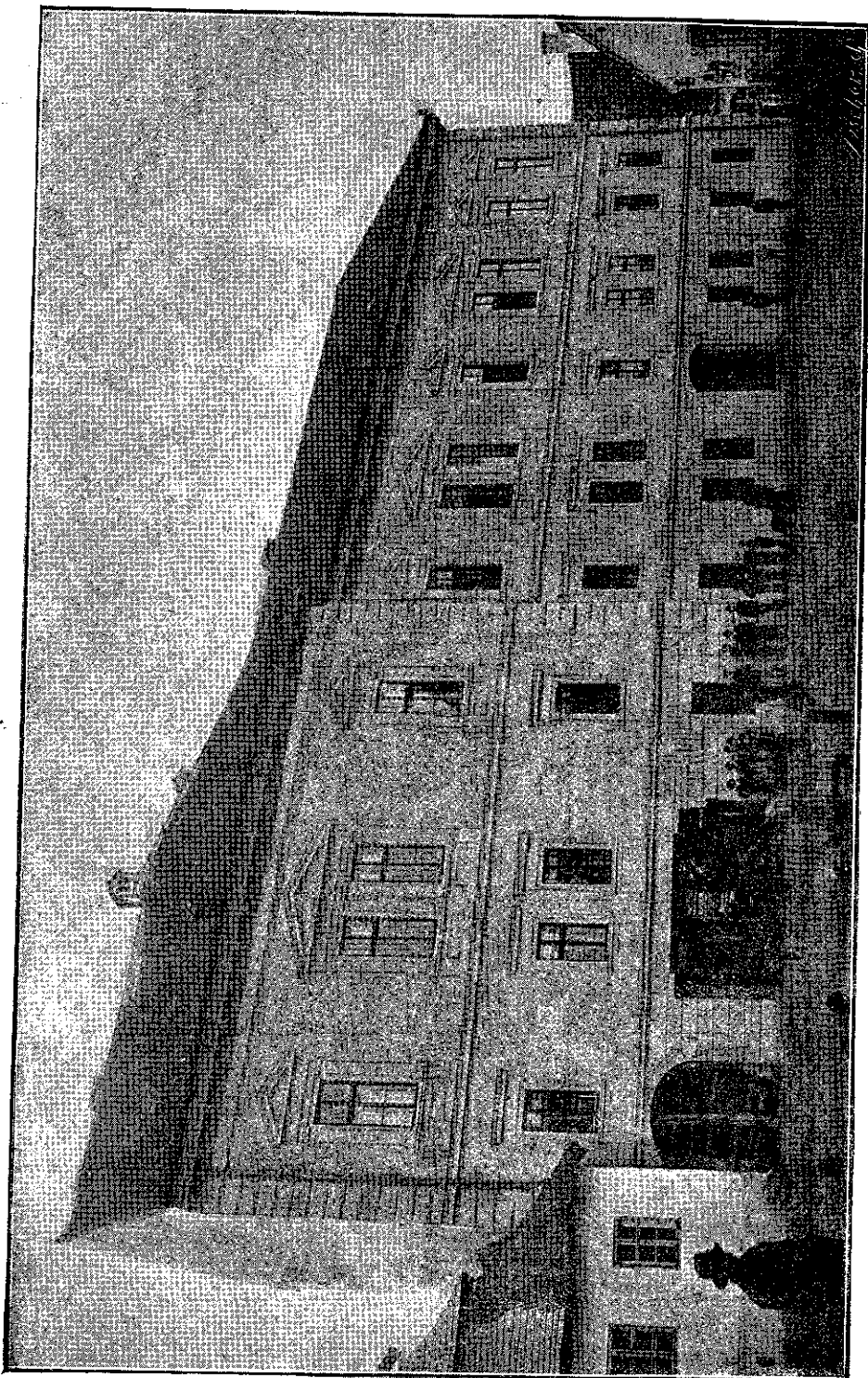
A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium.

(Képpel.)

A székelyudvarhelyi kollégium első alapítója *Bethlen János*, Apafi Mihály erd. fejedelem kanczellárja volt, 1670-ben. Mint triviális iskola, már a XVII. század elején annyira fejlődött, hogy benne nemcsak a helybeli, hanem a vidéki hitsorsosok fiúgyermekai is egy tanító (ludi magister) vezetése alatt (ki egyszersmind egyházközségi kántor is volt) az írásban, olvasásban, számvetésben s az újított (Kálvin-féle) vallás hitágazataiban és a latin nyelv elemeiben rendes oktatást nyertek. Bethlen János, az említett év márczius 15-én, 1000 arany alapítványt tett »az udvarhelyi orthodoxa scholának« s ezen alapítvány folytán az iskola gimnáziumi rangra emelkedett. Bethlen a gimnázium első rektorául *Letenyei Pált* hívta meg, a ki az alsóbb tanulók számára a következő négy osztályt állította fel: *etymologia*, *syntaxis*, *poësis* és *rhetorica* s mindenik tanítását egy-egy praeceptorra bízta. Ő maga a felsőbb tanulókat (deákokat) oktatta. A triviális iskola helyére az alapító, Bethlen János, segítségével már előzetesen néhány szobából álló épületet emeltetett. A rektor fizetése 120, a praeceptoroké 30–30 frtban állapítottatott meg.

Rozgonyi János, tanár 1680–1685, a négy meglevő osztályon kívül a *párvisták* és *rudimentisták* osztályát állította fel.

Borosnyai Lukács János, a későbbi erdélyi püspök, rektorsága idejében (1735–1751.) már hat osztályról tétetik említés, ugymint: *rhetorica*, *poëtica*, *syntactica*, *grammatica*, *conjunctica* és *elementaria*. Ez időtől kezdve az iskolai officialisok (senior, contra) és a

A SZÉKELYUDVARHELYI EV. REF. KOLLÉGIUM.

praeceptorok az iskola növendékeiből teltek ki, honnan a papi pályára léphettek.

Kis Gergely alatt (1768—1787) a hat gimn. osztály a *logica* és *görög* osztálylyal megsaporított. Neki sikerült, felállítani a *második tanári széket*. 1771—72-ben, br. *Daniel* István főgondnok hathatós támogatása mellett, 16,000 forint költséggel kibővítette és új emelettel látta el a kollégium épületét. Az iskola tőkepénzeit mindamellet annyira gyarapíthatta, leginkább az erdélyi református főurak adományai és alapítványai folytán, hogy 32,000 forintot hagyott az iskola kasszájában 19 évi tanárkodása után. *Anyagi és szellemi tekintetben új korszakot, új irányt honosított meg az intézet történetében*. Rendbe hozta az iskola tanulmányi és fegyelmi ügyeit. Népszerűvé és látogatottá tette az intézetet. A tanulók ellátásáról gondoskodott, az expozicionális étkezési rendszer felállításával, mi abból áll, hogy a tanulók hétfogu csoportokká egyesülve, rendre főznek a hét napjain ebédet és vacsorát, miből három szolga-tanuló, a társaságnak teljesített apró szolgálatokért, ingyen részesül, úgy, hogy a szegénysorsu tanulók ily módon minden hazuról nyert segély nélkül kiképezhetik magukat a különböző életpályákra. Egyik fia, *Kiss József*, 1829-ben, 32,000 forintot hagyott az intézetnek köz-szükségletekre és tanulók segélyezésére, miből évenként 50 tanuló kap 25 forint. 20 kraj. segélyt. Az alapítvány életbe lépte óta 63,000 forint osztott ki már eddig is a Kis József-féle alapítvány kamataiból. *Kis Gergelyt méltán tekinthetjük, nevezhetjük az udvarhelyi kollégium második megalapítójának*.

1804-ben felállítják a *harmadik tanszéket*. A három tanszék a *theologiai*, *philosophiai* és *literaturai* volt. 1832-ben a *negyedik*, a *jogi tanszék* is létesül, ekkor az intézet *főiskolai rangra emelkedik*. A nyolcz osztályu gimnáziumban főszűly a latin nyelv tanítására volt fordítva. A felsőbb osztályokban a jelesebb római írók: Cicero, Sallustius, Ovidius, Horatius, Virgilius, stb. művei nagy terjedelemben taníttattak; a jobb tanulók jól tudtak latin nyelven írni, és beszélni is. A deákságra való föl vétel alkalmával is a latin nyelvbeli jártasság volt a főmérték.

A deákok három szakosztályban tanultak: *bölcsészek*, *jogászok* és *theologusok* osztályában. Mindenik szakosztály két-két évi tanfolyamból állott. A hallgatók meg voltak különböztetve 1-ső és 2-od évesekre. Az első- és másod-évesek együtt jártak előadásokra, egyik évben az első, másik évben a második évi tárgyakat hallgatván. A negyvenes években mindenik szakosztálynak 40—50 hallgatója volt, úgy, hogy a deákok száma 130—150 között váltakozott. Az intézet növendékeit Udvarhelyszéken kívül Háromszék és Erdő-

vidék szolgáltatta. Azonban, a *Szabó György* tanár (1844—1855.) révén hírnévre jutott főiskola nem soká működhetett zavartalanul, mert bekövetkeztek a 48-iki események. »Szabó György minden irányban hatva, fáradságot nem ismerő tevékenységével és áldozatkészségével odaemelte az iskolát, hogy bizonynyal honunk egyik tanintézete sem szárnyalá azt túl s még más vallásfelekezetű tanulók is számosan jöttek oda. Ő ébresztette fel a tanulók lelkében a tudás vágyát, ő, kit az ifjúság atyjaként szeretett, hajnaltól estig tanított nem kötelezett tantárgyakat. S nem volt alatta a kollégiumban egy is, ki megfeszített szorgalommal ne tanult volna. Átalakítá üdvös irányban a fiatalság szellemét, beszerezte saját pénzén a természettani készleteket, földabroszokat.« Így emlékezik meg báró Orbán Balázs, ki a negyvenes években e kollégiumban tanult, a »Székelyföld leírása« című műve I. kötetének 54. lapján egykori tanáráról: *Szabó Györgyről*.

A szabadságharcz lezajlása után Szabó, Magyarósi és Kis Ferencz tanárok, 1850. április 8-án, kezdték alakítani az iskolát; vagy 40 kisebb-nagyobb tanulót toboroztak össze s az 1850—51 tanév elején már osztályokat is tudtak összeállítani. De az *abszolút kormány nem engedte meg a jogtanítást*. Sőt a kollégium a Thun-féle rendszer által egészen más alakot nyert. *Nyolcz osztályu gimnáziummá alakították át s 1852-ben a theologiai tantolyam is végleg megszűnt*.

Az erdélyi ref. egyházi főtanács, mihelyt visszanyertük autonóm állásunkat, már 1860. elején összehívott egy tanügyi bizottságot, mely elkészítette a »Szervezeti Javaslatot«. E szerint, a középoskola hat osztályból állott, megtoldva előbb három, azután két évi bölcsészeti tanfolyammal és a jogtanítás is az erdélyi négy főiskolánál megkezdett, mely azonban csak 1870-ig tartott, ekkor mindenik kollégiumnál végleg megszüntetett. 1884-ben a két évi bölcséleti tanfolyam, mely a 7-ik és 8-ik gimnáziumi osztálynak felel meg, a konventi tanterv értelmében megszűnt. E szerint, *e kollégium jelenleg nyolcz osztályu főgimnáziumból és egy vele kapcsolatos négyosztályu előkészítő elemi iskolából áll*.

Az intézet 1848—49-ben sok kárt szenvedett; gyűjteményeit, a nagy könyvtár kivételével, az iskolába elszállásolt oláhok feldúlták. Ezen kívül a városra vetett sarcpénzből 10,000 frtot kellett a kollégiumnak kifizetnie. 1856-ban felállították az *ötödik* tanszéket. A *hatodik* és *hetedik* 1888-ban, a *nyolczadik* rendes tanári szék az 1895. év tavaszán töltetett be. Az intézetnek ez idő szerint nyolcz rendes tanára van, a kilencedik tanszék helyettes tanárral van betöltve.

Az intézet tanárai külföldi egyetemeken tanult kiváló papokból kerültek ki, egészen a legújabb ideig. A professorok közül *Borosnyai Lukács János*, *Zágoni* és *Bodola Sámuel* az erd. cv. ref. püspökök diszes sorába emelkedtek. *Kiss Gergely*, *Zilahi Sebes János*, *Szigethy, Magyarósi Sz. József*, *Szabó György* példányképül szolgálhatnak mindenkor az ifjabb tanári nemzedéknek. A gondnokok két századon át, nagyrészen az első alapító, Bethlen János családjából teltek ki, az eddig ismert 43 kurátorból 13-at szolgáltattott a bethleni gróf Bethlen-család.

A fejedelmi alapítványokkal gazdagon ellátott nagyenyedi főiskolát kivéve, aránylag az udvarhelyi kollégiumban tanult legtöbb szegénysorsu tanuló a nagyszámu alapítványokon és az expozicion (együttétkezés). A század elején már 50—60 alumneum volt, jelenleg 26 alapítványból több, mint 80 növendék nyer jutalmat, segélypénzt és ösztöndíjat.

1804-ben az iskola fentartási költsége a tanulóknak adott segélyekkel együtt 3648 m. forintba ment. 1846-ban, tehát ezelőtt 50 évvel, a főiskola (a gimnázium, jogi és theologiai akadémia) összes évi kiadása 15,583 m. forintból kitelt. 1895-re a főgimnázium és az elemi iskola szükséglete 23,538 frt. és 95 kr-ban van előirányozva.

A kollégium tőkepénzeinek összege tett 1864-ben 162,304 frt 80 krt. o. értékben; 1874-ben 174,903 frt. 77 krt; 1884-ben 210,390 frt 87 krt és 1894-ben 171,983 frt. 44 krt. *Az utóbbi 30 év alatt a kollégium előjárósága 107,834 frt. 54 kr. befektetést csinált s mégis majdnem 10,000 frttal növekedett tőkepénze ez idő alatt.* A befektetések ezek: 1. 1865—68-ig épített egy emeletes tanári lakot 6290 frt. és 31 kr. költséggel; 2. 1868-ban az akkori auditoriumot 3084 frt. 21 kr. áldozattal átalakította; 3. 1886—87-ben mintegy 50,000 frtot költött a kollégium-épület kibővítésére, átalakítására és belső felszerelésére; 4. 1889. év után 8460 frton telkeket vásárolt az intézet közvetlen szomszédságában a későbbi építkezésekre; 1894—95-ben 40,000 frtnyi befektetéssel egy emeletes pénzügyi bérházat építtetett.

A kollégium összes vagyona mintegy 400,000 frtnyi értéket képvisel, ennek felerészét a fekvőségek teszik, ideértve a kollégium épületét is felszereléseivel együtt, a tanári lakásokat, bérházakat és a 40 holdnyi külső birtokot.

Az intézet legrégibb jegyzőkönyvében sem az évenként felvett új tanulókról, sem a subsztribáltokról nincsen feljegyzés.

Az 1753—54-ik évtől az 1894—95-ik év végéig fölvetetett összesen 11,690 új tanuló.

Az 1670-ik évtől 1708—9-ik év kezdetéig a legrégibb jegyző-

könyvben 1014 tanuló van kimutatva »subscriptio« jelzése nélkül. Az 1708–9-ik iskolai évtől az 1871–72-ik év végéig, mikor a »subscriptio« az intézetben végleg megszűnt, eltekintve az ötvenes évektől, a mikor »subscriptio« nem volt, az összes *subskribáltak száma 3384.*

Az 1851–52-ik évtől az 1894–95-ik év végéig *a kollégiumban érettségi vizsgálatot tett összesen 655 tanuló, ebből az utóbbi 20 évre 299 esik.*

Az évenként vizsgálatot tett tanulók számáról csak 1817-en kezdve vannak megbízható adatok.

Az intézetben nagyobb alapítványokat tettek: 1829-ben *Kiss József* 80,000 v. r. forint (32,000 pfért); 1835-ben *Gál Mihály* 40,000 v. r. forint; ugyancsak akkor rétyi *Gazda József* 5000 forint; 1852-ben gróf *Teleki Domokos*, kollégiumi főgondnok, 5000 pfért; 1856-ban az *udvarhelyi, erdővidéki és a háromszéki egyházközségek, azok papjai és tanítói* mintegy 30,000 forint; *Udvarhely város polgársága* mintegy 7000 forint. (Az 1856-beli ajánlatok és alapítványok jórészt nem lehetett behajtani); 1866-ban *Magyarósi Szőke József*, kollégiumi tanár, 8–10,000 forint értékű vagyonát a kollégiumra hagyta; ugyanekkor *Gidófalvi Gábor* 10,000 forint, alapítványában megjelölt célokra; 1894-ben az *erd. ev. ref. egyházkerület* 3000 forint alapítványt tett.

Az alapítványtevők fenkölt nemes gondolkodásának a megörökítésére itt közöljük *Kiss József és Gidófalvi Gáborné* végrendeleteit, a mint következnek.

Baczkamadarasi *Kiss József* végrendelete a sz.-udvarhelyi kollégium számára, kelt Magyar-Igenben, 1829. év május 10-ik napján. A hagyományozott összeg 80,000 v. v. Rforint.

A végrendelet bevezető sorai után, hol jelzi, hogy mindazon ingó és ingatlan vagyonairól rendelkezik, melyek neki egyenes és tulajdon keresményei, következőleg intézkedik:

„1-ör. *Kiss Ferencz és Sámuel* öcsém az universalis haeresek mindenekbe, sub mutua evictione et requiro ea, atque mutua successione, ha valamelyiknek defectussa maradékaiban történnék is; a ki pedig közüllők ugyancsak, de utoljára deficiálna, annak libera dispositiója leszen annyiban, hogy rendeltetessen, *de megkötődik ezen testamentaria dispositio által abba, hogy rendeltetését a közjó előmozdítására és így valamely publicum institutumhoz kösse.* Azon esetre, ha azt nem tenné és mind *Kiss Ferencz*, mind *Kiss Sámuel* ötsém akár magok, akár maradékaikba deficiálnának, *Universalis haeres az in haerentiákra nézve a sz.-udvarhelyi Reformatum Collegium* leszen.“

A következő 2-ik, 3-ik, 4-ik, 5-ik, 6-ik és 7-ik pontok alatt kijelöli, hogy rokonai honnan és mennyi hagyományban részesüljenek, s ezek után következők „Azon pontok, melyeknek az universalis haeresek successiójok által vétele előtt teljesedni kell, a következők“:

„1-ször. *Pia fundatiókról* gondoskodván, meghatároztam, hogy azt egészen

concentráljam Udvarhelyre, mert sok több okaim között nevezetes az, hogy a megaprósított fundatio célra nem vezet, hogy tehát a Nemes Székely Nemzethez viseltető atyafiságos indulatomat, az udvarhelyi Ns. Reformatum Collegiumhoz vonzó hálámat egész mértékben bizonyíthassam, a sz.-udvarhelyi Ns. Reformatum Collegiumnak szántam s következőleg ezennel hagyok és legalok is Conventiós ezüst pénzben 32 ezer, azaz, harminczkétezer Réens forintokat, melyek Bécsi váltó czédulában 80 ezer, azaz, Rforintok v. v. nyolczvanezer. Mely 80 ezer Rforintok v. v. kifizetés módja és rendje e lészen:

„2-szor, Contractusok mellett állván most elocalva mintegy 40,000, azaz, negyvenezer Rforintom váltó czédulába, ezen contractusok töstént adassanak által a sz.-udvarhelyi Reformatum Collegiumnak, és Testamentumom felnyitása napjától kezdve oda foeneráljanak, az alább kifejezendő cél és regulatio szerint, melyet változtatni, vagy magyarázni is, annál inkább a beharapózott szokás szerint más célra fordítani, szabad nem lészen.

A 3-ik pont alatt birtokának administrációjáról intézkedik, melyet öcsére, Kiss Sámuelre biz, mindaddig, míg a 80,000 v. v. Rforint fundatiális summa kipótlódik. Ezek után pedig: „Miért legáltam pedig éppen 80,000 v. v. Forintokat, annak oka az, hogy a néhai édes Atyám állítván helyre azon Ns. Collegiumot, melynek most mintegy 80,000 v. v. Forint capitalissa vagyon, éppen annyival akartam felsegíteni, hogy kettőnk segedelmével virágozhassék a király és haza szolgálatjára készülendő ifjak kimivelésével.“

„4-szer. Hogy erogáltassék ezen 80,000 v. v. Forint Capitalis esztendőnként folyó interesse, mely 4800 v. v. Forintokat teszen, az aránt ez az akaratom és rendelésem:

a) A Juris Professor fizetésére fordíttassék 500, azaz, ötszáz váltó forint.
b) Minden esztendőben fordítódjék könyvek vásárlására, Bibliothécám szaporítására, — melyet ugyancsak az udvarhelyi Ref. Collegiumnak legáltam — 200, azaz kétszáz váltó forint.

c) Egy nyelvmesternek, a ki Német nyelvet mulhatatlanul és ha lehet Francziát is tanítson, adódjék esztendőnként 500, azaz, ötszáz v. v. Rforint. Ez tudni való, hogy Professor nem lesz, — megszerzése aránt a Tiszt. Professor urak gondoskodjanak — de minden harmadik esztendőben változzék.

d) *Ötven alumnusnak* adódjék esztendőnként külön-külön 60, azaz, hatvan váltó Rforint beneficium, mely alumnusokat Ns. Udvarhelyszéke két vice király-birája, vagy azoknak helyeket töltő tisztjei, egy Notáriussa, az udvarhelyi Ref. Collégium egyik Curátorával, a Rector Professor, Senior és Contra Scriba egyet-értésekkel érdem szerint minden esztendőben a Canicula kezdetével úgy nevezzenek ki, hogy a ki az elmúlt esztendőben megérdemelte, de azután magát negligálta, semmi jussal az új neveztetéshez ne birjon, mert nem a tunyaság, hanem igyekezet segedelme és jutalma a fundatio. A kinevezés solicitatiójához azonban jussok van az olyan Székely ifjaknak is, minden vallásbeli különbség nélkül, kik még nem mentek volt be a Collégiumba, de ép és egészséges testűeknek kell lenni mindennek, hogy a királyt és hazát testtel és lélekkel szolgálhassa. Ezen ötven alumnusok vótum szerint válasszanak egy praesest (Fő-Curatorok míg él, az ötsém, Kiss Sámuel lészen), azon praeses jutalma lészen a beneficiumán felyül még hatvan váltó Rforint esztendőnként, melyből tartozik protocollumot köttetni és abba szorgalmasan inferálni minden beneficiárius kineveztetése idejét, születése helyét, kilépését és hogy magát mire applicálta, úgyszintén azon protocollumba ezen testamentumnak a fundatiót illető részét is azért kell per extensum inferálni és onnan minden iskolai esztendő kezde-

tével a fundationalisták jelenlétébe felolvasni, hogy értsék az intentiót és lássák, hogy ezen fundatio nem a helytelen költség, hanem a szükség pótlására van intézve és tudják meg, hogy a kit akár a kinevezett biztosság, akár a Corporatio méltatlan tagnak fog esmerni, egy előrebocsátandó megintés után, a beneficiáriusok sorából ki fog töröltetni. A fundatio az érdemesekre nézve az egész Collégiumi cursus alatt megszakadatlanul foly.

e) A szépirás és a nyelvtudás nevezetes czélja lévén a nevelésnek, minden esztendőben adódjék a nyári publicum examenen annak, a ki legszebb írónak ítéltetik publice 60, azaz, hatvan v. v. Rforint, és annak, a ki magát a német, vagy franczia nyelvben legjobban tökéletesítette, viszont 60, azaz, hatvan v. v. Rforintok, de ezen két praemium nem beneficium, hanem a publicum ítélete szerint kell mindenkor elhlyerni, és ezen két praemium az auditoriumban effective fizetődik ki.

Ezen intézetekre felmégyen 4380, azaz, négyezerháromszáznyolcvan v. v. Rforint és így megmarad a 80,000 Rforint interesséből esztendőnként 420, azaz, négyszázhusz v. v. Rforint; erről az a rendelkezésem, hogy mindaddig nevedjék, míg oda érik a világ, hogy az udvarhelyi collegiumhoz még egy professor állíttassék, akár a physikába, akár a hazai historiába és akkor ezen 420 forint azon szaporodással együtt, a mennyire addig nevedkedhetik, az ötödik professor fizetése fundálására fordíttassék.

f) E pont alatt intézkedik a Capitálisok interesse begyűjtéséről.

Az 5-ik pontban Bibliothekája kezeléséről és szaporításáról.

A 6-ik pont alatt, miután még egyszer visszatér arra, hogy öcscei, esetleg rokonai, miként fizessék ki a hagyományozott 80,000 v. v. Rforintot és a jószágát miként osszák fel egymás között, a következőket írja: „Ilyetén rendelkezésem a közjó előmozdítására és a Ns. Székely Nemzet Culturája felsegállítására tevén, magamat a Ns. Nemzet kegyes emlékezetébe ajánlom.”

A befejező sorokban végrendelete végrehajtóiul felkéri: Mgs. Guberniális S. S. Consiliárius Gr. Bethleni Imre úr ő Excellentiáját; Mgs. Thesaurialis Consiliárius Fődirector Gáll László és Mgs. ítélő mester Barsai János urakat. Bevégzi végrendeletét ezen szavakkal: „Mely végre ezen Testamentumom felolvasásakor azt a Tisztelt Méltóságos urakkal hiteles másba közleni kell, ezen originálist trans-summáltatván, az udvarhelyi Collegium számára meg kell tartani, a trans-sumptumokból pedig egyet a Sz.-Udvarhelyszéki—Sz.-Kereszturi unitária iskolának kell adni; egyet pedig a K.-Fejérvári Cáptalanba collocálni; többször megfontolva s jó barátommal is közölve, megvizsgálva, helyben hagyva, irtam M.-Igenben, Május 10-ik napján, 1829-ik esztendőben. B. Madarasi Kiss József, s. k. Ns. Alsó-Fejér-Vármegye v. Ispánja.”

Gidófalvi Gáborné, született Siskáni Rózália végrendelete az udvarhelyi ref. kollégium számára. Kelt Szász-Régenben, 1865. év október 31-ik napján.

A végrendelet összege: 10,000 forint, azaz, tízezer forint.

A végrendelet czéljáról és indító okáról következőket olvassuk:

2-ik pont alatt: „Boldogult férjem, Gidófalvi Gábornak a sz.-udvarhelyi hely. hitűek főiskolája iránt, mint a hol ifju korában tanult, viseltető hálás érzetét tisztelvén, és azt az ő emlékezetének megörökítésére folytatni kívánván, az én és szeretett leányom, sz.-régeni postamester, Vagner Dánielné, szül. Schlettig Eleonora elhalálkozásunk esetére, minthogy leányomnak eddigelő gyermekei nincsenek, s ha gyermek nélkül találna elhalni,

(3-ik pont alatt)... Török Zsigmond és nejénél levő 10,000, azaz, tízezer forint követelésemet az 1863-ik év márczius 31-ik napján kelt átengedési okmány

alapján, hagyom a sz.-udvarhelyi hely. hitű főiskolának, ebből kifolyólag rendelem:

(4-ik pont) hogy míg élek, ezen tízezer forintnak ötszázévi kamatját minden Gábor napjára nekem küldje el; halálom után pedig leányomnak, Vagner Dánielnének, ugyancsak mindig Gábor napjára.

(8-ik pont.) Az én leányom, Eleonora, halála után az érintett hagyományom a főiskola tulajdona lévén, rendelem, hogy állíttasson a főiskolánál *Gidófalvi Gábor* cím alatt hat szegénysorsu, jó igyekezetű, jó erkölcsű tanuló számára egy alapítványt, s ezen alapítványból kapjanak:

a) Két, a nyolczadik gimnázialis osztályban tanuló jó igyekezetű és jó erkölcsű ifjak személyenként 50, azaz, ötven o. é. forintokat.

b) Két, a hetedik gimnázialis osztályban tanuló ifju 30, azaz, harmincz o. é. forintokat személyenként.

c) Két, a hatodik gimnázialis osztályban tanuló ifju személyenként 20, azaz, husz o. é. forintokat.

d) Csathó Lajosné, kézdivásárhelyi Kovács Károlina barátnőm életéig minden évben 50, azaz ötven forintot kapjon a főiskolától.

e) Az évenkénti 250, kétszázötven o. é. forint kiadása után fenmaradó jövedelmet illetőleg rendelem, hogy az mindaddig tőkésítették, míg a tőke 50,000, azaz, ötvenezer forint lesz.

f) Az ötvenezer forintba magát ezen az úton kinőtt, *Gidófalvi Gábor* nevét viselő alapítvány évenkénti tiszta jövedelméből, két, a férjem, *Gidófalvi Gábor* és neje, *Siskáni Rózália* bármelyik ágon levő családjaikból az udvarhelyi iskolában tanuló ifjaknak, adassék évenként mindig Gábor napján, személyenként 500, azaz, ötszáz, összesen egyezer o. é. forint, oly formán, hogyha ezen két ifju felsőbb tudományok hallgatása végett az erdélyi, vagy más ausztriai, vagy külföldi egyetemeket is meglátogatna, ezen összegel mindaddig kapják, míg a tudományokat bevégezték; mely megtörténvén, szálljon át ezen jutalom más, az iskolában levő család tagjaira. S ha az iskolában nem lesznek atyafiak, akkor, valamint ezen két ifjak számára hagyományozott, úgy minden, az egész 50,000 o. é. frt. alapítványból bejövő tiszta jövedelmet a koronkénti iskolai előjáróság, az illető egyházfőtanács beleegyezésével, az irt iskola fedezésére, a mint azt legszükségesebbnek látja, használni felhatalmaztatik, kivéve a hat s a Csathó Lajosné halála után hét tanuló ifju részére meghatározott alapítványt,

A 9-ik pont alatt arról intézkedik, hogy a férje és az ő olajfestésű arczképe, melyet szintén az iskolának ajándékozott, *minden Gábor napján* azon *terembe* tétessék ki, *melyben a jutalom kiosztása történik.*

A 10-ik pont alatt azon akaratának ad kifejezést, hogy a hat, esetleg hét tanuló ifju megjutalmazásánál, a férje és az ő rokonai ágán levő utódok örökidőkig elsőbbségi joggal birjanak; legalább két ifju az atyafiak közül ezen jutalomból mindig vegyen részt, de csak ha arra érdemesek, s csak ha a fennemlített osztályokban nem lennének ezen az ágon utódok, vagy a jutalomra érdemesek, akkor adassanak azok más jó tanuló ifjaknak, köteleztetvén a főiskola előjárósága, hogy *minden év végével a hagyományozott összegnek növekedéséről, vagy apadásáról a nagyközönséget hirlapilag értesitse.*

A 11-ik pont alatt kijelenti, hogy ha leánya, Vagner Dánielné minden Gábor napjára pontosan meg nem kapná járandóságát, vagy ha a végrendelet minden pontját nem tartaná meg a főiskola előjárósága, úgy szabadságot ad leányának, hogy az udvarhelyi főiskolától ezen alapítványt elvegye, s azt egy más jótékony intézetnek átadja.

Az intézet 1771 és 1772-ben készült épületét 1886—1887-ben 50,000 frtnyi költségen ellátták új emelettel s az egész épületet czélszerűen átalakították.

A kollégium könyvtára, úgy könyvészeti, mint tudományos tekintetben hazai gimnáziumaink könyvtárai között az elsők közt méltán foglal helyet. A könyv- és szertárak teljesen rendezve vannak. Az intézet internátussal van összekötve.

Fenntartási költségeihez az állam 1894. óta 2000 frtnyi évi segélyvel járul. 1895. április 2-án elkészült az a szerződési tervezet, mely szerint nemsokára 16,000 frt állandó évi segélyezésben részesíti e régi és hazafias szellemű tanintézetet a magyar államkormány.*

*

A kollégium gondokai és rendes tanárai 1860-tól maig.

1845—1874. Ifj. *Sebesi István* (bolgárfalvi), algondnok. † 1874.

1850—1875. *Ugron János* (ábrahámfalvi), algondnok, 1856-tól főgondnok. † 1875.

1859—1865. Gróf *Bethlen Farkas* (bethleni), főgondnok, 1865-ben lemondott.

1865—1895. *Gyártás Domokos* (léczfalvi), a vaskoronarend lovagja, főgondnok. † 1895. VI/5-én.

1868—1877. *Nagy Lajos*, kir. törvényszéki elnök, főgondnok, † 1893-ban.

1878—1890. Gr. *Haller János*, algondnok, 1890-ben lemondott.

1832—1866. *Magyarósi Szőke József*, a latin- görög nyelv és irodalom r. tanára, † 1866-ban. 8—10 ezer forint értékű vagyonát a kollégiumra hagyta. A két és fél hold területű ifjusági játszókertet (kollégiumkert) is ő ajándékozta az intézetnek.

1845—1881. *Kis Ferencz*, a történelem és földrajz rendes tanára; szolgált 1881-ig, ekkor teljes fizetéssel nyugalmazták. Mint nyugalmazott tanár meghalt 1887-ben.

1856—1875. *Korondi Mózes*, a mennyiség- és természettan r. tanára. † 1875-ben.

1856—1875. *Pataky Pál*, a természetrajz és vegytan r. tanára. † 1875-ben.

* E vázlat Gönczi Lajos: „A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium múltja és jelene“ című munkájából vétetett, mely az 1894—95. évi Értesítőben és önállóan jelent meg Sz.-Udvarhelyen, 1895-ben.

1866—1872. Dr. *Jenei Viktor*, jogtanár, a kolozsvári m. kir. tudomány-egyetemhez jogtanárrá nevezetlén ki, állásáról lemondott.

1866—1870. *Paál Ferencz*, a bölcsezet és magyar irodalom r. tanára; miután 1870-ben a kolozsvári állami tanítóképző intézet igazgatójává neveztetett ki, állásáról lemondott.

1871—1894. *Szakács Mózes*, a latin és görög irodalom r. tanára. † 1894-ben.

A jelenleg működő gondnokok és tanárok névsora a következő szakaszban foglaltatik.

A sz.-udvarhelyi kollégium előljárósága és tanítótestülete.

A) Előljáróság.

Sebesi Ákos, nagybirtokos és ügyvéd, kollégiumi főgondnok. Lakik Sz.-Udvarhelyt.

Dr. *Mezei Ödön*, földbirtokos és gyakorló orvos, kollégiumi főgondnok. Lakik Sz.-Udvarhelyt.

Léczfalvi *Gyárfás Endre*, nagybirtokos, kollégiumi algondnok. Lakik Sz.-Kereszturon.

Ugron János, Udvarhelymegye alispánja, kollégiumi algondnok. Lakik Sz.-Udvarhelyt.

Rendes tagjai az előljáróságnak az alábbi rendes tanárok; tanácskozó tagjai: *Illyés István*, kollégiumi pénztáros és dr. *Nagy Samu*, kollégiumi ügyvéd, mint intézeti tisztviselők.

B) Tanárok és tanítók.

a) A főgimnáziumban.

1. *Bod Károly*, a bölcsezet, magyar és német nyelv s irodalom rendes tanára; jogosítványa kelt 27,543—1888 miniszt. sz. alatt. A VIII. osztály vezetője, az ifjúsági önképző- és olvasóköri elnöke. Honvéd segédlelkész, a helybeli nőegylet titkára, az E. K. E. udvarhelyi fiókosztályának egyik alelnöke, a székely-egyleti első takarékpénztárnak húsz év óta igazgatója. A Mária Valéria-gyermekkert, állami felső és a ref. leányiskola gondnokságának tagja, a Prot. Irod. Társaság tagja.

Irodalmi működése. Svájcz reformátorának emléke a zürichi könyv- és levéltárban (Prot. Tud. Szemle, 1871). Számos társadalmi, egyházi és iskolaügyi

czikket irt a Prot. Közlöny 1873—1895. évi folyamaiba. Ujabban a Székely-Nemzet, Ellenzék és a Székely-Udvarhely című lapokba is.

2. *Gönczi Lajos*, a természetrajz és vegytan rendes tanára; tanári vizsg. tett Kolozsvártt, 1878-ban. A főgimnázium igazgatója, a természetrajzi és vegytani szertár őre, a kollégiumi irat- és tan-szertár kezelője, a kebli tanári olvasóköri elnöke. A Term.-tud. Társulat, Orsz. Közegészségi Egyesület, Magy. Paedagogiai Társaság, a Prot. Irod. Társaság tagja, az E. M. K. E. udvarhelymegyei és városi választmányának, valamint a székely-egyleti tak.-pénztár igazgatóságának tagja.

Irodalmi működése. a) Önállóan megjelent munkái: 1. Emlékbeszéd Kis Gergely tanár halálának századik évfordulóján. Sz.-Udvarhely, 1887. — 2. Udvarhelymegye flórájának főbb vonásai. Kolozsvár, 1890. (Külön lenyomat a Kolozsvári Orvos-Természettudományi Értesítő XII. kötetéből, német kivonattal.) — 3. A székelyudvarhelyi ref. kollégium története 1876—1893-ig. Sz.-Udvarhely, 1893. — 4. A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium multja és jelene (az intézet története 1670-től 1895-ig). Sz.-udvarhely, 1895. 245 oldal. — b) Paedagogiai és didaktikai tárgyú dolgozatai jelentek meg a Prot. Közlöny 18.8—1894. évi folyamaiban, a kollégium Értesítőiben, a Vasárnapi Ujságban. Udvarhelymegye monographiájába (írja Jakab Elek) összeállította a vármegye növényzetét tárgyaló fejezetet (1895).

3. *Félegyházi Antal*, a természet- és mennyiségtan rendes tanára; tanári vizsg. tett Kolozsvártt, 1876-ban. Gazdasági felügyelő, a természettani szertár őre, a kebli tanári olvasóköri pénztárosa. A helybeli nőegylet pénztárosa, a kő- és agyag ipariskola óraadó tanára, a Prot. Irod. Társaság, az Orvos-Természettudományi és a Mathemat. és Fizikai Társaság tagja.

4. *Solymosi Endre*, a történelem és földrajz rendes tanára; tanári vizsg. tett Kolozsvártt, 1878-ban. Az elemi iskola igazgatója, a kép-, érem- és régiségtár őre, a zenekar felügyelője, az énekkar vezetője. A helybeli iparos önképző- és betegsegélyező-egylet elnöke, a kő- és agyagipari szakiskola felügyelő-bizottságának tagja és pénztárosa, a m.-vásárhelyi székely iparkamara levelező tagja, az udvarhelymegyei iparfejlesztő bizottság tagja és a kisiparos osztály előadója, a megyei tak.-pénztár igazgatóságának tagja, a róm. kath. gimn. énektanítója.

5. *Olasz Gyula*, a mennyiségtan és mértani rajz rendes tanára; tanári vizsg. tett Kolozsvártt, 1880-ban. A Term.-tud. Társulat és az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület tagja, a helybeli kő- és agyag-iparosiskola óraadó tanára, a székely-egyleti tak.-pénztár igazgatóságának tagja, az V. osztály vezetője.

6. *Kovács Dániel*, a latin és görög irodalom rendes tanára; tanárvizsg. tett Kolozsvártt, 1888-ban. A kollégiumi könyvtár rende-

zője és kezelője, a VI. osztály vezetője, előljárósági jegyző, a székely-egyleti tak.-pénztár felügyelő-bizottságának tagja.

Irodalmi működése. 1. Herodotos szerepe a vallás-erkölcsi nevelésben (az 1889—1890. évi Értesítőben). — 2. A latin nyelv-tanítás kérdéséhez (Országos Tanáregyleti Közlöny, 1895). — Tanügyi cikkei jelentek meg a Nemzeti Iskolában és a Protestáns Közlönyben.

7. *Fejes Áron*, a német és magyar irodalom rendes tanára; tanárvizsg. tett Kolozsvárrt, 1895-ben. A VII. osztály vezetője, az ifjúsági olvasó- és önképzőkör alelnöke.

8. *Szabó András*, a görög és latin irodalom rendes tanára; tanárvizsg. tett Kolozsvárrt, 1895-ben. A gyorsírás rk. tanára.

9. *Polgári Károly*, vallástanár, papjelölt. A IV. osztály vezetője, a gyermek-istentiszteletek intézője, a tanári szék jegyzője.

10. *Fekete Gerő*, póttanár, papjelölt. A III. osztály vezetője, kollégiumi esküdt.

11. *Biró György*, póttanár, papjelölt. A II. osztály vezetője, kollégiumi esküdt, az iskolai törvényszék (sedria) jegyzője.

12. *Mester János*, póttanár, papjelölt. Kollégiumi esküdt, a gyermekkönyvtári választmány pénztárosa.

13. *Tamás Albert*, kisegítő tornatanár. A róm. kath. főgimnázium rendes tanára, okleveles tornatanár, tanított testgyakorlatot a VI—VIII. osztályban.

14. *Lázár József*, okleveles tornatanító. Az együttlakás fegyelmi ellenőre.

15. *Kozák Márton*, városi karmester, zenetanító.

b) Az elemi iskolában.

1. *Sándor Lajos*, osztálytanító. Tanított minden tantárgyat az elemi iskola 4-ik osztályának.

2. *Jodál Rezső*, osztálytanító. Tanított minden tantárgyat az elemi iskola 3-ik osztályának.

3. *Jancsó István*, osztálytanító. Tanított minden tantárgyat az elemi iskola 2-ik osztályának.

4. *Lázár József*, osztálytanító. Tanított minden tantárgyat az elemi iskola 1-ső osztályának.

VI.

A zilahi ev. ref. kollégium.

(Képpel.)

E kollégium a XVII. század első felében alakult meg, 1630 körül. Nagyon valószínű, hogy triviális iskolából fejlődött ki, Keresztszegi papsága alatt. Alapító, pártfogó az egyház.

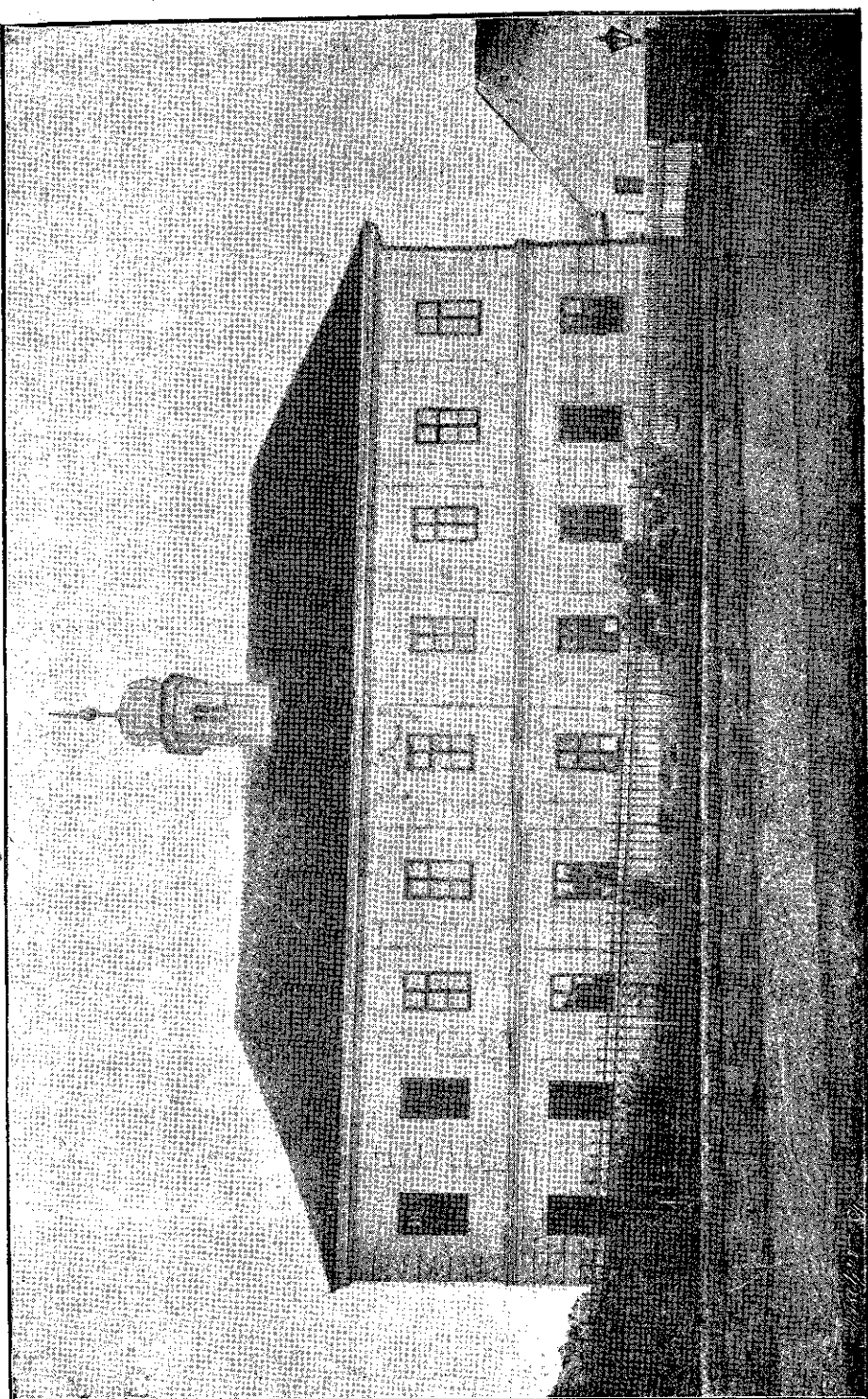
Az »Album« szerint a *diák-cursus* 1646-ban kezdődött meg. Az iskolát *rektor* vezette. Választotta az egyház kebli tanácsa, 3 évre. Első tanára, Katona Imre, 1783-ban választott meg; de hamar eltávozott papnak. 1799 december 27-én dr. *Gyarmathy Sámuel*t választja meg az egyház. 1810-ben *Bereczki János* jött helyére. Ő is papnak ment 1815-ben. Utána következett dr. *Salamon József*, a ki létre hozta a kollégium főépületét és a tanári lakot. 1830-ban ő is eltávozott Kolozsvárra, theol. tanárnak.

A kollégium, mint a zilahi egyház intézete, a zilahi egyház felügyelete és kormányzása alatt állott 1816-ig. Ekkor, a Salamon József tanár működése folytán, átbocsátá az iskolát az egyház az egyházi főtanács felügyelete alá, azzal a feltétellel, hogy a zilahi egyház főgondnoka a kollégiumnak *algondnoka* legyen. és mint előjárósági tag minden gyűlésen részt vehessen két *inspektora* (az egyház kebli tanácsának két tagja) az előjárói gyűléseken.

Igy is előnyt nyert az iskola, a függetlenebb állással. És Salamon azt is keresztül vitte, hogy azok az alapok, melyeket az egyházon kívül álló egyének tettek s melyek az egyház kezelése alatt voltak, átbocsáttattak az iskola rendelkezése alá.

Ekkor adott az egyh. főtanács 2000 mfrtot kölcsönül, de a melyet később elengedett.

Ezzel a 2000 frrtal együtt jön létre a 2-ik rendes tanári szék,

A ZILAHÍ EV. REF. KOLLÉGIUM.

melyet a 30-as években teremt meg br. Wesselényi Miklós főgondnok, Wesselényi István és Farkas bárókkal

A két tanár mellett működik a *rektor*, ki theológiát végzett egyének közül hozattatik minden három évben.

Az iskola fejlődése évről-évre látható volt. Báró Wesselényi Miklós főgondnok, br. Wesselényi István, ennek fia br. ifj. Wesselényi Ferencz és br. ifj. Wesselényi Farkas urakkal újabb alapítványt tesz, még pedig két tanszékre. (5400 frttal.) Egyidejűleg határozattá lőn, hogy a kollégiumot tisztán az iskolai egyének (gondnokok és tanárok) igazgassák, az egyház felmentetvén a beavatkozástól.

A forradalmi időszak alatt ez alap évi járuléka fennakadván, az egyház ismét átvette a pártfogóságot és felügyeletet, felajánlván a *mustbér*-alapot és arra tanárokat híván, miután Hiri Ferencz, Sámi Lászlóval együtt, elmozdított a tanítástól. Az új két tanár Török István és Kerekes Sándor.

S minthogy a német kormány olyan berendezést kívánt, melyet az eddig gyűlt alapok nem birtak meg, a 8 osztály leszállított 6-ra. Ezt a hat osztályt is, öt rendes és két segédtanárral, csak úgy bírta fentartani, hogy *országos segedelemgyűjtés* mellett, a város alapítványát és a Wesselényi-alapítványt folyamatba indítania sikerült.

Igy folytatta működését 1861-ig, a mikor az egyházi főtanácstól az *új iskolai szervezet* életbe léptetésére szólíttatik föl. E szerint a szervezet szerint 4 elemi, 6 gimnáziumi, 3 filozófiai, 2 jogi és 2 theologiai osztály képezett egy teljes kollégiumot (anyaiskolát). *Fel is állította az elemi, a gimnáziumi és filozófiai osztályokat.* A 3-ik filozófiai osztályt 1862—63. évvel nyitotta meg, de ez csak két évig állhatott fenn, mivel 1864-ben leszállította a főtanács két osztályra úgy, hogy a 8-ik osztály végezte után *érettségi vizsgálat tartassék.*

Nem sokára az eddiginél is lényegesebb változás történik a kollégium szervezetében. A gimnázium négy alsó osztálya megszűnik, illetőleg, a gimnáziumot kiegészítő, vagyis a négy alsó osztályt pótló *polgári iskola* állíttatik fel. Ez iránt a város és a kormány között szerződés kötöttek, s 1874 márcz. 12-én megerősítették, azzal a kikötéssel, hogy a *gimnáziumot* pótló polgári iskolában a *latin-nyelv* is taníttassék, hogy a tanulók, a 4-ik polg. osztályból felmehesse- nek a gimn. 5-ik osztályába. Ez az intézmény fennállott 1888 júniusig. Ekkor történik a második, még lényegesebb változás, t. i. a *gimnázium kiegészítése teljes 8 osztályra* s ezzel a polgári iskola különválása. E helyzetet csak államsegéllyel lehetett megte-

remteni úgy, hogy évenként 11,000 frtot nyújt az állam a kollégiumnak. Építkezésekre, beruházásokra pedig adott 15,000 frtot, egyszersmindenkori segély czimén.

A kollégium saját anyagi erejét, ez idő szerint, a következő alapítványok teszik.

1889-ben befizette az egyház a *mustbér*-váltság tőkéjét, melynek kamatát adta volt éveken át egyik tanár fizetésébe.

Ezt az alapítványt 1852-ben tette az egyház, 9500 vfrtban, a végre, hogy kamatját élvezze a Wesselényi-tanszék tanára, a míg ez a tanszék alapítványi kamatja ismét folyamatba jó, (a mi forradalmi időszak alatt fennakadt) azután pedig annyira növelje a 9500 vfrtnyi tőkét, hogy kamatjából egy 3-ik tanár dijjaztassék. 1889-ben 10,000 frt a váltságtőke, a melyből azonban csak 6000 frt fizettetett be, 4000 frtot visszaajándékozván az egyháznak a kollégium.

1884-ben váltja meg Zilah város is azon alapítványát, melyet 1856-ban tett úgy, hogy annak kamatját, 500 pfrtot minden évben fizette egyik tanár javadalmazásául. Ezen kívül a 4-ik elemi oszt. tanítója részére adott évente 100 frtot, szállásbérül ugyanennyit. És mindezek váltsága összegében befizetett (5%-nak megfelelő tőkét) 17,800 frtot.

Újabb időben folyt be a pénztárba *Balogh Pál*

1864-ben tett alapítványának utolsó része is.

Bevett a kollégium e czimen segélyalapul összesen	18,175 frt. 90 kr.
1877-ben fizettetett be Tunyogi Lázár alapítványa, melyet 1856-ban tett	1,000 » — »
1879-ben özv. Kiss Ferenczné hagyott végrendeletileg	400 » — »
Benkő Lajos és neje adott	100 » — »
Bikfalvi István és neje, jut. alapul	200 » — »
1880-ban Pethő József végrendeletileg	100 » — »
1884-ben a Közép-Szolnokmegye Zilahi Takarékpénztár	100 » — »
Bányai Vitalis végrendeletileg	600 » — »
1889-ben Dull László algondnok, részvényt	100 » — »
1890-ben özv. Zachariás Jánosné	100 » — »
1890-ben Dull László algondnok	1,000 » — »
1890-ben dr. Berger János, megyei főorvos	100 » — »
1894-ben Kiss Ernő, ügyvéd és inspektor	100 » — »
Összesen	22,075 frt 90 kr.

Az 1875 előtti időből is befolyt alapítványokkal együtt a kollégium alapvagyonra az épületek értékét is számítva = 233,368 frt.

Nagyobb szabású építkezésekbe és épületjavításokba is bocsátkozék a kollégium, részint saját erejének, részint az államsegély felhasználásával.

1877-ben építtetett egy földszintes épületet két tanteremmel és ehhez 1881-ben még két tantermet 2500 frton. 1883-ban a disztermet (auditorium) egészen újonnan bútoroztatta és kifestette 900 frton. 1890-ben kiépítette a belső emeletes épület alsó felét is; feül két tanteremmel, alul a könyvtárral 6714 frt. 49 kron. Ugyanekkor építette a tornacsarnokot is, 6851 frt. 88 kron. Nagyobb javításokra költött 1089 frt. 05 krt. 1892-ben a patak partját 29 méter hosszúságban magas kőfallal megerősíttette s egy részére új árnyékszékét építtetett 2000 frton. 1893-ban ex fundamento újból építtette a tanári lakot egy kiadható bolttal 6478 frt. 14 kron. Költött ezek szerint nem éppen húsz év alatt építésekre és beruházásokra mindössze: 23,133 frt. 65 krt.

Záradékul, felsoroljuk még azon érdemes gondnokok és rendes tanárok neveit, kik 1860 óta a kollégium szolgálatában állottak s vagy elhaltak, vagy lemondtak állásukról.

1856—1870. Br. *Wesselényi Farkas*, főgondnok. † 1870-ben.

1856—1885. Ifj. br. *Wesselényi Ferencz*, főgondnok. † 1885 XI/10.

1860—1890. Id. br. *Wesselényi Ferencz*, főgondnok. † 1890 XI/17.

1888—1894. Br. *Wesselényi Béla*, főgondnok. Lemondott 1894-ben.

1855—1867. *Polgári Lajos*, Zilah város polgármestere, algondnok. † 1868-ban.

1861—1875. *Bereczki György*, algondnok. † 1875 I/13.

1867—1871. *Salamon József*, algondnok. † 1871 III/19.

1870—1885. *Szikszai Lajos*, algondnok. Lemondott 1885-ben.

1875—1888. *Kaizler Imre*, kir. törvényszéki elnök, algondnok. † 1888 III/25.

1889—1893. *Dull László*, algondnok. † 1893 III/13.

1831—1876. *Hiri Ferencz*, a történelem s magyar irodalom-történet rendes tanára. 1850-ben lemondott tanári állásáról az akkori kormány zaklatásai miatt s 1856-ban tért ismét vissza tanári állására. † 1876 XII/5.

1851—1886. *Török István*, a latin és görög nyelv és bölcsészeti rendes tanára. † 1886 VII/3.

1853—1885. *Kerekes Sándor*, a mennyiség- és természettan rendes tanára. 1885 óta nyugalmazva.

- 1856—1891. *Baczó Gábor*, a természetrajz és német nyelv rendes tanára. † 1891. II./11.
- 1864—1870. *Fazakas József*, a latin nyelv, bölcsészet és neveléstan rendes tanára. 1870-ben állami szolgálatba lépett át, mint képezdei rendes tanár.
- 1856—1862. *Deák Zsigmond*, a görög- és magyar nyelv rendes tanára. Lemondott tanári állásáról.
- 1877—1879. Dr. *Elekes Viktor*, a történelem s magyar irodalomtörténet rendes tanára. 1879-ben gyulafehérvári pappá választatván meg, lemondott tanári állásáról.
- 1889—1894. Dr. *Petri Mór*, a magyar és latin nyelv rendes tanára. 1894-ben Szilágyvármegye tanfelügyelőjévé neveztetvén ki, tanári állásáról lemondott. Irt költeményeket, eszthetikai fejtegetéseket, a helyi lapnak szerkesztője volt.
- 1891—1891. *Greguss Imre*, rendes rajztanár. Hasonló minőségben állami szolgálatba lépett.
- 1891—1893. *Hosszu Lajos*, rendes rajztanár. Lemondott állásáról s hasonló minőségben a mezőtúri ref. főgimnázium szolgálatába lépett át.
- 1854—1892. *Dobai Sándor*, a latin nyelv rendes tanára. 1891/2-ben nyugalomba vonult. † 1895 II./19.

A zilahi kollégium előljárósága és tanító-testülete.

A/ Előljáróság.

Br. *Wesselényi Miklós*, nagybirtokos, Szilágyvármegye főispánja, főgondnok.

Lőrinczy György, ügyvéd, főgondnok.

Kiss Lajos, ügyvéd, algondnok.

Balassy Miklós, mérnök, algondnok.

Inspektorok, vagyis a zilahi ref. egyháznak, mint egykori alapítónak s fentartónak, képviselői egyházkerületi határozat alapján:

Czell Lőrincz, egyházközségi főgondnok.

Magyarósy István, és *Kónya László* lelkészek.

Biró Ferencz és *Kiss Ernő*.

E két utóbbit hat évi időtartamra az egyházkerületi közgyűlés választotta az egyház hat jelöltje közül; az előbbieket hivataluknál fogva tagjai az előljáróságnak.

Tanácskozási joggal bíró tag dr. *Mariska Ödön*, intézeti orvos.
Az előljáróság jegyzője *Székely Tőhötöm*, r. tanár; 1895-től kezdve
helyettesítők dr. *Németh Gyula* és dr. *Benkő Gábor*, r. tanárok.
Oskolai pénztáros: *Kincs Gyula*; ügyvéd: *Biró Ferencz*.

B) Tanárok és tanítók.

a) A főgimnáziumban

1. *Berényi János*, a természettan és mennyiségtan rendes tanára; tanári vizsgálatot tett 1878-ban Kolozsvárrt. A főgimnázium igazgatója, a természet- és vegytani szertár őre, Szilágyvármegye törvényhatóságának bizottsági tagja s mint ilyen, az állandó- és igazoló-választmányának, az egészségügyi s közkórházi bizottságnak tagja, a vármegye területén működő adófelszámamlási bizottságnak, az állami néposkolák gondnokságának rendes, több társadalmi egyesület (kaszinó, Wesselényi-egylet) választmányi tagja.

Irodalmi működése A „Szilágy” belmunkatárs. lrt. s az általa szerkesztett évi, oskolai Értesítőkből részben közrebocsátott tanévi, megnyitó és bezáró alkalmi beszédek. Külön lenyomatban is megjelent 1883-ban „Adatok a zilahi ev. ref. kollégium 16 évi történetéhez (1867—1882)” című munkája.

2. *Somogyi Jenő*, a történelem-földrajz rendes tanára; jogosítványa kelt 520/1887. sz. a. A VII. osztály vezetője, az iparoskolai bizottság elnöke, városi képviselő, a Wesselényi-egylet tagja.

Irodalmi működése. Megírta s az évi Értesítőkből közrebocsátotta a zilahi ev. ref. kollégium történetét.

3. *Kincs Gyula*, a történelem s földrajz és a klasszika filológia rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Kolozsvárrt, a történelem- és földrajzból 1884-ben, a kl. filológiából 1889-ben. Az I. osztály vezetője, a kollégium pénztárosa, az oskolai nagy könyvtár őre, a szilágy-szolnoki egyházmegye világi képviselője, a Wesselényi-egylet s a zilahi kaszinó választmányi tagja, a zilahi községi kisdudóvoda felügyelő-bizottságának elnöke, a zilahi állami néposkolák gondnokságának alelnöke.

Irodalmi működése. 1887-től az oskolai könyvtár rendezésével lévén elfoglalva, irodalmi dolgozatai nagy részben e könyvtár ismertetésére vonatkoznak, mint „A zilahi ev. ref. kollégium könyvtárának régi magyar nyomtatványai” s „A zilahi ref. kollégiumi könyvtár története” az oskola 1894. s 1895. évi Értesítőiben és egy kisebb, a könyvtár hirtokában lévő egyetlen példány ismertetésére vonatkozó közleménye a „Magyar Könyv-Szemle” 1894. évi folyamában. Belmunkatárs a „Szilágy”-nak, Szilágyvármegye hivatalos közlönyének, melynek 1887-ben és 1888-ban felelős szerkesztője volt.

4. Dr. *Both István*, a magyar- s latinnyelv és irodalom rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Kolozsvárrt, 1887-ben. A kol-

légium gazdasági felügyelője, az ifjusági önképzőkör elnöke, az ifjusági könyvtár felügyelője, városi képviselő, az Országos Tanár-egyesület és Erdélyi Múzeum-egylet tagja.

Irodalmi működése. „Különös ragozású magyar igék“ című önálló nyelvészeti dolgozata megjelent Karczagon 1886., „Az ikés igeragozás kérdése“ a zilahi ev. ref. kollégium 1889–90. évi Értesítőjében s külön lenyomatban, „Felekezetünk és a tanárképzés“ című értekezése a „Protestáns Közlöny“ 1892. évi folyamában.

5. Dr. *Benkő Gábor*, a természetrajz és földrajz rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Kolozsvárrt, 1884-ben. 1884-től 1889-ig tanársegéd volt a kolozsvári Ferencz-József tud.-egyetem ásványföldtani tanszéke mellett, 1894/5-ben elemi iskolai igazgató, a természetrajzi gyűjtemény őre, a VI. osztály vezetője, az előljárósági gyűlések h. jegyzője s a gyorsírást tanítója.

Irodalmi működése. 1. *Vaucheria* gubacsok. Magy. Növényt. Lapok 1882. — 2. Erdély kristályodott calcitjai. Orv.-term.-tud. Ért. 1884. — 3. A kovásznai Pokolsár és legújabb eruptiója. U. o. 1885. — 4. Uj coelestin és baryt előfordulás Erdélyben. U. o. 1885. — 5. Jelentés a múlt nyáron Hunyadmegyében tett ásványgyűjtő kirándulásainak eredményéről. U. o. 1886. — 6. (Jahn K.-lyal együtt) Zsil Vajdeiből származó asphaltszerű anyag ásványtani és vegytani vizsgálata. U. o. 1886. — 7. Ásványtani közlemények Erdélyből. U. o. 1887. — 8. Ásványtani közlemények az erdélyi Érczhegységből. U. o. 1888.

6. Dr. *Németh Gyula*, a klasszika filológia és történelem rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Kolozsvárrt a történelemből és latinból, 1887-ben, a görögből 1890-ben. A VIII. osztály vezetője, a tanári kézikönyvtár kezelője, a filol. múzeum felügyelője, városi képviselő, az állami néposkolák gondnokságának alelnöke, a szilágyvármegyei múzeum-egyesület titkára, a Zilahi Dalkör elnöke.

Irodalmi működése. Három kötet elbeszélésén kívül, a n.-bányai Értesítőben megjelent „Az 1790–92. országgyűlés“ című értekezése és külön lenyomatban is, „Az 1436–7 parasztlázadás“ cz. munkája. A „Szilágy“ szerkesztője.

7. *Székely Tőhötöm*, a mennyiség- és természettan rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Kolozsvárrt, 1887-ben. Az előljárósági gyűlések jegyzője, a mértani eszközök őre, a kaszinó-egylet számvizsgálója.

8. *Bécsér János*, a mértan és szabadkézi rajz rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Budapesten, 1893-ban. A IV. osztály vezetője és a rajzszerter őre.

9. *Kerekes András*, állandósított vallástanár. Az V. osztály s az iskolai istentisztelet vezetője, az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházi képviselője, a szilágy-szolnoki egyházmegye r. tagja, a Prot. Irodalmi Társaság pártoló s Szilágyvármegye törvényhatóságának bizottsági tagja.

Irodalmi működése. A vasárnapi iskolák létrehozása, a középoskolai vallásitanítás reformja s az iskolai istenítisztelet meghonosítása s más hasonló célok érdekében több közleménye jelent meg az „Egyházi- és Iskolai Lap”-ban s az „Erdélyi Protestáns Közlöny”-ben.

10. *Kerekes Ernő*, helyettes-tanár; a magyar- és németnyelv és irodalomból alap- és szak-vizsgálatot tett Bpsten, 1887-ben, illetőleg 1895-ben. A tanárkar jegyzője, cs. és kir. tart. hadnagy.

Irodalmi működése. Munkatársa a „Szilágy”-nak; e lapban megjelent cikkein kívül közölte a „Budapesti Szemle” „Tannhäuser” cz. műfordítását (középfelnémetből) s az „Egyetemes Phil. Közlöny” „Tagelied” cz. műfordítását.

11. *Székely Ödön*, helyettes tanár; a klasszika filológiából tanári vizsgálatot tett Kolozsvárt, 1895-ben. A III. osztály és az iskolai kirándulások vezetője.

Irodalmi működése. A „Szilágy” munkatársa.

12. *Dobai Sándor*, helyettes-tanár; a klasszika filológiából alapvizsgálatot tett Kolozsvárt, 1892-ben. A II. osztály vezetője, az ifjúsági zenekör felügyelője, a szegény tanulók segélyező könyvtárának őre.

13. *Uy Bálint*, állandósított okleveles tornatanító. A tornaeszközök őre, Tagja a magyarországi tornatanítók egyletének, a szilágy-megyei muzeum-egyletnek, az Erdélyi Kárpát-Egyletnek, a Wesselényi-Egyletnek, pénztárosa a vármegyei tanító-testületnek és zilahi testgyakorló-egyletnek, a helybeli tűzoltó-testületben osztályparancsnok.

14. *Szabó Lajos*, állami el. isk. r. tanító, ideigl. óraadó. Tanított az I—IV. oszt. világi éneket és hangjegytant, a III. és IV. oszt. egyházi éneket s vezette az iskolai énekkart.

15. *Rácz János*, karmester, ideiglenes óraadó. Tanította az ifj. zenekört.

b) A progimnáziumban

Radics József, okleveles néptanító; tanított az előkészítő osztályban minden tantárgyat, a gimnázium I—II., V—VI. osztályainak egyházi éneket.

VII.

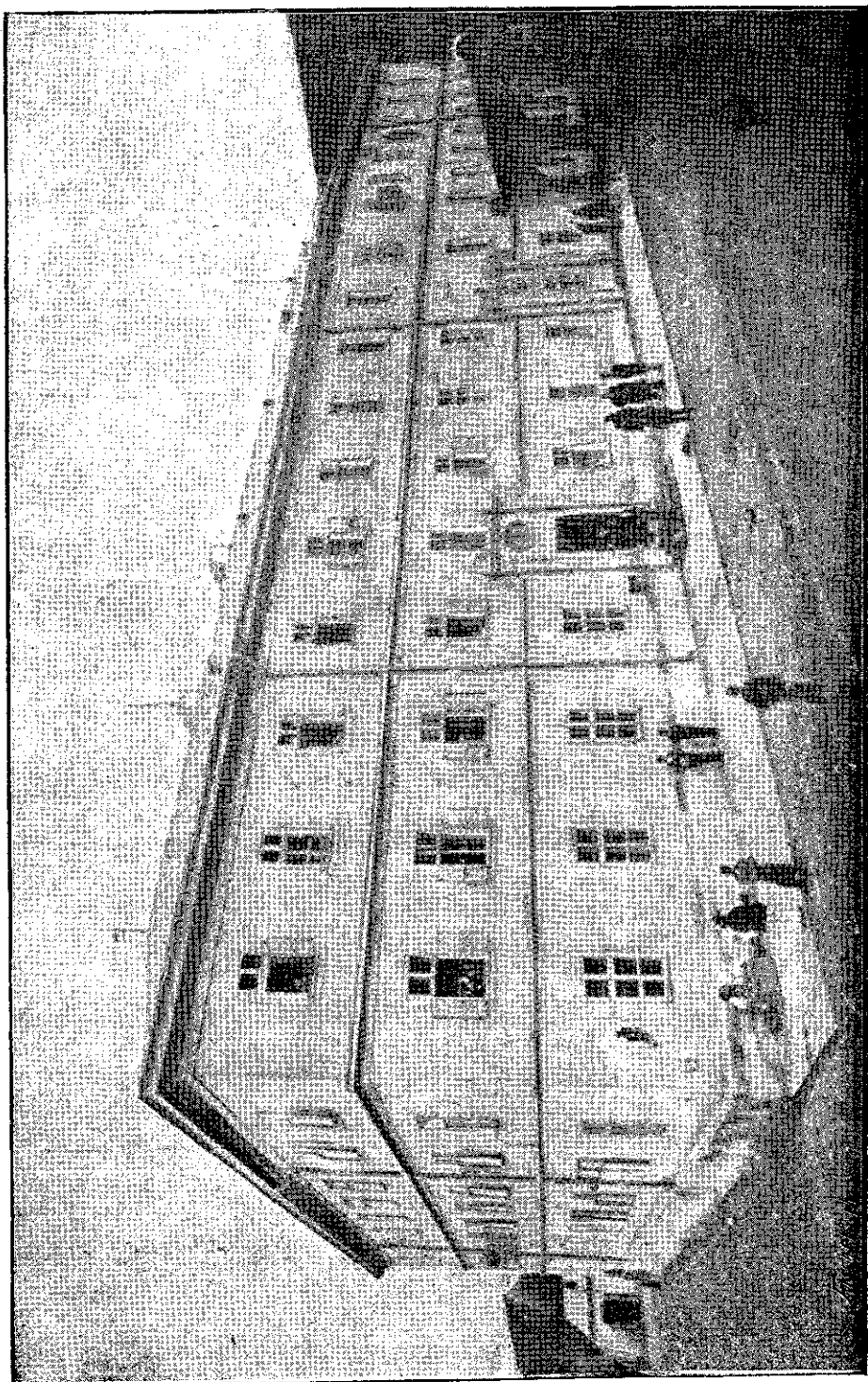
A szászvárosi ev. ref. Kuun-Kollégium.

(Képpel.)

Ki és mikor alapította a szászvárosi »orthodoxa schola«-t, melyből idők folytán a szászvárosi ev. ref. Kuun-kollégium fejlődött ki, pozitív adatok hiányában, biztosan meghatározni, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy ez iskola a szászvárosi ev. ref. egyházközségnek volt tulajdona, mit eléggé bizonyít az a kétségbevonhatatlan tény, hogy az iskola rektorait és tanítóit a szászvárosi egyházközség keblől tanácsa választotta; hogy az intézet szellemi és anyagi ügyeit oly bizottság intézte, melynek elnöke a szászvárosi ev. ref. első-pap volt, a bizottság többi tagjai pedig a második-pap, a rektor, az egyház »domesticus curatora« és még a keblől tanács két-három e célra megválasztott tagja. A papok hosszú időn keresztül nem csak az iskola vezetésébe folytak be, hanem tényleg tanítottak is.

Továbbá, azt is tudjuk, hogy Ramaschi Máté, szászvárosi plebánus után, ki 1530 körül Nagyszebenbe hivatott első-papnak, a szászvárosi első-papi állomást Károli Sebestyén, fehérvári kánonikus foglalta el, ki Bod Péter tudósítása szerint, törvénytudó doktor, a fehérvári iskolának 1543-ban rektora volt és mint nagy tekintélyű tudós és buzgó reformátor, felsőbb megbízás folytán, számos vallásos vitatkozáson, mint döntőbíró vett részt. Ez a Károli Sebestyén, ki mellett még két áltárus, vagy segédpap működött, egy magyar és egy szász, Szászváros polgárainak reformálását teljesen keresztülvitte és annyira megszilárdította, hogy oda sem az unitárius vallás, sem később, Báthori Zsigmond pártolása mellett, a róm. kath. vallás be nem fészkelhette magát.

Azt is tudjuk, hogy 1509-től kezdődőleg. Jenőről, Lippáról,

A SZÁSZVÁROSI KUUN-KOLLEGIUM.

Temesvárról és más, a törökök által feldúlt helyekről, királyi engedély folytán, sok hajléktalan polgár vándorolt Szászvárosra és telepedett ott le, minek következtében a város népessége jelentékenyen megsaporodott és pedig miveltebb városi elemmel, úgy, hogy Szászváros Károli Sebestyén idejében már a tekintélyesebb városok közé emelkedett.

Az is köztudomásu dolog, hogy a reformátorok a pápa tekintélyével a bibliát állították szembe és mint megingathatatlan szikla-alapra, erre alapították tanaikat. Ennek következtében, hogy a biblia ismeretét minél szélesebb alapra helyezték és hogy minél többben és minél mélyebben hatolhassanak be annak igaz ismeretébe, minden fontosabb helyen, hol csak a reformáció gyökeret vert, iskolákat alapítottak és a papok nemcsak az igét hirdették, hanem az ifjúságot is szorgalmasan oktatták.

Károli Sebestyén nemcsak tudós doktor és buzgó pap, hanem tanár is volt, a fehérvári iskolának rektora. Ily férfiú az iskola fontosságát félre nem ismerhette, különösen egy oly helységben, mint a milyen azon időben Szászváros volt, hol a felszaporodott polgárság gyermekei az iskola megalapítására kedvező talajt nyújtottak. Ehhez járult még az a körülmény, hogy a papi teendők ellátásában nem állott egyedül, hanem még két segéddel rendelkezett, kik reformátori tevékenységükben, ama kor szellemének megfelelőleg, buzgón támogathatták. Mindezt összevetve, habár pozitív adataink nincsenek is, nem utasíthatjuk vissza azt a föltevést, hogy a szászvárosi iskola e város reformálása után mindjárt, vagy talán még előbb, már a reformálás folyama alatt, tehát 1550 és 1570 között keletkezett. Alapítója pedig nem lehetett más, mint Szászváros reformálásának keresztül vivője, a gyülekezet lelke, maga Károli Sebestyén.

Az újon keletkezett iskola a papok vezetése alatt eleinte csak szerényebb igényű néposkola lehetett; de Szászváros városának földrajzi fekvése, polgárainak száma és előrehaladottabb míveltsége és az a körülmény, hogy e város ipara és kereskedelme által a nagy Hunyadmegyének, úgy szólván, központja lett, habár maga nem is tartozott e megyéhez, miután azon időben e nagy megye területén egyetlen község sem volt, melyet városnak lehetett volna nevezni, miért Szászvárost egyszerűen csak városnak is nevezték: mindez együttvéve azt eredményezte, hogy a szászvárosi iskola már korán, úgy szólva, születése reggelén, szélesebb körben keltett érdekeltséget, és egy közönséges néposkola színvonalán jóval felül emelkedett. Adjuk ehhez, hogy abban az időben a közlekedés felette rossz volt; hogy az utak és hidak vagy teljesen hiányoztak, vagy pedig

nagyon rossz karban voltak, úgy, hogy csak gyalog, vagy lóháton lehetett közlekedni; hogy a szomszéd megyékben is fel egész Gyulafehérvárig és Szebenig nem volt egyetlen város is, hol a vagyonszármazékok tanulók gyermekeiket megnyugvással elhelyezhették volna; mindezeket meggondolva, egészen természetes, ha a szászvárosi iskola a közérdekeltség következtében már korán, mikor még a szászvárosi egyházközség tulajdona volt, középoskolai jellegűt kezdett magára öltetni.

Hogy az iskola hol volt elhelyezve, arra pozitív adataink nincsenek. Annyi bizonyos, hogy a Ferencz-rendi barátok kolostora a reformáció előtt már megvolt.

Midőn a város polgárai a prot. vallásra tértek át, a templommal együtt a zárdát is birtokukba vették. Nem valószínű, hogy egyelőre legalább, míg alkalmasabb helyet találnak, az iskolát itt helyezték el. Később I. Rákóczy György fejedelem, 1631 és 1648 között, a templom kerítése mellett az iskola számára telket vásárolt és arra egy emeletes iskolaházat építtetett s állítólag saját költségén 24 tanulót is taníttatott. Ez épület többször kitartározott és 1863-ig fennállott, ekkor lebontott és helyébe a jelenlegi iskolai épület északi szárnya épült fel.

Hogy a szászvárosi iskola félszázados működése alatt a közönséges néposkolák színvonalán jóval felül emelkedett és a legmagasabb körök figyelmét is magára vonta, világosan mutatja az, hogy a különben takarékos I. Rákóczy György fejedelem nem jelentéktelen költségekkel igyekezett az intézetet elhelyezni és tanítványait segíteni. Az ő példáját követte Barcsay Ákos, ki még mielőtt fejedelem lett volna, 1659-ben a tartarai jószágából évenkénti 40 köböl búzát rendelt a szászvárosi iskola részére és Apafi Mihály fejedelem, ki a rektor fizetésére 1663-ban a sebeshelyi dézmát adományozta.

Ez iskola szervezete, egészben véve, megegyezett a fehérvári, később enyedi főiskola alsóbb osztályainak szervezetével, annak kisebb mása, pártikulája volt. Itt is már 1669-ben és hihetőleg még előbb is, Gidófalvi ferulája alatt studiosusok vannak, kik a későbbi rektorok alatt tógátusoknak nevezetnek, oly ifjak, kik az alsóbb osztályokat elvégezve, rigorozumot állottak és felsőbb tanulmányok hallgatására bocsáttattak. A tanulók itt is benlőknek az intézet épületében; de a tehetősebb szülők gyermekei közül vannak olyanok is, kik künn laknak és extraneusoknak nevezetnek, kik a magántanítóknak a rendesnél többet fizetnek. A tógátusok közül az érettebbek és képzetebbek magántanítóságot kapnak, kik bizonyos mérsékelt honoráriumért, az alsóbb osztályok növendékeire

felügyelnek s azokat az osztályban tanított tantárgyakra elkészítik. Az ifjúságot, a rektor-professor vezetése alatt, a »*senior*« és a »*contra scriba*« fegyelmezi, kik törvényben megállított esküforma szerint kötelezik magukat, hogy a felsőbbek iránt engedelmesek, az alárendelték iránt pedig igazságosak lesznek. A tanulók között itt is számos álmunus van, kik czipót kapnak, sőt szombatonként még bort is. A tanulóknak szigorú írott törvények szabják elé, miképpen viseljék magukat tanítóik, tanáraik és mindenféle előjáróik iránt, hogy az idegenekkel szemben tisztességes magatartást tanúsítsanak s egymás közt testvérekként viselkedjenek, hogy egymást ne bántsák, illetlen, csúfolódó, vagy gyalázó szavakkal ne illessék, mások vagyonát el ne tulajdonítsák. Különös figyelem van fordítva az isteni tiszteletre. Reggel a munka Isten segédelmének kérésével kezdődik, estve Istennek való hálaadással végződik, a rendes templomjárás mellett, külön isteni tisztelet is tartatik a nagy auditoriumban, hol az imát és az egyházi beszédet diákok tartják. A tanulók között *signum* és *hungaricum* jár, s a kinél a számbavétel alkalmával találhatik, az, csak néhány latin vers vagy bölcs mondás betanulása és felmondása által menekülhet meg a vesszőcsapásoktól. Az újon jött tanulók esküvel kötelezik magukat az engedelmességre és a törvények pontos megtartására s ígérik, hogy legalább egy évig az intézetben maradnak. A távozók tanáraikat, tanuló társaikat és az intézetet nem hagyják oda; hanem mielőtt podgyászuakat az intézet épületéből kivinnék, megjelennek a nagy auditoriumban egybegyűlt iskolai közönség előtt s ott egy maguk készítette, rendesen latin búcsubeszéddel búcsuznak el.

Mindebből láthatni, hogy a szászvárosi ev. ref. iskola belső szervezete szakasztott mása volt annak a szervezetnek, melyet a 48 előtti időkben az enyedi és a többi erdélyi ev. ref. iskoláknál találtunk. Ezt bizonyítja egy régi anyakönyv is, melybe 1669-től kezdődőleg a rektorok és az alattuk beiratkozott tógátus deákok nevei be vannak írva. Ez anyakönyv elején, úgy látszik, még régibb irással, rongált állapotban megvannak az iskolai törvények is. E törvények egyike azt rendeli, hogy a latin-nyelv mellett minden osztály tanítója, a legelső kivéve, tanítsa a görög-nyelvet. Egy másik törvényezik a héber-nyelv tanítását is rendeli. E törvényekből és Benkő azon feljegyzéséből, hogy II. Rákóczy György fejedelem-sége előtt minden iskolákban communiter három osztályokban foglalkoztak nyelvtanulással, következtethetünk a tantárgyakra is, melyek a szászvárosi iskolákban tanítottak.

A legelsőbb osztályban kezdték az olvasást és írást, mit az is bizonyít, hogy ezt az osztályt »*alphabetaria*«-nak is nevezték.

A következő osztályokban kezdődött és tovább folyt a latin-nyelvnek rendszeres tanítása, mit a latin társalgás által is támogatni igyekeztek. A latin mellett már a 2-ik osztályban megkezdődött a görög-nyelv tanítása is, később a héber-nyelv is. Pozitív adatok nem bizonyítják, de fel lehet tenni, hogy némi számtan is tanított, annyi legalább, mennyit a mindennapi élet szükségéi megköveteltek. Vallástanból a heidelbergai kis- és nagy-kátét tanulták. Idők folytán a tantárgyakban változás történt, valamint az osztályok számában is. A héber-nyelv teljesen kiszorult, a görög pedig jelentékeny mértékben háttérbe szorult, úgy annyira, hogy csak a deák-osztályokban tanított, ott is nagyon hamarosan. Helyükbe, hihetőleg német befolyás következtében, más tantárgyak léptek, u. m.: *psychologia, logica, metaphysica, algebra, geometria és historia*.

A szászvárosi ev. ref. kollégium tanító-testületének magvát, a mint látszik, kezdetben a szászvárosi ev. ref. egyház két papja képezte. Az egyházi főtanácsnak ugyanis egy 1779-ben kelt leirata a szászvárosi egyházközséget utasítja, hogy »kegyelmek második papja és particulájuknak rectora a m.-vásárhelyi collegiumba a philosophiára tétetvén át, gondoskodjanak kegyelmek oly papról, ki oskolájukat is vezethesse.« Egy másik 1787-ben kelt leiratában pedig ezt írja: »hogy kegyelmek papjai mit és mennyi órán tanítottak, nincs megírva; holott ennek előtte való időben ebbeli szorgalmuknak is szép bizonyosságát adták.« Ugyanezen leiratban tovább így folytatja: »minthogy pedig kegyelmek papjainak nemcsak az állott eddig köteletségében, hogy a tanítók és tanulók szorgalmára kinyílt szemekkel vigyázzanak, hanem annak felette mindenik naponként egy vagy több órán is tanított« stb. E két adat kétségtelenül bizonyítja, hogy az egyház lelkészei egyszersmind tanárok is voltak. Minthogy pedig a papok élethossziglan választottak, a rektor és a többi tanítók pedig csak évről-évre, kik egymás után gyorsan változtak, nem utasíthatjuk vissza azt a feltevést, hogy a tanító-testület gerinczét tulajdonképpen a két pap képezte.

Továbbá, minthogy a papi dézma következtében a papi állomások igen jól voltak dotálva, s ennek következtében mindig képzett papok voltak választhatók, kik a tudományok azon korbeli állásához mérten, bármely tantárgyat, bármely osztályban képesek voltak eltanítani: önkint következik, hogy a felsőbb osztályok tulajdonképpen tanárai maguk a papok voltak, annyival inkább, mert a fennebb idéztem egyházfőtanácsi két leirat bizonyága szerint, erre a főhatóság által is sarkaltattak. A gyors egymásutánban változó nőtlen köztanítók csak az alsóbb osztályokat tanították és az internátusban a rend és fegyelem fentartására ügyeltek.

Midőn aztán, idők folytán, az iskola tovább fejlődött s a tanulók száma és az iskolához fűződő követelmények megsokasodtak, főleg az iskolai fegyelem czélszerűbb kezelése végett indítatva, sőt mondhatjuk, kényszerítve érezte magát az egyház, legalább egy kiválóbb tanerőről gondoskodni, ki minden erejét az iskolának szentelje és tógátusok rendszeres tanítása mellett, az ifjúság fegyelmezését is kezelje. Így került az intézet élére a rektor. Minthogy pedig oly képzett tanerők, kik az intézet mellett a rektorság fontos feladatának megfelelni képesek voltak, legnagyobb számban a fehérvári, illetőleg, az ényedi kollégiumnál találkoztak, minthogy továbbá ez intézet Szászvároshoz legközelebbi volt: egészen természetes, hogy a szászvárosi egyház vezérférfiai a Bethlen-főiskolához folyamodtak, és ennek előljáróságát kérték fel, hogy ajánljon nekik alkalmas ifjút, kit a rektorságra meghívjanak. Fel lehet tenni, hogy a Bethlen-főiskola előljárósága a szászvárosi rektor állásának fontos voltát kellőleg méltatva, a rendelkezése alatt állott legjobb tanerőt ajánlotta, ki hivatalos működésében a hozzá fűzött reményeknek meg is felelt.

A szokást a gyakorlat szüli. Miután a Bethlen-főiskola előljárósága által ajánlott rektorok beváltak, a szászvárosiaknak czélszerűbbnek és bizonyára kényelmesebbnek is látszott, hogy a rektor távozása esetén, újra meg újra a nevezett főiskola előljáróságához folyamodjanak új rektor ajánlása végett. Így jött aztán szokásba, hogy a szászvárosi iskolának a Bethlen-főiskola ajánlott rektorokat.

A szászvárosi ev. ref. kollégium levéltárában őrzött régi anyakönyvben, 1669-en kezdődőleg 1740-ig. Herepei István feljegyezte az előtte működött rektorok nevét és az alattuk beiratkozott deákokat, hihetőleg valamely más jegyzékből, azon innen egész 1848-ig a rektorok sajátkezűleg jegyezték be nevüket és hivatalba lépésük idejét.

Maga a rektorság azonban régebbi keletű, mert Halitz Mihály 1674-ben testál a kollégiumnak és a testamentum szövegében az áll, hogy ő a nevezett iskolának rektora volt.

Ezen rektorok a Bethlen-főiskola előljárósága ajánlatára rendszeren három évre választottak, de úgy, hogy ha működésükkel az egyház előljárósága nem volt megelégedve, időközben is elbocsáthatta. Ezt bizonyítja az a szokás is, hogy az egyház előljárósága az iskola rektorát a három éves cikluson belől is minden iskolai év kezdetén határozatilag marasztotta meg. Ha a rektor a három éves időszak alatt jobb állomást nem kapott, a negyedik sőt ötödik évre is megmarasztatott. Arra nem volt eset, hogy valamelyik rektort továbbra

is meg ne marasztottak volna. Ez a tény kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a Bethlen-főiskola előjárósága a rektorok ajánlásában nagyon lelkiismeretesen járt el.

A rektorok nem nőülhettek és az iskola épületében, az úgynevezett, rektori szobában laktak, kétségtelenül azért, hogy az ifjúság felügyeletét és fegyelmezését annál jobban intézhessék.

1799-ben a szászvárosi egyház iskoláját a Kolozsvárott székelő egyházi főtanács közvetlen főhatósága alá bocsátja át. Ettől kezdve 1838-ig, az enyedi tanárok hármasság jelölése és a szászvárosi iskola főgondnokának meghallgatása mellett, az egyházi főtanács élethossziglan választotta a rektor-professort. Ezen időszakban rektor-professorok, vagy igazgatók voltak:

Sipos Pál, 1799—1806.	Zsoldos Sámuel, 1821.
Baló Sámuel, 1806—1817.	Váradi Mihály, 1821—1829.
Keresztes Dániel, 1817. (Még ez évben tordosi pappá választott.)	Székely Sámuel, 1829—1837.
Bodola Károly, 1817—1821.	Váradi Mihály, szászvárosi pap, egy évig 1837—1838-ig helyettesítette az ig. tanárt.

1838-on kezdődőleg az erdélyrészi négy fő- és két középoskola gondnokai és rendes tanárai jelöltek és a többséget nyert három egyén közül választotta meg a rektort a népes egyházi főtanács gyűlése éppen úgy, mint a többi iskolák rendes tanárait. Ezen időszakban igazgató-tanárok voltak: 1838—1858-ig Molnár József, 1858—1870-ig Szabó György.

1806-tól—1830-ig aligazgatók, vagy subrektorok is voltak alkalmazva. Ily subrektorok voltak:

Hunyadi János, 1806.	Borsos Zsigmond, 1816.
Erdősi Mihály, 1809.	Moric Mózes, 1818.
Szabó Lajos, 1812.	Jakab Beniámin, 1821.
Kerekes Ábel, 1813.	

Mindezek Enyeden tanultak, ott végezték a theológiát és onnan hivattak meg a subrektori állásra. Székely István, 1823. (A szászvárosi diákok közül választott subrektorra) Incze György, 1825—1830.

Incze Györggyel, ki előbb enyedi senior volt, a subrektori hivatal megszűnt. Ezen időn innen az egy subrektor helyett két-három theológiát végzett ifjat hívnak meg köztanítóknak, hogy több képzett tanerővel lássák el az intézetet. A szászvárosi deákokból csak úgy választanak köztanítókat, ha Enyedről ilyeneket nem kapnak.

Midőn a sárospataki iskola ifjúsága Erdélyben bujdosott és ideiglenesen Gyulafehérváron telepedett meg, többen azon fáradoztak, hogy ez ifjúságnak Szászvárosban nyissanak állandó lakást.

Miután pedig a sárospataki deákok véglegesen Marosvásárhelyen telepedtek le, az egyházi főtanács maga kezdeményezi a szászvárosi iskola nagyobb mérvű támogatását és kiküldött biztosa által Hunyadmegye rendeit közadakozásra szólítja fel. E felszólításra Naláczy Lajos, Naláczy György, Naláczy József, Naláczy István, Kendeffy Gábor, br. Jósika István, gr. Gyulai István, Kuun Miklós, Barcsai Gergely, Barcsai György, Barcsai József, Buda Gáspár, Buda Bálint, Buda István, Zeyk Miklós, Győrfi József, Baczellári Pál, Naláci István, Zolti Bálint özvegye Jósika Mária, gr. Bethlen László özvegye Folti Mária, Barcsai Ferencz özvegye Lukács Sára és még többen szép alapítványokat tettek a szászvárosi iskolában tanuló szegény tanulók ellátására.

E tömeges alapítás után is akadnak kegyes pátronusok és pátronák, kik az intézetről megemlékeznek. Ilyenek voltak: Barcsai Péter és neje gr. Bethlen Susánna, Káransebesi Halitz Mihály, Buda Bálint, Barcsai Sigmondné Horváth Krisztina, Barcsai Sándor és neje Diósi Kriska, Szilágyi József, alezredes, Borosnyai Sigmond, gr. Bethlen Pál, Kovács Sámuel, Szabó Mózes, Simon János, Benkő István, gr. Bethlen Gergely és neje Naláczy Borbára, Ajtai Abod Mihály enyedi tanár, Vadas Mózesné Barcsai Juliána, Málnási László szebeni pap, Berzétei Istvánné, Bakó Sándorné és még többen.

A város is segítette az iskolát, a mennyiben minden szoba részére évenként egy hosszú öl fát adott, a piaci fa-vám felét az intézetnek ajándékozta és megengedte, hogy a vármalomban a tanulók részére vám nélkül őröljenek.

A helybeli ev. ref. egyház is tartott két úgynevezett civikust, kik a kántornak templomozás idején és a temetéseknel segédkeztek s ezért némi anyagi segélyben részesültek.

Mindezen alapítványok azonban csak a szegény tanulók ellátására szolgáltak, a tanítók és tanárok fizetésére pedig a sebeshelyi dézmán és a Barcsai Ákos-féle alapítványon kívül majd mi alap sem volt. Idők folytán a helybeli papok buzgósága is meglanyhult, a tanítás terhe alól magukat lassanként kivonták, minek folytán az intézet tanerőinek legjavát veszítette el. Ennek az lett szomorú következménye, hogy az intézet még azon színvonalon sem tudott megmaradni, melyre keletkezése reggelén felvergődött; hanem rendre-rendre mind alább hanyatlott.

Mily csekély tekintélyvel bírt az iskola, mutatja az, hogy Deutsch, szász comes, egy diákesiny miatt, a szászvárosi hatóságot arra utasította, hogy a diákokat a szék erejével a városból űzze ki, az iskolai épületet pedig rombolja le. Csak Vásárhelyi András ev. ref. első-pap bátor magatartása és a magyar polgárság fegyveres ellenállása mentette meg az intézetet a végpusztulástól.

Hogy a kegyes pátronusok a tanárok fizetésére oly csekély gondot fordítottak, holott pedig jó tanárok nélkül jó iskola nem lehet, annak oka az lehetett, hogy a közönség az iskolát az egyház tulajdonának nézte, a minthogy tényleg az is volt, a tanárok és tanítók ellátását tehát az egyházközségtől várták. Ámde, az egyházközség sokkal szegényebb volt, hogysem ily nagy teher elvállalására még csak gondolhatott volna is. Az intézet folytonos hanyatlása és az iskolákhoz fűzött követelmények rohamos növekedése végre arra indította az egyházközséget, hogy iskoláját maga ajánlotta fel az egyházi főtanácsnak, hogy vegye azt védő szárnyai alá és tekintse tulajdonának.

Az egyházi főtanács az egyházközség ajánlatát el is fogadta és 1799-ben a szászvárosi ev. ref. iskolát közvetlen hatósága alá fogadta és elrendelte, hogy azon tőkék, melyek az iskola céljaira voltak adományozva, az egyházközség tőkéitől különíttessenek el és külön kezeltessenek, a többi tőkéket pedig egyház és iskola között egyenlő arányban oszszák meg.

Az egyházi főtanácsnak, mihelyt az intézetet átvette, első dolga volt, hogy Sipos Pál személyében az intézet élére élethossziglan választott rektor-professzort állított »clarissimus« czimmel, némileg javított fizetéssel és tekintélyét emelendő, a szászvárosi rektor-professzornak az egyházi főtanács gyűlésein is döntő szavazatot engedett. A városon, az iskola közelében, egy házat vásárolt s azt az intézetnek ajándékozta, hogy legyen a rektor szállása. A rektor mellé egy subrektort is állit, s fizetését ennek is saját pénztárából gyámolítja. Az iskola mellé, Hunyadmegye lelkes főurai közül fő- és algondnokokat nevez ki s az intézet gyámolítását szívükre köti. Ily fő- és algondnokok voltak: br. Naláczi József, zarándi főispán, ki 1820-ig működött; gr. Kuun Sigmond, ki 1808-tól 1831-ig nagy buzgósággal és áldozatkészséggel vezette az iskola ügyeit; 1833—1895-ig gr. Kuun Kocsárd, ki páratlan áldozatkészségével, a nevére nevezett intézetnek újra alapítója lett. Főgondnokok voltak még: ifj. báró Naláczy József 1820—1831., Barcsai László 1838—1878. és báró Bánfy László, báró Zeyk József is hosszasan volt az intézet főgondnoka; de minthogy az iskolától távol lakott, az előljáróság gyűlésein nem vehetett részt, ugyanazért állásáról le is mondott. 1878-ban gróf Kuun Géza és gróf Kuun István választották az intézet főgondnokaivá és főgondnoki hivatalukat ma is folytatják. Gróf Kuun Géza különösen az intézet szellemi életére fordított és fordit kiváló gondot s nagy tudományával, országos tekintélyével és nemes jellemével az intézetnek megbecsülhetetlen szolgálatokat tett és tesz folytonosan. Algondnokok voltak: Pogány László, idősb

Bruz Ferencz, ifj. Bruz Ferencz, dr. Lészay Dániel, Nagy Ignác, Bágy Zsigmond, Gönczi Endre. Ezek közül kiváló érdemet szerzett az intézet körül tett sokoldalú fáradozásaival dr. Lészay Dániel 1845—1872-ig. Ez idő szerint két algondnok szenteli az intézetnek buzgó tevékenységét: dr. Lészay László, ki másodszor 1890-ben és Balog József, ki 1891-ben választott algondnokká.

Az egyházi főtanács és az általa kinevezett gondnokok, különösen pedig gróf Kuun Zsigmond főgondnok, vállvetett törekvéssel azon fáradoztak, hogy a tanárok és tanítók fizetésére alapot teremtsenek s az iskola régi, roskadozó és alapos kijavításra alkalmatlan épülete helyett, új iskola-épületet emeljenek. 1802-ben az egyházi főtanács nagy gyűjtögetést rendelt és felhívására adakoztak: Barcsai Ábrahám és neje gr. Bethlen Zsuzsanna 1000, Kendeffy Elekné, gr. Bethlen Kriska 500, a nagyenyedi főiskola 1000 forintot. A kéregető deákok pedig összegyűjtöttek 2037 forintot. Gróf Teleki Sámuel, udvari korlátnok is adott tanári fizetésre, 1813-ban, 1000 forintot.

1816-ban báró Nalácz József és gróf Kuun Zsigmond, főgondnokok, Keresztes Dániel igazgató tanárral Hunyadmégye rendjeit fölhivták, hogy az 1815-ikbeli nemesi fölkelés kulcsa szerint rójják meg magukat a szászvárosi iskola felsegélésére. A rendek a felhívást kedvezőleg fogadták és a szászvárosi iskola javára 8000 frtot szavaztak meg.

Nagyobb összegekkel adakoztak még az intézet felsegélésére:

Türi Lászlóné, gróf Toldalagi Kata	500 v. frt.
Bod Benedek	5469 v. m. frt.
Ifj. báró Nalácz József	5000 v. frt.
Báró Nalácz Istvánné, Bálint Heléna	5000 v. frt.
Barcsai Ábrahámné, gróf Bethlen Zsuzsanna	9000 v. frt.

1832-ben halt meg gróf Kuun Zsigmond, főgondnok, s minden felkelhetőségét az iskolának hagyta, úgy, hogy azt pénzzé téve, az előjáróság kamatoztassa, a kamatokból 1200 v. forintot évenként fizessen Kis Ferencz gyógyi papnak és nejének, Adorján Zsuzsannának; a többit pedig kamatos kamattal tőkésítse mindaddig, míg az életjáradékot élvezők közül valamelyik él, haláluk után pedig a felgyűlt tőke kamata fordíttassék a tanárok fizetésére. Az eladott felkelhetőségekből befolyt 1832. végén 32,000 v. forint. E hagyomány Adorján Zsuzsanna halálával 1872-ben lett folyóvá és 27,456 osztr. ért. forintra növekedett.

Ugyanezen évben Kis Ferencz és neje egy házat vásároltak és azt az iskola nevére iratták, azzal a kikötéssel, hogy míg valamelyikük él minden díjfizetés nélkül használhassa

1833-ban özv. Váradi Istvánné, Kraszmájer Anna hagyott 1180 pengő forintot. 1834-ben Gecse Beniamin hagyott 1200 v. forintot. 1839-ben Lippert József hagyományaként dr. Lészay Dániel beszállított 1000 v. forintot. 1843-ban Bágya Simon hagyott 1000 frtot. Koncz József póstamester 252 frtot; 1844-ben Váradi Mihály, szász-városi első-pap hagyott összesen 1096 pengő forintot.

A felsorolt nagyobb és hely szűke miatt fel nem sorolható kisebb adományokból az intézet tőke-vagyona, mely 1800-ban 4700 frt volt, az egyházi főtanács bölcs vezetése és az előjáróságnak, különösen pedig gróf Kuun Zsigmond főgondnoknak buzgó gondoskodása alatt, egy félszázadnál rövidebb idő alatt, 98.900 v. n. frt tőkére és 13.300 frt hátrálékos kamatra növekedett, tehát körülbelül meghuszsorozódott, dacára a közbejött devalvációnak, mely az iskolának is tetemes kárt okozott.

A hunyadmegyei rendek által 1816-ban megszavazott 8000 forint, a közigazgatás nehézkes volta miatt, sok panasz és legfelsőbb meghagyások után, csak 1827-ben szolgáltatott be az intézet pénztárába. Mihelyt a pénz bejött, megindula a tanácskozás, hogy mire fordíttassék? Közakarattal abban állapodtak meg, hogy építsenek vele új iskolai épületet.

Az előjáróság még kora tavasszal megbizta volt dr. Lészay Dániel algondnokot, hogy az építkezéshez szükséges anyagokat vásárolja be. Ő az anyagokat nagy szorgalommal beszerezte és mielőbb az engedély megjött, azonnal hozzá kezdettek az építkezéshez. De alig tettek néhány kapavágást, Kirchner Frigyes, székbíró a lutheránus szász atyafiak panaszára az alapkő letételét betiltotta. Az egyházi főtanács közbenjárására a kormányzék avatkozott be a dologba s csak ennek erélyes intézkedésének lehet köszönni, hogy az iskolai előjáróság még ugyanazon év aug. 14-én az alapkővel szokott ünnepélyességgel letételhette. A munka 1847. őszén és 1848. tavaszán serényen folyt és az épület 1848 augusztus havában fedél alá került; de a pénz is elfogyott, úgy, hogy a zsindelyt már kölcsön pénzen vették.

Az egyházi főtanács közvetlen felügyelete alatt az iskolának nemcsak anyagi ereje gyarapodott, hanem szellemi ügye is szép fejlődésnek indult, úgy, hogy remélni lehetett, hogy az új épülettel az intézetnek egy új, virágzó korszaka nyílik meg 1848. tavaszán azonban a világesemények rohamosan követték egymást, a kedélyeket országunkban is láz szállotta meg, s habár báró Kemény Ferencz, az egyházi főtanács elnöke figyelmeztette is az iskolák előjáróságait, hogy az ifjúságot a politikai mozgalmaktól tartsák távol, a hazafias felbuzdulás árjának senki sem tudott ellenállni.

Az oskolák siettek az évet bezárni s az ifjúságot elbocsátani. Szászvároson a záróvizsgálatok megtartása után, május havában, bocsátották el az ifjúságot. A ki csak fegyvert foghatott, honvéd lett. Ezzel záródik kollégiumunk ezen időszaka.

A vihar kitombolta magát s annyi dicsőséges küzdelem után, a világosi katasztrófával halotti csend borult a szerencsétlen országra. A bosszu műve azonban nem szünetelt s ennek átkos hatását a szegény szászvárosi kollégium is keservesen megérezte. Az oláhországi bujdosásból hazatért szász tisztviselők szabad folyást engedtek dühöknek és minden tőlük kitelhetőt megtettek, hogy a gyűlölt kollégiumot megsemmisítsék. Épületében lovas katonákat helyeztek el. Ezek a jobb szobákba maguk költöztek be, az új épület földszinti termeibe pedig lovaikat helyezték el. 1850-ben a szászvárosi tanács maga tesz felterjesztést a szász ispánhoz, hogy, miután a reformátusok nem képesek kollégiumukat felépíteni és itt többet oskolát tartani nem is szándékoznak, czélszerű volna azt katonai laktanyává tenni.

A szász ispán azonban sokkal nagyobb tisztelettel viseltetett a tulajdonjog iránt, mint a tanács s rossz indulatu felterjesztésére azt írta vissza: kérdezzék meg a kollégium előljáróságától, hogy félben levő épületét szándékozik-e felépíteni és ha nem szándékozik, vagy nem tudná felépíteni, hajlandó-e eladni? Az előljáróság erre azt felelte, hogy az oskolára most még nagyobb szüksége van, mint valaha; ugyan azért az épületet elkészítteti, mihelyt a szükséges pénzt összegyűjtheti. A mi az eladást illeti, kijelenti, hogy az előljáróság az oskolának nem tulajdonosa, annak eladásáról nem is gondolkozik, hanem az egész dolgot feljeleníti az egyházi főtanácsnak. Az egyházi főtanács az előljáróság felterjesztésére a császári kormányzónál emelt panaszt a szász atyafiak ármánykodása ellen, mire az ügy elnémult.

1852-ben, Bágya Zsigmond hagyatékából befolyt 1000 p. forint; a hunyadmegyei pénzből is, melyet 1847-48-ban nem tudtak mind felhajtani, begyűlt vagy 1500 forint, e két összegből az előljáróság az új épületek földszintjét teljesen kiépítette.

Mínthogy Szászváros az új politikai beosztás szerint az egész kerületnek (Kreis) lett központja, a hivatalok és hivatalnokok a városban nagyon megsaporodtak, minek az lett a következménye, hogy a szállások nagyon megdrágultak. A földbecslő hivatal még drága pénzen sem kapott alkalmas irodai helyiséget. Ily viszonyok között a nevezett hivatal főnöke azt az ajánlatot tette az előljáróságnak, hogy ő kész az új oskolai épületnek mindkét emeletét kibérelni, ha gyorsan elkészítik. Ekkor dr. Lészay Dániel algond-

nok az előjárósági gyűlésen késznek nyilatkozott 6% kamatra az épület bevégzéséhez szükséges pénzt beszerezni. Az előjáróság az ajánlatot köszönettel fogadta. Dr. Lészay Dánielt megbízta a pénz beszerzésével és az építkezés befejezésével, a földbecslő hivatallal pedig szerződést kötött 1854-ben. Dr. Lészay Dániel saját megtakarított tőkéiből adott az intézetnek kölcsönt s az építkezést gyorsan befejezte. A bérösszegeből 1860-ig megtérült az építési kölcsön és annak kamatja, úgy, hogy az iskola pénztárát az épület befejezése semmi további kiadással sem terhelte. Az egész épület 13,155 forintba került. A kétemeletes, szilárd anyagból készült diszes épület futólagos megtekintés után is meggyőzhet bárkit is, hogy dr. Lészay Dániel, ki az építkezést felügyelte, mondhatni, vezette, az építkezési anyagokat összevásárolta, a mesteremberekkel alkut kötött s azokat fizette: a pénzzel ugyancsak lelkiismeretes takarékos-sággal bánt.

A szászvárosi ev. ref. iskolában, a szabadságharcz lezajlása után, 1850 október 15-én, kezdődött meg a tanítás a kormány által kiadott tanterv szerint. A kezdet szerény volt ugyan, de hát a 48—49-ben lezajlott vész után a többi intézetek is csekély népességgel és nagyon vegyes képzettségű ifjúsággal kezdték meg a munkát és folytatták, lassankint gyarapodva számban és minőségben. Fájdalom, Szászvároson a szerény kezdetet a növekedő bizalom nem gyarapította, ellenkezőleg, a fokozódó bizalmatlanság a szerény kezdetet is mindinkább összebb zsugorította, úgy, hogy 1856-ban a tanulók száma 37-re apadt és voltak osztályok, melyekbe egyetlen egy tanuló sem jelentkezett. Az egyházi főtanács hivatalosan, br. Kemény Ferencz magán úton is tudakozódott a hanyatlás okai felől; de a baj igazi okát nem tudták kipuhatolni.

1857-ben a hunyadmegyei egyházmegye közgyűlésén Barcsai László felszólalt és elpanaszolta, hogy a szászvárosi iskola napról-napra süllyed. E felszólalás következtében a közgyűlés képviselőit utasította, hogy a legközelebbi zsinaton a szászvárosi iskola ügyében szólaljanak fel. A Vajda-Szentiványon tartott zsinaton Dáné István egyházmegyei főjegyző terjesztette elő megyéje panaszát és indítványozta, hogy a zsinat írjon át az egyházi főtanácshoz a szászvárosi iskola ügyében. Erre az egyházi főtanács br. Kemény István főgondnok, Elekes Károly fehérvári pap és esperes, Szabó, György enyedi tanár, Jakab Béniamin, hátszegi pap és esperes és Dáné István, dévai pap és egyházmegyei főjegyző személyében egy bizottságot küldött ki, hogy a hely színére kiszállva, a szászvárosi iskola süllyedésének okait puhatolják ki és a baj elhárítására és orvoslására terjeszsenek az egyházi főtanács elé javaslatot.

E bizottság 1858 január 2-án szállott ki és három napi tudakozódás és tanácskozás után, az egyházi főtanácshoz felterjesztendő jelentés lényegét megállította, melyet Szabó György fogalmazott. E felterjesztés rövid tartalma ez volt:

1. A pénztárt hanyagul kezelik, a kamatokat nem hajtják fel, a tanítókat rosszul és rendetlenül fizetik, e miatt jó tanítókat nem lehet kapni.

2. Minthogy a gimnázium mellett csak egy elemi osztály van, a tanulók túlságosan fogyatékos előismerettel lépnek a gimnázium első osztályába, mi az intenzív tanítást állandóan gátolja s a csekély eredmény a szülőket az intézettől elriasztja. Az igazgató sem alkalmas a tanítók ellenőrzésére és a fegyelem fentartására.

3. A bizottság az iskola pénzerejét számbavéve, azt ajánlja, hogy az egyházi főtanács állítson Szászvárosra egyelőre egy négy osztályos jó elemi iskolát, a fennmaradó jövedelmet pedig folytonosan tőkésítse mindaddig, míg oly összeg gyűl össze, hogy annak jövedelméből egy jól beállított négy osztályos algimnázium lesz fenntartható.

E felterjesztésre az egyházi főtanács Molnár József, igazgatótanárt nyugalmazta, az előjáróságot a pénztár rendes kezeltetésére utasította, a kebli fő- és közép-oskolák tanári karait pedig felhívta, hogy az 1858 szept. 9-én tartandó népes egyházi főtanács ülésére a szászvárosi igazgatói tanszékre a szokásos hármast kijelölést tegyék meg.

A nevezett gyűlésen gróf Mikó Imre felszólalt és indítványozta, hogy az intézet sorsát ne bizzák a kijelölés és választás kétes kockájára, hanem a jelen esetben, a rendes szokástól eltérőleg, nevezzenek ki egy oly tanárt, ki már más iskolánál tényleg megmutatta, hogy az igazgatói teendők terhére nehéz viszonyok között is megbirja és az új szervezetet és tanrendet sikeresen képes iskoláink viszonyaihoz alkalmazni.

Ez indítvány közhelyeslést nyert és a gyűlés Szabó György, enyedi tanárt nevezte ki szászvárosi igazgató-tanárnak.

Szabó György nem nagyon örvendett kinevezetésének és fel is irt az egyházi főtanácshoz, felmentését kérve. Az egyházi főtanács azonban ragaszkodott határozatához és Szabó Györgyöt szép szavakkal, de ellenmondást nem tűrő határozottsággal utasította, hogy siessen új állomását minél hamarább elfoglalni.

Szabó György tehát meghajlott a főhatóság akarata előtt és 1858 október végén átköltözött Szászvárosra. Már Enyeden gyengélkedett, Szászvárosra pedig ágyban fekvő beteg lett és csak több heti gyógyítás után jutott annyi erőhöz, hogy az iskolába bemehessen.

Midőn november havában reszkető lábakon az intézetbe bevándorolt, három elemi osztályban talált 53 oly gyermeket, kik közül, mint írja, naponként legalább is tíz hiányzott. A tanítóknál is szíves isten-hozott helyett, bizalmatlanságra, sőt elleuszenvre talált. Mégis munkához fogott, a tanulókat egyenként megvizsgálta s a legképzettebbek közül kiválasztott hatot s megalakította belőlük a 4-ik elemi osztályt. Beállott néptanítónak s az igazgatói teendők buzgó ellátása mellett, törekeny egészsége dacára, naponként öt órán nagy szorgalommal tanított. Nemcsak, hanem behozta a többi intézeteknél szokásos magántanítói rendszert is és hogy példája által a többi tanítót is hasonló munkára kényszerítse, magántanítóságot is vállalt magára és e minőségben is a legpontosabban teljesítette kötelességét. Bámulatos erőfeszítést fejtett ki, csak hogy a közvizsgálatokon kedvező eredményt tudjon felmutatni, hogy az által a közönség bizalmát megnyerje, mert a következő évben az I. gimnáziumi osztályt is meg akarta nyitni. El lehet képzelni a derék férfi fájdalomát, midőn az év végén ily erőfeszítés után is az 53 beiratkozott tanuló közül csak 32 maradt. Ez elszomorító körülmény és makacs gyomorbaja annyira elkeserítették, hogy, a mint írja, közel állott a kétségbeeséshez. Csak a szakadatlan munkában keresett és talált menedéket.

A szászvárosi iskolának az volt eleitől fogva a legfőbb betegsége és erőteljes kifejlődésének legnagyobb akadálya, hogy jól képzett tanerőkben állandó és nagy hiányt szenvedett. Szabó György az iskola ez idült betegségét jól ismerte, ugyan azért ez ellen is megkezdte az erélyes küzdelmet.

Az egyházi főtanács is meghagyta, de maga is érezte, hogy a cél elérésére a legelső és a legfőbb teendő a pénztár rendbe hozatala. Sok körütekintéssel, de makacs szívóssággal kényszerítette a táblabíró pénztárost, hogy a pénztári utasításoknak mindenben eleget tegyen s a hátrálék-kamatokat a legnagyobb erélylyel hajtsa fel. A pénztáros eleinte hajlandónak is mutatkozott Szabó követeléseit teljesíteni, azt gondolva, hogy a mindennapi érintkezés a kezdetben mutatkozó pedáns szigort enyhíteni fogja, de midőn látta, hogy a folytatás éppen olyan, mint a kezdet, állásáról leköszönt. Szerencsétlenségre, Szabó János, előbbi pénztáros ellen az előjáróság indította per éppen ebben az időben dőlt el végérvényesen és a végrehajtás Szabó Györgynek lett szomorú kötelessége. Szabó György e kötelességét is teljesítette és az előbbi pénztáros ingatlanait eladatta és az iskola követeléseit pénztárra adta. E körülmény a szászvárosi polgárokat annyira megrémítette és az új igazgatónak oly rossz hirt csinált, hogy a pénztárosi hivatal

senki sem merte elvállalni. E hivatal terhe is Szabó György vállaira nehezült és 1859 április 1-től 1861 május haváig lelkiismeretesen hordozta.

Végre, 1861 májusában, gróf Kuun Kocsárd főgondnok kérelmére, dr. Lészay Dániel algondnok megengedte, hogy fia, Lészay János, a pénztárosi hivatalt elvállalja.

Szabó György rövid pénztárossága alatt az adósokat pontos fizetésre kényszerítette s a hátralék-kamatokat 5400 forinttal csökkentette.

Lészay János, új pénztáros 1864. júl. 17-én állásáról leköszönt és az előjáróság, gróf Kuun Kocsárd ajánlatára, Bocz Sámuelt választotta pénztárossá. Bocz Sámuel 1865. január 1-én vette át a pénztárt s azóta a pénztár kezelése miatti viták megszűntek, a számadások pontosan elkészültek s a kollégium szerény jövedelme az előírányzott költségeket mindig képes volt fedezni, sőt pontos és lelkiismeretes gazdálkodása mellett, a kollégium vagyona évről-évre szépen gyarapodott. Jelenleg is ő kezeli a kollégium pénztárát.

A szászvárosi kollégium süllyedése okainak kipuhatolására kiküldött bizottság éppen Szabó György indítványára azt ajánlotta volt az egyházi főtanácsnak, hogy Szászvároson állítson egyelőre egy négy osztályos jó elemi iskolát, a megmaradó pénzt pedig tőkésítse mindaddig, míg az intézet vagyona annyira felgyűl, hogy egy jó algimnázium költségeit megbirja. Miután azonban szászvárosi igazgató lett és a vidék tekintélyesebb férfjaival megismerkedett és megtudta, hogy a közönség szívesen adná fiait a szászvárosi kollégiumba, ha ott legalább is négy gimn. osztályon keresztül alapos tanításban részesülhetnének, nézetét megváltoztatta és az algimnázium haladéktalan felállítását határozta el magában. Erre azonban a kollégium pénzereje elégtelen volt. A jövedelem gyarapításáról kellett tehát gondoskodni. E gondolattól sarkalva, Szabó György 1859. elején br. Kemény Ferencznek és gr. Mikó Imrének írt, mintegy tanácsot kérve tőlük, hogy az algimnázium felállíthatása végett nem volna-e czélszerű, országos kéregetést rendezni a szászvárosi kollégium javára még most, míg a kárpótlási papírok el nem fogytak. Az eszmét az előjárósági gyűlésben is megpendítette és javaslatát az előjáróság is elfogadta s az egyházi főtanácshoz felírást intézett, kérve, hogy a kollégium javára mielőbb engedélyezzen országos kéregetést. B. Kemény Ferencz azonban, még mielőtt a szászvárosi előjáróság felíratát kapta volna, már 1859. febr. 13-án a kéregetés ügyét az egyházi főtanács elé terjesztette s miután az eszme közhelyeslésre talált, a kéregető bizottságot gróf Kuun Kocsárd elnökelete alatt ki is nevezte. E bizottság tagjai voltak: báró

Kemény István, Zeyk József, Barcsay László, a kollégium előjáróságának minden tagja, gr. Bethlen Olivér, Puj Elek, Lukács Farkas, Kendeffy Sámuel és Bágya Ferencz. E mellett a bizottság felhatalmazást nyert, hogy még más buzgó atyafiakat is vegyen fel, ha jónak látja, a bizottság tagjai közé.

Miután az előkészületek megtörténtek, még 1859 nyarán megakarták kezdeni a kéregetést; de közbe jött az 1859-iki olasz háború, s a kedélyek nagymérvű izgultsága miatt tanácsosnak vélték, a kéregetést későbbre halasztani.

Végre, 1860. augusztus végén megindult a kéregető bizottság, gróf Kuun Kocsárd, Zeyk József és Szabó György személyében. Gróf Kuun Kocsárd út közben beteg lett és helyette az elnökséget Barcsay László főgondnok vállalta magára. A felhívásoknak és kéregetésnek szép eredménye lett, a mennyiben számos hazafi és honleány szép összegeket írt alá. Így aláírtak: gróf Kuun Kocsárd 2000, gróf Gyulai Lajos 1000, gróf Mikó Imre 1000, gróf Bethlen Ádám 1000, báró Kemény István 1000, Zeyk József 4000, gróf Teleki Domukos 500, gróf Kemény Sámuel 500, gróf Kendeffy Árpád 1000, Barcsai László és neje 500 forintot és még sokan kisebb-nagyobb összegeket. A gyűjtés végeredménye mintegy 28,000 forint lett, többnyire úrbéri kötvényekben. Mint a hogy ily kéregetéseknél történni szokott, voltak olyanok is, kik ígéretüket nem váltották be és az aláírt összeg nem folyt be teljesen, a nagyobb rész azonban hibátlanul befolyt s az intézet jövedelmét szépen gyarapította.

A kollégium vagyoni erejének aránylag ily tetemes megnövekedése után nem akadályozta többé semmi, hogy négy osztályos algimnáziummá emellessék. 1859 szeptember 1-én megnyílt az I. gimn. osztály és a következő években minden évben egy-egy újabb osztály. Mikor már a IV-ik gimn. oszt. is meg volt nyitva, az egyházi főtanács az erdélyrészi ev. ref. középoskolákat úgy szervezte, hogy kollégiumaink hármastagolást nyertek. E szerint, a négy elemi osztály felett volt hat gimn. osztály, ezek felett pedig három bölcselmi osztály. Tehát a tulajdonképpeni gimnázium hat osztályból állott. Ez új beosztás Szabó Györgyöt és az ő buzgólkodása folytán a szászvárosi kollégium előjáróságát arra sarkalta, hogy következetesen az 5. és 6-ik osztályt is nyissák meg, hogy legyen az intézet, az új beosztás szerint, 6 osztályos teljes gimnázium. Az egyházi főtanács, némi kifogások után, az előjáróság sürgetésére ezt is megengedte és 1863 és 1864 szept. 1-én az 5. és 6-ik gimn. osztályok is megnyíltak.

1864 deczember hó 3-án tartott előjárósági gyűlésen, Szabó György igazg. tanár, egy korábbi gyűlésen nyert megbízatására hivatkozva, beterjeszti a kollégium bevételeiről és kiadásairól ké-

szített előirányzatát, abban az esetben, ha a kollégiumnál a két bölcselmi osztályt is felállítanák. Ez előirányzat szerint, a bevétel tett volna kedvezőbb esetben 6951, kedvezőtlenebb esetben pedig 5883 frtot, a kiadás pedig 5535, szűkebben pedig 4905 frtot, nem számítva azt a 900 forintot, melylyel a Bethlen-oskola a szászvárosi igazgató-tanár fizetéséhez felsőbb engedélylyel évenként járult. Az előjáróság a bevételek és kiadások közötti kedvező arányt látva, Szabó György indítványára, felirt az egyházi főtanácshoz, hogy adjon engedélyt 1865 és 66 elején a 7. és 8-ik gimn. osztály megnyitására és a tanév zárta után, az érettségi vizsgálatnak is megtartására. Feliratában körülményesen indokolta a két felső osztály megnyitásának elodázhatatlan szükséges voltát. Egyelőre arra is engedélyt kért az előjáróság, hogy a 7. és 8-ik osztályok a tantárgyakat együttesen hallgassák.

Az egyházi főtanács az előjáróság kérését teljesítette, a két felső osztály fokozatos megnyitását és az érettségi vizsgálat megtartását megengedte; csupán csak annyit kötött ki, hogy a kollégium mellé legrövidebb idő alatt még két állandó tanerőt állítson, egy rendes és egy segédtanárt. Így tehát a már említett időben megnyitott a két felső osztály is és Szabó György megérte azt az örömét, hogy 1867-ben a kiegészült gimnáziumra fellehetette az érettségi vizsgálat koszoruját, mint a hogy ő fejezte ki magát.

A második rendes tanári és a segédtanári állomás szervezésével azonban az előjáróság nem sietett és a 7. és 8-ik gimnáziumi osztályt Szabó György és Dáné István, ki 1859-ben szászvárosi második pappá választott és esperes is volt, együttesen tanitgatták és pedig, a mint hogy másképpen nem is lehetett, meglehetősen fogyatékos eredménnyel. A jóakarat az előjáróságnál nem hiányzott, de hiányzott a tehetség. Az egyházi főtanács folytonosan sürgette a tanári állomások szervezetét, az előjáróság pedig újra meg újra időhaladékot kért. Már-már oda fejlődött a dolog, hogy az osztályok számát redukálni kell, midőn a gondviselés onnan küldött segítséget, a honnan nem is remélték.

1867-ben Hania János és Nagy Ignác, képviselők a szász nemzeti egyetem gyűlésén, azt indítványozták, hogy a brassai görög keleti és a szászvárosi ev. ref. gimnáziumnak is adjanak öt-ötezer forint évi segélyt, mennyit a királyföldi többi gimnáziumok élveznek. A gyűlés ez indítványt nem utasította vissza, hanem előleges megvitatás végett kiküldötte a székekhez. A székek többsége azt ajánlotta, hogy adjanak mindkét intézetnek három-háromezer forint évi segélyt. Az egyetem gyűlése 1868 decz. 1-én vette a székek indítványát tárgyalás alá és a többség javaslata értelmében a két inté-

zetnek három-háromezer forint évi segélyt szavazott meg egyelőre csak addig, míg a fogarasi uradalmat bírja, később azonban mindkét iskola járadékát rendszeresítette. A segély megszavazásának hírére a szászvárosi előjáróság tagjai, különösen pedig Szabó György, oly nagy örömmel vették, mintha a megváltó ígéje lett volna. Most már volt pénz, miből a költségeket fedezzék, tehát gyorsan munkához láttak; két tanári állomást szerveztek és az 1869–70-ik tanév elején Szarvadi Adolf, az új rendes tanár és Dósa Dénes, segéd-tanár állomásaikat elfoglalták. A 7. és 8-ik osztályt külön választották, a tantárgyakat megosztották és a felfrissült tanári kar lelkes munkához kezdett. De alig kezdődött meg a munka, Szabó György súlyos beteg lett és többet nem taníthatott. Dáné István is gyengélkedett és esperesi hivatala is nagyban akadályozta az órák pontos kitartásában. Az új tanárok és Dáné István nagy erőfeszítéssel mégis úgy, a hogy lehetett, a tanévet befejezték, a közvizsgálatokat megtartották, az érettségi vizsgálat is megtörtént. Ekkor Szarvadi Adolf állásáról leköszönt, Szabó György pedig augusztus 4-én meghalt, és így az intézetnél egyetlen egy rendes tanár sem maradt.

Az előjáróság így is fenn akarta tartani a két felső osztályt, oly formán, hogy az igazgatói teendőket ideiglenesen Dáné István, esperesre, a tanvezetőséget Dósa Dénes, segéd-tanárra bízta, a köztanítók közül pedig a legképzettebbet, Bacsoni Albertet, segéd-tanárrá ajánlotta előléptetni. Az egyházi főtanács azonban csak azt hagyta helybe, hogy Dáné István ideiglenesen igazgató, Dósa Dénes pedig tanvezető tanár legyen. A Bacsoni Albert előléptetését elutasította, egyszersmind a két felső osztályt ideiglenesen megszüntette.

A gimnázium emelkedésével és a tanuló ifjuság megszaporodásával, mindinkább érezhetővé lőn a kollégiumi épület szűk volta is. Ugyanazért, az előjárósági gyűléseken s a magán-érintkezések alkalmával az előjáróság tagjai azon törték a fejüket, miképpen lehetne az új épület északi szárnyát is kiépíteni. Ekkor gróf Kuun Kocsárd főgondnok azt mondotta, hogy ha kapna valahonnan olyan pénzt, hogy a tőkét egyhamar ne mondják fel és a kamatokért se zaklassák túlságos szigorral, kész volna az északi szárnyat saját költségén felépíttetni. Ugyanazért, az előjáróság tagjait megbízta, hogy nézzenek utána, honnan lehetne ily természetű pénzt kapni kölcsön, egyszersmind arra is felkérte, hogy többekkel készíttessenek tervet és költségvetést. Az előjáróság természetesen hálás köszönettel fogadta a nemeslelkű főgondnok ajánlatát, pénz után tudakozódott és terveket készíttetett. Midőn a tervek és a költség-előirányzatok elkészültek s azok közül a legolcsóbb is a tizenkétezer forintot

meghaladta, a nemes gróf így szólott: »ha már benne vagyok, ettől sem hátrálok meg, csak azt kötöm ki, hogy az építkezés-árát három évi egyenlő részletekben fizethessem ki.« A szerencse úgy hozta, hogy a gróf végleges kárpótlását éppen akkor kapta ki. Ekkor már ő sürgette az épület gyors befejezését, hogy az 1865-ik év tavaszán, midőn az erdélyi ev. ref. tanárok értekezlete Szászvároson óhajtott gyűlését megtartani, az új épületet lehessen fölszentelni. Az épület a kitűzött időre el is készült és több rendbeli terv-változtatás következtében, kerek számban 17,000 forintba került. Midőn a nemesszivű főgondnok Szabó igazgató-tanárnak az utolsó részletet is átadta, így szól: »Sokkal több, mint a mennyire számítottuk, s mint a hogy képzeltem; de isten neki, csak hogy a gyermekek jól tanuljanak.« Így épült fel a kollégium északi szárnya egy hazafias lélek áldozatkészségéből. 1865 május 2-án fel is szenteltetett a tanári értekező tagjainak és diszes közönségnek részvétele mellett. A lelkes főgondnok jótéteményeit még azzal is tetézte, hogy az intézetet természettani eszközökkel látta el 900 frt. értékben.

Mint fennebb láttuk, az egyházi főtanács 1870 augusztus havában Szászvároson a két felső osztályt ideiglenesen megszüntette. Az 1870—1-ik tanév kezdetén tehát csak az elemi iskola négy és a gimnázium I—VI. osztályaiba vettek fel tanulókat. Az előjáróság, sok és sajnos tapasztalatok után, meg lévén győződve arról, hogy az iskola megfelelő állandó tanerők nélkül nemes hivatásának semmiképpen meg nem felelhet: elhatározta, hogy az intézet egyelőre maradjon meg hat osztályos csonka gimnáziumnak és főtörökvisét arra irányozta, hogy a tanítás javítása, a fegyelem és osztályozás szigorubb kezelése által az ifjúság színvonalát minél magasabbra emelje. Ebből kifolyólag, a Szabó György halálával megüresedett tanszékeknek azonnal való betöltését kérte, a vegytani és természetrajzi tanszékre pedig alkalmas egyént keresett. Az előbbi tanszékre, a népes egyházi főtanács összeülésének késedelme miatt, csak 1871 április havában, Dósa Dénes választott meg; a második tanári állomásra pedig, minthogy alkalmas jelölt kézügyben nem volt, Sándor János szemeltetett ki, ki ezen időben külföldön a természetrajz és vegytan tanulmányozásával foglalkozott. Az előjáróság tehát Sándor Jánost még külföldi tartózkodása alatt segédtanárrá választotta és hogy tovább maradhasson és magát jobban kiképezhesse, 700 frt segélyben részesítette. Ezzel azonban nem elégedett meg, hanem 1872 tavaszán a klasszika literátura tanítására Deák Gerőt is segédtanárrá választotta, ki ezen időben a berlini egyetemen volt.

Igy 1872. szept. elején, a hat osztályos gimnáziumnál már három

állandó tanerő kezdette meg buzgó munkáját. Ezekhez csatlakozott Incze János is, ki 1871-ben választott szászvárosi második-pappá, azzal a kikötéssel, hogy a gimnáziumban rendesen tanítson. Dáné István az osztályok redukciója után már többé nem tanított, részint gyengélkedő egészsége miatt, részint pedig azért, mert papi és esperesi bokros teendői miatt nem volt ideje; de az igazgatói teendőket lelkiismeretesen végezte. Deák Gerő zenei műveltséggel bíró ember lévén, egyéb teendői pontos végzése mellett, a kollégiumi dalkart is szervezte, mi az intézet diszét és értékét nem kis mértékben emelte.

Minthogy az alkotmányos állami élet a tanult ifjuság előtt számos új pályát nyitott meg és a tehetséges ifjak hová-tovább mind csekélyebb számmal léptek a papi pályára, a theológiát végzett ifjak száma megapadott és soraikban hová-tovább mind ritkábban akadott olyan, kire a gimnázium felsőbb osztályainak egyik, vagy másik tantárgyát rá lehetett volna bízni és a kik voltak is ilyenek, a tekintélyesebb intézetek elkapkodták, úgy, hogy a szegény szászvárosi kollégium vajmi nehezen juthatott csak középszerű köztanítóhoz is. E viszonyok nyomása alatt, az előjáróság, az igazgatótanács jóváhagyása mellett, még egy segéd-tanári állomást szervezett és arra Vitus Lajos akademita papjelöltet hívta meg, ki állását 1873 szept. 1-én foglalta el. Ugyanezen év novemberében választott meg Sándor János is, a természetrajz és vegytan rendes tanárává. Ezek szerint, az 1873,4-ik tanévben már két rendes tanár, két segéd-tanár és Incze János ev. ref. pap és tiszteletbeli tanár tanítottak az intézetben. Ezekhez csatlakozott később Fülöp Géza is, ki Dáné Istvánnak halála és Incze Jánosnak első-pappá történt előléptetése után, szászvárosi második-pappá választott.

1877-ben febr. 10-én gróf Kuun Kocsárd, főgondnok 50,000 frt úrbéri kötvényt tett le az intézet pénztárába, azzal a meghagyással, hogy az kamatok kamatjával tőkésítsék mindaddig, míg alapítványa 143,700 forintba emelkedik.

Midőn a tőke a kívánt magasságra emelkedett, 100,000 frtnak öt százalékos kamatait öt rendes tanári állomás szervezésére, 20,000 frt kamatját beneficiumokra és 23,700 frt kamatait pedig a hunyadmegyei ref. néptanítók fizetésének egyen-egyen 400 frtra leendő ki-póllására rendelte. A két első évi kamatról pedig úgy intézkedett, hogy azt a tőkéből el kell szakítani és a vár falához támasztva, tantermeket kell építtetni rajta.

A nemes gróf hosszú élete, a szászvárosi kollégium előre nem látott fejlődése, valamint a kegyes pátronusnak az intézet iránt tanúsított állandó jó indulata és a változott viszonyokhoz való al-

kalmazkodása, az eredeti alapító-levél több rendbeli intézkedését megváltoztatta, természetesen mindig úgy, hogy abba mind a nemes gróf, mind pedig a főhatóság beleegyezett.

Legelsőbbben is a két első évi kamatból, az alapító-levél értelmében, a vár falához támasztva, négy tantermet kellett volna építtetni. Ámde, az előjáróság többi tagjai attól féltek, hogy az így épülendő tantermek a gimnázium kiegészülése esetén nem lesznek elégségesek, e mellett az a kifogásuk is volt, hogy sötétek, nyirkosok, bajosan szellőztethetők és lármások is lesznek.

Ugyanazért, Dósa Dénes tanvezető-tanár már ugyanazon év április 11-én tartott előjárósági gyűlésen azt indítványozza, hogy az alapító főgondnok úrnak és az igazgató-tanácsnak beleegyezését megnyerve, az építkezést halasztják el, míg a tényleges szükség beáll, az építkezési alapot pedig kamatos-kamatozás útján növeljék. Ez indítványt az előjáróság minden tagja pártolta és az alapító, valamint az igazgató-tanács is hozzájárult. Így tehát a melléképület felépítése elmaradt.

1878 június hó elején újból Dósa Dénes egy emlékiratot terjeszt az alapító főgondnok úr elé, melyben kimutatja, hogy azon esetben, ha az alapító főgondnok úr beleegyeznék, hogy alapítványa jövedelméből 1400 forint folyósíttassék, a gimnázium azonnal kiegészíthető lenne. Az emlékirat részletesen megokolta a kiegészítés szükséges voltát, javaslatot készített a tanári állomások szervezésére és költség-előirányzatot a kiadások fedezésére. A nemes alapító főgondnok úr kegyesen fogadta az emlékiratot, mielőtt azonban határozott volna a dologban, az emlékiratot áttette az előjárósághoz, hogy vizsgálja meg, és terjesztszen eléje véleményes javaslatot. Az előjáróság egyhangulag csatlakozott az emlékirat azon indítványához, hogy a gimnázium kiegészíttessék, valamint a tanári állomások szervezéséhez és a költség-előirányzathoz is. Az előjáróság egyhangú helyeslésében az alapító főgondnok is megnyugvást talált, az emlékiratban foglalt indítványokat elfogadta és megerősítés végett a kerületi közgyűlés elé terjesztette. A kerületi közgyűlés mindent jóváhagyott s így a következő iskolai évben a gimnázium kiegészítése kezdetét vette.

Az alapítványon még két más lényeges változtatás is történt. 1887-ben a néptanítók fizetése felemelésére évi 553 forint, beneficiumokra pedig évi 400 forint folyósíttatott. Az alapítvány többi jövedelme felől pedig oly intézkedés nyert megerősítést, hogy az tovább is tőkésíttessék s 1899-ben a szászvárosi kollégium javára további 1300 forint, 1908 január 1-én pedig beneficiumokra újból évi 600 forint folyósíttassék.

Az 1899-ik évben folyósítandó 1300 frtnak specifikus célja 1887-ben nem volt meghatározva, csak annyi mondatott ki, hogy az a szászvárosi kollégium javára esik. 1893-ban az alapító főgondnok úgy rendelkezett, hogy ez összeg a rendes tanárok szolgálati korpótlékainak teljes kiszolgáltatására és a szálláspénzeknek 300 frtra való felemelésére fordíttassék. Ezzel az alapítvány ügye végleges elintézetést nyert.

A gimnázium kiegészítése alkalmával öt rendes tanári állomás szerveztetett: két klaszika literaturai, egy magyar és német irodalmi, egy természetrajz és vegytani, egy természettan és számtani tanszék. Kettő már korábban be volt töltve, kettőre 1878-ban Deák Gerő és Vitus Lajos választottak meg, az ötödikre egyelőre segéd-tanári minőségben Simon Ferencz, okleveles tanárjelölt hivatott meg, ki két év múlva rendes tanárrá választott. A gimnázium kiegészülése alkalmával tehát a két pappal hét állandó tanerő működött a kollégiumban. A többi tanszékeket segéd-tanárok töltötték be.

A gimnázium kiegészülésével rögtön beállott az építkezés sűrűs volta is. Ámde, az építkezési alap még oly kis összeg volt, hogy azzal a munkát megkezdeni nem lehetett, a kollégium többi vagyona pedig a folyó szükségek fedezésére volt lefoglalva.

A kollégiumot e nyomasztó szükségében most is gróf Kuun Kocsárd, főgondnok segítette és a hiányzó 6000 frtot a sajátjából fedezte, csupán csak azt kötve ki, hogy míg él, a kollégium pénztára 5% kamattal kamatozza. Az előjáróság a fedezet birtokába jutva, gyorsan munka után látott és 1882-ben a kollégium főépület délkeleti szárnyát is felépíttette 12,453 frt költséggel. E legújabb épületrész 1883 szept. 2-án szenteltetett föl néhai Nagy Péter ev. ref. püspök által.

Az internátusnak eleitől fogva igen gyenge oldala volt az, hogy a kollégiumnak nem volt kórháza s így a terhesebb betegeket nem volt hová elhelyezni. Gróf Kuun Kocsárd figyelmét e hiány sem kerülte ki és 1890-ben egy telket és 3000 frtot ajánlott fel a kórház számára. Erre aztán az előjáróság tervet és költségvetést csináltatott és 1891 nyarán 5500 frt költséggel tíz—tizenkét beteg számára elég czélszerű és csinos kórházat építtetett.

Midőn a kerületi közgyűlés a szászvárosi kollégium kiegészítését engedélyezte és öt rendes tanári állomást szervezett, az előjáróság, az igazgató-tanács és maga a kerületi közgyűlés, szóval, mindenki azt gondolta, hogy a szászvárosi Kuun-kollégium ennyi tanerővel hosszú időre szervezve van. De nagyon csalódtak. 1883-ban meghozták az országos középiskolai törvényt, mely egy teljes gimnáziumnál a rendes tanárok számát legalább is kilenczre szabta. Nem

lévén erre sem a kollégiumnak, sem az egyházkerületnek semmi pénzalapja, ily viszonyok között nem volt más választás, mint vagy újból megcsonkítani az intézetet, vagy pedig államsegélyért folyamodni. Az előjáróság felretéve a felekezeti feltékenységet, ez utóbbit választotta és a felsőbb hatóságok beleegyezésével, évi 10,000 frt fentartási és egyszersmindenkorra 16,000 frt építkezési segélyt kért.

A szerződés 1888-ban jun. 17-én kötött meg. E szerződés értelmében a rendes tanárok száma tizben, fizetésük 1200 frt törzsfizetés és ötödévenként 100—100 frt korpótlékban állapított meg, de úgy, hogy a korpótlékokból egyelőre csak három részlet folyósíttatik. A kormány által kinevezendő tanárok száma négyben állapított meg és pedig úgy, hogy ezek egy klaszika philologiai, egy magyar és német irodalmi, egy terményrajz és földrajzi és egy természettan és mennyiségtani tanszéket töltsenek be. A 16,000 frt építési segélylyel az előjáróság az iskolai épület déli szárnyát akarta kiépíttetni és tekintve azt, hogy legközelebb a délkeleti szárnyat 13,000 frttal építtette ki, azt hitte, hogy 16,000 frttal az alapozásnál felmerülhető nehézségek daczára is, a célba vett szárnyépületet félépíttetheti. E szárny földszintje torna-csarnok lett volna, az emeleten pedig hatágas tanterem. Midőn azonban a gyakorlati kivitelre került a dolog, kisélt, hogy a tornacsarnok méreteinek sokkal szélesebbeknek és magasabbaknak kell lenniök, mint a többi tantermeknek, ugyan azért az okszerűség azt követeli, hogy a torna-csarnok egészen külön építtessék fel. Ugy is történt. 1888 nyarán a torna-csarnok külön, a torna-téren, építtetett fel 5600 frt költséggel és 700 frt áru tornaeszközökkel még ugyanazon évben fel is szereltetett.

A torna-csarnok felépítése és felszerelése, a rajzterem bebutorozása, a szertárak újabb elhelyezése és pótlása és végre, a kollégium udvarának kibővítése után, az építkezési alap mintegy 5000 frtra apadott le, mivel a déli szárny felépítésére egyelőre gondolni sem lehetett. Minthogy azonban az építkezés napról-napra égetőbb szükséggé vált, az előjáróság 1894 elején újabb építési államsegélyért folyamodott, betérjesztvén a miniszterium építő osztályában készült tervet és költség-előirányzatot, mely szerint a nyolcz diszes tantermet magában foglaló épületrész felszereléssel együtt 42,000 frtba kerülne. Gróf Csáky Albin közoktatásügyi miniszter úr az előjáróság kérését kegyesen fogadta és a törvényhozás beleegyezésének feltétele mellett, 35,000 frt újabb építési segélyt engedélyezett, mely hét év alatt 5—5000 frtos részletekben folyósíttatott. Két évi részlet már ki is van fizetve. Így tehát rövid idő múlva a déli szárny is kiépül.

A teljes fentartási államsegély 1891 január 1-én kezdődőleg

folyósíttatott. Az előjáróság sietett, a rendes tanárok létszámát kiegészíteni. Jánosi Gábor már 1890 november havában megválasztott a történelem rendes tanárává. A közoktatási miniszter úr 1891 ápril havában Csűrös Pált a magyar és német irodalmi, Tokaji Aladárt pedig a természettan és mennyiségtani tanszék rendes tanáraivá nevezte ki. A klasszika literaturai tanszékre dr. Borcsa Mihály neveztetett ki, 1892 január havában, ki másfélévi működése után Kolozsvárra választatott meg. Helyét dr. Dózsa József fogfoglalta el, 1894 szept. 1-én. A rajztanári tanszékre 1894 márczius havában Halmágyi Antal választatott meg. Ezzel az állammal kötött szerződésben megállapított rendes tanári tanszékek mind betöltettek. A megválasztott és kinevezett rendes tanárok jelenleg is az intézet mellett működnek mind.

A szászvárosi főgimnáziumban ez idő szerént a tíz rendes tanáron és a két ref. papon kívül, kik a vallást tanítják, még két helyettes-tanár, Sükösd Gyula és Májer János, egy tornatanár, Firtos Ferencz és egy zenetanár, Makai Jenő működnek.

A kollégiumi előjáróság, különösen pedig a tanári kar, az az ifjúság élelmezésére eleitől fogva kiváló gondot fordított. Régotha kedvencz eszméjük volt egy konviktus felállítása. Minthogy azonban a felállításhoz szükséges tetemes összegre a fedezet hiányzott, kénytelenek voltak, a tervet jobb időkre halasztani. Gróf Kuun Kocsárd bőkezűsége e bajon is segített. 1892-ben 10,000 forintot ajánlott fel konviktusi célra, csupán azt kötve ki, hogy, míg él, a tőke 5% kamatját húzza. A nemes gróf ugyan nem házilag kezelt konviktusra gondolt, de miután az előjáróság ilyet óhajtott felállítani, beleegyezett, hogy az általa tett alapítvány kölcsönképpen a konviktus céljaira fordíttassék. Az előjáróság a kegyes főgondnok beleegyezését megnyerve, gyorsan munkához látott, alkalmas házat vett, a konviktus szükségének megfelelőleg átalakította és felszerelte, úgy, hogy az 1894/5-ik tanév elején a közétkezés 88 taggal meg is kezdődött. Az 1895/6-ik év elején a tagok száma már 112-re emelkedett és remélni lehet, hogy még többen is jelentkeznek. Egész évi teljes konviktusi díj 90 forint. Vannak azonban $\frac{1}{4}$, $\frac{2}{11}$, $\frac{3}{4}$ -es, sőt teljesen ingyenes helyek is. Két helyet az E. M. K. E. fizet. Az első évben az alap csekély volta miatt kevés kedvezményt lehetett adni, a második évben a kedvezmények száma növekedett, jövőre pedig, minthogy a 10,000 forintos Kuun Kocsárd-féle alapítvány kamatai fölszabadultak és a kegyes gróf végrendeleté értelmében még további 10—12,000 forintnyi hagyományra is biztos kilátás van, a kedvezmények jelentékeny mérvben meg fognak nőni.

Ez utóbbi időszakban néhány alapítvánnyal is gyarapodott az intézet. 1882-ben Haver Mihály 4000 forintot hagyott négy hunyadmegyei ref. tanuló segélyezésére; 1887-ben gróf Kuun Kocsárd korán elhunyt fogadott fia, ifj. gróf Kuun Kocsárd emlékére, 500 forintot alapított, szintén egy szegény ref. tanuló segélyezésére; Pogány György, 25 éves főispánsága emlékére, 1000 forintos jubileumi alapítványt tett le a hunyadmegyei árvaszék pénztárába, melynek kamatját minden hét éves időszakban három évig egy szászvárosi magyar tanuló huzza. Ezekhez csatlakozik a szegény tanulók alapja, melyet 1875-ben a szászvárosi ev. ref. tanítók kezdeményeztek s mely az évenként nyújtott segélyek daczára, 1894 végéig, 4111 forintra emelkedett. Gróf Kuun Kocsárd főgondnok ur végrendeletében ez alapról is megemlékezett és gyarapítására 4400 forintot hagyományozott. E szerint, ez alap jelenleg 8511 forintot tesz.

Az intézetnek lassankénti átalakulása és kifejlődése alatt serényen folyt a tanítás is és a szászvárosi ev. ref. Kuun-kollégium lassankint nem csak Hunyadmegyében, hanem szélesebb körökben is jó hírnévre tett szert.

Az 1870 óta lefolyt időszak alatt az előljáróság és a tanári kar kebelében békés kartársi viszony uralkodott, ha olykor-olykor ellentétek merültek is fel, azok csak a dolgok és viszonyok eltérő megítéléséből származtak s az intézet iránt közösen érzett meleg szeretet áldásos hatása alatt szépen elsimultak. Ennek a szeretetnek s a közös cél felé törekvő összhangzatos működésnek lehet tulajdonítani a szép eredményt, mit a szászvárosi Kuun-kollégium Isten jó voltából, egyesek és testületek nagylelkű támogatásával, szellemi és anyagi téren elért.

A Kuun-kollégium előljárósága és tanító-testülete.

A) Előljáróság.

Dr. gróf *Kuun Géza*, főgondnok, a főrendiház tagja. A Magyar Tud. Akadémia tiszteleti tagja, az olasz koronarend középkeresztese, ref. egyházkerületi főgondnok, a Magyarországi Néprajzi Társaság elnöke, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Egylet elnöke s alapító tagja, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság s a budapesti Philologiai Társaság alapító tagja, a Vajdahunyadvári Egylet tiszteletbeli elnöke, az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület alelnöke s igazgatóválasztmányának tagja, ugyanezen egyesület irodalmi szakosztályának elnöke s hunyadvármegyei választmányának egyik elnöke, a dévai állami iskolák gondnokságának s az Erdélyi Irodalmi Társa-

ságnak elnöke, az alsófehérmegyei történeti, régészeti és természet-tudományi társulat, ugy szintén a Patrono del Museo Indiano, az »Ateneo di Scienza e lettere di Bassano« tiszteleti tagja, a magyarországi néprajzi társaság alapító s a »Protestáns Irodalmi Társaság« igazgató-választmányi tagja, s a »Deutsche Morgenländische Gesellschaft« r. tagja, Consigliere della Società Nazionale per le Tradizioni Popolari Italiane, a prágai »Wissenschaftlicher Verein für Volkskunde und Linguistik« tiszl. tagja, az erdélyi Muzeum-egylet alapító tagja.

Gróf *Kuun István*, főgondnok.

Balog József, algondnok, kir. járáshíró.

Dr. *Lészay László*, algondnok, járási orvos.

Tanártagjai az alább írt rendes tanárok és *Sylvester Domokos* s dr. *Bartók György*, helybelyi lelkészek, mint vallástanárok. Tanácskozó tagjai: id. *Bocz Sámuel*, pénztáros.

B) Tanárok és tanítók.

a) A főgimnáziumban.

1. *Sylvester Domokos*, vallástanár. Szászvárosi ev. ref. első-pap, a tanári és előjárósági ülések rendes tagja, a szászvárosi protest. kapitulum lelkészi özvegy-árvai gyámintézetének és a városi közegészségügyi bizottságnak elnöke, az állami elemi és polg. leányiskola gondnokságának, a polgári olvasó-egylet és dalkör választmányának tagja.

Irodalmi működése. Az »Erdélyi Prédikátori Tár«, »Egyházi Reform«, »Evangeliumi Lelkesi Tár« és »Kalászkok« című folyóiratokban, önállóan is több egyházi beszéde, s az egyházi szaklapokban néhány apróbb cikke jelent meg.

Dr. *Bartók György*, vallástanár; szászvárosi ev. ref. pap.

Irodalmi működése. Lessing, mint »theologus«. Egyházi reform, 1872. — Lessings religiose und philosophische Grund-Anschauung. Eine Untersuchung zur Erlangung der Doctorwürde. Tübingen. 1874., kézirat. — »Egyházi és iskolai szemle«. Heti Közlöny, 1876—1884. — Bodola Sámuel püspök életrajza. — Az erkölcsi élet legfőbb kérdései. 1879. Mindkettő a Kovács Albert által szerkesztett »Prot. theologiai könyvtár« című vállalatban. — Huszonöt év a Bethlen-iskola történetéből. 1894. — Biblia-ismertetés az 1-ső és 2-ik gimnáziumok számára. 1895. — Ezekon kívül egyházi beszédek és tanulmányok különböző egyh. lapokban és a napi sajtóban.

3. *Dósa Dénes*, a klasszika literatura és filozófia rendes tanára; jogositványa kelt 1889. évi 23,142. vall. és közokt. min. sz. alatt. A VIII. osztály vezetője, a kollégiumi konviktus elnöke, a gyorsírás tanítója, a szászvárosi állami polg. leányiskola gondnoka, a szászvárosi kisdud-óvoda választmányának jegyzője, a prot. egyletnek és a Hunyadmegyei Régészeti Egyletnek, valamint az Erdélyi

Magyar Közművelődési Egyletnek rendes tagja, a városi képviselő-testület tagja.

Irodalmi működése. Jeskó Lajossal (pécsi lelkész) fordította dr. Bauer Ferdinand Christiantól az „Őskeresztység történelmét”; a folyóiratokban és szaklapokban írt több paedagogiai cikket.

4. *Sándor János*, a természetrajz és földrajz rendes tanára; jogositványa kelt 1889 évi 23,142. vall. és közokt. min. sz. alatt. A IV. oszt. vezetője és a természetrajzi szertár őre; a helybeli állami leányiskola gondnoka, városi és megyei képviselőtestületi tag, az E. M. K. E. r. tagja.

5. *Deák Gerő*, a görög és latin nyelv és irodalom rendes tanára; jogositványa kelt 1889 évi 23,142. vall. és közokt. min. sz. alatt. Osztályvezető, tagja a helybeli állami polgári és néposkola gondnokságának, az ev. ref. egyházközség presbitériumának, a városi képviselői közgyűlésnek, ellenőre az E. M. K. E. helybeli fiókkörének és tiszteletbeli karnagya a magyar daloskörnek.

Irodalmi működése. Önállóan megjelent művei: Magyar Kalliope 202 egy, két és három szólamu egyházi és világi énekek szemelvényes gyűjteménye középiskolai és magánhasználatra, Makai Jenővel együttesen szerkesztve. — E. M. K. E. daloskönyv. 2 és 3 szólamu komoly és vig dalok gyűjteménye. Az E. M. K. E. igazgató választmányának megbízásából szerkesztve. — E. M. K. E. daloskönyv. 4 szólamu vegyes-karok gyűjteménye. Az E. M. K. E. igazgató-választmányának megbízásából szerkesztve.

6. *Vitus Lajos*, a magyar s német nyelv és irodalom rendes tanára; jogositványa kelt 1889. évi 23,142. vall. és közokt. min. sz. alatt. A kollégiumi könyvtár őre, a helybeli ref. presbiterium, áll. polg. leányiskolai gondnokság, városi képviselő-testület, takarékpénztári felügyelő-bizottság tagja, az E. M. K. E. fiókkörének vál. tagja, a kisdédóvó gazdája.

7. *Simon Ferencz*, a mennyiség- és természettan rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvárt, 1879-ben. A főgimnázium igazgatója, a természettanai szertár őre, a kebli egyháztanács tagja, az Emke szászvárosi fiókkörének vál. tagja, a szászvárosi magyar polgári olvasó-egylet igazgatója, Szászváros városi képviselőtestületének tagja.

Irodalmi működése. Megírta gróf Kuun Kocsárd élet- és jellemrajzát, — a kollégium történetét 1878. máig, az 1894–5. évi Értesítőben. — Írt könyvismertetéseket, igazgatói évnyitó és évzáró beszédeket, paedagogiai cikkeket, melyek részint az Értesítőben, részint különböző egyházi és tanügyi folyóiratokban jelentek meg.

8. *Jánosi Gábor*, a történelem és magyar nyelv s irodalom rendes tanára, tanárvizsg. tett Kolozsvárt, 1880-ban. A III. oszt. vezetője, a koll. éremtár őre.

Irodalmi működése. Rendezte és lajstromozta a Mikó-kollégium könyvtárát s a Kuun-koll. levél- és éremtárát. Több eredeti és fordított (angol, finn) cikkeken kívül (Erd. Prot. Közlöny, Magyar Polgár, Nemere, Székely Nemzet,

Élet- és irodalom, Kolozsvár, Magyarság) írt „A határozott igeragozásról“ (Magy. Nyelvőr) és „A történelmi felfogásról“, (Kun koll. Értesítője.)

9. *Csűrös Pál*, a magyar és németnyelv s irodalom rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvártn, 1883-ban. Az ifjusági önképzőkör elnöke, az ifj. könyvtár felügyelője, a kollégium elemi iskolájának tanvezetője, a helybeli ev. ref. egyházközség kebli tanácsának, a helybeli magyar kisdudóvó választmányának tagja.

10. *Tokaji Aladár*, a mennyiségtan és természettan rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvártn, 1884-ben. Osztályvezető, gazdasági felügyelő, a mennyiségtani szertár őre, a szászvárosi ev. ref. egyházközség kebli tanácsának tagja, a helyi magyar polgári olvasó-egylet pénztárosa.

Irodalmi működése. Értekezett „Az ember a nemzetgazdaságban“ czimen (kollégiumi Értesítő, 1891—2.).

11. *Halmágyi Antal*, rendes rajztanár; rajztanári vizsgálatot tett Budapesten, 1893-ban. A rajzszerár őre, az előljárósági gyűlések jegyzője, a kollégium konviktusának háznagya.

Irodalmi működése. „A gimnáziumi rajztanításról“; székfoglaló értekezés, megjelent a szász. kollég. 1894—5. Értesítőjében.

12. Dr. *Dózsa József*, a görög-, latin- és magyar nyelv s irodalom rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvártn, 1893-ban. Osztályvezető s tandijkezelő.

Irodalmi működése. „Czakó Zsigmond élete és művei.“ Kolozsvár, 1893.

13. *Sükösd Gyula*, helyettes-tanár; a klassz. filológiából alap- és szakvizsgálatot. Az I. osztály vezetője, a történelmi és filológiai szertár őre.

14. *Mayer János*, helyettes-tanár. A benlakás és konviktus felügyelője, a II. oszt. vezetője.

15. *Firtos Ferencz*, állandósított tornatanár; vizsgálatot tett Budapesten, 1888-ban. A tornaszertár őre, a szászvárosi magyar polgári olvasó-egylet jegyzője.

16. *Makai Jenő*, állandósított ének- és zenetanár; vizsgálatot tett 1884-ben. A zeneszerár őre, a szászvárosi ref. egyházközség orgonistája, éneket tanít a szászvárosi áll. polgári leányiskolában is.

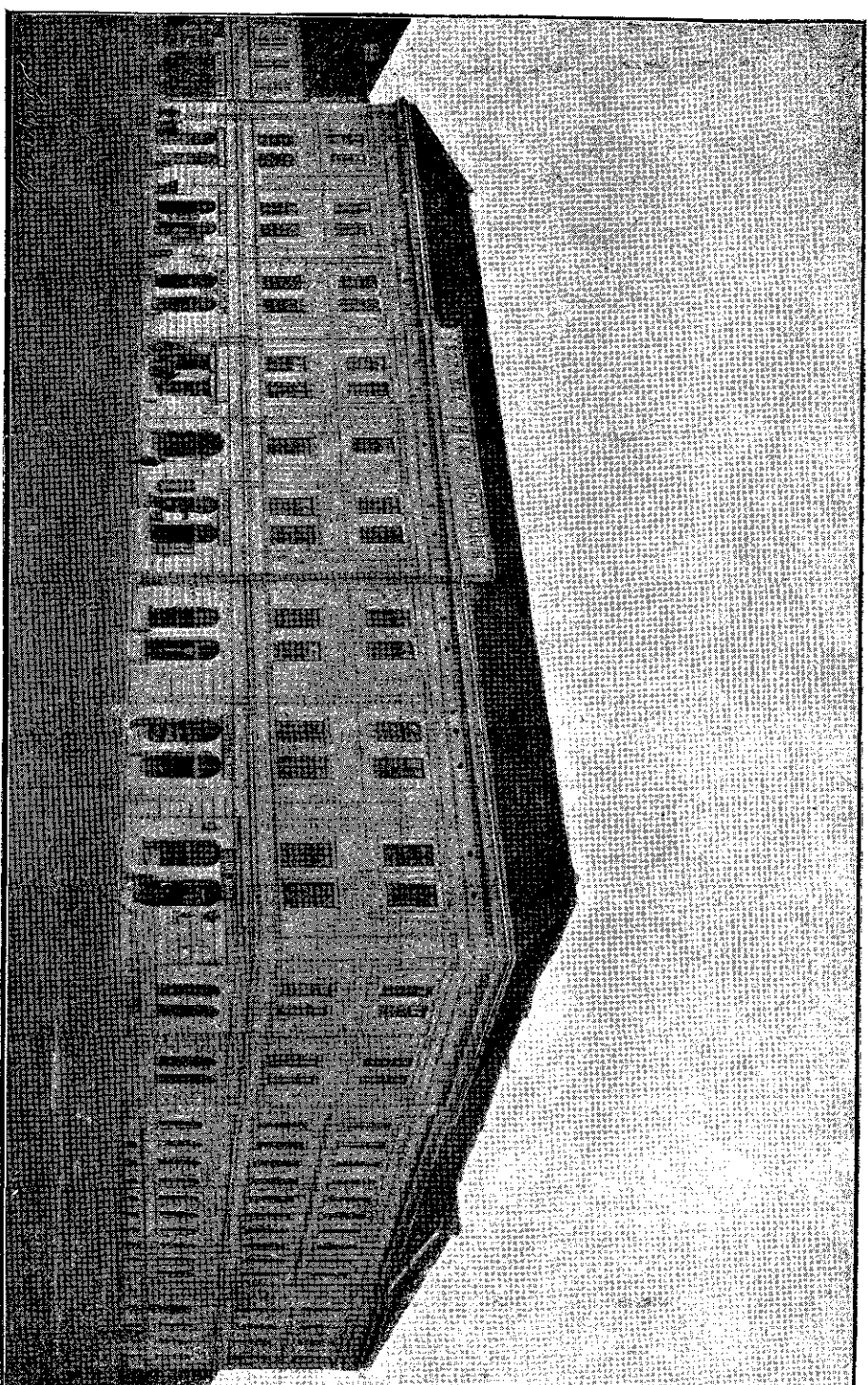
b) Az elemi iskolában

1. *Orbán Mihály*, lelkész-képzetségű tanító; tt. a 4. osztályban rajz, ének s torna kivételével minden tárgyat, kollégiumi szenior.

2. *Kis József*, okl. tanító; tt. a 3. osztályban, a torna kivételével minden tárgyat.

3. *Simon Dezső*, okl. tanító; tt. a 2. osztályban minden tárgyat.

4. *Földvári Lajos*, okl. tanító; tt. az 1. oszt.-ban minden tárgyat.

A SEPSISZENTGYÖRGYI SZÉKELY MIKÓ-KOLLEGIUM.

VIII.

A sepsiszentgyörgyi székel Mikó-kollégium.

(Képpel.)

A nagynevű alapítójáról, gróf Mikó Imréről nevezett Mikó-kollégium az erd. ev. ref. egyházkerület hasonló intézetei között a legfiatalabb. Szíves olvasóink között bizonyára többen vannak olyanok, kik jelen voltak a kultúra ezen csecsemőjének születésén. Bizonyára örömpesve, de a kétes jövőtől rettegve is, lesték a csecsemő első hangját; büszke kebellet vallhatták magukénak, mert tényleg verejtékükkel, nagy áldozatok árán alapították meg. Az emberi érzelmeknek sajátos vonása a szép és nemes iránti lelkesedés; érje bármily veszteség, bármily nagyfoku kétségbeesés is, a remény utolsó szikráját nem lehet kiirtani az emberből. A történelem tanúsága szerint, sok kétségbeejtő pillanata volt a magyarnak, de a reményt sohasem veszítette el; pillanatokra erőt vehetett rajta a csüggedés, de annál nagyobb erővel, mintegy tombolva tört felszínre a csapások alatt is, a szünni nem akaró érzés, mely a remény által biztatva, szép és nemes tettekben nyilatkozott.

Még ősméretes azon mély fájdalom, melybe a 49-es évek után esett Magyarország; midőn a magyar nemzetiség, ősi jog, szabadság, az önkényuralom által földig alázva, nyögött. Ezen fájdalmas korszakban volt Háromszéken egy végső menedék, hová a nemzeti önérték, egy jobb jövőbe vetett hit, remény és hazaszeretet menekült. Ez a végső menedék a protestáns lelkiismeret-szabadság volt; ennek építettek ők a protestáns fejedelmek korában egy védbástyát; ezt a védbástyát úgy hívták: *Rikán belőli communitás*. A háromszéki székel nép leghivebb fiai e romladozó bástya falai közé menekültek. Ezen menekültek serege, látva, hogy

a székely nép kezéből kicsavarták a fegyvert, sárba tiporták a szabadság zászlóját: új fegyverekről, szellemi fegyverekről, gondoskodott; új zászlót, az erkölcs, vallásos, nemzeti műveltség zászlóját tűzte ki. E fegyverekkel, e zászlóval szemben a zsarnokságnak nem volt elég bérencze, elég szuronya és ágyuja. Megkezdődött a dicső csata. Faluról-falura, városról-városra, ajtóról-ajtóra jártak a buzgó apostolok. Lángra gyújtottak minden igaz székely szívet. Aránylag rövid idő alatt egy új székely ezred állott elő, s oly fényes győzelmet vívtak ki, minőt még sohasem láttak Háromszék rónái és bércei. Itt áll a győzelem emlék-oszlópa, itt áll a székely Mikó-kollégium, hirdetve örök időkre a székely nép szellemi nagyságát!*

A Rikán-belőli kommunitás lett ez oskolának első alapítója. Ez lobogtatta a zászlót, mely alá Háromszék kicsinye és nagyja szegődött és hordta össze filléreit a kollégium megteremtésére. Gyűjtést indítottak, melyet megkezdett gr. Mikó Imre, főgondnok 1859-ben, 2100 frtot ajándékozván.

Sepsi-Szt.-György városa ugyanakkor 24,000 frtot, községektől, egyesektől, az 1883—84-ben tisztázott kimutatás szerint, beleszámítva a később felemlitendő Mikó-féle 60,000 frtot is, összesen 139,702 frt. 12 kr. gyűlt be a közalapra.

Minő küzdelemben, mennyi áldozatba került az alapvetés munkája, nem fejtegethetem részletesen; ez a kollégium története megírójának feladata. 1859—60-ik évben megnyílt a gimnáziumi első osztály, Vajna Sándor igazgatósága, Péter Károly, most orbai egyházmegye esperese és szörcei lelkész köztanítósa alatt s az 1862—63-ik tanévben e kollégium négy gimn. és négy elemi osztályból állott.

Az alakítás történetében a második nagy lépés 1869 májusában történik, a midőn is az oskola-alapító kommunitás gyűlése az alapítókhoz azon tervezetet küldi meg, hogy az oskolai telken, részvények útján felveendő kölcsönből egy kétemeletes épület-szárny építtessék s a meglevő osztályok az akkori tantervnek megfelelően, két középoskolai és két bölcselmi tanosztálylyal teljes gimnáziummá egészíttessék ki. Az építkezés az 1870-ik év tavaszán megkezdődjék, hogy az 1872-ik év szeptember havának kezdetével, az épület teljes egészében használat alá vétethessék.

1870 június 21-én ünnepélyesen helyezik le a kétemeletes épület alapkövét. Az állandó iskolaépület felépítésére ajándékoztak: gr. Mikó Imre 1500 forintot, községektől 11,606 forintot, összesen

* Révay Lajos emlékbeszéde Antal Zs. felett. Kollégiumi Értesítő 1880—81. évről.

13,116 forint 30 krt. egy darab aranyat; Sepsí-Szent-György városa két telket, melynek értéke 22,000 forint. De az épület maga, hosszas küzdelmek után, csak 1877 szeptember elejére készült el. A gyűjtés időközben foly, de kevés eredménnyel; tanerőre sem volt a szükséges kiadás, így 1873 máj. 11-én a Rikán-belőli kommunitás előterjesztésére, a közoktatásügyi miniszteriumhoz küldöttséget indítanak, hogy az államtól huszonnégyezer forint kamatmentes pénzt, vagy évi 2400 frt segélyt kérjenek. Ez az első lépés az államsegélykérés ügyében. A küldöttség eljárt küldetésében, sőt ottlétében arról értesülve, hogy a felekezeti középoskoláknak államsegélyezése tervbe van véve, ily értelemben is kérést nyújt be, és szép ígérettel érkezik haza.

Ugyanezen évben, a kommunitás tagokat küld ki, kik az iskola vagyoni helyzetéről, az építkezésekről kimutatást és jövőre a szellemi téren szükségeseknek mutakozó javításokra »Tervezet« készítsenek. Az elkészített tervezet az igazgató-tanácsához kerül, mely véleményezésre tanügyi bizottságnak adja át. A tanügyi bizottság véleménye a tervezetre: hogy annak kiadásaira kellő fedezet nincsen, sőt a négy osztály főtartására szükséges tanerőket sem bírja meg; előbb gondoskodják az előjáróság egy rendes és két segédtanári állomás felállításáról.

A teljes gimnázium álma folyton kísért. Az 1874-ben tartott egyházkerületi közgyűlés elfogadja Réthy Lajos képviselő azon indítványát, hogy bizassék meg az igazgató-tanács a s.-szent-györgyi iskola ügyét úgy készíteni el, hogy, mihelyt az országos középoskolai törvény meglesz, azon vidék számára, a kormánnyal kezét fogva, lehető legyen egy teljes középoskola fölláttatása. Ennek értelmében, fölhívják az előjáróságot, hogy ezen indítvány kiviteli módozatára vonatkozó véleményét mielőbb terjeszsze be. Az előjáróság a kommunitáshoz köldi át ezen leiratot, hogy annak, mint alapítónak, ez ügyre vonatkozó nézetét tájékozás végett előbb megismerje.

A szép eszme lebeg a kommunitás előtt, annak megvalósulását óhajtja; az előjáróság nagyon szeretné elérni ezen czélt, de a mindent mozgató pengő-ércz hiányzik mindeniknél; szóval, semmi nyomát sem találtuk a határozatnak, vagy további véleménynek, mely az iskolát a teljes gimnáziumhoz közelebb vitte volna.

Az eszme megvalósítása hatalmas lendületet nyer 1876 márczius 19-én. Ugyanis, gr. Mikó Imre kollégiumunknál addig tett alapítványait betetőzi újabb 60,000 forintos alapítványával. Ekkor forrad össze iskolánk a nagy alapító nevével.

1876 november 26-án hídvégi gr. Mikó Imre emlékének meg-

örökitésére rendkívüli előjárósági ülés tartatott s utána gyászünnepély. A gyűlésen az erd. ev. ref. kollégiumok, egyházmegyék, kommunitás, városi tanács képviselői és küldöttei jelenlétében a következő indítvány tétetik és fogadtatik el:

»Tanodai előjáróságunk, tekintve, hogy, tanodánk feledhetetlen emlékü főgondnoka, hidvégi gróf Mikó Imre, hazánk és nemzetünk közművelődésének, anyagi és szellemi jólétének előmozdítására rendkívüli érdemeket szerzett és ez által minden igaz honfit örök hálára kötelezett; tekintve, hogy hidvégi gróf Mikó Imre négy évtizeden át, mint az erd. ev. ref. egyházkerület államfőgondnoka, egyházkerületünk támasza, bölcs vezére volt; tekintve, hogy hidvégi gróf Mikó Imre, az összes székely nemzetnek, kiváltképpen Háromszéknek, mint szülőföldének anyagi és szellemi fölvirágzásáról kiváló előszeretettel gondoskodott, nemes szive szeretetének vezérfényét és éltető melegét árasztván vidékünkre és tanodánkra; tekintve, hogy hidvégi gróf Mikó Imre, mint a sepsiszentgyörgyi ev. ref. középtanoda főgondnoka, nemcsak az alapítók között tüntet ki magát elsőnek, de tanodánknek, a Rikán-belőli székely nép örök emlékezetre méltó példás áldozatai után második nagy alapítója lett; mert ugyanis:

a) 1859 decz. 28-án kelt adománylevele mellett 2000 pengő forint értékű úrbéri kötvényeket,

b) a tanodai új épület felépítésére saját költségén készítettett építési tervet és készpénzben 1500 forintot adott,

c) 1876 márczius 19-én kelt végrendeletében pedig földhitelintézeti záloglevelekben 60,000 forintot adományozott és ezen nagyszerű áldozatai által székely népünk közművelődését az idők hosszú sorára biztosítani törekedett; mindezeket tekintetbe véve: tanodai előjáróságunk ma, midőn főtiszteletű püspökünk, Nagy Péter úr önméltósága vezetése alatt az erd. ev. ref. egyházkerület egyházmegyéinek, tanodáinak és a Rikán-belőli egyházközségek képviselőinek részvéte mellett gyászünnepélyt rendez nagy halottunk emlékére, mielőtt az egek urához emelnők fohászainkat, a nagy halott iránti kegyeletének, hálájának és tiszteletének kifejezésére: hidvégi gróf Mikó Imre nevét ezen emléklapok által is meg kívánja örökíteni; és e célból a Rikán-belőli kommunitásnak, mint alapító testületnek, folyó évi szeptember hó 1-ső napján tartott gyűlésében kelt azon határozatát, hogy a Rikán-belőli székely nép, mint első alapító neve mellett, mostantól kezdve a második nagy alapító neve is megörökíttessék s így a székely népről és hidvégi gróf Mikó Imre nevéről: »Székely Mikó-kollégium«-nak neveztessék: magáévá teszi, stb. . .«

1876 szept. 1-én tartott komunitási gyűlésen Horváth László, és Császár Bálint, polgármester adnak be előterjesztést a célból, hogy a sepsiszentgyörgyi algimnázium teljes gimnáziummá fejlesszessék és már az 1877—8-ik tanévben az V-ik osztály megnyittassák. Ezen előterjesztést tárgyalják 1877 márcz. 20-án Székely Gergely, főgondnok elnöklete alatt kiküldött bizottsági ülésben, mely kimondja, hogy az V-ik osztály fölállítását a kollégium pénztára még nem bírja meg. Költségvetést a teljes nyolcz osztályu gimnáziumra csak akkor készíthet, ha az országos középoskolai törvényjavaslat törvényerőre emelkedik, mert csak ebből tud tájékozást meríteni a felállítandó gimnáziumok iránti kívánalmakról. Ettől kezdve, a gimnázium teljessé tételének ügye szünetel 1883-ig, az új középoskolai törvény megalkotásáig.

1883-ban az igazgató tanács fölhívja az iskolai előljáróságot, hogy az egyet. konvent határozata értelmében, a kollégiumok jelentsek be : megbirják-e az 1883. évi középoskolai törvény követelményeinek megfelelő berendezkedést. Ezért tegyen fölterjesztést a kollégium állapotáról, vagyoni állásáról, költségelőirányzatot az új berendezésnek megfelelően. A kívánt fölterjesztést megteszi az előljáróság; a berendezkedés esetében azonban 3000 forint fedezethiány mutatkozik, mely összeget az igazgató tanácstól kéri, mert ellenkező esetben kénytelen, az államsegélyhez folyamodni.

1884 decz. 22-én Révay Lajos, gondnok javaslatot és tervezetet nyújt be a kollégiumnak nyolcz osztályu gimnáziummá alakítása tárgyában. Ezen tervezetet 1885 június 9-én tárgyalás alá veszik. Ezen időben már a háromszékmegyei közigazgatási bizottsághoz Seps-Szent-Györgyön államköltségen felállítandó főiskola szervezése ügyében ajánlat nyújtatott be, mely el is fogadtatott, így annak voltak kitéve a kollégiumot teljessé tenni akarók, hogy eddigi küzdelmeiket veszély fenyegeti, gyorsan megindítják az ellenakciót, elhatározzák az államsegély igénybevételét, ez ügyben megokolt fölterjesztést tesznek az igazgató-tanácsához, küldöttséget küldenek Budapestre a konventhez, vallás és közoktatási miniszteriumba, hogy ezen ügyben eljárjanak. A küldöttség a teljes gimnázium reményéről referálhat hazatértekor. 1886 május havában a miniszterium részéről Klamarik János osztálytanácsos jár lent, ki személyesen is kilátásba helyezi a berendezkedéshez szükséges államsegélyt addig is, míg az államsegély a költségvetésbe is felvehető lesz. Tényleg, 1887 június 6-án értesítetik az előljáróság arról, hogy az 1887/8. tanévre az állam 3500 forint berendezkedési segélyt utalt ki, valamint felhivatik arra, hogy az államsegély-ügyben kötendő szerződés föltételeinek megállapítására bizottságot

küldjön ki. Megindultak a tervekészítések a nyolcz osztályu gimnáziumra államsegélylyel. Fölterjesztést intéznek a miniszteriumhoz, melyben részletesen fejtegetik a székel Mikó-kollégium helyzetét, hivatását. 1888-ban megállapítják a kormány küldötte és igazgatótanács képviselője, Elischer József és Parádi Kálmán jelenlétében a teljes gimnázium költségvetését, a kérendő államsegély összegét, mikénti fölhasználását, szóval, a szerződés feltételeit. 1888-ban 48,778. sz. a. kelt leiratában a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszter tudatja, hogy a gimnázium tovább fejlesztésére hajlandó az államsegélyt megadni. 1890-ben tudatja az igazgatótanács, hogy a miniszterium 32,087/1889. márcz. 19-iki leiratával az államsegély ügyében a szerződést elfogadta azon föltétellel, hogy az előljáróság az elfogadási záradékban nyilatkoztassa ki, hogy a segélyezett főgimnázium részére saját költségén, egy a paedagogiai kellékeknek és törvényes kívánalmaknak megfelelő, oly új épületet fog emelni, melynek terve a nagyméltóságu miniszter úr által előlegesen jóváhagyatott.

Az államsegély tehát, végre, biztosítva van, de a kollégium anyagi állapotához mérve, a kiszabott föltétel elérhetetlen. A legnagyobb szükségben, a féltett és sok éven át aggodalommal dajkált Háromszék gyermeke segélyére siet Sepsí-Szent-György városa. Nagy és dicső nap 1890 január 9-ike úgy a kollégium, mint a székel kultura történelmében. Ezen a napon ugyanis, a város 50,000 frtot ajánl föl az új iskola-épület felépítési céljára.

Az új szárnyépület tervét Alpár Ignác készíti el s annak felépítését Oriold és Endstrasser kolozsvári cég vállalja el 78,695 forinton. Az építkezés felügyeletére a város és kollégium közös bizottságot küld ki. Az építés 1891 június havában vette kezdetét, és 1892 augusztus havára be is fejeztetett. A város által megszavazott összeg az építkezésre nem volt elég s újólág államsegély kérése vált szükségessé, (32,000 frt.) melynek kiutalásáig a fölvett kölcsön terheit újólág a város vette magára.

Az építkezés folyama alatt a kollégiumi előljáróság az új épület berendezéséről és fölszereléséről gondoskodott. A berendezés a kollégiumnak, beleszámitva a téli tornaterem építését, az internátus átalakítását, körülbelül 25,000 frtjába került, mit az egyházkerülettől fölvett törlesztő kölcsönből fedez.

Ez változatos fejlődése kollégiumunknak, míg teljes gimnáziummá lesz.

A teljes épület áll a gimnáziumi oktatás céljaira huszonöt teremről és szobáról, névleg kilencz osztályhelyiség, két természet-tudományi gyűjteménytár, két term. tud. tanterem, két dolgozó

szoba, rajzterem, ifjúsági olvasóterem és könyvtár, történelem-filológiai, földrajzi szertár, nagy könyvtár, tanácskozási terem, igazgatói iroda, pénztári és díszterem-helyiségekből. Ugyanezen épületszárny souterrainját foglalja el a konviktusi ebédlő, pinczék, konyhák, gazdaszönyi lakás. A régebbi épületszárny internátusul van berendezve s ez áll tizenhárom tanulói és két felügyelői kis szobából.

Az 1881 február 7-én Antal Zsigmond, a kollégium alapítása kezdetétől pénztáros, azon intézetről, melyet fiának tartott, szép alapítvánnyal gondoskodik. Maga és neje, Jancsó Zsuzsánna nevében mintegy tizenkétezer forint értékű vagyont hagy a kollégiumnak, hogy ezzel egy, a Mikó-kollégiumban a szegényebb sorsu tanulók számára felállítandó tápintézet alapja vetessék meg és ezen alap »Antal Zsigmond és nője, Jancsó Zsuzsánna alapítványa« név alatt kezeltessék.

A nemes mag már 1892—3 tanévben kihajtott. Az Antal Zs.-alapot ugyan még a végrendelkezés értelmében az iskola nem élvezi, de a nemes eszmének lelkes követői akadnak, kik e célra tehetségük szerint adományoztak, úgy, hogy most a tápintézeti alap, a jövőben élvezendő Antal-alapot is hozzá számítva, 20,200 frtra emelkedett s ebből már egy rész kamatozik és szegény, jó tanulók élvezik kedvezményül. (Részleteit ld. a XII. szakasz kimutatásaiban.) Elöljáróságunk teljes odaadással törekedett az Antal Zs. eszméjét megvalósítani s addig is, míg ennek kamatait az arra érdemesek élvezhetnék, felállította a benlakókra kötelezőleg a tápintézetet, hol is egész dijas (évi 78 frt) féldij és háromnegyed díjért teljes ellátást nyernek, sőt 12—14 szegény tanuló ingyenes ellátást kap.

Reméljük, hogy még akadnak emberbarátok, kik e nemes célért áldozva, azt előbbre segítik.

*

A székely Mikó-kollégium előljárósága és tanítótestülete.

A) Elöljáróság.

Az előljáróság gondnok-tagjai: *Szász Domokos*, erd. ev. ref. püspök, elnöklő főgondnok, a főrendiház tagja; *Id. Dónáth József*, főgondnok, nyug. kir. törvénysz. elnök; *Bodor Tivadar*, főgondnok, köz- és váltóügyvéd; *Lázár Mihály*, *Réz Farkas* és dr. *Szász Izsák*, algondnokok.

Tagja az előjárásának mindenik *rendes tanár*; tanácskozó tagjai: *Vásárhelyi Sámuel*, mint kollégiumi pénztáros; dr. *Daday Vilmos*, orvostudor, mint kollégiumi rendes orvos.

B) Tanárok a főgimnáziumban.

1. *Benke István* (laborfalvi), a latin és magyar nyelv s irodalom rendes tanára; jogositványa kelt 2184—1889. sz. a. A kollégiumi nagykönyvtár és a tanári kézikönyvtár felügyelője, az előjárásági gyűlések jegyzője. Tagja a Prot. Irod. Társulatnak, az Országos Tanáregyesületnek, a Bpesti Gyorsíró-Egyesület választmányi és az E. M. K. E. rendes tagja.

Irodalmi működése. A korinthusi levelek. Tudományos Szemle, 1871. évf. — Schulte emlékirata és a pápai constitutio. Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1871. évf. — Die Zeit der Apostel. Könyvism. Tudom. Szemle, 1872. évf. — A legációról. Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1873. évf. — Minő kilátásai vannak a ref. theologusnak. Prot. Egyh. és Isk. L., 1873. — Az Egyesült-Államok theolog. Semináriumi. The British and foreign Evangelical Review után. Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1874. évf. — A skót theol. szemináriumokról. Az előbbi Review után. U. o. — Az új-testamentumi Krisztus-költemények. Egyházi Reform, 1874. évf. — A papnövelde a papi pályáig. J. J. Doedes: De Theol. Studiengang cz. holland mű nyomán. Methodika. Prot. Egyh. és Isk. L., 1875. évf. — Jézus mint adózó polgár. Egyházi Szemle, 1876. évf. — Tanügyi mozgalmak Tiszántúlon. Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1878. évf. — Az orthologia a mennyiségtudom. terén. Magyar Nyelvőr, 1879. VIII. — A világteremtés ideje. Prot. Egyh. és Isk. Lap, 1880. évf. — Az egyetemes ref. egyház alkotmányozó zsinata. Nemere, 1881. évf. — Az első konvent. Székely Nemzet, 1883. évf. — Zwingli Ulrik nevelés-oktatás elvei. Prot. Közlöny, 1884. évf. — A székely Mikó-kollégium 25 éves történet-vázlata; A székely Mikó-kollégium szellemi állapota. Prot. Közl., 1885. évf. — A közösségről. Prot. Közlöny, 1886. évf. — Latin nyelvtanainkról. Prot. Közlöny, 1887. évf. — Zwingli Ulrik életrajza. Paedagogiai Plutarch, 1887. évf. — A könyvtárak rendezéséről. Prot. Közlöny, 1891. évf. — Számos tanügyi s alkalmi egyházi és iskolai cikkek, gyűlési tudósítások, nyelvészeti és más közlemények jelentek még meg a fentiekén kívül a Prot. Egyh. és Isk. Lap 1871—1876., 1889., 1892., 1895.; Magyar Nyelvőr 1875—1880.; Hon 1875.; Erdélyi Prot. Közl. 1878.; Nemere 1881—1882., Székely Nemzet 1883—1886., 1890—1893.; Pesti Napló 1883. és 1884.; Kolozsvár 1890.; Ellenzék 1893—1894.; Magyarország 1894—1895. évfolyamaiban. — Társ-szerkesztője volt a budapesti ref. theol. akad. által előfizetésre kiadott Ifjúsági Lapok 1872—73. évfolyamának. — Tárczák: „Fővárosi Lapok“ 1874. évf. 73., 113. sz., 1876. évf. ápr. 1. sz.; Nemere 1881. évf. 9., 35., 45. sz., 1882. évf. 1. és 76. sz.; Székely Nemzet 1884. évf. 1., 3—5., 7—8. sz., 1890. évf. 83. sz. — Társadalmi és ismeretterjesztő cikkek: Keresztény Család; 1873. évfolyam 17., 50. sz.; Családi Kör 1873. évf. 42. sz.; 1874. évf. 7., 22—23. sz.; Lányok Lapja 1876. évf. 6—7. sz.; Hasznos Mulattató 1879. évf. 24. sz.; Nemere 1881. évf. 12., 66—67. sz., 1882. évf. 31—36. sz.; Székely Nemzet 1883. évf. 73., 192. sz.; Arad és Vidéke 1886. évf. 196. sz.-ban az E. M. K. E. érdekében „Erdély szava a nemzet szava“ cz. társadalmi vezércikk. — Alkalmi beszédek. Székely Nemzet 1891—93. évf. — Iskolai évnvtő-

évváró-, emlék- stb. beszédek a kollégiumi Értesítőben. — Önálló művek: Zwingli Ulrik élete és a helvét reformáció megalapítása. A nagy reformátornak négyszázados születése alkalmából megjelent nálunk (úttörő) első mű. A reformátor hű arcképével. Svájci, német, holland és más munkák után, 12 nyomtatott iven megjelent Sepsi-Szt.-Györgyön, 1884-ben. — Isten Ország. Templomi és iskolai beszédek gyermekek és ifjak istentiszteletére és vallás-tanítására. I. kötet: Vanghan Jakab brightoni angol hitszónoknak 1878–1881-ig elmondott s Londonban megjelent beszédgyűjteménye után átdolgozva; megjelent Sepsi-Szt.-Györgyön, 1888-ban. — II. kötet: Molenkamp C. J. holland katecheta után Oosterzee theol. tanár által Utrechtben, holland nyelven kiadott — és Stanley Arthur westminsteri angol dékán hátrahagyott kézírataiból Londonban 1887-ben megjelent műveik után átdolgozva, megjelent Sepsi-Szt.-Györgyön, 1888-ban. — III. kötet: Buxton Wilmosnak, London egyik külvárosi papjának, 1886-ban megjelent s a Bibliának természetrajzi textusai alapján átdolgozva megjelent Sepsi-Szent-Györgyön, 1895-ben. — Comenius Ámos János, a klasszikus paedagogus és iskolai reformátor. Háromszázados évfordulati ünnep alkalmából készült emlékbeszéd, illetőleg élet- és jellemrajz. Az ünnepelt arcképével. Külföldi források után. Megjelent mint a „Székely Nemzet“ külön lenyomata. Sepsi-Szent-Györgyön, 1892-ben.

2. *Bodor Domokos*, a számtan és természettan rendes tanára, jogositványa kelt 17,675—1888. sz. a. Az internátus elnöke; a M. Kir. Természettudományi, Matematikai és Fizikai Társulatnak. Prot. Irodalmi Társulatnak r. tagja.

Irodalmi működése. Tanári székfoglalóul irt egy értekezést az erélyek átalakulásairól; megjelent a sepsi-szent-györgyi ev. ref. gimnázium 1881–82. iskolai Értesítőjében. Irt „Tetragonometria“ című munkát, mely önállóan megjelent S.-Szent-Györgyön, 1881-ben.

3. *Csász János*, a magyar és német nyelv s irodalom rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvárrt, 1880-ban. Az ifjúsági önképzőkör felügyelője és a VIII. osztály vezetője.

Irodalmi működése. 1889-ben emlékbeszédet tartott báró Kemény Gábor egyházkerületi főgondnok felett. — Az 1890–1-ik tanévben „Vörösmarty, Tompa, Arany a szabadságharc után“ cz. tanulmányával foglalta el tanszékét. — 1885-től kezdve Puskintól, Stifentől, Schillertől és más íróktól több novellát és értekezést fordított le németből magyarra a „Székely Nemzet“ tárczája számára. — 1888-ban Schiller „Der Neffe als Onkel“ cz. vígjátékát fordította magyarra, a Polgár Károly színtársulata számára.

4. Dr. *Daday Vilmos*, orvosdoktor, az egészségtan tanára.

5. *Domján István*, a történelem és latin-nyelv s irodalom rendes tanára; tanári vizsgálatot tett Kolozsvárrt, 1888-ban. Gazdasági felügyelő; a Sz. N. Múzeum őre, a Háromszéki Házi ipar-egyesület intéző bizottságának, a Prot. Irod. Társulatnak r. tagja; a VII. osztály vezetője.

Irodalmi működése. Kemény János fejedelemsége. Tanári székfoglaló értekezés, 1889. — Kemény János fejedelem. Értekezés. Megjelent a „Századok“ 1890. évf. — „A székelyek eredetéről keletkezett irodalom ismertetése“. Megjelent a „Székely Nemzet“ 1888. évf. és külön lenyomatban. — „A sepsi-szent-

györgyi ev. ref. székely Mikó-kollégium alapításának története." 1892. — A székely kérdés és Pauler Gy. „Magyarország az Árpádházi királyok alatt" cz. műve. Megjelent az „Erd. Múzeum" 1894. évf. — Ezeken kívül több kisebb-nagyobb ismertetés meg közlemény a „Századok", „Történelmi Tár", „Erdélyi Múzeum" szakfolyóiratokban és egyes napilapokban.

6. Dr. *Farnos Dezső*, a magyar és német nyelv s irodalom rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvártt, 1882-ben. Tagja a term.-tud. társulatnak, a Nyitrai megyei Meteorol. Egyesületnek, az Emkének és az Eke-nek. V. o. vezetője; az ifjúsági daloskör felügyelője s intézője.

Irodalmi működése. Irt műfordításokat, publicisztikai cikkeket, tárczákat, költeményeket: Lugosi Lapok, Kolozsvár, Magyar Polgár, Ellenzék, a nagyenyedi Közérdek, a Székely Nemzet és Prot. Közlöny hasábjain. — Rendes levelezője a Pesti Hirlapnak. — Zeneszerzeményei jelentek meg a Pesti Hirlap zene-mellékletén, a Hoos Magyar Daltárában és önálló füzetben is. — Önálló művei: „Bonyodalom és megoldás". Aesthetikai tanulmány. — „Aesth. tanulmányok Petőfi költészetéből". — Az általa szerkesztett „Petőfiána" évkönyvben: „Petőfi és a nő" stb. — „A természet az aesthetika és a gymn. paedagogia szempontjából". Tanári beköszöntő. — „Háromszék időjárásáról." A milleniumi monográfiában.

7. *Karácson Béla*, a történelem és földrajz helyettes tanára; tanári alap és szakvizsgálatot Kolozsvártt tett. A IV. oszt. vezetője.

8. *Pap Lajos*, a természettan és mennyiségtan rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvártt, 1889-ben. Tagja a Matematikai és Fizikai Társulatnak, az Országos Középiskolai Tanáregyesületnek. A természettani szertár őre, a VIII. o. vezetője.

Irodalmi működése. Irt „Naprendszerünk" címén népszerű előadást a Mezőtur és Vidéke cz. lapban és Apróbb közleményeket, ugyanabba. — Székfoglaló értekezése a gimn. oktatásról, megjelent a sepsi-szent-györgyi ev. ref. székely Mikó-kollégium 1892—93. évi Értesítőjében.

9. *Péter Mózes*, a görög és latin nyelv s irodalom rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvártt, 1894-ben. A történelem-filológiai szertár őre. A tanári szék jegyzője.

Irodalmi működése. Székfoglaló értekezést irt „A tizenkét legfőbb olympi istenség szerepe a görög mythológiában" címmel. Mythológiai tanulmány a források és a nevezetesebb szakirodalom alapján. Megjelent a székely Mikó-kollégium 1894—5. iskolai évi Értesítőjében.

10. *Révai Pál*, helybeli ev. ref. lelkész; vallástanárr.

11. Dr. *Székely Bendegúz*, a természetrajz és földrajz rendes tanára; tanárvizsgálatot tett Kolozsvártt, 1883-ban. A főgimnázium igazgatója, a természetrajzi és földrajzi szertárak őre; a Term.-tud. Társulat r. tagja.

Irodalmi működése. Tanulmányok a Diaptomus petefejlődésének első fázisairól, a blastoderma felléptéig. Kolozsvár, 1882. — Az állati pete termékenyítésére vonatkozó vizsgálatok és termékenyítés a Diaptomusnál. Orv.-

term.-tud. Értesítő, 1883. — A Diaptomus és Cyclops pete-barázdálódása. Orv. term. Ért. 1883. — A rovarok női ivarszerve. Orv.-term. Ért. 1885. — A Pulmonatumok talpmirigye. U. o. 1887. — A táplálkozási szervek. Székfoglaló értekezés, mely megjelent a kollégiumi Értesítőben, 1890–91. — Adatok a koll. történetéhez. 1893-ban, u. o.

12. *Szász Béla*, a klasszika-filológia h. tanára; tanárvizsgálata folyamatban van. A I. oszt. vezetője.

13. *Végh Endre*, a mértani és szabadkézi rajz megírás rendes tanára: tanárvizsgálatot tett Budapesten, 1889-ben. Tartalékos vadász-hadnagy.

Irodalmi működése. Irt értekezést „A szabadkézi rajz fontossága és tanítása a gimnáziumban” és „Az elemi írástanítás módszeréről”. 1892. és 93. évi Értesítőben. — Irt széptani és tanügyi dolgozatokat is, melyek a „Székely Nemzet”-ben jelentek meg.

IX.

Felügyelés, kormányzás és igazgatás.

Az evangélium szerint reformált magyarországi keresztyén egyház alsó és felső iskolái, mint a vallás szabad gyakorlatának jogával lényeges kapcsolatban álló intézmények, az alkotmányos úton létrejött hazai országos törvények, jelesen az 1790—91 évi XXVI. t.-cz. mint alaptörvény intézkedéseinek épségben tartásával, mindenestül az egyház testéhez tartozván, s egyházi hatóságok alatt állván, az erdélyrészi ev. ref. fő-, közép- és elemi iskolákban is a vagyonkezelést, a nevelés, meg az oktatás összhangzatos fejlődését felügyelik és irányozzák, magát a közoktatást igazgatják és intézik:

1. az egyetemes konvent;
2. az egyházkerületi közgyűlés;
3. az egyházkerületi állandó igazgatótanács;
4. a kollégiumi gondnokokból és rendes tanárokból álló előjáróság, a kollégiumokra nézve; az egyházmegyei tanácsok, illetőleg, esperességek és presbiteriumok, az egyházközségi néposkolákra nézve;
5. a tanári testületek a kollégiumokban; ellenben, az iskolaszékek és tanítók az egyházközségi néposkolákban.

Az *egyetemes konvent* a magyar ref. egyházat egyetemesen érdeklő ügyek elintézésére hivatott testület, mely összesen harmincznyolcz tagból áll, kik közül tizen, nevezetesen: az egyházkerületek mindenikének püspöke, az erdélyi egyházkerületnek szolgálatra nézve legidősb világi főgondnoka s a többi négy egyházkerületnek főgondnokai, hivataluknál fogva, húszannyolczan pedig választás útján tagjai. A választást az egyházkerületi közgyűlések három évenként ejtik meg, a következő arány szerint: a tiszántúli egyházkerület választ 8 tagot, a dunamelléki és erdélyi 6—6, a dunántúli és tiszáninneni 4—4 tagot, felerészben egyháziak, felerészben világiak közül. Kettős elnöksége

van; ez idő szerint, a hivatali korra nézve legidősebb püspök és főgondnok, *Kún Bertalan*, tiszáninneni püspök és *Tisza Kálmán*, dunántúli főgondnok ülnék az elnöki széken. Jegyzője: *Tóth Sámuel*, debreczeni theologiai tanár. Üléseit rendszeresen Budapesten tartja.

A konvent, mint közoktatási hatóság, megbízott szakértők által bármikor meglátogattathatja és vizsgálathatja a tanintézeteket; stáτισztikai adatokat és mindennemű iskolai viszonyokat feltüntető jelentéseket, az iskolai vagyonról és annak kezeléséről kimutatásokat bármikor magához kívánhat az egyházkerületek útján. Új tanintézetek felállítása, vagy megszüntetése, a meglevőknek tovább fejlesztése, államsegély igénybevétele csak a konventnek engedélyével történhetik. A tanügy könnyebb kezelése végett, segédközege az egyetemes tanügyi bizottság, a melyet a konvent részint saját tagjaiból, részint más szakférfiakból alakít meg.

Az egyházkerületi közgyűlés az erd. ref. egyházkerületnek autonóm jogait képviselő és a Zsin. Törv. 8. §-ában foglalt korlátok között törvényhozó testülete. E közgyűlésnek tagjai: a) az egyházkerületi főgondnokok (státus kurátorok), kiknek száma, a püspököt is ideértve, hatnál több nem lehet, b) az egyházkerületi közjegyző (generális notárius) és közügyigazgató (generális direktor), c) az állandó igazgatótanács tanácsosai és a közgyűlés által választott többi hivatalnokai, d) az egyházmegyék és a kollégiumok gondnokai, e) a kollégiumok rendes tanárai, f) az egyházmegyék esperesei és jegyzői, g) az egyházmegyék népességi arányához képest választott képviselők, h) minden egyházmegyéből egy a néptanítók által választott képviselő, i) rendkívüli érdemeket szerzett férfiak, a kik az egyházmegyék, vagy a kollégiumok ajánlatára, a közgyűlés által tagul megválasztatnak s végül, k) egy-egy küldöttje azoknak az egyházközségeknél, a melyek önerejükön legalább három tanítóval ellátott néposkolát alapítanak és tartanak fenn.

Az egyházkerületi közgyűlés tagjainak száma ez idő szerint: 288. Üléseit rendszeresen Kolozsvártn tartja. Elnöke a szolgálatra nézve legidősebb egyházkerületi főgondnok, ez idő szerint, br. *Bánffy Dezső*, miniszterelnök, valóságos belső titk. tanácsos, kir. kamarás, a Szt. Istvánrend kiskeresztése, a Lipótrend lovagja, stb. Akadályoztatása esetében, az idősbesség rendje szerint, a közvetlenül utána következő főgondnok társ elnököl.

Oskola-ügyekben e közgyűlés, főfelügyeleti jogánál fogva, intézkedik, hogy az egyetemes egyházi törvények s ezek értelmében az általa időnkint jóváhagyott tantervek, valamint a rendszabályok és fegyelmi törvények megtartassanak és végrehajtottassanak és hogy az általa jóváhagyott tankönyvek használtassanak.

Tanári székek szervezése, rendszeresítése és betöltése a közgyűlés joga és feladata. Az összes fő-, közép- és elemi iskolák állapotairól szóló igazgató-tanácsi jelentéseket és javaslatokat tárgyalja s érdemökben határoz. Örököl a tanintézetek vagyona felett, azoknak számadásait az igazgató-tanács által évenként felülvizsgálja és ötévenként minden kollégiumnak összes tan- és vagyoni állapotaikat kiküldött biztosok által megvizsgáltatja.

Az egyházkerületi állandó igazgató-tanács, mint az egyházkerületnek közigazgatási főhatósága, kormányozza az egyházkerületet az egyik közgyűléstől a másikig, végrehajtja az illetékes felsőbb testületek által alkotott törvényeket, rendszabályokat és határozatokat.

Az igazgató-tanácsnak tagjai a) hivataluknál fogva az egyházkerület főgondnokai: *Szász Domokos*, püspök, báró *Bánffy Dezső*, id. *Lészay Ferencz*, gróf *Bethlen Gábor* és gróf *Kuun Géza*, főgondnokok; az egyházi főbb hivatalosak közül: *Szász Gerő*, kolozsvári esperes és lelkész, mint egyházkerületi közjegyző, és *Bartha Lajos*, vajdahunyadi esperes és tordosi lelkész, mint egyházkerületi közügyigazgató; b) választás folytán (hat évre választva) tíz igazgató-tanácsos, név szerint: dr. *Kolozsvári Sándor*, elnök-helyettes, dr. *Szász Béla*, dr. *Kovács Ödön*, *Gyarmathy Miklós*, *Parádi Kálmán*, tanügyi előadó; *Bihari Sándor*, *Domokos Antal*, dr. *Vályi Gábor*, *Deési Gyula*, *Herczegh Lajos*, műszaki előadó; c) élethossziglan választott hivatalnokai, a titkár: *Márkus János*; segédtitkár: *Kádár János*; pénztáros: *Deák József*; számvevő: *Maksay János*; valamint a szerződés mellett általa felvett ügyvéd: dr. *Deák Albert*, a kik közül azonban az ülésekben szavazati joga csak a titkárnak és a számvevőnek van.

Oskolaügyi tekintetben, az igazgató-tanács örököl a fő-, a közép- és az elemi iskolák mindennemű vagyona, tanulmányi, erkölcsi és jogügyi állapotai felett és ezeknek virágzását munkálja. A tanintézetek számadásait és költségelőirányzatait, úgyszintén az igazgatók s előljárók oskolaévi zárjelentéseit számvevősége és tanügyi előadója útján megvizsgáltatja és ellátja. A tanügy szakszerű kezelésére a tanügyi előadó van hivatva, ki mint választott igazgató-tanácsos az egyházkerületi közgyűlés által külön e célra megállapított utasítás szerint jár el. Az igazgató-tanács elé terjesztett mindennemű tanügyi jelentéseket, kérvényeket, indítványokat és szervezési javaslatokat a tanügyi előadó köteles előkészíteni s véleményét az igazgató-tanácsban előadni; köteles minden évben az egyházkerület tanintézeteinek összes állapotairól kimerítő jelentést szerkeszteni s azt oly időben bemutatni, hogy az igazgató-tanács azt tárgyalhassa s határozati javaslatával a kerületi közgyűlés elébe terjeszthesse.

Az igazgató-tanács gyakorolja a kollégiumok gimnáziumai irányában mindazokat a jogokat, melyek az 1883 évi XXX. t.-cz.-ben az autonom felekezeti főhatóságoknak fentartva és biztosítva vannak. Fegyelmi esetekben elrendeli a tisztviselőnek hivatalától való felfüggesztését és gyakorolja a bírói kiküldés jogát, a Zsinati Törv. 301., 316. és 399. §§-ai értelmében.

Az igazgató-tanács hatáskörén belül s illetőleg, ezen alul eső gyakorlata a felügyelésnek és igazgatásnak egyrészt az alapítványokból fentartott kollégiumok, másrészt az egyházmegyék és püspöki vizsgálat alatt álló egyházközségek autonom szervezetéhez és igényeihez képest megoszlik és két irányban érvényesül, úgy, hogy a kollégiumokra nézve a kollégiumi előjáróságok, az egyházközségi néposkolákra nézve pedig az illető preszbiteriumok, eseperek és egyházmegyei tanácsok önhatóságilag és közvetlenül intézkednek oskoláik mindennemű belügyeiben, de eljárásukért és intézkedéseikért az igazgató-tanács útján felelősséggel tartoznak az egyházkerületi közgyűlésnek.

A *kollégiumi előjáróság*, mely a kollégiumban fennálló összes intézeteknek első sorban felelős hatósága, áll az egyházkerületi közgyűlés által élethossziglan választott fő- és aligondnokokból, (2—2) és szintén a közgyűlés által választott összes rendes tanárokból. Tanácskozó tagjai még: a kollégiumi pénztáros, ügyvéd és orvos. Ülésein a hivatal szerint legidősb gondnok, akadályoztatása esetében, az utána következő elnököl; jegyzője egy rendes tanár, kit az előjáróság szabadon választ.

Az előjáróság a kollégium vagyonának őre és kezelője; az oktatásnak és nevelésnek pedig felügyelője és vezetője. Mint ilyen, végrehajtja az illetékes felsőbb testületek által alkotott rendszabályokat és közvetíti az összeköttetést a kollégium és az igazgató-tanács között. Tanszékek rendezése, rendszeresítése, betöltése, úgyszintén nagyobb építkezések, birtokvásárlás s eladás tárgyaiban kezdeményez s javaslatokat terjeszt az igazgató-tanács elébe. A kollégiumi összes ideiglenes tanerők alkalmazása és javadalmazása felől intézkedik; választja az intézeti igazgatókat és a gazdasági felügyelőt a rendes tanárok közül hat-hat évre, a rendszabályokban megállapított módon; választja a kollégium pénztárosát, ügyvédét, és orvosát, az igazgató-tanács jóváhagyásának fentartása mellett. A gondnokok eljárását a kollégium szellemi fejlődése és anyagi érdeke irányában különleges utasítások szabályozzák, melyeknél fogva felügyelik és ellenőrzik az oskolai rendtartásnak és tanterveknek a tanárok részéről való végrehajtását; megjelennek a köz- és magánvizsgálatokon, hogy mind a tanítók eljárásáról, mind a tanulók szorgalmáról és előmeneteléről maguknak kellő ismeretet és meg-

győződést szerezzenek; az érettségi vizsgálatokon, az igazgató-tanácsnak esetről-esetre való kinevezése következtében, mint az egyházkerület képviselői, biztosi minőségben elnökölnek. Koronkint pénztárvizsgálatot tartanak s minden számadásra köteles egyéntől minden polgári s illetőleg, iskolai év végén a számadásokat bevé-
tetik s ezeknek haladéktalan megvizsgálása s ellátása iránt intéz-
kednek. A pénz- és vagyon-ügyek szakszerű kezelésére a gazdasági felügyelő áll rendelkezésükre, a kinek az eljárását szintén külön-
leges, az igazgató-tanács által jóváhagyott utasítás szabályozza.

Az egyházmegyei tanács, valahányszor az egyházmegyei oskolahatóságok megkeresései, vagy az iskolaköri látogatók jelentései igénylik, az esperes elnöklete alatt, *néposkolai bizottsággá* alakul, és mint ilyen, az egyházmegyei néposkolák ügyeit az esperessel és az egyházmegye által választott *kebli tanügyi előadóval* rendszeresen és összhangzatosan vezeti. Az egyházmegye és egyházkerület határozatainak korlátain belül úgy intézkedik, hogy az iskolákra vonatkozó rendeletek minél gyorsabban végrehajtassanak, s az iskolák állásáról oly alapos tájékozást szerez, hogy e tekintetben bármely illetékes helyről jövő kérdésekre biztos feleletet adhasson. Gondoskodik, hogy az iskolák maga idején a szükséges tankönyvekkel és tanszerekkel elláttassanak. Az ürességbe jött tanítói állomások díjlevelét, valamint a szabályszerű pályázatra beérkezett pályázati felszerelt folyamodványokat a kijelölt bizottság által megvizsgáltatja s azokra észrevételeit megteszi. A tanítók fegyelmi ügyeiben mint első fokú bíróság az egyházi törvények szerint határoz; valamint a tanulók durva és javíthatatlan magaviselete iránt a hozzá intézett felelősekben végintézkedést tesz.

A néposkolai tanügy szakszerű kezelése végett, az egyházmegyei tanács (az 1878. évi egyházk. kgy. határozatánál fogva) egy tanügyi előadóval rendelkezik, ki az egyházmegyének rendes hivatalnoka s mint ilyen, az esperes-elnök által hozzá áttett iskolai jelentéseket és felterjesztéseket tanulmányozni s a gyűlésen saját véleményével előadni, köteles.

Az esperes, mint egyházmegyei néposkolai felügyelő s mint az egyházmegyei tanács elnöke, őrködik a fölött, hogy a presbiteriumok, az iskolaszékek és tanítók buzgón és lelkiismeretesen teljesítsék a néposkolai rendszabályokban körvonalozott kötelességeiket és működésüket ellenőrzi; egészben véve pedig közvetítő s koordinátorius szerepet viszen az egyházi s az illetékes politikai hatóságok között. Egyházi kánonika vizitáció alkalmával egyházmegyéje iskoláit személyesen meglátogatja s meggyőződést szerez magának az iskolaszékek és a tanítók működése eredményéről.

Ilyenkor a hivek előtt pontos tudást vesz az iskolai jegyzőkönyv tartalmáról, annak szabályszerűségéről és azt láttatja. Ugyanakkor kiváló figyelmet fordít az iskola jövedelméről és kiadásairól vezetett számadásokra is.

Ezzel végére is jutottunk a felügyelő és kozmányozó iskolai hatóságok hosszú sorozatának, jog- és hatás-köreik méltatásának s csupán az iskolai fentartó egyházközségek preszbiteriumairól kell még megemlékeznünk, mint a melyek iskoláik körül az önkormányzatot és a helyi felügyeletet egészen konkrét formában gyakorolják, részint az 1868. évi XXXVIII., részint az 1875. évi XXXII. és az 1875. évi XXVIII., illetőleg, az 1893. évi XXVI. t.-cz. követelményeinek megtartása mellett.

Az egyházközségek s illetőleg, preszbiteriumaik még ma is azok az erőforrások, melyeken felekezeti népoktatásunk autonómiája sarkallik; ők a tulajdonképpeni iskolafentartók s mint olyanok, az iskolai épületek felállítása, felszerelése, jó karban tartása iránt, valamint az iskolai vagyonra és jövedelemre, úgyszintén a tanítók ellátására nézve, közvetlenül intézkednek.

A mi végre a *tanártestületek* hatósági ténykedését és az egyes tanárok eljárását illeti, arra nézve különleges tanügyi és fegyelmi rendszabályok és utasítások szolgálnak sinormértékül, melyeket az egyházkerület saját belkörü tapasztalatának s az állami hasonló irányu rendtartások elvi jelentőségü követelményeinek és statisztikai érdekü formáinak méltatása és felhasználása mellett, időről-időre megállapít, nyilvánossá tesz és végrehajtat. Céljok az, hogy a sokak munkája, szerintök rendeztetvén, összhangzóbban és sikeresebben folyjon.

Az állami hasonló irányu rendtartásoktól a mi rendszabályaink annyiban különböznek, hogy a tanár-egyéniesség megbecsülésére helyezik a főszólyt és hogy a tanári testület szellemét, az »*ex consilio*« való határozatokat teszik az igazgatás alapjául, áthatva a liberálisizmus üdítő szellemétől, mely nem gyanakszik, nem türelmetlenkedik, hanem tisztán látja, hogy rendszer és tanár teszik ugyan az iskolát, de bármint is az a rendszer, azt a tanárok testesítik meg s olyannak mutatkozik az a valóságban, a minővé azt a tanárok teszik. Szakismerettel, pedagógiai tapintattal bíró lelkes tanárokkal jó; tudatlan, fölületes emberekkel rossz.

Rendtartásunknak előnyös és előkelő vonása az, hogy nem tekinti a tanárt egyszerű hivatalnoknak, hanem a közműveltség terjesztésére elhivatott tényezőnek, a kinek folytonos ihletre van szüksége, hogy erőt ne vegyen rajta a pedánság, a gépiesség; a kinek a képzőművész forma-érzékelével kell bírnia, a kinek hangulatot kell

gerjeszteni, hogy a holt anyagba éltető szellemet leheljen, hogy tantárgya részleteit összefűzze és tetszetős egészsze alakítsa; a ki nek értenie kell ahhoz a perspektívához és világításhoz, mely az egyik tárgyat előtérbe állítja, a másikat háttérbe szorítja, emezt élénk világításba helyezi, amazt sejtelmes félhomályban hagyja; a ki ne csak az igazság hirdetője legyen, hanem arra is törekedjék, hogy azt szép alakban érzéktse meg; ne csak az értelemhez szóljon, hanem a képzelemnek is táplálékot nyújtson, a kedélyt is fölmelegitse. Minél inkább közelíti meg a tanár ezt a rendszabályilag megjelölt magaslatot, a hol a tudós kezét fog a művészsze, annál alantabbra süllyed a tanterv jelentősége, annál mélyebb és üdvösebb hatást gyakorol az iskola az életre.

Egy hivatalnokról, ki a hivatalos órákat pontosan megtartja, és a ki a neki osztott ügyeket elintézi, mindenki méltán azt mondhatja, hogy buzgó és lelkiismeretes hivatalnok; de nem mondhatja ugyanezt egy tanárról, ha az a tanórákat pontosan kitarja is, ha az előírt tananyagot elvégzi, a gyakorlatokat a megkívánt számban feladja, kijavítja, a hivatalos jelentéseket beszolgáltatja is. Az ilyen tanárról, a mi rendszabályaink értelmében, még nem mondhatjuk azt, hogy kötelességét teljesítette; mert ha nem mutat fel sikert, nem teljesítette kötelességét; hogy pedig sikert mutasson fel, arra a szakképzettség és a hivatali buzgóság nem elég, ahhoz a fentebb jelzett művészi ügyesség kívántatik meg. És ez a kötelességbeli különbség s ennek megvalósulása az, a mi nálunk a tanárt az egyszerű hivatalnok fölé helyezi.

De még inkább fölülemeli a tanárt a hivatalbetöltés sáblonain az ő egyéniségének nevelői hatása, mert nálunk a tanár nemcsak oktatni, hanem nevelni is tartozik. E két hivatást kell a tanárnak oly bensőleg összekötnie, hogy ugyanabban az időben és ugyanazzal az eszközzel mindkettőnek a szolgálatában működjék. Így leszen egész egyénisége, tetteinek teljes lánczolata az iskolán kívül is az emberi, a polgári és a családi erényeknek s az őszinte vallásosságnak zavartalan jellemtükrévé, mely a tanítványok körében, a leckeórán kívül is, sőt bizonyos fokig a társadalomban is, a műveltség jótékony sugarait árasztja szét.

A tanári egyéniségek ilyenén kellékei mellett, nagy súlyt helyez a mi rendszabályunk az egészséges testületi szellem uralmára, mint a melytől a tanári kar összegének és egyeseinek erkölcsi helyzete és társadalmi tekintélye függ. Mert, valamint az egymást megértő család kebelében nincs egy vonás, mely széthangzást árulna el, sőt összhangzóan halad minden munka, kicsiny és nagy, gyöngye és erős, kiki a maga helyén és idejében végzi teendőit; a jó rend

sikere mosolyog elő a napi és heti munkán: nem máskint az egyetértő tanári testület vezette iskolában; az egyetértő működés első tekintetre nyilvánvaló a növendékeken; a munkaszeretet, pontosság és engedelmesség tükörként ragyog egész valójukon; mint életető lélek, megeleveníti őket tanáraik jó szelleme. S ennek a jó, egyetértő szellemnek létrejövéséről és ápolásáról gondoskodik a rendszabály, a széthangzást keltő alkalmak elhárítása által, még pedig lélektani alapon úgy, hogy az igazgatónak az iskola vezetése és szellemi irányítása körül egy magának több jogot nem ad, mint az egész tanári testületnek. Az ő igazgatója nem rendelkező irodafőnök, sem nem a testület fölibe állított magasabb rangú hivatalnok, hanem a tanárok közt *primus inter pares*, ki a kollégiumi előjáróság által választatik és változás alá esik hat-hat évre terjedő ciklusonként. E helyzetből korán sem az következik, hogy mindenki a maga kénye szerint cselekedhetik, vagy, hogy a működést összpontosító igazgatásra nincs szükség, hanem igen is következik az, hogy a tanártestület, élén az igazgatóval, tágaskörű autonómiával birjon. Mély lélektani igazság rejlik ebben az autonómiában, melyet rendtartásunk a tanári testületeknek biztosít, hogy, midőn tagjai oly határozatnak engedelmeskednek, melynek alkotásában maguk is részt vettek, önmagukat tisztelik meg s önértékük emelkedik, míg a más, különben rájuk mérhető egyéni rendelkezésnek engedve, ily edző, nemesítő lelki táplálékhoz nem jutnának.

A *quot capita, tot sensus*-féle állapotok lábrakapása ellen szolgálnak a) a *tanári testületnek* havonként tartandó *székülései*, a melyeknek tárgyát képezik: az intézet állapota általában és különösen tanítási és fegyelmi intézkedések, a tanterv végrehajtása, vizsgálatok, tankönyvek elvetése és behozatala, stb; b) a *tanári szakértekezletek*, az igazgató elnöklete alatt, legalább minden szorgalomszak elején. Tárgyaik: a tananyag fokozatos és összefüggő elosztása; az írásbeli gyakorlatok anyaga, kijavítási módja, a klaszszikus és a modern nyelvekből az olvasmányok, általában a módszertani eljárás; c) az *osztálytanácskozmányok*, az osztályvezető tanár elnöklete alatt, a melyekben minden évharmadban egyszer, ha szükségeltetik, havonkénti az egy osztályban tanító tanárok megbeszélés s megvitatás tárgyává teszik az osztály állapotát, a tanítási és fegyelmi eljárást, a házi dolgozatok mértékét, módját, stb.

A fegyelem gyakorlásában a kollégiumok feladata szabja meg a követendő eljárást, a mennyiben oly egyéneket kívánnak nevelni, kik arra lehetnek hivatva, hogy idővel vezérszerepet vigyenek a társadalomban és őrsei legyenek a társadalmi és erkölcsi

törvényeknek: tudvalevő igazság lévén, hogy a ki már saját magán meg nem tanulta, miként kell törvény alatt élni, az soha sem lehet igazi őr a törvénynek. S ennél fogva kollégiumaink négy különböző oldalról: a rendtartás, a tanítás, a nevelés és a család által eszközölt fegyelmet gyakorolnak.

A rendtartás körében azok a hibák és vétések vétetnek tekintetbe, melyeket a növendékek elkövetnek, nem azok, melyekkel bírnak. Ilyenek a következő formák megsértése miatt fordulnak elő: test és ruházat tisztasága, írásbeli dolgozatok csinosága; illedelmes viselet járás-keléskor; csendes és nyugodt magatartás az órákon, illedelmes magaviselet tanuló társak, felnőtték és előjárók irányában; tanórák járása; szorgalom szak megtartása. A tanítás által eszközölt fegyelemre nézve megkívánatik, hogy az előadandó tárgy ne haladja meg a növendékek felfogó képességét, figyelmük igen sokáig feszültségben ne tartassék és hogy elegendő idő engedessék a növendékeknek a tárgy feldolgozására, önmunkásság végzésére. A figyelem ébrentartása érdekében, a legnehezebb tantárgyak a reggeli órákra, a könnyebbek későbbre teendők és tananyaguk terjedelme az osztály átlagos tehetségéhez képest korlátozandó. A nevelés által eszközölt fegyelem a jövőre vonatkozik s azokat a hibákat igyekszik javítani, melyekkel a növendékek bírnak. A fegyelemnek ez a formája a legnehezebb, mert egyedül a tanár egyéniségétől, tapintatától függ, melyet nem adhat semmi rendszabály. Tanítani, ismereteket közölni, tud a legközönségesebb lélek is, de nevelői hatást gyakorolni, csak kevés embernek adatott. Ez az a bűvös fonal, mely a tanárt és tanítványt összeköti, tanításra, fegyelemre áldást áraszt. De, hogy ez a kötelék megfonassék és el ne szakadjon, szükséges, hogy a tanár egész pályáján, minden működésében a szeretet melege által legyen áthatva. A tanár szeresse mindenek fölött tanítványát, jobban, mint tudományát. Ha int, fedd, dorgál, büntet, mindig észre lehessen venni, hogy ő még hibás és vétkes tanítványaiban is becsüli az embert.

A család által eszközölt nevelésnél, minthogy a családi viszonyokba be nem avatkozhatik, nem tehet egyebet a tanár, mint ha igyekszik, összhangzatba hozni az iskolai nevelést a házi neveléssel. E tekintetben megkívánja a kollégium, hogy a szülők maguk adják át gyermeküket az igazgatónak és osztályvezető tanárnak minden év elején; megkívánja a kollégium, hogy az igazgató s illetőleg osztályvezető, különösen oly alkalmakkor, midőn valamely erkölcsi hibát vesznek észre a növendékben, a szülőkkel szóval, vagy írásban is érintkezzenek; s végül, megkívánja a kollégium, hogy az igazgató az év ünnepélyes megnyitását és bezárását fel-

használja oly tárgy értékezések elmondására, melyek által a szülők az iskola feladatával, céljaival, eszközeivel s a családi nevelés fontosságával megismerkednek.

*

A mondottak után, felesleges is rámutatnunk arra, hogy iskolai felügyeletünk, egyházkormányzati rendszerünkben kifolyólag, igen sok kézen fordul meg s hogy e miatt nehéz volna, e szűk keretbe foglalni s előadni mindazokat a jogokat és köteleességeket, melyek az illető testületeket és egyéneket külön-külön megilletik; azért, nem bocsátkozánk a módozat részleteibe egyik hatóság munkakörénél sem, hanem a helyett utalunk magukra a forrásokra, melyek a följegyzett viszonyok vázlatán érezhető hiányokat legjobban pótolhatják. E források a következők:

a) *Tanügyi és Fegyelmi Rendszabályok és Utasítások az erd. ev. ref. kollégiumok számára. Kolozsvártt, 1896.*

Ezek a rendszabályok, remélhetőleg a f. évi egyházkerületi közgyűlés határozata következtében, a folyó év szeptember haván kezdve lépnek majd hatályba, a korábbi, 1884-ben, az igazgató-tanács által közreadott *Rendszabályok, Törvények és Utasítások* hatályon kívül helyezése mellett. Utóbbiak az egyetemes konvent alkotta középiskolai rendtartás követelményeinek csaknem mindenben egészen megfelelnek. Ennek előtte (1864—84-ig) gyakorlatban volt „*Rendszabályok, Törvények és Utasítások*“ az 1861-iki „*Szervezeti javaslat*“ toldalékául Kolozsvártt, 1864-ben közreadott nyomtatványban foglaltatnak, a melyek azonban nem annyira a nyilvános oktatás tanulmányi rendjével, mint inkább az erd. ev. ref. anyaszentegyház fő- és középiskolai tanárainak közértekezleti feladatával, a magántanítói intézménnyel s főleg a kollégiumi együttműködés szabályozásával foglalatossá váltak.

b) *Egyházi törvények, az evang. szerint reformált, magyarországi keresztyén egyházban. A budapesti 1891/93-ik évi országos zsinat megbízásából közzéteszi Tóth Sámuel, zsinati jegyző. Hivatalos kiadás. Budapest, 1894.*

Ez az egyházi törvénykönyvünk nemcsak a szó szorosabb értelmében vett egyházalkotmányi, hanem a *köznevelési és közoktatási szervezetet* is magában foglalja, úgy, a hogy azt az 1891. évi budapesti országos zsinat megállapította és a király Ő Felsége, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter előterjesztésére, Bécsben az 1893. évi december hó 29-én, legkegyelmesebben jóváhagyta és megerősítette. E szervezet szerint, a *köznevelés s közoktatás eszközzésére szolgálnak*: 1. népnevelési és oktatási intézetek, u. m. kisdudóvódnak, elemi és felső néposkolák, tanító-képezdnak; 2. keresztyén felebaráti nevelő intézetek: árvaházak, szeretetházak; 3. gimnáziumok; 4. részint meglevő, részint fokozatosan életbe léptetendő főoskolák: a) akadémiák, vagy theologiai, vagy bölcsészeti, vagy jog- és államtudományi tanfolyamokkal; a bölcsészeti akadémiáknál gimnáziumi tanárképezdnak; b) egyetem. — Mind ezekre nézve a zsinat csak azon kétségbe nem vonható autonóm jogok formu-

lázására, érvényesítésére és részletes alkalmazására szorítkozék, a melyek az 1790—91. évi XXVI. t.-cz.-ben a protestáns egyházak részére általánosságban fentartva vannak, jelesen: a) az iskola fentartási és állítási jog, azzal a kötelezettséggel, hogy az újonnan alapítandó közép- és felső-oskolák szervezete a kormánynak bejelentendő; b) az alsó- és felső-oskolai tanítóknak és tanároknak szabadon való alkalmazása, természetesen, ezzel kapcsolatban mindazoknak az intézkedéseknek szabadon és autonom jogkörben való megtétele, melyek a tanítók és a tanárok alkalmazásával együttjárnak, illetőleg, abból folynak, u. m. fizetésük és kötelességeik, főleg a fegyelmi hatósági eljárás megállapítása; c) autonom jognak van fentartva a tanítás rendjének és menetének, iskolai rendszabályoknak és a tanulókra vonatkozó fegyelmi szabályoknak minden iskolában részletes megállapítása is. Utóbbiakra, valamint a tanárok és tanítók alkalmazására nézve ki van kötve Ő Felsége és kormánya részére, hogy a *Coordinatio litterariae institutionis*-hoz a mi egyházunk is köteles alkalmazkodni.

Erre a jogi alapra helyezkedék az egyetemes zsinat harmadik ülészá-
kában, az 1892 évi november 24 és következő napjain, midőn az 1882-ben megállapított, de királyi megerősítést nem nyert „*köznevelési és közoktatási szervezet*“-ét módosította. Tárgyalása menetét két körülmény befolyásolta. Az egyik az 1882. évi *közn. és közoktat. szervezet* végrehajtásánál tapasztalt nehézség, illetőleg, a túlságos centralizáció áldatlan volta, mely a zsinat tagjait erősen visszatartotta az oly részletes megkötésektől, melyek esetleg korlátozhatnák az egyházkerületeket oskolaügyeik önálló intézésében. A másik körülményt a közoktatás mai liberálizmusa, mely szüntelenül az állam mindenhatóságára hivatkozik, képviselte. Ennek tudatában mérséklé és korlátozó a zsinat jelentékeny többsége a kebelében nyilatkozott ellenzéki hangulatot, a miért hiányzanak is talán megalkotott törvényéből azok az erős vonások, melyek azt a nagy közönség előtt kedvelté s kidomborodóvá tehetnék. Megelégszik az általánosság határozott kereteivel, azzal a hazafias megadással, hogy az állami törvényhozás előtt meg kell hajolni. S éppen ebben rejlik az új alkotás ethikai értéke, az igazán hazafias törekvés arkhimedesi támasza, az alkotmányos törekvések egyensúlya, melynél fogva az egyház belátja, hogy neki az állammal versenyezni, nem áll érdekében, s viszont, a magyar állam elősmeri, hogy midőn az egyház jogokat formál, ugyanakkor kötelességeket is teljesít, s midőn nagy áldozattal iskolákat tart fenn, nemcsak egyháztagokat, de polgárokat is nevel. Már maga az a nemes cél, mely az 1883. évi XXX. t.-cz. 47. §-ában tüzetik ki, hogy t. i. az állam felekezeti iskolákat anyagilag is segítse, a mint hogy tényleg több középiskolánkat előkelően segítse is, a törvényhozás humán és fenkölt törekvéséről tesz tanubizonyosságot. Ezt a humanitást a zsinat figyelmén kívül nem hagyhatván, viszonzta és úgy alkotta meg törvényét, hogy legyen lojalitásban „*fac simile*“-je az államinak.

c) *Tanterv, Utasítás és Rendszabályok az erd. ref. elemi néposkolák számára. Kiadta az egyházkerületi közgyűlés 67/1878. számu határozata következtében az állandó igazgató-tanács. Kolozsvárti, 1878.*

Ebben a nyomtatványban az egyházközségi néposkolákat kötelező *kormányzati* és igazgatási szabályok foglaltatnak.

Ezek a szabályok az utóbbi évek lendületes, a népoktatás ügyét jótékonyan fejlesztő újabb országos törvények életbelépése miatt nagyon hiányo-

sakká váltak, minélfogva revíziójuk, illetőleg, újra alkotásuk már csak az 1891—93 évi budapesti országos zsinat határozmányaira való tekintettel is, az egyházkerület által közelebbről teljesítendő feladatok közé tartozik.

d) *Az erd. ev. ref. egyházkerületnek a magyarországi ev. ref. egyházi törvények életbeléptetésére és végrehajtására vonatkozó utasítása. Hivatalos kiadás. Kolozsvártt, 1895.*

Fentebb, a b) pont alatt idézett zsinati törvények végrehajtására nézve ez az *Utasítás* azért vált szükségessé, mivel a zsinati törvénykönyv 8. §-ában az erdélyi egyházkerületnek az „*Approbata és a Compilata Constitutio*“ I. részeiben és az 1691. évi Leopoldinum diploma 2. 3. pontjaiban biztosított joga és a több százados különállás folytán kifejtett alkotmányos szervezete érintetlenül hagyatik és részére fentartatik, hogy alkotmányát jövőben is, a képviseleti rendszer elveivel összhangzóan, tovább fejleszthesse; kötelessége lévén a teendő módosításokat az egyetemes konventnek, illetőleg, a zsinatnak bejelenteni. Önként értetik, hogy ez a főtartás az erd. egyházkerületnek csakis belügyi autonóm intézésére (az egyházker. közgyűlés, az igazgató-tanács és az egyházközségi tanácsok szervezésére) vonatkozik. Így tehát, a zsinati törvénynek az erd. egyházkerület alkotmányától el nem térő részletei, ideértve a zsinati képviselők választásának módját is, a mi egyházkerületünket is kötelezik; s végül, az öt egyházkerületet egyetemesen érdeklő ügyekben (akár tisztán egyháziak, akár tisztán iskolaügyiék legyenek is azok) a zsinat az erdélyi egyházkerületre nézve is törvényhozó testület.

*

Állami főfelügyelet. A magyar államkormány közoktatásügyi minisztere az 1883. évi XXX. t.-cz. 46. §-ában gyökerező jogánál fogva, 1884-től máig, évente felújított s az egyházi főhatóságnak bejelentett megbizással a n.-szebeni és kolozsvári tankerületi főigazgatókat küldötte ki a végre, hogy főgimnáziumainkat meglátogassák, az állami főfelügyeletet nevében gyakorolják s tapasztalataikról a miniszteriumnak jelentést tegyenek. Ez idő szerint *Eli-scher József*, kir. tanácsos s nagyszebeni tankerületi főigazgató, a szászvárosi és a sepsiszentgyörgyi főgimnáziumok, *Kuncz Elek*, kir. tanácsos s kolozsvári tankerületi főigazgató pedig a kolozsvári, n.-enyedi, m.-vásárhelyi, sz.-udvarhelyi és zilahi főgimnáziumok irányában gyakorolják az állami főfelügyeletet a fönnebb idézett törvény értelmében. S el kell ösmernünk e helyen is, hogy a látogatók egyen-egyen s minden évben főgimnáziumainknak a magasabb színvonal felé emelkedését mindenre kiterjedő figyelemmel, szakavatott észrevételeikkel és tanácsaikkal jóakarattal előmozdították. Ugyancsak e törvény 23-ik §-ából kifolyólag, az államkormány az érettségi vizsgálatokon biztosok által képviseltette magát, 1884-től máig. Biztosokul jelentek meg a közoktatásügyi miniszter által legtöbbszörre két-két intézethez kiküldve: néhai Szabó Károly, dr. egyetemi tanár (hatszor), Szász Béla, dr. egyetemi ta-

nár (hatszor), néhai Jeney Viktor, dr. egyetemi tanár (háromszor), Kolosvári Sándor, dr. egyetemi tanár (háromszor), Hegedüs István, dr. egyetemi tanár (négyyszer), Beöthy Zsolt, dr. egyetemi tanár (kétszer), néhai Felméry Lajos, dr. egyetemi tanár (ötször), György Endre, országgyűlési képviselő (háromszor), Csiky Kálmán, dr. műegyet. tanár (kétszer), Högyes Endre, dr. egyetemi tanár (háromszor), Ballagi Aladár, dr. egyet. tanár (háromszor), Török József, dr. debreczeni akadémiai tanár (egyszer), Illosvay Lajos, dr. műegyet. tanár (kétszer), Szóts Farkas, bpesti theol. tanár (kétszer), König Gyula, dr. műegyet. tanár (egyszer) és Géresi Kálmán, debreczeni akadémiai tanár (kétszer).

X.

Tantervek és oktatástani viszonyok.

A kollégium neve alá foglalt mai erd. ev. ref. iskoláknak szülőanyja az a triviális iskola volt, mely a reformácziónak az illető városokban való meghonosulásával egyidős. Ez az iskola mindazokban a városokban, a hol ma kollégium létezik, az ev. ref. egyház növekedésével együtt nőtt és rendre annyira izmosodott, hogy már a XVII-ik évszáz közepén Koménius-féle nemzeti iskolává fejlődött, a melyben nemcsak a helybeli, hanem a vidéki hit-sorsosok gyermekei is egy tanító (ludi magister) vezetése alatt az írásban, olvasásban, számvetésben és az újított (Kálvin-féle) vallás hitágazataiban, nemkülönb a latin nyelv elemeiben rendes oktatást nyertek.

Jóval az 1790—91-iki törvényhozás előtt, 1720-tól kezdve, Erdélyben az ev. ref. hitvalláson levőknek már jól tagozott iskola-rendszerük volt, a melynek tagozatait az elementaria, coniunctica, grammatica, syntactica, poëtica, rhetorica classis és egy felsőbb tanfolyam képezték. Kik a hat osztályt elvégezték, deákok lettek, s mint ilyenek még négy évig tanultak a felsőbb tanfolyamon. A tanítás mind szélesobb kört nyert, főleg a történelem és a természet-tudományok felölelése folytán. Általában véve, abban az időben (1720—1785) a szükségelt iskolai hivatalosak (officiales) és tanítók mind az iskolai növendékekből teltek ki. Sőt annyira képeztettek azok, hogy innen már nemcsak papságra, hanem még a jogi pályára (cancellaria-ra) is kiléptek.

A köztanítások reggeli 6 órakor kezdődtek; a deákokat, a professor mellett, a praesesek tanították, így volt: theologiai praeses, metaphysicae, litteraturae praeses és instructor linguae germanicae. A tanítás nyelve latin volt.

Az 1832—1849-ig terjedő időben a kollégiumok N.-Enyeden, Kolozsvártt, M.-Vásárhelyt és Sz.-Udvarhelyt, *főiskola* címén, két-két szakaszból állottak, az alsóbb és felsőbb tanulók szakaszából.

Az alsóbb tanulók számára volt 1848-ig nyolcz osztály, névszerint: 1. elementaria; 2. coniunctica; 3. grammatica; 4. syntactica; 5. rhetorica; 6. poëtica; 7. görög-német; 8. logica. A tan nyelv e korszakban már a magyar volt, de némely tudományok 1840-ig latinul tanítottak. Főszűly a latin nyelv tanítására volt helyezve. A magasabb osztályokban a jelesebb római írók, u. m. Cicero, Sallustius, Ovidius, Horatius, Vergilius művei nagy kiterjedésben tanítottak. A jobb tanulók szabatosan tudtak latinul írni, és beszélni is.

A felsőbb tanulók (deákok) három szakosztályban, u. m. a bölcseészek, a jogászok és a theologusok osztályában tanultak. Mindenik szakosztályt két-két év alatt lehetett elvégezni. A bölcseészek két éves tanfolyamában a következő tárgyakat tanulták: a) a latin és hellén irodalmat és német nyelvet; b) lélektant, alaphölcsészetet, gondolkozástant, ismeret- és izléstant; c) mennyiségtant (számtant és geometriát); d) egyetemes és honi történelmet; e) természetrajzot; f) anthropológiát; g) államismét; h) földrajzot; i) szónoklattan; k) vallástant és templomi éneket. A jogi tanfolyamon levők, szintén két évig, a következő tudományokat hallgatták: a) észjogot, erkölcs- és észvallástant; b) római jogot; c) magyar köz- és magán-jogot; d) jogtörténelmet; e) honi perrendtartást; f) honi büntetőtörvényt; g) politikát és h) törvénykezési irányt; i) természettant. A vallástudományi (theologiai) szakosztály tantárgyai voltak: a) hittudomány (dogm. theol.); b) ker. erkölcsstudomány; c) ker. egyháztörténelem; d) homiletika és liturgika; e) zsidó és hellén régiségek; f) bevezetés a bibliai szent könyvekbe; g) biblia-magyarázat, összekötve a magyarázat szabályainak ismertetésével; h) egyházi beszédek készítése és bírálása.

Ennek az időszaknak a vége felé igen nevezetes, a mai fel fogás szempontjából is érdekes, újítás történt az alsóbb tanulók oktatásában.

A papjelölteknek és a tanári pályára készűlő ifjaknak a külfölddel való sűrűbb érintkezésük és külföldi egyetemeken szerzett tudományuk, valamint a hazai testvér-intézetek tanárkarai között szövődött bensőbb viszonyok, összehasonlító bírálatra serkentették az oskolaügyek intézőit, látókörüket kiszélesítették s rendre feltűntették és megértették az előrehaladó átalakulás feltételeit. Ennek eredménye aztán az lőn, hogy az 1842-ik évben az egyházi főtanács

az iskolák javítása tárgyában bizottságot nevezett ki, mely az ügyeknek megfelelő előkészítése után, az 1847. évi április havában gr. *Mikó Imre* elnöklete alatt ülést tartott, a melyen gr. *Dégenfeld Ottó* és gr. *Teleki Domokos*, főgondnokok; *Méhes Sámuel*, *Szász Károly*, *Salamon József*, *Dósa Elek* és *Szabó György* tanárok voltak jelen, a kik az iskolai igazgatás, fenyték és törvények, valamint az alsóbb iskolai osztályok tantervének újjászervezésére nézve tanácskoztak és határoztak. Ezen a gyűlésen mondatott ki elvileg: a) a stipendiumok által való segedelmezés, de csak az igazi szegények és jó tanulók felsegítésére; b) az állandó tanítóság, arra készült és képes férfiakból kiállitva és illő fizetéssel ellátva; c) a *promissio* helyett a *didactrum* behozatala, határozott mennyiségben; d) az osztályrendszer és szakrendszer párosítása oly formán, hogy mindenik osztályba tétessék be egy arra alkalmas férfi, ki is tanítsa az ottani főbb tárgyakat, főként nyelveket, legyen osztályának mind erkölcsi, mind értelmi tekintetben főfelügyelője, ordináriusa; a többi tárgyakat pedig tanítsák szaktanítók. S minthogy a gimnáziumba még az olvasásban is járatlan gyermekeket szoktak hozni, holott a gimnáziumi tanításnak akkor kell kezdetnie, mikor a gyermek az anyai nyelv grammatikájában bizonyos jártassággal s némi számvetési, földrajzi és a vallásban legalább történeti ösmerettel bír, kimondatott az is, hogy a készülő tanterv kiterjesztendő a legszükségesebb elemi előkészületekre is és ennél fogva két magyar osztálylyal megelőzendő a gimnázium. A fölvételnél ezekben az előosztályokban kipuhatólandó, hogy a legalsóba menendők hét évet egészen betöltötték s tizenkét évet felül nem multak legyenek; folyólag tudjanak olvasni, az írásban némi készséggel bírjanak, számlálni jól tudjanak, mintegy ezerig, s a mellett a számjegyeket is legalább ösmerjék s írni is tudják.

Egy ilyen *előiskolás gimnáziumnak* akarván tervét adni a bizottság, megállapította (*Vajna Antal* tanár előmunkálata nyomán) először, a tantárgyakat; másodszor, azoknak osztályonként való általános elrendezését, harmadszor, hetenkinti óráik számát és végre, negyedszer, a tanítók közötti felosztásukat. Az ekkint megállapított tantervet a bizottság azzal az óhajtással terjesztette az egyházi főtanács elé, hogy elfogadás és megerősítés esetében e terv, mint kalauz és utasítás adassék minden gimnáziumban a tanvezető (paedagogarcha) kezébe végrehajtás s az oktatásnak szerinte leendő rendezése végett. Az egész tervnek kereteit az alábbi rovatos összefoglalásban mutatjuk be, megjegyezvén, hogy az öt alsó a magyar, a négy felső a latin osztály nevét viselte.

Az 1847-ben főhatóságilag szervezett kilencz osztályu középiskola tanterve.

[illegible]

Ezzel egyidejűleg, megkésztette az egyházi főtanács a felsőbb tudományok egyformásítását célzó és szintén intenzívebb képzésre törekvő tantervet is, arra töredvén, hogy valamelyik főiskolánál a felsőbb tudományok tanítása összpontosítsék s így egy háromkaru protestáns akadémia állítsák fel, miután a négy főiskola theol. tanárai (*Bodola Sámuel, Salamon József, Török János és Kiss Ferencz*) arra kérték az egyházi főtanácsot, hogy a különböző főiskolákon működő tanerők egybevonásával s a nagyenyedi főiskola pénztárának fölhasználásával, középponti theologicum seminariiumot állítson fel; s miután Szász Károly nagyenyedi tanár azt sürgette, hogy, a mint Enyeden tényleg gyakorolták is, ne kényszerítsék a gimnáziumot végzett ifjakat minden felsőbb tantárgy hallgatására, hanem szabad választást engedjenek nekik a hittani, jogi és természettudományi pálya közt.

Azonban, a tervek fogamatba vételére hivatott *négy főiskola és két gimnázium* előjárói és tanárai nem sokáig működhetek zavartalanul, mert a szabadságharcz kitörése után, az 1848-ik év április havában, kénytelenek voltak az előadásokat megszüntetni és a tanulókat elbocsátani.

A szabadságharcz lezajlása után, az elnyomatás idejében, a csak nemrég megalkotott új gimnáziumi tanterv többé szóba sem jöhetett, gr. Thun Leo osztrák miniszter erőszakoskodása miatt, a ki germánizáló törekvésében az Exner—Bonitz-féle »Organisations-Entwurf«-ot, az oskolás filológiának ezt a mintaalkotását, autonom főiskoláinkra is kiterjesztette és azokat egyszerű gimnáziumokká degradálta.

Nemzetiségi, alkotmányos és protestáns szempontból elkövetünk ez ellen az »Organisations Entwurf« ellen minden tőlünk telhetőt, de azt ma már senki sem tagadja közölünk, hogy az a szervezet középoktatásunkban nagy haladást jelzett s habár mint kényszerruhától szabadulni igyekeztünk is, igen sokat megtartottunk és visszafogadtunk belőle. A tandíjak szedése, az érettségi vizsgálat s a tanárjelöltek szakszerű képzése és képesítése annak a maradványa. A nyilvánossági jog megvonása kényszerített bennünket is, hogy középoskoláinkat jobb karba állítsuk, kellő számú tanerőkkel ellássuk és hogy azok fizetését emeljük, a tantervet kibővítsük.

Az októberi diploma a hazai oskolaügy terén a 48 előtti állapotokat akarta visszaidézni. Az 1861-iki budai konferencia javaslata tetemesen átváltoztatta a Thun-féle gimnáziumi tantervet: a görögöt felszorította a három felső osztályba, a magyar nyelvet visszahelyezte régi jogaiba s a leendő iparosok számára

polgári iskolák állítását hozta javaslatba; a nyolcz osztályu gimnáziumot három tanfolyamra tagolta s a legalsó két osztályban visszaállította az osztályrendszert. Az iskola-tanácsosok helyére tanterületi főigazgatók léptek. A magyarnak, mint tanítási nyelvnek behozatala következtében, az ausztriai tartományokból bevándorolt német tanárok disponiblis állapotba helyeztetek, vagy megtanulták a magyar nyelvet. A protestáns gimnáziumok is felhasználták az alkalmat a restituczióra. Az elemi tanügy szervezésével foglalkozó protest. egyetemes tanügyi bizottság szóba hozta a gimnáziumok ügyét is. 1860 szeptember 20-án, tizenhét ref. fő- és középiskola képviselői jöttek össze Pesten egy gimnáziumi tanterv készítésére. Ennek egy bizottsága javaslatba hozta a kilencz osztályu gimnázium felállítását, javaslata azonban nem fogadtatott el. Több egyházkerület visszaállította a hat osztályu gimnáziumot. A mi erdélyi egyházkerületünk egészen új szervezetet készített.

Szomorú tiz esztendő eltelté után, visszanyervén az erdélyi egyházkerület is autonom állását, jónak látta annak egyházi főtanácsa, már az alkotmány helyreállítása előtt, be nem várva a magyar törvényhozás intézkedéseit, újra felvenni s illetőleg, folytatni a szervezkedés munkáját. Meg lévén győződve egyházkerületünk főtanácsa arról, hogy hazánkban a közoktatás terén a legfontosabb tényező nem az állam, hanem az egyházak voltak és hogy a decentralizált központoknak, a gyökerében soha meg nem romlott társadalmi elemeknek köszönhetjük nemzetünk életben maradását, magát állami életünket is, azért még 1860 végén összehívott egy tanügyi bizottságot a kollégiumok gondnokaiból és tanáraiból. E bizottság* készítette meg a *Gáspár János* által összeállított *Szervezeti javaslatot*.** Egyszerűen szervezeti törvénynek is nevezték ezt a javaslatot az egyházkerület intéző körei, minthogy, kevéssel megjelenése után, az egyházi főtanács azt egész terjedelmében elfogadta és a hatósága alá tartozó kollégiumokra nézve törvényerőre emelte. S maguk a kollégiumok mindannyiszor önérzetesen hivatkoztak és utaltak is e szervezeti törvényükre, valahányszor az ellenük szórt vádak, vagy a kívülről megkísérlett beavatkozást visszautasítaniok kellett.

* *Tagjai voltak:* Bodola Sámuel, püspök, mint elnök; Szacsvai Zsigmond, id. gr. Bethlen János, id. gr. Teleki Domokos, gr. Bethlen Farkas, br. Wesselényi Ferencz és Fosztó Ferencz, főgondnokok; Kiss Ferencz, Takács János, Mihályi Károly, Nagy Péter, Hegedűs János, Kasza Dániel, Szabó Sámuel, Sági László, Sárkány Ferencz és Gyulai Pál tanárok.

** *Szervezeti Javaslát* az erd. ev. ref. főtanodák rendezésére. Bizottsági megállapodás nyomán dolgozta *Gáspár János*, n.-enyedi neveléstanár és iskolamesteri képezde-igazgató. Kolozsvárt, 1861. Stein János bizománya.

Az elvek közül, a melyekre e szervezet alapítva van, álljanak itt a következők:

Az iskolák nemzeti és szerves fejlődésének semmi sem lévén nagyobb ellensége, mint minden életet elfojtó, merev centralizáció és irodai adminisztráció, a régibb kollégiumok e körülmények közt lehető legnagyobb és önálló intézetekké építendő ki, jelesen, a gimnáziumok fölé teljes bölcselmi, s a hol lehet, jogi tanfolyam állítandó fel.

A lefolyt szomorú évek alatt az erd. ev. ref. kollégiumokra lenyűgözőleg erőszakolt kormányi szervezetben túlságosan kiterjesztett, a tanuló figyelmét annyi felé forgácsoló, a gyermek képességével és idejével aránytalan feladattal terhelő szakrendszer természetes korlátok közé szorítandó, valamint a maga helyén üdvös osztályrendszer kellő jogaiba visszahelyezendő.

A gimnáziumi osztályokban ugyan a humaniorákra teendő a főszűly; de mivel az erdélyi ev. ref. középiskolák nemcsak a szigorúan tudományos pályára készülők pitvara, hanem az alkotmányos hazá másnemű képzettséget igénylő gyermekeinek (gazdák, kereskedők, néptanítóságra készülők stb.) is intézete: a reáliákból is az általános műveltségre, a szellem minden oldala képzésére, önmunkásság fejttésére szükséges elemekre is lehető figyelem fordítandó.

Ezekhez az elvekhez képest, a bizottság komoly vizsgálat alá vevén egyfelől a régi főiskoláknak a protestántizmus szellemével oly üdvösen megegyező kollégiumi szerkezetét, a nemesb értelemben vett kölesönös tanítás életrevaló alkalmazását a magántanítói intézményben, másfelől az erdélyrészi evang. ref. főiskoláknak saját-szerű nemzeti misszióját és történeti múltját, végre az országos viszonyokat és a kor kívánalmait is figyelemre méltatván, a tanítás-rendszer következő tagozatait állapította meg:

I. Minden kollégiumnak első (alsó) tagja legyen egy jól rendezett *erős nemzeti*, a tanulmányok lélekfejtő elemeivel foglalkozó *elemi iskolája négy osztálylyal*, mely legközelebbbről ugyan a gimnáziumnak szolgál alapul; de abban a tanulmányok úgy rendezendők, hogy magukban kerekded egészet képezzenek, hogy a belőle kilépni szándékozó tanulók (p. o. mester- és kereskedő-inasok) némi bevégett tanulmánynyal távozhassanak.

A tanításterv vázlata következő:

O s z t á l y o k		I.	II.	III.	IV.	Tantárgyak óraszám
Életkor		6—7	7—8	8—9	9—10	
Tantárgyak		Hetenkénti óraszám				
1	Vallás (bibliai tört. hittan elem.)..	2	2	2	2	8
2	Magyar nyelv összesen	(14)	(10)	(9)	(8)	(41)
	Részletesen :					
	a) Beszéd- és gondolás-gyakorlat..	3	2	—	—	5
	b) Írás, olvasás, jelesen					
	aa) Írvaolvasás, gépies olvasás.	11	2	—	—	13
	bb) Értelmes olvasás.....	—	2	2	2	6
	cc) Nyelvtanra előkészítés	—	1	—	—	1
	dd) Gépies és szépírás	(2. fél- évb. 3)	2	2	2	6
	c) Nyelvtan (mondat és alaktan)..	—	—	2	2	4
	d) Helyesírás	—	1	2	1	4
	e) Fogalmazás	—	—	1	1	2
3	Számítan (észben és táblán)	4	3	4	3	14
4	Alaktan	—	—	1	1	2
5	Terményrajz (hist. natur.)	—	2	2	2	6
6	Elemi természettan.....	—	—	—	2	2
7	Földrajz.....	—	3	3	3	9
8	Történelem (életrajzokban)	—	—	3	3	6
9	Rajzolás elemei	—	—	2	2	4
10	Éneklés (egyházi és világi).....	2	2	2	2	8
Tanórák összege.....		22	22	28	28	100

II. Az elemi iskola fölé jön a tulajdonképpeni *gimnázium*, mint *középoskola*, a felsőbb tudományok hallgatására előkészítő tanulmányok (humániorák és aránylagos reáliák) és az érzelmek nemesítésére, szépítésére ható esztetikumok előadására *hat osztálylyal*. Az itt tanítandó nyelvek elrendezésénél a következő tapasztalati tények szolgáltak alapul.

Tény, hogy az idegen nyelvek tanítása csak akkor igazán képző, ha a tanulók saját anyanyelvük szerkezetét, sajátosságait, szófüzését ismerik, azt szabatosan beszélnek, helyesen írják, szóval, a nyelvtani alapképzettséget saját nyelvükben megszerezték s ha az idegen nyelvek tanításánál minden jelenséget, sajátosságot, törvényt, folytonosan a már ismert anyanyelvvel összehasonlíthatnak, szakadatlanul keresve a két nyelv közti egyezést, vagy különbséget.

Tény, hogy ha az anyanyelvtől részint kihalt-volta, részint eltérő szerkezete miatt, oly távol álló s éppen ezért rendkívül nehéz három idegen nyelvet (három nehéz grammatikát) egyszerre tanítunk, nemcsak a lerokadásig megterheljük a tanulót, hanem a

sikert is bizonytalanná tesszük, vétvén ama tanszabály ellen: »csak egy nehézséggel birkóztasd meg egyszerre a tanulót.«

Tény, hogy ha a lélek tömegesen foglalkozik valamely tanítvány elsajátításával, hasonlíthatatlanul nagyobb eredményre jut, mint ha ugyanazt a mennyiséget több éven keresztül kisebb adagokban sajátítja el.

Végre, tapasztalati tény, hogy nem mindig az újabb s tán közelebb álló az egyszerűbb és könnyebben felfogható, következésképp, lehet a magyar tanulóra nézve valamely egyszerűbb szerkezetű kihalt nyelv könnyebb, mint a bonyolultabb élő, új.

Mindezen tapasztalati tényeket tekintetbe vévén, miután az anyanyelvben erős alap lőn vetve az elemi iskolában, a középiskola három idegen nyelvét egymásután, két évi időközben és pedig az illető fokon tömegesen kell felléptetni, ily renddel: latin (I. és II. osztály), német (III. és IV. osztály), hellén (V. és VI. osztály); azután párhuzamban kevesebb órával lehet folytatni. Arra nézve, hogy a latin a németet megelőzze, az szolgált okul, hogy a latin nyelv szerkezete egyszerűbb, alaktana, szófüzése határozottabb, mindenesetre bevégzettebb, tehát könnyebb, mint a németé; a latin sok tekintetben közelebb van hozzánk, mondhatni, a legújabb időkig második anyanyelvünk; becses régibb irodalmi műveink, okleveleink e nyelven írvák; továbbá, a latin a némettel ugyanazon nyelvtörzshez tartozván, a latin szókinés-ösmeret tetelesen megkönnyíti a német szók értését; végre, a német nyelv tiszta magyar városokban létező intézményeinkre nézve szintoly távol van a magyar tanulótól, mint a latin. Ha e sorozat mellett, a német nyelvre kevesebb idő jut, mint a latinra, ez természetes: a német tovább tanulására, illetőleg, irodalmával való foglalkozására az iskola falain kívül is nyílik alkalom, míg a latinnal tüzetesen inkább csak az iskola foglalkozik. A hellén nyelvnek a középiskolai két felsőbb osztályba vételét a fentebb elősorolt tények eléggé indokolják.

A gimnázium sikeres elvégzése után, a tanulók felavatási szigorlat (subscriptionis examen v. rigorosum) alá vétetnek és minden tantárgyból szigoruan megvizsgáltatnak. A szigorlat szó- és írásbeli (stilusok, magyar értekezés, számítási feladványok) és az egész tanári kar és valamelyik gondnok jelenlétében ejtetik meg. S miután a fölvihető névsora meg van állapítva, ünnepélyesen az előjáróság színe elé szólíttatnak az ifjak, kik egy arra készült felavatási könyvbe jegyzik nevöket, kötelezván magukat az iskolai törvények megtartására; ezt kézadással is erősítik, bizonyos díjt fizetnek s ezentúl a deákság egyenruháját viselik.

A gimnáziumi tanítás terve a következő:

O s z t á l y o k	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Az egyes tárgyak óraszámja
Életkor	10—11	11—12	12—13	13—14	14—15	15—16	
Tantárgyak	Hetenkénti óraszám						
1 Vallás.....	2	2	2	2	2	2	12
2 Magyar nyelv:							
a) Nyelvtan.....	1	1	—	—	—	—	18
b) Írálytan (ékeksszólástan)	—	—	—	1	2	2	
c) Helyesírás, fogalmazás	1	1	1	1	1	1	
d) Olvasás, szavalás	1	1	2	1	—	—	
3 Latin nyelv:							
a) Nyelvtan, irály.....	8	7	2	2	1	1	36
b) Olvasás	—	—	4	3	4	4	
4 Hellén nyelv:							
a) Nyelvtan.....	—	—	—	—	7	1	13
b) Olvasás	—	—	—	—	—	5	
5 Német nyelv:							
a) Nyelvtan.....	—	—	7	5	1	—	21
b) Írálytan	—	—	1	1	—	1	
c) Olvasás, szavalás	—	—	—	—	2	3	
6 Földrajz.....	3	4	—	—	—	2	9
7 Történelem	—	—	—	3	3	—	6
8 Mennyiségtan (szám- és mértan)	3	3	3	3	3	4	19
9 Természettan	—	—	—	4	—	—	4
10 Terményrajz	3	3	2	—	—	—	8
11 Rajz.....	2	2	2	1	vállal	közök	7
12 Szépirástan	2	2	rendk. ivüli	—	—	—	4
13 Énektan	2	2	2	1	vállal	közök	7
Tanórák összege...	28	28	28	28	26	26	164

III. a középiskola (gimnázium) fölé és ezzel szerves kapcsolatba jön a bölcselmi v. liceális folyam, a klasszikus és nemzeti nyelvek és irodalmak, az egyetemes és hazai történelem, a mennyiségtan és természettudományok magasb (filozófiai) szellemben és irányban való tárgyalására és a rendszeres bölcsészeti előadására, három éves tanfolyammal, mely némileg megfelel a régi filozófiai két éves tanfolyamnak, kiegészítve a korszellem parancsolta tanulmányokkal, ideértve a nevelés-oktatást is. Ez a bölcselmi tanfolyam egyszersmind előkészítő, átmeneti intézet a sajátlagos főiskolákra, névszerint: a mű- és tudomány-egyetemekre.

E tanfolyam megállapítása rendén szóba hozatott a közelebbi időben a gimnáziumokra szabott érettségi vizsgálat; ha, vajjon e vizsgálat megtartandó-e most, midőn a kollégiumok régi alakjukat visszanyerik s a gimnáziumok egy teljes bölcselmi tanfolyammal vannak megszáporítva? A tervezők az érettségi vizsgálatot, miután

a tulajdonképpeni gimnáziumból való átlépést a bölcselmi folyamba szigorú felavatási vizsgálathoz kötötték, főlegesen tartották; mindenestre bevárni kívánták: minő feltételhez kötendi a törvényhozás az egyetemek látogathatását.

A bölcselmi tanfolyam tanítási terve im ez:

O s z t á l y o k		I-ső évek	II. és III-ad évek együtt járnak		Tantárgyak órászáma
Életkor		16—17	e. évben	más. év	
Tantárgyak		Hetenkénti óraszám			
1	Vallás: a) népszerű theologia ... b) egyházi történelem	1	—	—	5
2	Magyar irodalom-történet	—	2	2	
3	Latin irodalom	2	2	2	4
4	Hellén irodalom	3	3	3	6
5	Német irodalom, magán szorgalom tárgy.	—	—	—	9
6	Történelem: a) egyetemes: ó- és középkor	5	—	—	15
	b) egyetemes: újkor	—	5	—	
	c) magyar nemzeti	—	—	5	
7	Mennyiségtan	5	—	—	5
8	Természet- és vegytan: a) vegytan	3	—	—	11
	b) természettan	—	4	4	
9	Terményrajz: a) rendszeres állattan b) rendszeres növénytan	3	—	—	9
	c) rendsz. ásványtan és geológia ..	—	3	3	
10	Bölcsészeti: a) lélek-, ész- és ismerettan	4	—	—	14
	b) erkölcsstan, észjog, aesthetika ..	—	5	—	
	c) bölcsészeti, történelem, észvallás	—	—	—	
	— nevelés- és oktatástan	—	—	5	
Tanórák száma		26	26	26	78

Jegyzet. A francia és angol nyelv, mint nem kötelezett tárgy, üres időre van hagyva; az ének-, zene-, rajz- és testgyakorlatban is csak önkényesen vállalkozók gyakorolják magukat rendkívüli órákon.

IV. A bölcselmi tanfolyam fölé jön a *jogtani két éves tanfolyam*, melyben a művelt magyar ifjú a hazai ügyek vezetésére befolyással bíró alkotmányos polgárnak legszükségesebb politikai és törvény-tudományi ismereteket, alkotmányos képzettséget nyerhessen.

A terv részletei a következők:

Az első és második éves jogászok együtt tanulnak					
Első évben					
Első félév		Heti órák	Második félév		Heti órák
1	Honi jogtörténelem és köz-jog.....	12	1	Honi magánjog.....	12
2	Váltójog.....	12	2	Perrendtartás.....	
3	Kereskedelmi jog.....		3	Törvényes és közigazgatási irány.....	
4	Bányászati jog.....		4	Fenyítő jog.....	
Összesen.....		24	Összesen.....		24
Második évben					
Első félév		Heti órák	Második félév		Heti órák
1	Általános államisme.....	12	1	Egyházi jog.....	12
2	Római jog.....	12	2	Segédtanok: okmánytan, pecsétisme, címertan, ó-írástan.....	
			3	Politika, politia.....	12
			4	Államgazdászat.....	
Összesen.....		24	Összesen.....		24

V. Tetőzetül jön, a mint az egyházkerület anyagi körülményei engedik, egy vagy két kollégiumnál, a sajátlagos *hittani folyam*, a nagyenyedi papnövelde szellemében korszerűleg két éves tanfolyammal és négy rendes tanárral.

Tanítás terve ez:

Első- és másod-évesek külön			Első- és másod-évesek együtt		
Első évesek külön		Heti órák	Első évben		Heti órák
1	Héber nyelv	3	1	Dogma és dogmatörténet...	6
2	Ó- és új-szövetségi bevezetés és hermeneutika.....	3	2	Egyháztörténelem a reformációig, kapcsolatban e. irodalmi történ.....	6
3	Homiletika és liturgika ...	4	3	Héber régiségtan	2
			4	Homiletikai gyakorlatok...	4
Összesen.....		10	Összesen.....		18

<i>Első- és másod-évesek külön</i>			<i>Első- és másod-évesek együtt</i>		
	Másod évesek külön	Heti órák		Második évben	Heti órák
1	Hellén új testamentum olvasása exegesissel	3	1	Moral és symbolika theol.	6
2	Héber ó testamentum olvasása exegesissel	3	2	Egyháztörténelem a reformáció után, kapcsolatban e. irodalmi tört.	6
3	Katechetika és lelkesztan	4	3	Hellén régiségtan	2
			4	Homiletikai gyakorlat	4
	Összesen	10		Összesen	18

Nagy súlyt helyezett a tervező bizottság a félévi közvizsgálatok megtartására. Nézete szerint, a szülők és a nevelésügy iránt érdeklődő egyházi és világi előljárók, pártfogók előtt az iskola évi munkateredményének nyilvános és ünnepélyes bemutatása (s az ezt megelőző áttekintő ismételés) a köznevelés érdekében történvén, ez, czélszerű elintézés mellett, teljességgel nem üres szertartás; ezért, a nyilvános vizsgálatokat az elemi és középiskolában minden félév végén; a bölcselmi, jogi és hittani folyamatokban pedig egyszer, az iskolai év végeztével, megtartatni rendelte.

Ennyiben s ezek által a tervek által egészen új időszakot inaugurált az egyházi főhatóság a kollégiumok életében. Az újkor tudományos követelményeinek kívánt eleget tenni, a régi egyoldalu klasszikus képzést és a reáltudományok tanítását akarta kiegészíteni, és e végre a kollégiumi közoktatás elé a kiválóan formai képzés, meg az egyetemekre előkészítés mellett, a társadalom végtelenül változó és bonyolult szükségéhez való alkalmazkodást tűzte ki feladatául. Valóban, szép és tiszteletre méltó megnyilatkozása volt ez a nemzeti öntudatnak, mely ha másért nem, irodalmilag véve, elsőégi jogánál fogva is nagyobb figyelmet és többrebecsülést érdemelt volna a kezdeményezés ama zsenge korában, mikor efemer rendeletek szabályozták hazánk közoktatásügyét, mint a minőben részesült. Nem panaszképpen mondjuk ezt, hiszen tudjuk, hogy alkotmányunk helyreálltával lázas sietséggel kellett igyekeznie az új kormánynak, hogy a hazai oktatásügy tátongó hiányait elenyésztessen, de tudjuk azt is, hogy a kormány efemer intézkedései nem egyszer hatottak zavarólag a hazai oktatás menetére, főleg kollégiumainkéra, iskolaszervezetük jóhiszemű végrehajtása közben; mert azokból az ideiglenes, jóllehet országos intézkedésekből többnyire hiányzott a lélektani alap: népünk szívós jellemének és oktatásügyünk történeti fejlődésének az ismerete.

Ki ne tudná, mekkora visszahatást keltett az Eötvös-féle törvényjavaslat, melyet Eötvös utóda, Pauler aztán vissza vett, hogy új revíziónak vesse alá. Ki ne tudná, hogy nem volt jobb sorsa a Trefort-féle első törvényjavaslatnak sem, mely egészen új alapon készült 1872-ben s ugyanakkor a ház elé terjesztetett. De midőn a képviselőház központi bizottságában tárgyalás alá vették, nem tudtak benne tovább haladni az első pontoknál, hol t. i. az autonom felekezeti középoskoláknak az államhoz való viszonyáról volt szó.

A kormány és a protestánsok felfogása közt az 1790—91 évi 26. t. cz.-ben minden időre biztosított iskolai autonomiára nézve még élesebb lett az ellentét azok után az erélyes felszólalások után, melyek a miniszter 1877-iki január hó 7-én kelt rendeletét követték, hol az iskolákban állítólag tapasztalható visszaéléseknek, p. o. az egyes tantárgyak alól való felmentéseknek, s általában a tanulmányi rend, az »ordo studiorum« alól való minden kivételes eljárásnak egyszer mindenkorra elejét akarta venni. Szintén rosszul ütöttek ki azok az egyezkedési kísérletek, melyek az 1879-ik év folyamán előbb a protestáns világiakkal, majd a superintendensekkel történtek. A miniszter, úgy látszik, el volt tökéltve, az országgyűlés által dönteni el a kérdést és semmit sem mulasztott el a közvélemény megnyerésére, oly értelemben, hogy a protestánsok az autonomia örve alatt útjában vannak a tanügyi haladásnak. S akadtak aztán a kormány emberei közt olyanok is, kik miniszterebbek voltak a miniszternél; kik minden áron reánk akarták sütni, hogy mi vagyunk az oka minden elmaradásnak s noha daczolunk a mi autonomiánk háta mögött s teljes szabadságot élvezünk, mégis minden felekezet iskolái gyarapodnak, csak a miéink hanyatlanak, néptelenednek.

Ily körülmények között a középoskolai törvény nem születethetett meg. De azért az állam vezetése alatt álló iskolák nem maradtak az 1867 előtti állapotban. Már Eötvös dolgoztatott egy tervet, az ő törvényjavaslatának megfelelőleg, mely az iskolákba fokozatosan lett volna behozandó, de mert a javaslat elesett, a tanterv is csak félig vitetett keresztül s még növelte a zavart. Pauler azután 1871-ben új tantervet tett közzé, mely a következő évben végre is hajtatott.

A sok panasz, mely a gimnáziumok túlterheltsége ellen hangzott, Trefort minisztert csakhamar új tanterv készítésére indította. Így jött létre az 1879 jul. 3-án helybenhagyott s közzétett tanterv, melynek életbeléptetése, átmeneti intézkedésekkel, már a következő évben el volt készítve. E tanterv sikerének biztosítására dolgoztatta a miniszter a közoktatási tanácscsal a részletes módszertani utasításokat.

Az új állami tanterv arra czélzott, hogy az eddiginél nagyobb egységet s szorosabb összefüggést adjon a gimnáziumi oktatásnak. S ezt az egységet két úton igyekezett elérni: a főtárgyakra, u. m. a magyar, latin nyelvekre és a mennyiségtanra juttatott órák nagyobb száma által s azután az által, hogy e három tárgynak, valamint a többi-
nek alapjává s összekötő kapesává a magyar nyelvi oktatást tette. Ki volt számítva, hogy a magyar nyelvbeli alakok taglalása folyvást megelőzze és megkönnyítse az idegen nyelv alakjainak felfogását. Az alsó három osztályban az önálló történettanítás helyét történeti olvasmányok pótolják. Egységre s természetes fokozatosságra czélz a reális tantárgyak beosztása is, mely szerint a három alsó osztályban a földrajz tanulása alatt nyeri a növendék konkrét együtteségében a természet tárgyait és tünetényeit, a középső fokon tárgyaltnak aztán a természet országai s az utolsó két osztálynak jut a fizika.

Erre az időre esik a magyarországi reformált egyház egyetemes tanügyi bizottsága által készített kilencz osztályu gimnáziumi tantervjavaslat is, mely az imént bemutatott állami tantervtől elvileg már nem különbözik. Az is központi tárgygyá tette az anyanyelvet s aránylag legtöbb időt juttatott a latinra és mennyiségtanra. Következetesebb azonban a bizottsági terv, a mennyiben az első osztályban nem kezdett idegen nyelvet, hanem juttat a magyarra nyolcz órát, s a latint a második osztályban szintén nyolcz órával indítja meg. Az egyöntetűsége való törekvésében annyira megy, hogy a modern nyelveket kizárja a rendes tárgyak köréből s a németet fakultatívvá teszi. A bizottsági terv minden áron orvosolni akarta azt az általános bajt, hogy a tanulók túl vannak terhelve a tárgyak sokféleségével s heti órákkal, s minthogy a lényegesebb tudnivalókat kihagyni, nem akarta, azért ki kellett terjesztenie kilencz évre a gimnáziumi tanfolyamot, a miért ezt a tervet a már életben volt állami nyolcz oszt. tanterv mellett még a reformált egyházkerületek sem igen méltatták figyelmükre.

Elvégre is, az államkormány a tanulmányi rend létesítése körül előrehaladt a maga útján, ellenben a protestáns felekezetek a törvényre várakozó helyzetükben, mintha elvesztették volna bizodal-
mukat iskoláiknak az államiakkal egy rangra emelése iránt, csendesen alkalmazkodtak a rendeleti úton inaugurált tanulmányi rendhez. Az erdélyi ev. ref. kollégiumoknak is bőven kijutott a része a folytonos változás, meg alkalmazkodás terheiből.

Minek tagadnók, a tények bizonyítják, hogy kollégiumaink az 1861-iki *Szervezetet*, úgy mint tervezve volt, teljesen nem fogantathatták és ki nem próbálhatták. Alig öt évre terjedő alkalmazása után, midőn a magyar kormány a hazai oktatásügyet a munka-

felosztás elvei szerint rendezni kezdette, erdélyrészi kollégiumaink az országos intézkedésekkel, jelesen a különmemű és többrendű iskolák munkaköreivel szemben, mereven nem ragaszkodhattak sok czélú *Szervezetük*-höz, de lépést sem tarthattak anyagi erejük hiánya miatt a mind jobban megoszló feladatok teljesítése végett létrejött állami iskolák fejlődésével, azért nem maradt egyéb számukra, mint hogy az egyházi életnek legmegfelelőbb és legáltalánosabb műveltségre vezető gimnázium korszerű tovább fejlesztésére összpontosították minden erejüket. Így történt, hogy az 1861-iki Szervezet három éves bölcselmi tanfolyama néhány év multán két évre vonatott össze, azaz, a hat osztályu gimnázium implicite nyolcz osztályuvá bővült ki. Nem sokára megszűntek a kollégiumokban fennállott jogi tanfolyamok is (1869—70). Egyedül a nagyenyedi főiskola tartotta fenn húzamosabban és oly módon a 3-ik bölcselmi osztályt (IX osztály), hogy a papságra készülőknek a VIII-ik osztály végeztével, végezniök kellett a IX-ik osztályt is, és csak azután mehettek a már ekkor három évre bővített theologiai tanfolyamra. Végre megszűnt, az 1875. évi egyházkerületi közgyűlés határozatából, a IX-ik osztály N.-Enyeden is, azaz, egészen a theologiai akadémiához csatoltatott, mely ekkor négy évéssé nőtte ki magát.

A magyar állam különleges feladatává lőn, a munkafelosztás révén, az erdélyi részek anyagi emelkedésének érdekében produktív pályákra előkészítő iskolákat szervezni és a folyton hullámzó érdekek követelte kísérletek által arról gondoskodni, hogy ennek az országrésznek derék iparosai, kereskedői, gazdái és vállalkozói legyenek. Ellenben, a felekezetek s így kollégiumaink is, a multban sajnosan s pusztán csak reájuk nehezedett kulturmisszió egy része alól felszabadulva, ösztönt nyertek arra, hogy gimnáziumaikat, mint tudós iskolákat, saját egyházi czéljaikon kívül, a felsőbb akadémiai és különösen a mű- és a tudomány-egyetemi képzés szolgálatára fejlesszék és tökéletesítsék.

A tőlünk nem függő okokhoz való illetén alkalmazkodás és formálódás közben létrejött 1879-ben a magyarországi ev. reformátusok egyetemes konventje, mely, mint a magyarországi öt egyházkerület képviselőiből álló kormányzó-testület, az iskolákat mindenestől az egyház testéhez tartozóknak vallván, az oktatásügyet is tanácskozása tárgyává tette s megragadni készült a lobogót, mely a közművelődés terén korábban a protestáns egyház kezében volt. S ha e törekvésében a tanrendszerre, iskolai rendtartásra és tanárképzésre vonatkozó javaslataival új irányokat nem jelölt is meg, működése által mindenesetre elosztatta az állam tértovóját és siettette az országos középoskolai törvény létrehozatalát.

Hatályba lépven végre az 1883 évi XXX. törvénycikkely, az egyetemes konvent teljes megadással fogott a már korábban megállapított középoskolai szervezet és tanterv revíziójához, hogy már egyszer túlessék a folytonos szervezési kérdéseken, hogy a valódi munka korszaka, a tökéletesítés kezdetét vehesse. E revideált tanterv szerint a gimnázium nyolcz, egy-egy évre terjedő tanfolyamból áll s egységes egészet képez, tehát az al- és fel-gimnázium megkülönböztetése s a valóságban is elkülönítése mellőzve van. A tantárgyak egymás után következése azon oktatástani elv által van meghatározva, hogy a könnyebb a nehezebbet, a szemléltető az elvontat megelőzze. A nyelvek tanításánál az anyanyelv képezi az alapot, a központot, melyre a többiek vonatkoznak s a tanulók két idegen nyelv grammatikája megtanulásánál egyszerre nem terheltetnek. A rokontárgyak csoportosítása és kapcsolatos tanítása által lehetőleg igyekszik e terv a tantárgyak sokféleségéből származható túlterhelést kikerülni. Így csatolja a történelemhez a politikai földrajzt, a természetrajz propaedeutikus kurzusát pedig a természeti földrajz körébe illeszti be. Mivel azonban minden ily csoportosítás a rendszer rovására történik, ez csak alsóbb osztályokban van meg. Az alsóbb osztályokban az oktatás tárgyilagossága ismeretek gyűjtése, legfőlebb csoportosítása, a felsőbbekben pedig azok rendszerbe szedése, illetőleg, rendszeres előadása.

A tanórák száma az egyes osztályokban s a tanulók önmunkásságának igénybevétele fölfelé fokozatosan emelkedik, általános igazság lévén, hogy több erő többre képes, több munka több időt igényel; több foglalkozást fejlettebb test és lélek jobban megbír. S végül, mivel a gimnázium nemcsak a tudomány- és a mű-egyetemekre készít elő, hanem hivatása egyszersmind a tudomány jelen állásának és a társadalmi állapotoknak megfelelő általános műveltséget terjesztetni: a lelki tehetségek összhangzó kiképzése, az egész ember művelése érdekében tért és időt enged e terv a modern nyelvek és művészeti tárgyak tanulására és gyakorlására is.

A terv kerete a következő lapon levő táblázatból látható.

Ez a tanterv* az, melyet az egyetemes konvent kötelező erejűvé tett a magyarországi ev. reformátusok összes gimnáziumaira nézve s ennél fogva 1884-től máig szerinte foly a tanítás erd. ev. ref. főgimnáziumainkban is, kivéve az államilag segélyezettteket, hol az államsegély igénybevétele óta az állami tantervet követik.

* Theológiai akadémiák, Tanítóképző intézetek, Középoskolák Szervezete és Tanterve. Középoskolák belrendtartására és fegyelmezésére vonatkozó Szabályok. A magyarországi ev. ref. egyház tanintézeteire az egyetemes konvent által megállapítva. Kiadta: Tóth Sámuel, konventi jegyző. Debreczen, 1884.

Sorszám	Tantárgyak	Osztályok								Összeg
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
1	Vallásstan.....	2	2	2	2	2	2	2	2	16
2	Magyar nyelv és irodalom ..	4	4	3	3	3	3	3	3	26
3	Latin nyelv és irodalom ..	7	7	6	6	6	6	4	4	46
4	Görög nyelv és irodalom ..	—	—	—	—	5	5	5	5	20
5	Német nyelv	—	—	4	4	3	3	2	2	18
6	Történelem	—	—	3	3	3	3	3	3	18
7	Földrajz	3	3	3	—	—	—	—	—	9
8	Természetrajz	—	—	—	3	3	3	—	—	9
9	Természettan	—	—	—	—	—	—	4	4	8
10	Mennyiségtan	4	4	3	3	3	3	3	3	26
11	Mértani rajz	3	3	2	2	—	—	—	—	10
12	Philos. propaedeutika	—	—	—	—	—	—	2	2	4
	Összesen.....	23	23	26	26	28	28	28	28	210
13	Testgyakorlás.....	2	2	2	2	2	2	2	2	16
14	Éneklés	2	2	2	2	1	1	1	1	12
15	Szépírási	2	2	—	—	—	—	—	—	4

A változott viszonyok hatása folytán megváltozott a kollégiumi elemi iskola feladatáról való felfogás is. S intéző hatásaink a négy osztályu elemi iskolát, eltérőleg az 1861-iki Szervezettől, kizárólag gimnáziumra előkészítő iskolának, vagyis progimnáziumnak kezdték tekinteni. Annál fogva rendre-rendre mellőzték mindazokat a tanulmányokat, melyek az 1861-iki Szervezet szerint az elemi iskolából kilépni szándékozó mester- és kereskedőinasokra, valamint a leendő néptanítók gyakorlati kiképzésére való tekintettel szükségesnek látszottak ugyan, de az újabb négyosztályu elemi iskola keretébe az erők szétforgácsolása nélkül annyival kevésbé voltak beilleszthetők, mivel természetük is a teljes néposkola két felső osztályába utalja világosan.

Ezen az okon az elemi iskola tantervéből, revíziója alkalmával, kihagyatott az állat- és a növény-tan, a fizika és alaktan, az ó-kori történet és összefüggő honi történet, nemkülönben a vallásos oktatás köréből is a katé. Ellenben, megtartatott mindaz, a mi a gimnáziumra előkészítés érdekében feltétlenül szükséges. És erre nézve, eltekintve a hazai történetnek életrajzi alakban, de egyszersmind korszakokat ismertető tanításától, az új tanterv az állami népiskolák négy alsó osztályának tantervével terjedelmileg teljesen megegyezik, tartalmilag azonban a növendékek előkészítését jóval nagyobb mértékben kontemplálja. Rövid foglalata a következő:

A gimnáziumokkal kapcsolatos elemi iskola (progimnázium) tanterve.*

O s z t á l y o k		1	2	3	4	Tantárgyak óraszám
Tantárgyak		Hetenkénti óraszám				
1	Vallás, ó- és új-szövetségi szentírté- netek, Biblia-ismertetés	2	2	2	2	8
2	Magyar nyelv:					
	a) Beszéd- és értelem-gyakorlás	2	2	—	—	4
	b) Írva olvasás	10	—	—	—	10
	c) Olvasás, szavalás	—	4	4	3	11
	d) Nyelvtan és helyesírás, fogalmazás	—	2	5	5	12
3	Számítan	4	4	4	3	15
4	Földrajz, környékleírás, Magyarország és az öt világrész	—	2	3	3	8
5	Történet, képek Magyarország történe- téből	—	—	—	2	2
6	Szépírási	—	2	2	2	6
7	Rajz	—	2	2	2	6
8	Ének	2	2	2	2	8
9	Testgyakorlás	2	2	2	2	8
Összesen		22	24	26	26	98

Noha a konventi tanterv foganatosítása az erdélyrészi kollégiumokban nehézségekkel nem járt, mivel a bölcselemi tanfolyamnak már korábban a gimnáziumba olvasztása által az út a befogadására egészen egyengetve volt, mindazonáltal figyelemreméltó aggodalmat ébresztett az a tanárkarok konzervatív részében, a miért benne sokan a hanyatlás jeleit vélték látni és úgy okoskodtak, hogy az 1861. évi Szervezet alkotói az erdélyrészi különleges viszonyokat tartották szem előtt, midőn a kollégiumokban a kirekesztőleg gimnaziális irányt korlátozták és a szorosan vett gimnáziumi tanfolyamot hat évre szorították; fölébe a felsőbb reálgimnázium jellegű bölcselemi tanfolyamot állították, alapjává pedig a négyosztályu nemzeti (elemi, vagy alsóbb polgári) iskolát rendelték: ámde a konventi szervezet foganatba vételével a gimnáziumok nyolcz osztályuakká váltak és a liceális, vagy mint elnevezték, a felsőbb reálgimnáziumi tanfolyamok megszűntek, minélfogva hallgaton teljesen lemondunk arról, hogy művelt kálvinista középosztályt

* Tanterv és Utasítás az erd. ev. ref. kollégiumi gimnáziumokkal kapcsolatos elemi iskolák számára. A folyó évi egyházkerületi közgyűlés határozatából kiadja majd az erd. ev. ref. egyházkerületi állandó igazgatótanács. Kolozsvárt, 1866.

neveljünk. Egyszersmind tartani lehet attól, hogy a konventi tanterv specziálizált gimnáziumi volta ifjainkat a pályaválasztásban oly mértékben fogja korlátozni s illetőleg a mi ifjaink a műegyetemen és más reális szakoskolákban annyira nem fogják a versenyt a nyolczosztályu reáloskola növendékeivel kiállhatni, hogy intézeteink egyoldalúságát a református magyarság rövid időn megsirathatja.

De, ez az aggodalmas panasz tapasztalás folytán csakhamar tárgytalanná vált; mert rendre meggyőződtek panaszlók is arról, hogy a konventi gimnázium hat osztálya inkább teszi lehetővé a növendékek kilépését és boldogulását alsóbb rendű szakpályákon, mint a 61-iki, mert tanterve oly módon és oly terjedelemben öleli fel a természettudományokat, a mennyiségtant és a rajzoló geometriát, hogy a IV- vagy VI-ik osztályból a növendékek akadálytalanul mehetnek katonai, kereskedelmi, gyógyszerészeti és gazdasági pályára. A gimnázium alsóbb osztályaiból való átlépés a reál- és a polgári iskolákba meg éppen napirenden volt, a mi kétségtelenül azt bizonyította, hogy az átlépés sem idővesztéssel, sem legyőzhetetlen akadályokkal nem járt; pedig nem szabad felednünk, hogy nagyrészt oly növendékek tették meg ezt a lépést, kik a gimnázium sajátosságos céljainak megfelelő mértéket nem ütötték.

Igaz, hogy a kollégiumok elemi iskoláiban megapadt a vidéki gyermekek száma, de ennek természetes okát a vidéken felállított állami s községi iskolák számában és derekas működésükben kellett keresnünk. Ez a jelenség nem volt aggasztó, hanem örvendetes az ev. ref. magyarságra nézve is, mert fel kellett tennünk s úgy is volt, hogy az apadást okozó kontingens a szülőhelyén, szülői felügyelet mellett és olcsón részesült az elemi oktatás áldásaiban, még pedig egyházi érdekeink veszélyeztetése nélkül, minthogy papjaink, mint a vallás tanítói, mint az iskolaszékek tagjai s nagyrészt elnökei, az országos népoktatási törvény által biztosított jogaikat gyakorolták és derekasan betöltötték hivatásukat.

Panaszlóknak be kellett látniok, hogy a kollégiumok el nem vállalhatták vidékük partikuláris és anyagi érdekeinek terheit; elemi iskoláikat felsőbb nép-, avagy éppen polgári iskolákká nem szervezhatték, lévén az ilyen érdekek betöltésére a politikai községek hivatva, illetőleg, törvény által kényszerítve is.

Panaszlóknak rövid időn észre kellett venniök, hogy a 61-iki szervezet az akkorában követett tanítás módszerénél fogva, mely a ref. magyarság sokoldalú igényei által volt determinálva, nem felelt meg kitűzött feladatának, mint a konventi szervezet; mert abban az időben a tanárok nem ázi kutatták tanítványaikban,

hogy ütik-e a gimnázium sajátlagos céljainak megfelelő mértéket, hanem csak azt nézték, hogy van-e általában hajlama a tanulónak valamit tanulni s magaviselete nyújt-e reményt arra, hogy a neki jutandó valamelyes gyakorlati életpályán (?) becsülettel megállhasson, s ehhez képest könnyen és elnéző jóakarattal vitték a növendéket osztályról-osztályra főlebb (!), megelégedve azzal, ha a polgári iskoláknak megfelelő némi ösmerettel is felövezhették s csak a tudományos pályára lépés elől zárták el az V-ik osztályban, vagy a VI-ik osztály után, az éppen erre a célra rendelt »deáki rigorosumon.« Ezzel szemben, a konventi szervezetnek szakszerűbb s ennél fogva jobb tanításmódja, valamint az elért eredmények komolyabb számbavétele korábban és jobban ébresztette föl a növendékek hajlamait és idején tájékoztatta a szülőket gyermekeik tehetsége felől, oly irányt adva a kiválás proccesszusának, mely mind az iskolának, mind a szülői háznak határozott előnyére volt. S miután a bölcselmi tanfolyam tőlünk nem függő okok miatt (érettségi vizsgálat a VIII-ik osztály után s a szülők idegenkedése a IX-ik osztálytól) csakhamar két évre vonatott össze, még pedig egészen öletszerűleg, úgy, hogy az első éven egy csomó vegy-, ásvány-tani, mennyiségtani, történelmi, magyar irodalmi s kevés ó-klaszszikai nyelvismereteket kellett akadémiai előadással szintűgy beletömní az ifjak elméjébe s a második évben tovább folyt ez az ismeret-csomagolás, de a tudomány egészen más térein, hetenkint hat órai fizikával, három órai természetrajzzal, négy órai bölcsellettel, három órai vallástannal és két-két órai ó-klaszszika literatúrával azokra az ifjakra nézve, kiknek a természettudomány iránt való érzékét az V- és VI-ik osztály humán tárgyhalmazai, melyek minden természettudományt kizártak a körükből, meglehetősen eltompították : bizony, magának a tanításnak művelő és értelemfejlesztő hatása is nagyon kétes hitelűvé vált. Hiában keressük a nevezett tárgycsoportok közt a rendszeres matematikát, igazi fizikát, a mértani rajzot és az ábrázoló mértant, melyek a reáloskolát azzá teszik, a mi ; melyek a legtöbb képző elemmel rendelkeznek és egyúttal biztos alapot nyújtanak a reáloskolai ifjaknak, hogy sikerrel folytathassák felsőbb tanulmányaikat : hiában, bölcselmi tanfolyamunk tüneményesen reálirányu volt ezek nélkül is. Azért panaszlóknak is, bármennyire idegenkedtek a mai gimnáziumtól, el kellett ismerniök, hogy a reorganizált gimnázium, melyet ez idő szerint a konventi tanterv képvisel, jobban elégíti ki a tudomány- és a mű-egyetemek részéről támasztott igényeket, inkább biztosítja ifjaink boldogulását, még a különlegesen reális szakpályákon is, mint a két éves bölcselmi tanfolyam, mert : 1. a természettudományi disciplinákat képző erejük

mértéke szerint méltatja s szakadatlan folyamba kapcsolva, tanítja az egész gimnáziumon végig. Kezdi a természeti földrajzzal, folytatja (megfelelő vegytani ismeretek közlése után) a biológiai tanokkal és betetőzi két éven keresztül a fizikával, felhasználva a tanulók mennyiségtani ismereteit; 2. a mennyiségtan és a természettudomány erős támaszt nyer az I—IV. osztályokba fölvetett geometriai rajzban; 3. egy modern nyelv (a magyaron kívül) irodalma is kötelezőleg tanítatik a két felső osztályban s általában az összes tantárgyak arányos és egymást kiegészítő beosztása észfejtő tanulmányok alkalmazását lehetővé teszi.

A panasz utolsó részére, a verseny kétes kimenetelét illetőleg legyen szabad megjegyeznünk, hogy ifjainknál maga a pályaverseny nem a középoskolai reális, vagy gimnázialis voltán, hanem az illető szülők társadalmi s vagyoni helyzetén fordul meg. Ha a tizenkét év óta szerzett tapasztalás nyomán bírálat alá vesszük az állítólag erősen reális előkészültséget igénylő mérnöki, bányászati és orvosi pályákat s ha az ezekre ment s ott működő ref. növendékeink szülőinek anyagi helyzetére tekintünk, úgy találjuk, hogy növendékeink jelesbjeit nem az előkészültség hiánya, hanem szegénységük tartotta és tartja vissza e költséges tanfolyamok látogatásától. Nyilvánvaló, hogy a mérnöki és bányászati pályára legkevesebben mennek, mert azok tanfolyamai legköltségesebbek és legkésőbbben nyújtanak megélhetési módot; az orvosira, a mióta Kolozsvárt tudomány-egyetem van, már többen, mondhatni, sokan mennek, mert közel kapják a tudomány-egyetemet és a mellett megélhetési módot is találnak a kolozsvári kollégiumban. A további következmények önként folynak. Ki sem kell mondanunk, hogy a mint boldogulnak növendékeink az orvosi tanfolyamon s a mint fennakadás nélkül megbirják a vagyonosabbak, az eredmények tanúsítják, a politékumi és bányászati tanfolyamokat: úgy megbírnák jelesb növendékeink egyáltalában e tanfolyamokat és számosan mennének is azokra, ha szegénységük őket vissza s fogva nem tartaná.

Tanügyünket intéző egyházi hatóságaink ma egyáltalában erősebb állást foglalnak a gimnáziumi szervezet mellett, mint valaha. Nézetük szerint, a reáloskola fiatal intézmény, mely részint helyzete visszasságaival, részint a kezdet nehézségeivel küzd, a miért nehéz e téren igazi tapasztalatokat gyűjteni s nehéz a tényeket helyesen megítélni. A reáloskola még mindig hátrálékban van s be nem számolt kísérletei eredményével: lehet-e a klaszszikai nyelvek mellőzésével is igazi műveltség alapját megvetni az iskolában? Innét van, hogy a humán irány képviselői, kik közé egyházi hatóságaink is tartoznak, még ma is úgy küzdenek, mint az olimpiai játékok

küzdői, nem földi javakért, hanem, mint azok, a derekasság jutalmáért. A derekasság e jutalmát kell és szükséges az iskolában megszerezni. A hozzá való utat pedig a humánisztikus tanulmányok képezik s úgy hisszük, nem csalódunk, ez így fog maradni továbbra is, dacára annak, hogy itt-ott, ebben vagy abban az államban, más nézet jut kifejezésre.

Egyébiránt, bármit hozzon a jövő, egyházkerületünk biztató reménynyel tekint a jövőbe s szereti hinni, hogy állam és egyház nem fognak egymással szemben állani, mint ellenségek. Céljuk nem különbözik, mindegyik jó iskolákat akar s ebben egymást inkább segíteniök kell, mint bizalmatlansággal és féltékenységgel kísérni.

Tanterveink és oktatástani viszonyaink története nyilván bizonyítja, hogy kollégiumainkban mindenha nagy volt a hagyomány iránt való tisztelet és nagy volt a konzervatívizmus is, de olyan konzervatívizmus, mely a hagyomány tanulságait a jelenre alkalmazta és soha ellene nem szegült az újítási kísérletnek, ha ez újítás egyértelmű volt a javítással.

XI.

Tanulók önkéntes tevékenysége.

Kollégiumaink tanárkarai nevelői hivatásuk egyik lényeges és kedves feladatát a tanulói önmunkásság ébresztésében keresték s találták kezdetől fogva; meg lévén győződve arról, hogy a nevelés korántsem betanítás, hanem a tanuló egyéniségének önmunkásság által való kifejtése. Tanárkarainknak eme lélektani momentumokon alapuló meggyőződése ma is figyelemre méltó, sőt, mondjuk, meggondolandó és méltatandó; ma inkább, mint valaha, midőn a tanulók erőltetett foglalatosságok és terhek által úgy ki vannak véve szabadságukból, hogy önmunkásságra idő és alkalom alig jut. Pedig a szünteleni zaklatás kiveszi a lelket erejéből és előli benne a haladás és tökéletesedés vágyát, melyet csak önmunkásság bír éleszteni és fentartani. Ez által a lélek, megkapván önerejét, már az iskolában vérré bírja változtatni az ösmereteket, az iskolán kívül pedig életbe léptetni, ön és mások javára használni fel a különben benmaradó és holtakká váló ösmereteket. Én, mondja Fáy András (*Óramutató* cz. munkájában, Pésten, 1842.), derék embernek még nem ösmertem azt, ki csak tud, bár sokat tudjon; mert örökké csak morzsa marad egyesek tudása a véghetetlen tudnivalókhoz, sőt csak ahhoz képest is, mit már tudnak az emberek, pedig mily sokat nem tudnak még! Az a csekélység, mit egyes ember e kurta életben eltanulhat, csak tengerből meritett pohár víz! Hanem azt tartom én, mondja Fáy András, derék, jeles férfinak, ki tudományát az emberiség javára fordítja, nagyban, kicsinyben, miként állása engedi. Erre főeszköz iskoláinkban az önmunkásság ébresztése.

Erre a célra szolgáltak és szolgálnak kollégiumainkban az ifjusági önképzőkörök, újabb időben az iskolai kirándulások és tornaversenyek is.

Róluk emlékezve, főként az önképzőkori munkásság bővebb ösmertetése által, tán hozzájárulhatunk az ezen intézmények értéke felett még mindig lebegő nézeteltérések tisztázásához is.

a) **A nagyenyedi Bethlen-kollégium ifjúsági önképző-köréről.** Aranka Györgynek az 1791-iki erdélyi diétán egy Nyelv-mívelő-Társaság állítása érdekében kezdett izgatásai mellékvizshangra találtak az enyedi kollégium ifjúságánál. Togátus és publikus diákoknak harminczöt tagot számláló csoportja vállalkozik a honi nyelv mívelésére: megalakul az enyedi önképzőkör, a mint látszik, Thoroczkay Pál úrfi szellemi vezérsége mellett. Drámai darabokat fordítanak, s adnak is elő, verseket s szónoki és szép prózai stílygyakorlatokat irogatnak. Ilyenmő kísérleteiből a társaság 1792-ben nyomtatásban egy bokrétát ad ki ily czímen: »Próba, mellyet anyai nyelve tanulására tett a Nagy-Enyeden tanuló ifjak között fennállott Magyar Társaság.« Összefügg ezekkel az igyekezetekkel Jancsó Pál, Koncz József és Sáska János subszkribált diákoknak színészi pályára készülése és lépése, kikhez utóbb Pergő Celestin is sorakozik. Meddig állott fenn, miképpen szűnt meg e »Magyar Társaság«, biztosan ki nem deríthető.

1820-ban (a mikor már Köteles Sámuel két év óta kizárólag magyarul tanítja vala a filozófiát), az ifjúság megkezdí évenként ünnepelni az alapító Bethlen Gábor fejedelemnek emlékezetét. Az ünnepek tárgyai önkészítette alkalmi szónoklatok és ódák, melyek aztán némely évben egy-egy önálló füzetben ki is nyomattak. 1830-ban, a M. T. Akadémia megalakítása évében, a diákok egy csoportja lelkes összeegyezőssel önképző-társasággá szervezkedik, még pedig, a mint látszik, az iskolai felsőbbség jóváhagyását nem is kérve, a miből később, a Szász Károly, Péterfi Albert és Péterfi László tanárok pöre alkalmával, 1836 után, nyomozások, zaklatások, kellemetlenségek származtak a társaságra, mely aztán fel is oszlott. Irodalmi önképzéssel az ifjak magános csoportjai ezután is foglalkoznak. Vizi István, a kollégium nyomdásza, 1837-ben egy kötet kísérletet, 1847-ben pedig »Korány; a nagyenyedi tanuló ifjak műveiből szerkesztett zsebkönyv« czímen még egy (tiz nyomtatott ivnyi) kötetet ad ki.

1859-ben, harmadszor, rendes, szabályos formában alakul meg az önképzőkör, kapcsolatban egy ifjúsági olvasó-egyesülettel, mely hírlapokat járat, s könyvtárába szépirodalmi és tudományos munkákat szerez. A rendesen két hetenkint tartott gyűléseken bölcséleti, történelmi, természettudományi és irodalmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi kísérleteket olvasnak föl, vitatkoznak felettük, illetőleg, bírálják. Próza- és vers-szavalást gyakorolnak. A kör tag-

jaiból működvelő társaság is alakul, s a városi társadalom támogatásával évenként többször nyilvános színi előadásokat rendeznek, színpadot, díszítményeket, később egy kultársadalmi tényezőkből alapszabályilag szervezkedett működvelő társaság vett birtokába. Tagjai voltak a körnek 1862-ig a három éves filozófiai tanfolyam hallgatói; ezután a jogi tanfolyam megnyitásával s a theologiai tanfolyam helyreállításával, ezeknek a hallgatói is. A jogi tanfolyam megszüntével s a theologiai tanfolyam három és négy évéssé, illetőleg, önállóbbá fejlődésével, a theol. önképzőkört kelle alkotni, a mi 1872-ben történt meg, az általános önképzőkör pedig, a nem theologiai tanulmányok, szépirodalmi kísérletek, szavalási gyakorlatok teréről tovább is fenmaradt.

Az önképzőköri dolgozatok kiválóbbjai Érdem-könyvbe szoktak iratni; e beírások azonban a hatvanas évek vége óta nagyon hézagosan teljesítették. Az önképző-gyűléseken kívüli írói gyakorlatokra »Haladjunk« című kéziratok lap szerkesztése iránt is történt, bár nem minden évben, intézkedés; a lap tartalmáról pedig szokás volt a hatvanas években, a kör titkárától időnkint bírálatos jelentéseket venni be a gyűlések tárgysorába.

Az érdemkönyvnek is, a kéziratok lapnak is, hanyatlani kezdett az ámbicionáló ereje a hetvenes évek óta, a mikor Enyeden egy egyházi lap, majd egy vegyes tartalmu hetilap szerkesztése is megindult. Az utóbbi lap időnkint nagyon is bevonván munkásai körébe a tehetségesebb diákokat, az önképzés czirkulusait meg-megzavarta, sőt iskolai anárkhia szellői is lengedeztek belőle.

Az önképzőkörben évenként mintegy nyolcz arany szokott két-három pályafeladatra kitűzetni; rendszerint négy-öt arany egy-egy irodalmi esztétikai tanulmányra; két-három arany szépirodalmi kísérletekre; egy-egy arany vers-szavalásra. Évente e pályázatok eredményei szokták mutatni az önképzőkör időleges színvonalát. Az önképzőkör vezető tanárai voltak: 1859—1862. Gáspár János; 1862—1868-ig P. Szathmári Károly, azután egy évig ismét Gáspár; 1869—82. Kovács Ödön dr.; 1882. óta Váró Ferencz, de közben 1892—93-ban, egy évig, Józsa Zsigmond is.

A kör munkásságának irányát általánosságban jellemezve: mindig erősebb és sikeresebb volt az a szakirányu tanulmányok, mint a szépirodalmi kísérletek terén, bár szépirodalmi kísérleteket, legalább műfordítások alakjában, pályázatokon, s azokon kívül is a munkás tagok többsége produkál.

Szenvedélyesebb verselők általában más iskolákból szoktak ide kerülni; az itteni gimnázium poétikus hajlamu kis tanulói, tapasztalat szerint, csak elvétve kerültek föl a felső osztályokba.

A körnek azon szorgalmasabb munkásai közül, a kik elismert sikert is mutattak fel, csak néhányat találunk olyat, a ki nem tanári, vagy papi pályára lépett; a más pályára lépettek ugyanis rendszerint csak mint felső gimnázisták működtek a körben, tehát az érettebb theologus tagtársak mellett kevesebb bátorsággal, aránylag kisebb sikerrel. Midőn ezt a gimnáziumi növendékek magok is észrevették, 1893-ban, külön gimnáziumi önképzőkörre szervezkedésre kértek és kaptak engedélyt; e két éves egyesületnek azonban ma még nincs feljegyezni való története és jellege. Megjegyzendő, hogy külön gimnáziumi önképzőkört már régen lehetett és kellett volna is szervezni, ha az intézet sokképpen vitatott és féltett egysége nem tiltja vala az elkülönzést.

Magának a törzsegyesületnek kiválóbb sikerrel munkálkodott tagjai az 1859—69. évekből: Magyar Károly, Nagy László, Dózsa Dénes, Szász Béla, Székely Ferencz, Sándor Domokos, Kratka Győző, Nagy Ferencz, Szentkirályi Nagy Lajos, Kovács Ödön, Elek Károly, Makkai Domokos, Bartha Lajos, Lőte Lajos, Fűzi Sándor, Zeyk Ádám, Silveszter Domokos, br. Kemény Gerő, Somkerek Miklós, Bartók György, Téglás Gábor, Keresztes József, Gáspár János, Váró Ferencz, ezután 1882-ig: Sándor József, Máthé György, Farkas Károly, abódi Nagy József, Fogarasi Albert, Csősz János, Sebestyén Sándor, Simon Ferencz, Balázs József, Berde Sándor, Staudner Mátyás, Thamó Gyula, Kövendi Dénes, Vásárhelyi Boldizsár, Csekme Ferencz; végre, 1882 óta: Ferencz Samu, Gáspár János, Garda Samu, Bodor János, Farkas Sándor, Damó István, Garda Kálmán, Kiss Albert, Bartha Lajos, Jánosi Zoltán, Szabó Jenő, Sámuel Aladár, Vajda Ferencz, Viski Gyula, Józsa Gyula, Makkai Jenő, Kállai István, Szakács Imre, Brencsán János, Makkai László.

A theol. önképzőkör 1872 óta. A Bethlen-kollégium tanártestülete mindig kiváló gondot fordított arra, hogy az ifjuság szellemi erejét a rendes tanórákon való foglalkozáson és az egymásra következő napi penzumok feldolgozásán kívül is folyton foglalkoztassa, fejtsse és tökéletesitse. E célnak, a munkaszeretet, nemes verseny és az ismeretkör kitágítása, megszilárdítása céljának állott szolgálatában kezdettől fogva az önképzőkör.

Kezdetben csak mint általános ifjusági önképzőkör áll fenn, egy felügyelő tanár és az ifjuság sorából, az ifjuság által választott tisztviselők vezetése alatt. Azonban, midőn P. Szathmári Károly felügyelő tanárnak az intézetből történt eltávozása, és e téren utódjának, Gáspár Jánosnak, rövid egy év múlva tanfelügyelőnek tör-

tént kineveztetése után, az önképzőkör felügyeletét dr. Kovács Ödön veszi a kezébe: az külön szakosztályokra oszolva kezdi folytatni működését.

Dr. Kovács Ö. kezdeményezése folytán, Váró Ferencz, theologus indítványára, az önképzőkörben három, jelesen: theologiai, szépirodalmi és szavalási szakosztály alakul, az 1872-ik év szeptemberében. Ettől kezdve, 1879-ig a theol. szakosztály, mint az ifjúsági kör egyik alkotó része szerepel, mikor is végleg külön válik és mint önálló testület folytatja működését a jelen időig, theologiai önképzőkör név alatt, egy theologiai szaktanár, mint felügyelő és az ifjúság kebléből választott elnök és titkár vezetése mellett.

Mint önálló testületnek alapszabályai 1879-ből kelnek, melyek értelmében, »A theologiai önképzőkör célja: a theol. ifjúságnak, mint leendő lelkészeknek, a theol. összes tudományokban való jártasságát, gyarapodását önmunkásság által elősegíteni. Az önképzőkör kitűzött célját elérhetőnek véli, ha tagjai a kör által közösen meghatározott időben összegyűlvén, a theologiai tudományok elméleti részéből felolvasások, értekezések, műbírálatok, föladvitakérdések megvitatása, stb., nem különben a gyakorlati részből: imák, egyházi beszédek s vallásos költemények előadása által magukat gyakorolják. A kör tagjai csak theologusok és a főiskolában működő, theológiát végzett, köztanítók lehetnek.«

Az alapszabályokban kitűzött cél megmaradt mind végig, de a cél elérésére szolgáló eszközök, időközönként felmerülő indítványok folytán, többször változást szenvednek, rendesen bővítettnek. Így, pl. Dr. Kovács Ö. felügyelő tanár, 1873-ban, midőn még a theol. kör csak mint szakosztály működött, azt indítványozta, hogy ne csak egyházi, hanem világi szónoklatok is tartassanak a körben. 1874-ben csakugyan az ő indítványára veszi fel a kör programjába a népszerű biblia- s parabola-magyarázatokat és a műfordításokat. 1877-ben alakul a kör kebelében egy bizottság, melynek az a feladata, hogy a különböző szaklapokat figyelemmel kísérje, s annak minden tagja egy külön szaklapban megjelenő theologiai tárgyú közleményről havonként jelentést tegyen a kör gyűlésén. Ez alapon, a gyűlések jegyzőkönyve szerint, igen érdekes eszmecserék fejlődtek ki; mindjárt kezdetben, különösen az evangéliumi csodák és az egyházi énekeskönyv felett. 1878-ban Keresztes József tanár ajánlatára, a gyűlések tárgya gyanánt felvételik a biblia egyes, szabadon választott részeinek homilétikai és exegetikai magyarázása.

Ezek folytán, a kör működésének tárgyai a következőleg csoportosíthatók: *a)* fordítások (bibliai és modern); *b)* gyakorlati kérdések tárgyalása; *c)* bibliai értekezések; *d)* vitatételek (tudományos

és gyakorlati); e) vallásos költemények írása és előadása; f) szavatok; g) prédikációk; h) imák szerkesztése és elmondása; i) szabad előadások; és j) eredeti értekezések a tanulmányok köréből.

Ezekben adva volna a kör alakulása, célja és a cél megvalósítására szolgáló eszközök.

Lehetetlen, gondatlanságnak nem nevezni a kör azon mulasztását, hogy a kebelében készített és tárgyalt jelesebb munkák megőrzésére és az utódok számára való fentartására nézve, a legújabb időkig mit sem tett. Ez történhetett volna nyomtatott, vagy írott lap, akár emlékkönyv által. Nyomtatott lap indítására többször kap a kör felszólítást. Jelesen: 1873—74- és 76-ban a budapesti, debreczeni és ismét a budapesti testvér-akadémiák által, később, a 80-as évek vége felé, a »Prot. Közlöny« szerkesztőségétől. Azonban, az ifjúság, szerénységéből-e, vagy más okból, lapot soha sem indít. E téren összes tevékenysége mindössze csak abban nyilvánul, hogy 1887 nov. 12-én egy »Theologiai Közlöny« című írott lapnak a főiskola kebelében történendő szerkesztését és jártatását határozza el. Az esznie testet is ölt, de ezen test élete csak három évig tart, a mennyiben a »Theol. Közlöny« az Elekes László, Péter Károly és Szabó Jenő szakavatott és lelkiismeretes szerkesztői működése idején túl, a közben e tárgyban tartott hosszas viták után, 1890-ben megszűnik. A kör egy pár év óta, a jelesebb munkák megőrzése céljából, »Emlékkönyv«-et szerkeszt; vajha, bár ezt tették volna az elődök is!

A körnek 1872—73-ik oskolai évtől a jelen 1895—96-ik oskolai évig terjedő huszonnégy év alatt hivatalnokai sorban a következők voltak:

a) Felügyelő tanár.	b) Elnök.	c) Titkár.
1. Dr. Kovács Ödön.	Váró Ferencz.	János Gábor.
2. » »	Abodi Nagy József.	Miklósi József.
3. » »	Juhász György.	Sebestyén Sándor.
4. » »	Sebestyén Sándor.	Demeter Mihály.
5. » »	Kovács Imre.	Cseresznyés Ödön.
6. » »	Törös Mózes.	Köblös István.
7. » »	Balogh Sándor.	Losonczy József.
8. » »	Vén Mihály.	Diószegi Mór.
9. » »	Veress Sándor.	» »
10. » »	Bartha Dezső.	Vásárhelyi Lőrincz.
11. » »	Bodor János.	Péchy Árpád.
12. » »	» »	» »
13. » »	Zayzon Lajos.	Józsa Zsigmond.

a) Felügyelő tanár.	b) Elnök.	c) Titkár.
14. » »	Józsa Zsigmond.	Csomor István.
15. » »	Csomor István.	{ Szécsi Ferencz. { Szász Béla.
16. » »	Szécsi Ferencz.	Vajda Ferencz.
17. » »	Vajda Ferencz.	Jancsó Sándor.
18. » »	Jancsó Sándor.	Nagy Károly.
19. » »	{ Ignác László. { Trozner Lajos.	{ Boczó Mózes. { Tóthfalusi József.
20. » »	Biró András.	Tóthfalusi József.
21. » »	{ Szász János. { Biró György.	{ Kállai István. { Csűrös Ferencz.
22. » »	Csűrös Ferencz.	Demes Péter.
23. » »	Kovács László.	Moóré Károly.
24. Jancsó Sándor.	Solymosi Lajos.	Tunyogi János.

Kezdetől mostanig legtevékenyebb munkásságot fejtettek ki: Váró Ferencz, Miklósi József, Abodi Nagy József, Sebestyén Sándor, Bod Péter, Réthy Gábor, Cseresznyés Ödön, Balog Sándor, Szabó Sándor, Nagy Ede, Törös Mózes, Vinczi Domokos, Orbán Gábor, Jancsó Lajos, Vén Mihály, Bodor Géza, Diószegi Mór, Thamó Gyula, Berde Sándor, Balázs József, Bartha Dezső, Veress Sándor, Vásárhelyi Lőrincz, Zsigmond Károly, Bodor János, Csekme Ferencz, Ferencz Samu, Brassai Károly, Józsa Sándor, Vásárhelyi Boldizsár, Kövendi Dénes, Zajzon Lajos, Kiss Sándor, Péchi Árpád, Nagy Zsigmond, Ujvári István, Kiss Albert, Józsa Zsigmond, Benedek Károly, Barabás Samu, Damó István, Csákány János, Németh Sándor, Csiszér Dániel, Csoma István, Szécsi Ferencz, Vajda Ferencz, Kóbori János, Jánosi Zoltán, Szász Béla, Zajzon János, Jancsó Sándor, Szabó Jenő, Nagy Károly, Bartha Lajos, Péter Károly, Lajos János, Ignác László, Baczó Mózes, Sámuel Aladár, Tárkányi György, Tóthfalusi József, Tróznér Lajos, Biró András, Molnár Lőrincz, Viski Gyula, Kállai István, Szász János, Józsa György, Kovács László, Csűrös Ferencz, Biró György, Elekes Imre, Sükösd Mihály, Barthos Gábor, Tunyogi János, Tankó Béla, Hegyi Péter és Sebestyén Ferencz.

Hogy az önképzőkör tagjai között a nemes verseny élesztessék és a sikeres munkásság némileg jutalmaztassék is, az általános kitűzött pályakérdéseken és pályadíjakon kívül, melyeknek megfejtésében és elnyerésében a theologus ifjoknak mindig »oroszlánrész« jutott, tagjai számára az önképzőkör is évről-évre pályadíjakat tűz ki. Jelenleg ily czímen évenként rendszeren hét arany

osztatik ki, még pedig leginkább évzáró imák, agendák, versenyszónoklatok, eredeti értekezések, vallásos elbeszélések, bibliai és modern műfordítások jutalmazására.

A theol. ifjúságnak, önképzőkörre mellett, régi időtől fogva van önszegélyző egylete, már tekintélyesnek mondható vagyonnal (a múlt tanév végén, hivatalos kimutatás szerint: 2314 frt. 92 kr.); külön theologiai pénzalapja, felolvasó estélyek tartása által összeszerezve, eredeti rendeltetése szerint, egy theol. szakközlöny fenntartási alapjára, (múlt tanév végén, kimutatás szerint: 441 frt. 86 kr.); dalkara, külön pénzalappal, mely egyesületek tanári felügyelet alatt anyagilag és szellemileg folyton gyarapodnak és több irányban jótékonyan működnek.

A theol. ifjúság az önképzőkör nemes szelleme által vezetve, már nem egy alkalommal adta jelét kegyeletes érzésének és a nemzeti ügy iránt való buzgóságának is. Ily szellemtől vezetve, látjuk a theol. ifjúságot 1886. januárjában 500 frttal az Emke alapító tagjai sorába lépni. 1894 szeptemberében, tudós és atyai jószágú szellemi vezére és tanára, dr. Kovács Ödönnek tanári működése 25 éves fordulóján jubileumot rendezni s az ő nevéhez fűzött »hála és kegyelet«-alap javára, csaknem 1000 frtot összegyűjteni. Látjuk nemzeti öröm- és gyász-ünnepeket tartani, elhunyt tanárai és egyházi nagyjai emlékét időnkint hálás kegyelettel feleveníteni s azok szellemét ez által is gyümölcsözővé tenni; látjuk, végre, a sokoldalú társadalmi hasznos érintkezés által önmagát művelni, ismertté és becsültté tenni.

Mig az önképzésnek és önművelésnek ez a nemes, jótékony szelleme vezeti ifjúságunkat, lehet, van reményünk, hogy anyaszentegyházunk ő bennük és ő általuk csak nyerni fog.

*

Az 1893-ban alakult külön gimnáziumi önképzőkör célja, hogy a kör tagjai magán-olvasmányokról való leszámolás, szóbeli előadás, prózai és verses stílus-kísérletek, szavalás által magukat a középiskolai tanulmányok terén s az irodalom körében gyakorolják.

b) A kolozsvári ev. ref. kollégium önképzőköréről.

Az önképzés kollégiumainkban, írja Szabó Sámuel önképzőköri elnök, visszanyúlik alapításuk idejéig, a XVI-ik századig s csak eszközei változnak a kor divatja és igényei szerint. Legrégibb alakja az oskolai drámák betanulásában állott. A XVI-ik század-

ban a protestántizmus hatása alatt keletkeztek Németországban és Magyarországra is onnan kerültek. Erkölcsei irányuak, oktató tartalommal; nagyobb iskolai ünnepélyek alkalmára tanulták be és adták elő tanuló ifjak, zárt falak között, önmaguk számára.

A hagyományos gyakorlat hatásának tulajdoníthatjuk, hogy, midőn a »magyar színészet« a múlt század végén előbb Kolozsvárra, aztán Pesten és Pozsonyban első kísérleteit teszi, tagjainak, a színészeknek, legnagyobb része középoskoláink felsőbb osztályainak tanulóiból állanak elő.

Kolozsvári kollégiumunkban is ugyanazon időben és így indult meg az önmunkásság fejlesztésére irányult mozgalom. Olvasóegyletet alakítottak, saját költségükön néhány folyóiratot járattak és könyveket hozattak. Többek közt, ezen időtől származik azon, mintegy 250 idegen nyelvű (többnyire német) könyv, mely ifjúságunk könyvtárában ma is megvan.

A 48—49-iki szabadságharc megszakitotta és aztán a nemzeti gyász első éveiben szűk korlátok közé szorította az ifjúság tanulását. Az ostromállapot idején, mikor a kollégiumok falai közé menekült honvédek és tanárokat politikai működésükért az akkori hatóság gyanus szemekkel őrizte, el volt tiltva, az eszélyesség is parancsolta, minden társas összejövetel, gyűlés, melyből hangosabb szavak hallatszottak volna ki az iskola falai közül.

A szabadabb mozgás 1860-ban indult meg. Ekkor az ifjúsági olvasó-egylet és önképzőkör egymással szoros kapcsolatba lépett. Legmunkásabb tagjai mindkettőnek ugyanazok voltak. Ekkor engedélyezte a tanári kar, hogy a négy felső (V—VIII) gimnáziumi osztály tagjaitól 2 frt kötelezett évdíj szedessék az eddigi önkéntes hozzájárulás helyett, melynek jövedelméből az olvasó-egylet és önképzőkör szükségletei fedeztessenek.

Az önképzőkör elnöki tisztét viselte 1878-ig Szabó Sámuel, rendes tanár, 1878—83-ig Hegedüs István r. t., 1883—92-ig Csernátóni Gyula, rendes tanár; 1892 őszén kezdve, mostanig, mint felügyelő szerepel Szabó Sámuel, rendes tanár; azonban, a rendes gyűléseket az ifjúság által választott elnökök tartják, és pedig 1892—93-ban Csűrös József, vallástanár, 1893—94-ben Kovács Dezső h. tanár, 1894—95-ben dr. Borcsa Mihály, rendes tanár.

Célja, hogy a fejlettebb tehetségek hatása alatt minél többen kísértsék meg az önkéntes és hajlamuknak megfelelő munkálkodást.

Szépen fejezik ezt ki az 1886-ban tartott záró ünnepély elnöki szavai:

»Az ifjúság azon munkásságáról adok számot, a melyet nem a pontosan előszabott köteletség kényszere alatt, hanem saját jó-

szántából, saját lelke tiszta és önzetlen sugallatából végzett. Az ember lelkében lakó cselekvési ösztön, ugyanis, nem elégszik meg az ismeretek pásszív elsajátításával, hanem önmaga is folyton alkotni és teremteni készül. E tulajdonság az, a melyben Isten képére leginkább hasonlítunk; s az emberi lélek legszebb, legihlettebb alkotásai azok, a melyek a teremtetővel való rokonságunkat fentartják és biztosítják. Igaz, hogy annyi millió, még millió között kevés Prometheusz akad, a ki az égi tüzet meglopván, félig-meddig ő is az Istenhez lesz hasonlón, de Istent megközelíteni s a munka és teremtés által hozzá méltónak lenni: mindenkinek szép és lelkébe oltott törekvése. Ez ébred föl a mi szerény önképzőkörünk tagjaiban is, valahányszor zsengeikkel fellépnek s midőn itélni akarunk fölöttük, kimélve vizsgáljuk a fiatal hajtásokat. Egy-egy remény, szunnyadva bennök, a melyet majd »valósággá« válthat be az idő.»

E sorokban világosan benne van önképzőkörünknek, mint az iskolai nevelés fontos kiegészítő részének létjogosultsága és feladata, úgy a múltban, mint a jövőben.

Eszközei: szavalás (költemények), szónoklat (prózai művek), szabad előadás (önkint választott tárgyakról), eredeti és fordított költemények, beszélyek. És mindezeknek fesztelen »bírálat« s bírálgatása közben a »szabad vitatkozás«-ban való gyakorlatszerzés.

Az ifjakban ébredő érzelmek-világ és a képzelem uralma inkább a költészet könnyebb fajtái felé vonja őket s a nagyobb rész, bizony, felszínes munkát végez, de hát az első kísérlet, a szárnypróbálgatás, minden ismeretszerzésnél így indul és így szerzi meg a készséget, hogy idővel mesterré válhassék.

Önképzőkörünk 1877 óta állandó bizottságot tart fenn, mely kezdők számára útmutatást ad: kiválasztja a szavalásra, feldolgozásra alkalmas tárgyakat s ajánlatot terjeszt elő az olvasásra és ismertetésre méltó új könyvekről.

Fordításaikat többnyire német (ritkán latin) művekből választják, azonban a 70-es évek végén, önkinteseink nagyobb számmal tanulván az angol és francia nyelvet, azon időkből ily nyelvekről készült fordításokkal is gyakran találkozunk. Érdemesnek tartjuk annak külön fölemlítését, hogy 1887-ben Legouvé Ernőnek »Olvasás művészete« című műve alapján kezdetét vette a »műolvasás« gyakorlása, nagy buzgalommal és szembetűnő szép eredménnyel.

Pályakérdéseket is szokott önképzőkörünk kitűzni és pedig eredeti lyrai költeményekre, olykor egy-egy történeti balladára; kisebb rajzokra, életképekre, beszélyekre, történelmi és esztetikai,

néha természettudományi kérdésekre, műfordításra, stb., valamint »szaválás«-ra. És a legjobb dolgozatokat némi csekély jutalmakban részesíti pénzalapjának (mely 250. frt tőke értékpapirokban) kamataiból és azon 20 frtból, melyet ezen célra az olvasó-egylet évenként rendelkezésére bocsát.

Az érdeemesnek ítélt műveket »Emlékkönyvbe« írják és ezen felül egy »Remény« című hetilapot szerkesztenek, melybe változó értékű műveiket közlik.

A hazafiság érzésének ápolása is helyet talál a körben.

1885 óta rendszeresen megüli a kör márczius 15-ének emlékűnnepét. 1883-ban Arany Jánosnak, 1888-ban Kisfaludy Károly születésének 100-ik évfordulóját, 1892-ben Széchenyi István és Koménusz Ámos emlékére rendezett ünnepélyeken vett részt, 1893-ban megünnepelték Arany János halálának 10-ik évfordulóját, 1894-ben emlékűnnepet rendeztek Jókai Mór 50 éves írói jubileumára és közreműködtek a Kossuth gyászűnnepélyen, melyet 1894 május 5-én a tanári testület rendezett. Végre, 1895 márczius 30-án, a kollégium egykori növendékének és tanárának, Gyulai Pálnak róttá le a tisztelet adóját 50 éves írói jubileuma alkalmából.

A kör jelesebb munkásai voltak a hatvanas években: Réthy Lajos (most tanfelügyelő), br. Bánffy Dezső (miniszterelnök), Nagy Miklós (a »Vasárnapi Ujság« szerkesztője), gr. Bethlen Géza (főispán), Hegedüs Sándor (orsz. képviselő), Hegedüs István (egyetemi tanár); az utolsó húsz év alatt: Ferenczy Zoltán (muzeumi könyvtáros és egyetemi tanár), Csernátoni Gyula (tanfelügyelő), Deák Gábor (már csak néhai), Sárkány Lajos (koll. tanár), Farnos Dezső (koll. tanár), Nagy Károly (tanár), Szász Károly (orsz. képviselő), Deák Albert (ügyvéd), Abonyi Árpád (író), Szabó Péter (tanár), Kovács Dezső (tanár), Szász Zsombor és még hosszú sora azoknak a fiataloknak, kik még mint egyetemi polgárok magasabb kiképeztetésük érdekében fáradnak és küzdenek a derekasság jutalmáért.

c) **A marosvásárhelyi kollégium ifjusági önképző-köréről.** Az 1856–57-ik tanév elején, november hóban, a felsőbb osztályok hallgatói kérésére Mentovich Ferencz tanár engedélyt eszközölt ki a tanári kartól, hogy az ifjuság önmunkásságának eredményeit egymással közölhesse, nyilvánosságra hozhassa, s e célra egy kézirati közlőnyt adhasson ki. E közlőny czime »Ibolya« volt, mely 1857 márcziusig egyetlen organuma volt az ifjuságnak.

Ekkor az a társulat, mely eddig a közlőnyt fentartotta, tagabb körre törekedvén és célra vezetőbb idomot akarván fölvenni, 1857 márczius hóban újra szervezkedett és »Önképzőköri társulat« nevet vett föl. Első alakuló gyűlése 1857 márczius 14-én volt. Ez

időtől fogva megszűnés nélkül fennáll. Változás csak annyiban érte, hogy alapszabályai időnkint, a szükséghez képest, módosítottak, s hogy 1880-ban legelső elnöke és irányadója, Mentovich Ferencz tanár iránti kegyelethől, ennek halála után, »Mentovich (önképző) kör« nevet vett föl.

A kör szervezetében, megalakulása óta, lényeges változás nem történt. Tagjai, tisztviselői, ugyanazon módon jelentkezhetnek, és úgy választatnak, mint a megalakuláskor.

A kör célját az alapszabályok fejezvéen ki, abban a következő változtatások és rövidítések történtek.

Az 1857-iki alapszabályok szerint: »Cél az önképzés, szépirodalmi, tudományos dolgozatok, bírálatok és szavaltat által.«

Az 1863-iki alapszabályok szerint; »Cél az önképzés, szépirodalmi, tudományos dolgozatok, fordítások, valamint népdalok és mondák, helynevek, tájszavak, nyelvsajátságok, stb. gyűjtése, bírálat és szavaltat által.«

1864-ben, az alapszabályok előbbi keretében maradván, a munkásság fejlesztése és gyorsítása végett, a kör kebelében a következő szakosztályokat alakítják:

1. Természettudományi szak.
2. Természettudományokon kívüli tudományos (vegyes) szak
3. Szépirodalmi szak.
4. Szónoklattani szak.

E szakokba hajlamai és képességei szerint mindenik tag önként jelentkezett és soroztatta be magát. Mindenik szak választott magának elnököt, jegyzőt és ezek vezetése alatt külön szakgyűlések tartattak, s a szakukba tartozó beérkezett dolgozatokat megbírálták. Ha a dolgozat közgyűlés céljára terjesztésre alkalmas volt, előadót választottak, a ki a munkát a közgyűlés előtt alaposan ismertesse. Ha valamely dolgozatra a szakosztály kedvezőtlen bírálatot mondott, joga volt a szerzőnek, a közgyűlés elé fölbbezní s a dolgozat fölolvását kérni. Minden tag tartozott az általa választott szakhoz havonként legalább egy dolgozatot beadni.

A szónoklati szakosztályban minden tag köteles volt közreműködni.

E szakrendszer csak pár évig állott fenn. Mint a jegyzőkönyvek mutatják, kezdetben serényen folyt a munka, de nem tartott sokáig; az ifjuság kifáradt, a szakgyűlések megritkultak, csakhamar meg is szűntek, mert a jegyzőkönyvekben tovább semmi nyomát nem lehet látni.

A kör működése leggazdagabb volt és legmagasabb fokot ért

el az 1863—68-ik években, e jelenséget az a körülmény magyarázza meg, hogy ez években, 1870-ig, négy éves jogakadémiai tanfolyam is volt a kollégiumnál, s nemcsak a bölcselmi, hanem a jogi tanfolyam hallgatói közül is többen voltak tagjai az önképzőkörnek. Ez időből a kör kézirati heti lapot is adott ki »*Közlemények az önképzőtársulat műveiből*» címmel, mely 1863—66-ig fennállott és 1868-ban újra megindított, de még azon évben meg is szűnt. 1865-ben »*Csalánok*» cím alatt humoristikus hetilapot is indított meg a társulat, de csak két szám jelent meg. Az önképzőköri munkásság föllendülését jelzi még az, hogy 1891—2-ik tanévben »*Önmunkásság*» cím alatt az ifjúság számára a tagok kézirati heti lapot adtak ki.

Megemlítésre méltó még a kör munkássága köréből, hogy a kollégiumi rendtartás által megengedett módon, a kollégium kebelében, a tanári kar felügyelete alatt, minden nemzeti ünnep alkalmával nyilvános diszgyűlést tartott, s azokon nemcsak az ifjúság s a tanári kar, hanem a vidéki és városi polgárság is tekintélyes számmal részt vett. A városi ünnepélyek pedig, márczius 15-én, mindig az ifjúság tényleges közreműködésével tartalmak meg.

Az önképzőkör által elfogadott művek kezdettől fogva mostanig, erre a célra készített »*Emlékkönyv*»-ekben örökítették meg. E művekből nyilvánosságra csak azok jutottak, melyek a már előbb említett »*Közlemények*»-ben jelentek meg. A négy kötetre menő gyűjteményben az 1894—5-ig hetvennyolcz tagtól vannak beírva elfogadott művek. Kezdetben, mint látszik, túlnyomólag versek voltak, később azonban, csaknem egyforma arányban, versek és prózai darabok. A tagok közül többen kiváló sikerrel működtek, s az első évekből valók, a kik már koruknál fogva is hebizonyíthatták jeleségüket; társadalomban, tudományban, irodalomban később többen érdemes helyet biztosítottak maguknak. Így *Réthy Lajos*, kir. tanácsos, tanfelügyelő; *Dr. Engel Imre*, M.-Vásárhelyi tiszti orvosa; *Vass Tamás*, ev. ref. pap Maros-Vásárhelyt; *Dósa Elek*, marostordamegyei alispán; *Dósa Gábor*, kir. táblai bíró (1857—61); *Kováts Ödön*, ref. theol. tanár; *Makkai Domokos*, ref. koll. tanár; *Bíró Elek*, ref. pap; *Lőrinczi Dénes*, ref. pap; *Sóos Kálmán*, kir. ügyész (Bpest); *Pungur Gyula*, polgároskolai tanár; *Nagy Domokos*, ref. pap (1862—1866); *Dózsa Pál*, orvos (Bpest); *Gönczi János*, ref. pap (Koronka); *Kozma Gyula*, kir. táblai főügyész; *Fekete Gábor*, kir. táblai elnök; *Kovács Gyula*, polgármester (N.-Enyed) (1863—1869); *Kispál Mihály*, Dr. *Pap István*, törv. bíró (Déva); *Farkas Sándor*, *Jung Ferencz*, ref. pap; *Kiss Ernő*, m. kir. erdőgondnok; *Tóth Endre*, ügyvéd; *Szász Lajos*, mérnök; *Sárkány*

Miklós, Ziegler Károly, Sebess Dénes, Szakács Ödön, Bothos Kálmán, Schwartz Kornél, Erdős Elek, Erődsdi Sándor, Engelmann Izidor, Henter Béla, Páll Andor. (1880—1895.)

d) A székely-udvarhelyi ev. ref. kollégium önképzőköre. Önképzőkörünknek megalakulása kapcsolatban van azzal a mozgalommal, a mely a múlt század utolsó harmadában s a jelen század elején nyelvmívelő-társaságoknak a felállítását sürgette s a mely mozgalom megteremtője lőn az első országos »nyelvmívelő-társaság«-nak, az akadémiának. Oskolánk már e század elején s különösen 1824 óta gondoskodott arról, hogy nyelvünk művelése, illetőleg, annak intenzívebb fejlesztése s abban való gyakorlása érdekében, a tanuló ifjuság érettebb része rhetorikai gyakorlatokban részt vegyen; egyúttal gondoskodott arról is, hogy az ifjuság öntevékenységét, önszorgalmát, munkakedvét, pályatételek kitűzése által, felkeltse, ébrentartsa és fejlessze. E célra szolgált a gróf Teleki Sámuel-féle 61 m. frtos jutalom, a melyet a legjobb praedicatio, oratio vagy dissertatio írójának szoktak kiadni. Ez volt a kiinduló pontja az önképzőkör megalakulásának.

Az alaptervezet szerint, a kör neve: »Szavalmi és irodalmi egyesület«; tagjai: »minden tanárok és tanítók, általában az egész tanuló ifjuság, különösen a hittani előképezde és felgimnázium tanuló ifjai.« Célja: »az önképzés, még pedig a) a szaválásban, b) különféle tárgyakról való dolgozatok készítésében (a politikai tárgyak azonban kirekesztetnek), c) felolvasásban, lehetvén a felolvasandó tárgyak mások, vagy a felolvasó egyén saját művei.« Nyelve: »az iskola tannyelve a magyar, de a két klasszikai nyelvet sem zárja ki.« Vezetője az igazgató tanár; gyűlést tart havonként egyszer, esetleg, kétszer. A készitendő dolgozatok lehetnek: »értekezések, elbeszélések, műbeszédok, leírások, kötött, vagy kötetlen alakban, eredetiek, vagy fordítottak«; a dolgozatok elbírálása az »egyleti bizottmány«-t illeti, melynek tagjai a vezető-tanár és nyolcz egyleti tag.

A kör első elnöke Nagy Lajos, jogtanár volt; Korondi Mózes és Becsek Sándor, tanárok pedig társelnökök. Első titkára Székely Ferencz, második titkára Felméry Lajos, hittanhallgató; titkárok voltak még: Sylvester Domokos, Pünkösdi Ferencz és Görög István.

Kiss Ferencz vezetése alatt az ülések műsora változatos. A tagok szavalnak, szónoki beszédeket adnak elő, értekezéseket készítenek s olvasnak fel, fordítanak görögből, latinból, németből, költeményeket írnak s bírálnak. És ha az egyoldalú versifikáló irány kap lábra, a kör gondoskodik annak ellensúlyozásáról azzal, hogy kérdéseket tűz ki, a melyekből mindenki egyéni tehetsége

szerint választhat. Ilyen feladatok kitűzését olvashatjuk: »Aristides élet- és jellemrajza, Cornelius és Bajza után«; »A mohácsi vész előzményeiről, folyásáról és következményeiről«; »A roszt is jó bizonyos tekintetben«; »Várna«; »A barátságról« stb.

A feladatok megválasztásának joga azonban a tagok részére is biztosítva volt; pl. ilyeneket választanak s dolgoznak ki: »Erdély műveltségének története« (történeti értekezés); »Caius Mucius Scaevola« (történeti vázlat); »Orléáni szűz«, »Iphigenia Aulisban« (fordítás, Schiller után); »Rómához« (fordítás görögből); »Gusztáv Adolf jellemzése«; IV. Béla uralkodásának eredménye hazánkra, az ő jellemével együtt előadva« stb. A jelesebb önképzőköri dolgozatokat emlékkönyvben örököztették meg. Így pl. a próza terén kiválóbb műveket irtak: Felméry Lajos: »A magyar nyelv, mint anyanyelvünk iránti kötelesség« (1860), »A mohácsi vész okai, folyása és következményei« (1861); Mihály Lajos: »Egy piszkos fél keztyű« (humoreszk, 1863); Kassai József: »A hűtlenség boszuja« (beszély, 1865). A költészet terén kitűntek: Révay Pál: »Petőfi Sándorról«, »Gróf Széchenyi István haláláról«, »Az önképző-társulathoz« stb. (1861); Fúzy Sándor: »Örjögés«, »Élet vagy halál« (szonett) stb.; Sylvester Domokos: »Egyletünkhöz«, »Fohász«, »Miért nézesz reám«, »Árnyképek« stb.; Reményik Károly: »Mohács« stb., ezen kívül még mintegy tizenötön.

1866-ban a kör vezetését Paál Ferencz, tanár veszi át, ki 1870 szeptemberéig, dr. Jenei Viktor, jogtanár, Becsek Sándor, Sylvester Domokos, Sándor Domokos tanároknak, mint időközi alelnököknek közreműködésével, intézi a kör ügyeit. Paál Ferenczet az elnökségben dr. Jenei Viktor váltja fel, kinek vezetése mellett, az alelnöki tisztelet Sylvester Domokos és Biró Albert s.-tanárok, majd Szakács Mózes, tanvezető és Kése József, köztanító töltik be. A titkári állásban 1866 óta időközönként ott látjuk Menyhárt Andrást, Simó Dénest, Mihály Tivadart, Szolga Kálmánt, Maksai Zsigmondot, Fekete Józsefet.

Paál Ferencz és Jenei Viktor vezetése alatt az ifjuság a megkezdett irányban halad előre; eszméit, törekvéseit, szerzett ismereteit kötetlen és kötött formában igyekszik kifejezni s az előadóművészetben, a szónoklásban és szavalásban is nagyban buzgolkodik. A tagok részéről befolyt ajánlati díjakról, egyesek pénz- és könyv-adományából pályatételeket tűznek ki s a nemes versenyt ez által is biztosítani kívánják.

A körüli üléseken ilyen című dolgozatokat olvasnak fel: Stuárt Mária (történeti rajz); Washington (ford. németből); Az anyag, mint a művelődés előmozdítója; Allegoria, mely az ember életvég-

célját és valódi szükségét tanítja e világban (ford. németből); Jeles gondolatok (ford. francziából); Nehány szó az emberi szívről; Lélektani mozzanat; Kivonat Napoleon császár életéből; A spártaiak hadfolytatása, stb.

Ez időből az önképzőkör munkaprogramjában a költői műfajok rendszeres ismertetését is ott látjuk; ez irányban maga az elnök (Paál F.) jár jó példával elől, midőn »a költészettani előismeretekről« értekezik. A népdal- és mesegyűjtés terén is buzgolkodnak s e célra is jutalmat tűznek ki. Gondoskodnak arról is, hogy koronként ünnepélyes üléseket is tartsanak, rendszeresen a szorgalom-időszak végén, a midőn a tanárkar s az egész tanuló ifjúság megjelenik s a mikor pályanyertes műveket olvasnak fel, szavalnak és énekelnek.

Dr. Jenei Viktor tanárnak a kolozsvári tudomány-egyetemre való eltávozásával, az elnöki tisztelet 1872-ben Bod Károly tanár veszi át, ki 1895 szeptemberig, tehát 23 éven keresztül a legnagyobb buzgósággal, a munkaprogram tervszerű összeállításával az önképzőkört virágzóvá tette s új életet öntött az ifjúságba, éppen akkor, a midőn a munkakedv a 70-es évek elején csökkenőben volt.

1873 elején új alapszabályt készítenek s a kör tagjaivá lehetnek V. és VI. osztályos tanulók is, kik önként jelentkeznek. Az iskola tanári és tanítói kara felkérte a közreműködésre.

A gyűléseken költeményeket szavalnak, szónoki előadásokat tartanak, kötött és kötetlen dolgozatokat olvasnak fel s egymás működését bírálat tárgyává teszik, hogy ez által is kitűzött céljuknak annál jobban megfelelhessenek. Különösen szépirodalmi téren fejt ki a kör nagy buzgóságot; sikerült eredeti dalokkal, ódákkal, balladákkal, kisebb költői elbeszélésekkel és beszélyekkel találkozunk. Gondoskodnak arról, hogy a kör működése pályakérdések kitűzésével határozott irányban haladjon. A kitűzött feladatok legnagyobb része a költészet köréből van véve, de azért a prózai művek készítését sem hanyagolják el. Ilyen feladatokkal találkozunk: eredeti dal, románcz, ballada, óda, himnusz, satyra, műdal, népballada, kisebb epikai költemény, vigjáték, szomorujáték készítése, drámai művek elemzése, műfordítás kötött és kötetlen formában, német, francia, román nyelvből, beszélyírás. Tudományosabb jellegű kérdések jutalmazására a Teleki-díjat (21 frt 35 kr.) fordítják s ilyen feladatok megoldását kívánják: »Mivel növelheti a tanuló azon tanintézet jó hírnevét, melynek tagja«? (nyertes: Szakács Károly); »Minő műveltséggel jöttek hazájukba a magyarok; történt-e valami a vezérek alatt a magyar nemzet mű-

velődésére és a keresztyén vallásnak mit és mennyit lehet e részben köszönni? (nyertes: Derzsi Kovács Ferencz és Csia Károly); »A munkásság haszna« (nyertes: Sebesi Samu) stb.

Ebből az időből több jeles dolgozat van megőrizve az emlékkönyvben Szakács Károlytól: Őszszel (dal), A szerelmes lovag, (kisebb epikai elbeszélés); Benkő Istvántól: (most főtí pap) Kőkényszem (dal), Holdvilágos éjjel (kisebb költői elbeszélés); Derzsi Kovács Ferencztől: (most szentesi tanár) Az éj leple alatt, Tó mellett, (Lenau után), Szikrák (Lessing és Bürger után); Benedek Elek: (most író és lapszerkesztő) A zarándok (Schiller után) gróf Mikó Imre halálára (óda), A diák, a Hű szerető; Csia Károlytól: »Magyar Miska« (satyra), gróf Mikó Imre halálára (óda); Sebesi Samutól (most író): Az ezredéves tölgy (allegoria); Sebesi Jóbtól: Két pillangó (allegoria); Fülöp Áron: (tanár és író) Még nem láttalak volt, Szomoruan szól a hegedű húrja stb. A próza terén kiválóbb művek írói: Csulak Lajos: A fülbevaló, Három év életemből; Derzsi Kovács Ferencz: Ki hitte volna? Solymosi István: (most orvos) Az erdősző és leánya, A kém; Fülöp Áron: Richard; Sebesi Samu: A végzet játéka; mind megannyi beszélyek. Nagyobb tanulmányt írt Solymosi István: »A magyar troubadour-költészet fejlődése.« A népdalgyűjtés terén nagy buzgóságot fejtett ki Benedek Elek, a közmondások gyűjtésében Bakcsi Dániel.

Az 1880-ik évvel az önképzőkör működésében új szakasz kezdődik. Az alapszabályt a szükség s az adott viszonyok szerint módosítják s megtoldják ügykezelési és tanácskozási utasításokkal. Tagjai: a négy felső osztály önkéntesen belépő tanulói; 1884 óta csak a VII. és VIII. osztály növendékei; a kör elnökét a tanári kar saját kebeléből választja, ezenkívül egy alelnök, titkár és két jegyző képezik a tisztviselői kart; van állandó bíráló bizottsága, a mely a pályaművek felett ítélt; üléseket hetenkint egyszer vasárnap délelőtt tart.

A kör ilyen irányu kérdéseket tűz ki: dal, románcz, mű- vagy nép-ballada, allegoria, költői elbeszélés, monda, vagy rajz, vígjáték, vagy bohózat, parodia, vagy satyra, életkép, idyll, leírás, humoros tárcza, márczius 15-ére alkalmi költemény és beszéd írása, illetőleg készítése, egyes költői művek méltatása, fordítás német, franczia, görög, latinból, irodalomtörténeti tanulmány készítése s tudományos kérdés tárgyalása. Egyes kérdéseket így találunk formulázva: Goethe, Schiller, Uhland balladái elemzése s méltatása; A lelkiismeret hatalma, Br. Eötvös József költészetének ismertetése és méltatása, Petőfi viszonya szülőihez, költeményei alapján, Tompa M. költészetének méltatása, Tóth Ede mint színműíró, Vö-

rösmarty M. epikai költészetének jellemzése, Kisfaludy: »Mohács« méltatása, Schiller: Wallenstein trilogia.

Az Emlékkönyv is tesz tanubizonyosságot az elért kiváló eredmény mellett. Ebben van megörökítve: Veress Ferencz: Szerettelek (dal), Egy színésznőhöz (satyra), Megint (Kovács Gábor halálára.) — Barabási Ferencz: Márczius 15 (óda), Szegény Ágnes (románcz), Kiss Gergely emlékezete (óda.) — Török István: Vész és halál (regekép.) — Balogh Ferencz: Kellemetlen ébredés (parodia Bajza Ébresztőjére.) — Szabó Gyula: A részeges férj (parodia Eötvös: Megfagyott gyermek.) — Kiss Pál: Ki első a háznál? (satyrikus népmese.) — Bencze Miklós: A lányka (románcz.) — Kolumbán Sámuel: Hogyan lehet egészségünket megőrizni? (értekezés), Csáky Sándor (történeti novella.) — Zajzon Gábor: Szilágyi és Hajmási (ismertetés.) — Vajda Ferencz: Petőfi ébredése, Az erdei lak (ismertetés.)

Márczius 15-re alkalmi beszédek irtak: Ráduly János, Csiki Kálmán, Zajzon Gábor, Lajos János, Bencze Miklós.

A bírálat terén kiváltak: Zajzon Gábor, Csizmadia András, Péter Károly, Kóbori János, Mayer János.

A Teleki-féle díjat ilyen kérdésekre tűzik ki: Erdély különválásának okai (nyertes: Lajos János.) A tápszerekről és a táplálkozásról (ny.: Magyarai Jenő.) A magyar dráma historiai fejlődése (ny.: Balogh Miklós.) A nemzetiségek támadásának okai hazánkban 1843—1848-ig (ny.: Butyka Boldizsár.) Emlékbeszéd gróf Zrínyi Miklósról, a költőről (ny.: Seprődi János.) Vámrendszerünk a 18-ik században (ny.: Nagy Béla.)

Önképzőköri czélokra Botta Györgyné, szül. Konecz Klára 1880-ban 600 frtos alaptványt tett, melynek kamatait ilyen irányu kérdések jutalmazására fordítják:

Demosthenes élet- és jellem-rajza (ny. Kovács Gábor.) Miféle okok segítették elő hazánkban a reformációt (ny.: Zajzon Gábor.) A hő mechanikai elmélete s egyenértéke (ny.: Kóbori János.) Tacitus: Germaniájáról (ny. Péter Károly.)

Az erély és annak átalakulása (ny.: Biró András, Szakács Zoltán.) A népies irány keletkezésének és történelmi fejlődésének ismertetése (ny.: Jakab Miklós.) Udvarhely vidékének rovarai (ny.: többben.)

A kör hazafias érületének tettekben is kifejezést adott, midőn 1886-ban egy ünnepély rendezéséből befolyt tiszta jövedelemmel az E. M. K. E. alapító tagjai sorába lépett; a nagyok iránt érzett mély kegyeletét pedig azzal mutatta meg, hogy filléreinek fölöslegéből adakozott a Szabadság-szoborra és Tompa-szoborra.

Évenként átlag 40–50 forint jutalmat oszt ki a kör, a mely összeg az alaptőke (310 forint) kamatából, a tagok ajánlati díjából s egyesek adományából kerül ki. Ezen kívül van a Teleki-féle 21 forint 35 krajczár és a Bottáné-féle 28 forintos pályadíj.

e) **A zilahi kollégium ifjúsági önképzőköréről.** A zilahi főgimnázium ifjúsági önképzőköre a magyar irodalom tanárának vezetése alatt évről-évre a VII. és VIII. gimn. osztályok növendékeiből alakíttatik újra. Mint rendkívüli tagok megjelenési és működési joggal bírnak benne az V. és VI. gimn. osztályok növendékei is. A kör 1864 óta áll fenn, eleinte kizárólag a VII. és VIII. osztály növendékeiből.

Az 1870–71. tanévtől kezdődőleg az V. és VI. g. osztály, szintén egy tanár elnöklete alatt, külön önképzőkörben működött. Mindkettőnek volt külön könyvtára, levéltára, egy ideig kéziratban megjelenő lapja is. A két kör egybeolvadását, illetőleg az V. és VI. g. osztályok önképzőkörének megszűnését, az 1883–84. tanév elején határozta el a tanári kar. Ekkor a könyvtárak is egyesítették s ez az egyesített önképzőköri könyvtár volt alapja a mai ifjúsági könyvtárnak.

A körnek célja volt kezdettől fogva a tagoknak önmunkásságra serkentése mellett a szaktudományokban s főként a nemzeti irodalomban való ismeretszerzés s a megszerzett ismereteknek és egyéni tehetségeknek önálló érvényre juttatása.

E célokat különböző eredménnyel többfajú dolgozatok (eredetiek, fordítások) értekezések, ismertetések s bírálatok készítése és szavalatok tartása s megbírálása útján igyekezett megvalósítani.

Az V–VI. g. osztály önképzőköreben 1878-tól 1888-ig, a VII. és VIII. osztályéban 1879-től 1882-ig, kéziratban megjelenő lap szerkesztett; mindkettőnek »Koszorú« volt a címe.

Amannál szerkesztők: 1877–8. Kerekes Endre (megjelent 8 szám). 1878–9 Petri Mór (megj. 15 szám). 1879–80 Sámi Kálmán. 1880–81 Kerekes József.

A diákifjúsági (VII–VIII. oszt.) önképzőkör »Koszorú«-ját szerkesztették: Petri Mór, Kerekes Ferencz, Sámi Kálmán.

Az 1882. évtől kezdve a jelesebb művek megörökítése céljából »Album«-ot nyitott az önképzőkör. Ennek és a jegyzőkönyveknek tanúsága szerint, innen kezdve a következő tagok nevezhetők meg, mint a kik működésükkal kitűntek:

1882–83. tanévben: Kerekes József, Kerekes Ernő, Fábián Géza, Nedeczki Géza. 1883–84. tanévben: Ujvárosi Miklós, Gáspár István, Kerekes Ernő, Herman Lipót. 1885–86. tanévben: Molnár Lőrincz. 1890–91. tanévben: Fóris Miklós. 1893–94. tanévben: Pap Gyula, Éltető Géza, Wesselényi Ferencz, Davidovics Sándor,

Somogyi Endre. 1894—95 tanévben : Somogyi Endre, Éltető Géza, Ady Endre, Minorich Albert.

f) A szászvárosi Kuun-kollégium önképzőköréről.

E kollégium ifjúságának önképzőkörére nézve biztos nyomok a 60-as évekre vezetnek vissza, a mennyiben 1869 őszén Dósa Dénes úgy hivatik meg segédtanárnak, hogy az ifjúsági önképzőkört is vezesse. A mi közelebbről a szervezetet illeti, a kör felügyelésével, illetőleg, az elnöki tiszttel a tanári kar biz meg saját kebeléből valakit, lehetőleg rendes tanárt, s ezen tanár által kijelölt ifjak közül választja meg az ifjúság az alelnököt, kinek rendes feladatai közé tartozik, márczius 15-én az iskolai ünnepélyen beszédet tartani; jegyzőt, lapfelügyelőt, pénztárost, osztály-képviselőket az ifjúság külön kijelölés nélkül választ; könyvtárosokat a tanár-elnök nevez ki. Ezek együtt alkotják a választmányt, melynek feladata a kör szellemi és anyagi érdekeinek megbeszélése, előmozdítása, intézése.

A kör tagjai az összes V—VIII. oszt. tanulók; minden tag lapok járatására 2 frt. tagsági díjat fizet.

A kör törekvése az önálló munkálkodás vágyának felköltése és ébrentartása, de különösen az ismereteknek, az ítélő-tehetségnek fejlesztése mellett, a magyar nyelvnek, az izlésnek és hazafias szellemnek ápolása. Erre szolgálnak a rendes gyűléseken előadott szavalatokon, széptani és irodalomtörténeti fejtegetéseken, eredeti műveken, fordításokon, prózában és kötött alakban irt dolgozatokon kívül, főleg az ifjúság által rendezett nemzeti iskolai ünnepélyek, valamint az ifjúsági hangversenyek. Ezekhez képest, a kör főleg a magyar irodalmi és történelmi szakokat ápolja. Feladatai közé tartozik: nemzeti s irodalmi ünnepélyek tartása; így ünnepelte meg a közelmúlt években márczius 15-ikét s az okt. 6-iki gyászemlékünnepeken s a szokásos önképzőköri záró-ünnepélyeken kívül 1892 őszén »Arany emlékünnepet« tartott, a költő halálának 10 éves fordulóján; továbbá, 1893 december 17-én, megünnepelte Jókainak félszázados írói munkásságát és br. Jósika Miklós születésének 100 éves fordulóját alkalmából a magyar regényirodalom megalapítója emlékének szentelt iskolai ünnepet. Az önképzőköri záró-ünnepéken nagy szerepe van e sokféle nyelvű tanulóval bíró iskolában a versenyszaválásoknak, melyeken sokszor nem magyar anyanyelvű ifjak is szép eredményt mutattak.

A kör az utóbbi időben csaknem minden évben rendezett hangversenyt, a mi nemcsak azon nagy erkölcsi eredménnyel járt, hogy alkalmul szolgált a magyar társadalomnak a találkozásra s egyszersmind a más ajku polgártársakat is körünkbe vont, de e

mellett, a kör pénztárának tekintélyes gyarapodására vezetett. Mert jórészt a hangversenyek jövedelmeiből növekedett a körnek az 1890—91. tanév végén 100 forintot alig meghaladó vagyona az 1894—5. tanév végére 449 forint és 20 krajczarra. A körnek, lapja vagy emlékkönyve eddig nincs.

A kör elnökei voltak: 1869 szept.-től 1880 szept.-ig Dósa Dénes, utána 1888 szept.-ig Vitus Lajos, ezután 2 évig Jánosi Gábor s 1890 szept.-től Csűrös Pál.

g) A sepsi-szentgyörgyi székel Mikó-kollégium önképzőköre az 1891—92-ik iskolai évben alakult meg, mikor az addigi algimnázium teljes gimnáziummá lett. Ugyanakkor határozattal meg az önképzőkör alapszabályai, melyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter helyben hagyott. Ezen alapszabályok értelmében a kör rendes tagjai, a VII. és VIII. osztály tanulói, rendkívüli tagjai pedig az V. és VI. osztály növendékei. A rendes tagok évenként 2 forint, a rendkívüli tagok 1 forint tagsági díjat tartoznak befizetni az önképzőkör pénztárába. A kör mindennemű anyagi és szellemi ügyeinek kormányzatát, feladatának teljesítését, a tanári kar által kinevezett felügyelő tanár vezetése mellett, az önképzőkör bizottsága végzi, melynek tagjai a rendes tagok közül általános szótöbbséggel választott elnök, titkár, jegyző, pénztáros, I. könyvtáros, II. könyvtáros s ezeken kívül, a VII. és VIII. osztály kebeléből külön-külön választott négy-négy bizottsági tag.

Az önképzőkör célja önkéntes szellemi foglalkozás, ismeretek bővítése, tisztázása és alkalmazása által a műveltség, jó ízlés és tehetség fejlesztése. E célból szépirodalmi és tudományos könyvtárt tart fenn, olvasó termébe szépirodalmi, társadalmi, politikai lapokat hozat s tagjai az időnkint tartani szokott rendes és diszgyűléseken, szépirodalmi és tudományos dolgozatok bemutatásával, emlékbeszédek előadásával, bírálattal, szavalással és vitatkozással foglalkoznak s igyekeznek az önképzőkör céljának eleget tenni. Évenként a bizottság pályatételeket tűz ki, melyek közül a tanári kar bírálata folytán, a jutalomra érdemeseket, az önképzőkör pénztárából megjutalmazza. A kiválóbb szellemi termékek megörökítéséről is gondoskodik a kör oly módon, hogy azokat emlékkönyvbe iratja.

Az elmúlt négy év alatt a kör tagjai közül működésükkel az alábbiak tűntek ki: a) tanulmányt irtak: Pál Károly VI. o., Vajna Sándor VIII. o., Nagy Gyula VIII. o., Csákány Sándor, Vajna Elemér VIII. o., Bajkó Zsigmond VII. o.; b) emlékbeszédet mondtak: Vajna Sándor VII., Málik Loránd VII., Csákány Sándor VII., Fábián László VII., Benedek János VII., Jancsó Ferencz VIII., Vajna

Elemér VIII., Balázs Sándor VII., Bajkó Zsigmond VII., Földes Gábor VII., Hinléder Ernő VII., Benedek János VIII., Fábíán László VIII. o.; c) költeményeket írtak: Vajna Sándor VII., Pál Károly VII., Bodor József VII., Csákány Sándor VIII., Fábíán László VIII. o.; d) a szavalásban kitűntek: Szabó Ernő, Wertheim Mór, Pál Károly, Puskás Lajos, Bodor József, Deák Sándor, Hinléder Jenő, Kovács Gyula, Benedek János, Fábíán László, Tőkés Imre.

h) Oskolai kirándulások és tornaversenyek. Az önképzésnek az a kedvelt módja, mely a tanulók ösmeretvilágát közvetlenül szemlélet útján gyarapítja s mely néhány év óta kollégiumaink krónikájának állandó rovatát teszi: »az oskolai kirándulás« melegen fel van karolva mindenik kollégium részéről. A kirándulások kérdése az erd. ev. ref. tanárok közös értekezletét két ízben foglalkoztatta, mind a két alkalommal élénk érdeklődés mellett. Időközi szünnapokon mindenik kollégium rendezett kirándulást a közel vidék szépségeinek s nevezetességeinek megtekintésére, több tanár részvétele és vezetése mellett. E hathatós nevelési eszköz alkalmazásában előljárnak: a n.-enyedi, sepsi-szentgyörgyi és szászvárosi kollégiumok. Hasonló melegséggel karolták fel kollégiumaink, a rendelkezésükre álló eszközökhöz képest, a tornaversenyek ügyét is. Ifjúságunkban megvan a hajlam és kedv a testgyakorlás mindenféle neméhez, annyira, hogy még rendes tornaórákon kívül is, szívesen keresi fel a hozzáférhető torna-eszközöket és gyakorló helyeket. E részben előljár a n.-enyedi Bethlen-kollégium ifjúsága, nemcsak kitartó szorgalmával s dicséretes előmenetelével, hanem tornaversenyi diadalaival is. E kollégium derék tornász-csapatja a kolozsvár-kerületi tornaversenyen (1894. IX.) dísz- és elősmerő-oklevéllel lőn kitüntetve; a legelső díjat pedig az összes versenyzők közül Hoffmann Ferencz, n.-enyedi VII. gimn. oszt. növendék nyerte el. Díjakat nyertek még a n.-enyediek közül: Koncz Albert és Derzsi Ödön VII. g. o. tanulók és öten elősmerő okleveleket. E győzelmet még szebb követte Nagyváradon (1895 VI/4.), a hol a n.-enyedi főgimnázium negyventagu tornász-csapatja fegyelmezett és mintaszerű magatartásával nemcsak a nagy közönséget hódította meg, hanem a bíráló bizottságot is és minden tekintetben kiváló, plasztikus gyakorlataiért a legelső díjat hozta haza a Bethlen-kollégium diadala jeléül, három oklevél kíséretében. E mellett, Hoffmann Ferencz nyerte el, mint legtöbb gyakorlatban kitűnt tornász, az e végre kitűzött két aranyérem közül az egyiket; ugyanő nyert két ezüst- és egy bronz-érmet; Koncz Albert ezüst-érmet és oklevelet, Székely János bronzérmet és oklevelet.

XII.

Vagyonügyek és tanulmányi segélyforrások.

Tanintézeteink alapítványok jövedelméből tartják fen magukat. Köztük három főgimnázium: a sepsiszentgyörgyi, a zilahi és a szászvárosi, szerződésileg biztosított tizenkét-, tizenegy- és tízezer forintnyi állandó évi fentartási államsegélyt élvez; a székely-udvarhelyi pedig folyósítás alatt áll.

Mind a nyolcz tanintézet *összvagyona 5.123,003 frtra, össz-jövedelme pedig 351,935 frtra* tehető. Egyenkint véve: bír a *kolozsvári ev. ref. theologiai fakultás 367,295 frt.* alapvagyonnal, amelynek *32,393 frt.* évi jövedelméből 38·6%-ot személyi illetményekre, 52·6%-ot dologi szükségletekre és 7·7%-ot ösztöndíjakra és segélyezésre fordít; a *n.-enyedi Bethlen-kollégium*, hol theol. akadémia, főgimnázium és tanítóképző, elemi iskolával, áll fenn, *2.352,416 frt.* alapvagyonának évi *105,858 frt* jövedelméből 41·5%-ot fordít személyi illetményekre, 46·2%-ot dologi szükségletekre és 12·0%-ot ösztöndíjakra és segélyezésre; a *kolozsvári kollégium* (főgimn. és el. osk.) *589,092 frt.* alapvagyonának évi *42,882 frt* jövedelméből: 45·6%-ot fordít szem. illetményekre, 46·3%-ot dologi szükségletekre és 8·1%-ot ösztöndíjakra és segélyezésre; a *m.-vásárhelyi kollégium* (főgimn. és elemi iskola) *382,704 frt.* alapvagyonának évi *34,042 frt* jövedelméből: 55·1%-ot költ személyi illetményekre, 33·4%-ot dologi szükségletekre és 11·5%-ot ösztöndíjakra és segélyezésre; a *székely-udvarhelyi kollégium* (főgimn. és el. osk.) *422,743 frt.* alapvagyonának évi *27,806 frt* jövedelméből: 47·1%-ot költ személyi illetményekre, 44·9%-ot dologi szükségletekre és 8·0%-ot ösztöndíjakra és segélyezésre; a *zilahi kollégium* (főgimn. és el. osk.) *233,368 frt.* alapvagyonának évi *29,913 frt* jövedelméből 59·1%-ot fordít személyi illetményekre, 35·1%-ot dologi szükség-

letekre és 5·8%-ot ösztöndíjakra és segélyezésre; a *szászvárosi Kuun-kollégium* (főgimn. és el. osk.) 365,127 *frt.* alapvagyonának évi 33,412 *frt.* jövedelméből: 61·5%-ot fordít szem. illetményekre, 31·6%-ot dologi szükségletekre és 6·9%-ot ösztöndíjakra és segélyezésre; a *sepsiszentgyörgyi sz. Mikó-kollégium* (főgimnázium) 410,258 *frt.* alapvagyonának évi 45,629 *frt.* jövedelméből: 41·5%-ot fordít szem. illetményekre, 53·6%-ot dologi szükségletekre és 4·9%-ot ösztöndíjakra és segélyezésre. *Általán véve, mondhatjuk, hogy tanintézeteink évi jövedelmük 46·9%-ával fedezik a személyi illetményeket, 44·1%-ával a dologi szükségleteket, 8·8%-ával a tanulói ösztöndíjak és segélyek költségeit és 0·2%-a az, mi költségelőirányzataik szerint pénztárban marad.*

*

E rövid egybevetésből is látható, hogy a tanuló ifjúság segélyezésére, a kiválóbbak ösztönzésére s jutalmazására tekintélyes összegekkel rendelkeznek egyenként is kollégiumaink, a mi által a művelődés érdekében nemes missziót teljesítenek s méltó hely illeti meg őket a humánus intézetek sorában. A gazdag segélyforrások arról is nyilván tanuskodnak, hogy kollégiumainkban a szegénysorsú, szorgalmas és jó magaviseletű ifjaknak, kik különben, meglehet, nyom nélkül tűnnének el a világ zajában, a művelődésre és az önerejükön való kiképzésre mindig kedvező alkalom kínálkozik. Ennélfogva, tartozó kötelességet teljesítünk, midőn kollégiumaink ezen soha ki nem apadó, hanem folyton növekvő erőforrásait: a tanulói *segély-, ösztöndíj- és jutalom-alapítványokat* keletkezésük idői sorrendje szerint részletesen is kimutatjuk. Lásd az *a), b), c), d), e), f), g)* számú és jegyű rovatos kimutatásokat.

Kimutatás

a kollégiumok birtokában levő mindennemű segély-, ösztöndíj-, jutalom- és tápintézeti alapítványokról.

a) **A n.-enyedi Bethlen-kollégiumnál.**

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			Összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
1	1775	Ajtai Mihály, tíz alumnusnak.....	2800	—	118	44	—	—
2	1773	Balogh Erzsébet, egy szegény tanulónak.....	14	—	—	59	—	—
3	18.6	Bánffy Ferencz br. rajztanítónak..	210	—	8	88	—	—
4	1707	Bánffy György gr. két alumnusnak	350	—	14	80	—	—
5	1760	Bánffy Klára br. egy alumnusnak.	525	—	22	20	—	—
6	1678	Bánffy Zsigmond br. négy alumnusnak.....	350	—	14	80	—	—
7	1750	Bánffy Zsigmond br. két alumnusnak	402	50	17	02	—	—
8	1771	Barcsay Ferencz, két alumnusnak.	350	—	14	80	—	—
9	1734	Barcsay György és neje Naláczy Klára, négy alumnusnak.....	655	20	27	71	—	—
10	1868	Bartha Vilmosné, szabad rendelkezésre.....	143	74	6	07	—	—
11	1787	Benkő István; illyefalvi diáknak, ha ilyen nincs, más érdemes diáknak	210	—	8	88	—	—
12	1871	Benkő Lajos, az V. gimn.-ban a legjobb görögnek.....	100	—	4	23	—	—
13	1622	Bethlen Gábor fejedelem, 40 alumnusnak.....	24,822	69	1050	—	—	—
14	1773	Bethlen Ferencz gr. két alumnusnak	315	—	13	32	—	—
15	1822	Bethlen Ferencz gr. a legjobb rajzosnak.....	350	—	14	80	—	—
16	166	Bethlen János gr. három alumnusnak	350	—	14	80	—	—
17	1816	Bod Benedek, családi.....	2100	—	88	83	—	—
18	1815	Bodola István, két tanulónak évi ösztöndíj, háromnak jutalom a szépírást.....	2100	—	88	83	—	—
19	1814	Boros János, szabad rendelkezésre	210	—	8	88	—	—
20	1773	Borosnyai Márton, egy alumnusnak	175	—	7	40	—	—
21	1826	Cseh Zsigmond, családi.....	3360	—	142	12	—	—
22	1801	Csernátoni Pál, egy alumnusnak...	175	—	7	40	—	—
23	1856	Csoma Sándor (kőrösi), egy alumnusnak.....	451	50	19	09	—	—
24	1801	Dániel Imre, $\frac{1}{3}$ két jó tanulónak, $\frac{1}{3}$ három alumnusnak.....	2625	—	105	—	—	—
25	1890	Farnos Dezső dr. és neje Gáspár Jolán, egy maros-csúcsi illetőségű tanulónak, ha ilyen nincs, az egész kamat tőkésítettik.....	120	—	4	80	—	—
26	—	Farnos Elemér, jutalom egy I. gimnázistának.....	100	—	4	23	—	—
		Átvitel.....	43,364	63	1827	92	—	27

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
27	1666	Áthozatal.....	43,364	63	1827	92	—	27
28	1742	Fekete Klára, egy alumnusnak....	105	—	4	45	—	—
29	1800	Folti Mária, két alumnusnak.....	350	—	14	80	—	—
30	1856	Gyulai József gr. 4 tanulónak ösztöndíj.....	700	—	29	61	—	—
31	1881	Gyulai Lajos gr. 1 tanulónak öszt.-díj.....	350	—	14	80	—	—
32	1780	Gyulai-Kún Géza, 1 tanulónak öszt.-d.....	640	—	27	07	—	—
33	1809	Hegyi Mózes, két papjelölt alumnusnak.....	350	—	14	80	—	—
34	—	Horváth Ferencz, alumneum.....	420	—	17	76	—	—
35	1781	Imreh Lázár és neje Farkas Terézia, családi.....	10,141	81	377	54	101	41
36	1862	Imreh Miklós, egy alumnusnak....	218	05	9	22	—	—
37	1892	Jabloneczay Elek, 8 alsófehérmegyei nemes fiúnak a tanulótársak szavazatával.....	24,822	69	1050	—	—	—
38	1742	Jabloneczay Klára (özv. Zudor Jánosné), egy apátlan árvának.....	500	—	21	25	—	—
39	1849	Jósika Dániel br. egy alumnusnak.....	227	50	9	62	—	—
40	—	Józsinczy József br. 3 jeles VII—VIII. gimn. tanulónak.....	1323	20	55	97	—	—
41	1795	Kemény György br. $\frac{2}{3}$ családi, $\frac{1}{3}$ ösztöndíj.....	30,000	—	1269	—	—	—
42	—	Kendeffy Rákhel (özv. Bethlen Gergelyné), két alumnusnak.....	350	—	14	80	—	—
43	1674	Keszei Péter, 3 jó tanulónak.....	630	—	31	50	—	—
44	1707	Komáromi János és Belényesi Ferencz, két alumnusnak.....	248	50	10	51	—	—
45	1795	I. Kovács József, könyvjutalmakra.....	5843	25	247	16	—	—
46	1837	II. Kovács József, családi.....	7034	63	210	—	87	57
47	1734	Köblös Péter és János, egy alumnusnak.....	147	—	6	21	—	—
48	1803	Kölönte József és neje Simon Borbára, családi.....	1421	—	60	10	—	—
49	1780	Körösi György, $\frac{1}{3}$ két alumnusnak, $\frac{2}{3}$ papírosra szegény tanulóknak.....	875	—	37	01	—	—
50	1724	Macskási Boldizsár, négy alum.-nak.....	700	—	29	61	—	—
51	1771	Málnási László, egy alumnusnak....	175	—	7	40	—	—
52	1772	Márk István, családi.....	175	—	7	40	—	—
53	1821	Miske József, családi.....	4200	—	177	66	—	—
54	1818	Naláczy József br. viatikum külföldre menő theologusnak.....	1050	—	44	41	—	—
55	1867	Reményi Ede, a zene- és ének-elméletben legkiválóbbnak.....	200	—	8	46	—	—
56	1867	Sárpataki Zsigmond és Sárpataki János, 500 frt orvosi ösztöndíj, 50 tanulónak legalább 5 frt értékű jutalomkönyv, 100 frt írópapírra elemi és gimn. tanulóknak.....	20,813	23	880	—	—	—
57	1717	Szathmári Sámuel, egy alumnusnak.....	70	05	2	56	—	—
58	1779	Szegedi József, egy alumnusnak....	175	—	7	40	—	—
59	1817	Székely-alap (gr. Bethlen Imre gyűjtése), két székely fiúnak.....	860	53	36	62	—	—
Átvitel.....			158,481	13	6563	02	189	25

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			Összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal.....	158,481	13	6563	02	189	25
59	1815	Szilágyi János, családi.....	420	—	17	76	—	—
60	1835	Szilágyi József, annyi 40 frtos stip., a hány kitelik.....	7560	—	319	78	—	—
61	1771	Szilágyi Sámuel br. egy nemes vagy professor fiúnak.....	420	—	17	76	—	—
62	1862	Szilvási Lajos, egy hunyad- v. alsó-fehérmegyeinek.....	1000	—	42	30	—	—
63	1825	Szotyori József dr. orvosi és theol. ösztöndíj.....	3441	32	141	33	—	—
64	1834	Szöke Zsuzsánna, családi, illetőleg székely fiúknak.....	420	—	17	76	—	—
65	1828	Teleki Anna gr. jogtörténelmi pályadíj.....	420	—	17	76	—	—
66	1732	Teleki József gr. egy alumnusnak.....	175	—	7	40	—	—
67	1816	Teleki Sámuel gr. jutalom theol.- és gimn.-nak.....	1347	50	67	37	—	—
68	1883	Teleki Sámuel gr. theol. értekezésre pályadíj.....	705	60	35	—	—	—
69	1816	Teleki Sámuel gr. 3 I. gimn. tanulóknak.....	665	—	28	12	—	—
70	1879	1868-ban végzett theol., az alapítók valamelyikének egyenes utóda részére.....	330	—	13	95	—	—
71	1890	1880-ban végzett theol., theol. önképzőköri pályadíj.....	126	84	—	—	—	—
72	1879	Tordai Mária, 2 szegény pap-fiúnak.....	342	—	14	46	—	—
73	1748	Toroczkay Erzsébet, 1 alumnusnak.....	70	—	2	96	—	—
74	1814	Veres Bálintné, 3 logikai oszt.-ból való tanulóknak.....	1190	—	50	33	—	—
75	1744	Wesselényi Ferencz br. és nővére Anna, egy alumnusnak.....	175	—	7	40	—	—
76	1734	Wesselényi István br. és neje Bánffy Katalin, alumneumra.....	455	—	19	24	—	—
77	1790	Zágoni Gábor dr. négy alumnusnak.....	1260	—	53	29	—	—
78	1827	Vadadi Filep László, a poétika osztályba járó legjobb pap v. nemes fiúnak.....	420	—	17	76	—	—
		Összesen.....	179,424	39	7474	55	189	25
b) A kolozsvári kollégiumnál.								
1	1658	Lorántfi Zsuzsánna, alumneum.....	70	—	3	32	—	—
2	1707	Gr. Bánffy György, „.....	23	33	1	10	—	—
3	1721	Komáromi János, „.....	118	58	—	—	—	—
4	1709	Szathmárnémeti Sámuel, „.....	23	33	1	10	—	—
5	1717	Gr. Teleki Mihály, „.....	46	67	2	18	—	—
6	1721	Matskási Boldizsár és neje Kapi Anna, alumneum.....	28	—	1	33	—	—
7	1727	Cserepi Sámuel, alumneum.....	17	50	—	—	—	—
	1731	Átvitel.....	327	41	9	03	—	—

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal.....	327	41	9	03	—	—
8	1732	Gr. Toroczkai Ágnes, alumneum ..	28	—	1	33	—	—
9	1733	Szegedi Ferencz, »	7	—	—	—	—	—
10	1734	Boros Borhára, Rhédei Pálné, alumneum	7	—	—	—	—	—
11	1734	Gr. Teleki József, alumneum	35	—	1	67	—	—
12	1734	Gr. Bánffy Kata, id. hadadi br. Wesselényi Istvánné végrend., alumneum	46	48	2	20	—	—
13	1735	Br. Jósika Mária (özv. Folti Bálintné), alumneum	7	—	—	—	—	—
14	1735	Kabós Ferencz, alumneum	28	—	—	—	—	—
15	1736	Köblös Péter, »	16	80	—	—	—	—
16	1738	Naláczai Sára és férje Bartsai Gergely, alumneum	23	43	1	10	—	—
17	1738	Keserű Zsófia, Káli Kún Istvánné, alumneum	14	—	—	—	—	—
18	1740	Br. Wesselényi Anna br. W. Fer. neje, alumneum	14	—	—	—	—	—
19	1753	Br. Wesselényi Ferencz és neje br. Rhédei Zsuzsánna, alumneum ...	25	—	1	—	—	—
20	1753	Br. Bánffy Zsigmond, »	22	75	1	06	—	—
21	1753	Gr. Bethlen Ferencz, »	35	—	1	67	—	—
22	1762	Gr. Bánffy Klára gr. Bethlen Ádámné, alumneum	70	—	3	32	—	—
23	1767	Gr. Rhédei János, alumneum	105	—	5	—	—	—
24	1799	Kolozsvári K. Zsigmond, alumnium	53	38	—	—	—	—
25	1771	Br. Szilágyi Sámuel, »	84	—	4	—	—	—
26	1772	Matolcsi Biró Sára, Dobai Sándorné, alumneum	70	—	—	—	—	—
27	1775	Ajtai Abód Mihály, alumnium	28	—	—	—	—	—
28	1781	Pataki István és neje Babolcsai Erzsébet, alumneum	23	33	1	60	—	—
29	1781	Márgai Ferencz, alumneum	35	—	1	67	—	—
30	1782	Halmágyi Ferencz, »	70	—	3	33	—	—
31	1782	Gr. Bethlen Ferencz, »	35	—	1	67	—	—
32	1788	Ujvári János, »	35	—	1	67	—	—
33	1791	Br. Kemény Ágnes, »	39	22	—	—	—	—
34	1793	Br. Bánffy Farkas, kenyérre	168	—	8	—	—	—
35	1794	Br. Kemény Ágnes (özv. br. Bánffy Sándorné) alumneum	42	—	—	—	—	—
36	1794	Br. Bánffy Farkas, kenyérre	84	—	4	—	—	—
37	1795	Gr. Kendefi Rákhel (özv. gr. Bethlen Gergelyné), jutalom	70	—	3	33	—	—
38	1799	Keszei Péter, alumneum	630	—	31	50	—	—
39	1799	Zérczi Anna, »	17	33	—	22	—	—
40	1800	Lészai Sára, »	152	16	7	—	—	—
41	1800	Dániel Imre, szegény tanulók ruházatára	420	—	21	—	—	—
42	1800	Br. Bánffy Zsuzsánna, gr. Bethlen Ádámné, árva tanulóknak	167	12	—	—	—	—
43	1803	Becsik Miklósné, Kovács Sára, alumneum	106	27	5	05	—	—
		Átvitel	3141	68	121	42	—	—

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
44	1807	Áthozatal	3141	68	121	42	—	—
		Br. Bethlen Krisztina, Kendeffi Elek-né, alumneum	116	67	5	54	—	—
45	1811	Gr. Teleki Sámuel, jutalom és pályadíj	1347	50	67	37	—	—
46	1812	Gr. Rhédei Ádám és neje gr. Teleki Mária, alumneum	1890	—	89	80	—	—
4	1813	Szucsáki Ferenczné, Kabós Klára, alumneum	175	—	8	35	—	—
48	1815	Gr. Teleki Sámuel, jutalom	460	—	21	85	—	—
49	1827	Rápolti Sámuel, „	1092	—	51	90	—	—
50	1831	Mocsai János, „	1093	75	51	95	—	—
51	1828	Tamási András, „	840	—	39	90	—	—
52	1833	Özv. br. Kemény Simonné, gr. Teleki Anna, részben jutalom	358	05	17	90	—	—
53	1836	Méhes Györgyné, Incze Sára emlékére Méhes Sámuel, jutalom	175	—	8	35	—	—
54	1840	Hari Jonathán, alumneum	1050	—	49	90	—	—
55	1816	Br. Bánffy Farkas utódai, kenyérre	1420	—	67	45	—	—
56	1840	Kincses János, alumneum	875	—	41	57	—	—
57	1844	Br. Bánffy György és fia Ádám, kenyérre	1050	—	49	88	—	—
58	1845	Kincses Sámuel, jutalom	52	50	2	50	—	—
59	1846	Décsey Lajos, „	566	91	26	90	—	—
60	1852	Méhes Sámuel, ösztöndíj	840	—	39	40	—	—
61	1858	A bethleni dézmamegváltás fejében gr. Bethlen Pál, kenyérre	2100	—	92	80	—	—
62	1866	Gr. Teleki Miksa, jutalom	400	—	18	58	—	—
63	1862	Demeter Károly, „	100	—	4	75	—	—
64	1864	Incze Sámuel, „	210	—	10	—	—	—
65	1864	Kömes János, kenyérre	5000	—	237	50	—	—
66	1864	Br. Radák Istvánné, ösztöndíj	1000	—	50	—	—	—
66	1863	„	1480	—	74	—	—	—
67	1855	Kónya András, ösztöndíj	200	—	8	—	—	—
68	1867	Keczeli Imréné, Rédiger Eszter, ösztöndíj	6666	66	316	68	—	—
69	1869	Bálint József, ösztöndíj	1376	—	65	40	—	—
70	1871	Benedek Sándor, jutalom	160	—	7	60	—	—
71	1873	Kilyén Ferencz, ösztöndíj	2060	03	—	—	összes kamatok 50 évig	—
72	1877	Kovács Márton, „	1000	—	47	50	—	—
73	1880	Lengyel István tanár nevére fia dr. Lengyel Dániel, jutalom	200	—	9	50	—	—
74	1880	Veres József nevére özv. Veres Józsefné, ösztöndíj	1000	—	47	50	—	—
75	1881	Sámi László tanár eml., ösztöndíj	1000	—	47	50	—	—
75	1881	„ „ pályadíj	400	—	20	—	—	—
76	1884	Dobál Antal, jutalom	100	—	4	75	—	—
77	1884	Bulyovszki Gyuláné, Szilágyi Lilla, jutalom	100	—	4	75	—	—
78	1885	Schilling Rudolf, jutalom	400	—	15	20	—	—
79	1890	Dr. Bélteki Ferencz, ösztöndíj	1000	—	47	50	—	—
79	1885	„	1000	—	47	50	—	—
		Átvitel	42,496	75	1795	44	—	—

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal.....	42,496	75	1795	44	—	—
80	1886	Dr. Székely József, ösztöndíj.....	1000	—	47	50	—	—
81	1888	Bányai Vitális, részben jutalom.....	12000	—	590	—	—	—
82	1888	Br. Bánfi Dániel és neje Léczfalvi Gyárfás Anna, ösztöndíj.....	3000	—	150	—	—	—
83	1889	Dr. Nagy József emlékére özvegye Dósa Katinka, jutalom.....	600	—	28	50	—	—
84	1889	Borbély Károlina, ösztöndíj.....	6000	—	95	—	190	—
85	1890	Hegedűs Sándor, jutalom.....	1000	—	47	50	—	—
86	1890	Szabó Ádám.....	200	—	9	50	—	—
87	1890	Dr. Szabó Károly algondnok nevére a helybeli egyházközség, jutalom	100	11	5	—	—	—
88	1893	Deák Gábor.....	113	—	5	—	—	—
89	1894	Schilling János emlékére Schilling Rudolf gondnok, jutalom.....	100	—	3	80	—	—
90	1894	Br. Győrffi Gézáné Katona Margit fia Elemér emlékére, jutalom...	200	—	9	50	—	—
91	1895	Schilling János emlékére Schilling Rudolf gondnok, jutalom.....	300	—	11	40	—	—
		Összesen.....	67,109	86	2798	14	190	—

c) A maros-vásárhelyi kollégiumnál.

1	1872	Alsó Zsigmondné alapítv., kamatja felerészben osztályos rokonainak, vagy ilyenek nem létében, a tanári kar rendelkezése szerint; felerészben a tőke gyarapítására adandó	4050	09	94	16	94	17
2	1847	Bajnóczi István alapítv. kamataiból falusi papok árva gyermekeinek adassék külön-külön 40 czédulai frt; 100 czédulai frt pedig fordítassék a kollégium közköltségeire	1540	61	47	76	—	—
3	1880	Bánffy Mária alapítv.-ból a kamatokat jelenleg alapító anyja élvezi; halála után a m.-vásárhelyi kollégiumban tanuló ifjak legszorgalmasabbjainak adandó.....	12,642	24	607	73	—	—
4	1860	Balogh Sándor alapítv. egy székely fiu felsegélésére; rokon-leszármazottak előnnyel bírnak.....	Beolv. a közalapha		16	90	—	—
5	1883	Biás Kovács alapítv. egy jó I. gimn. oszt. tanulónak, valláskülönbség nélkül.....			4	65	—	—
6	1784	Sóváradi Bíró György alapítv. kamatja négy tanuló gyermeknek...	Beolv.		37	20	—	—
7	1843	Sóváradi Bíró Miklós alapítv. kamatja három egyenlő részben: a sóváradi ev. ref. pap ezen osko-			—	—	—	—
		Átvitel.....	18,332	94	808	40	94	17

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal.....	18,332	94	808	40	94	17
		lába járó fiának, ha ilyen nem volna, a sóváradai Biró-nevet viselő jó tanuló fiának; egy maros-széki szegény pap v. nemes ember jó tanuló fiának.....	1024	15	47	62	—	—
8	1816	Bod—Benedek (albisi) alapítv. néhai Csiki György leszármazottjainak vagy falubelinek.....	Beolv.	—	60	—	—	—
9	1861	Bod—Csolnaki alapítv. kamatait élvezik a kollégiumban és egyetemen tanuló rokonok.....	7410	56	344	59	—	—
10	1884	Bolyai-alap. A négy felsőbb osztály legkitünőbb matematikusainak..	117	54	5	46	—	—
11	1883	Csontos János alapítv. a kamatai tőkésítendő, míg az összeg 5000 frtra növekedik; akkor jó tanuló, szegény fiuk élelmezésére fordítandó valláskülönbség nélkül.....	2421	45	—	—	112	60
12	1846	Décsei Lajos alapítv. ösztöndíj 2 oroszfi ref. tanulóknak; ha ilyenek nincsenek, a tanári kar belátása szerint ossza ki.....	500	—	23	25	—	—
13	1829	Elek János alapítv. után kap a kollégium évenként a helyi ref. egyháztól egyenlő arányban 9 városi tanuló közt kiosztandó.....	—	—	15	75	—	—
14	1883	1833-ban volt grammatisták alapítványa, egy I. g. oszt. tanulóknak..	100	—	4	65	—	—
15	1880	1869-ben érettségi vizsgát tettek, a kamatok tőkésítendő.....	267	19	—	—	9	93
16	1886	1846-ban subscribáltak, egy VI. g. oszt. jó tanuló növendéknek.....	68	—	3	16	—	—
17	1804	Sepsi m. Gyujtó J., gyermekek tanítására adassék.....	Beolv.	—	53	75	—	—
18	1881	Hildebrand József alapítv. kamatai VIII. oszt. tanulóknak, ki jogi pályára megy, adandók.....	200	—	9	30	—	—
19	1877	Horváth Márton (somogyomi) alapítv. kamatait első sorban rokon, különben szegénysorsu jó tanuló fiuk kapják.....	1000	—	40	—	—	—
20	1884	23 tanulótag, kamatai I. g. oszt. tanulóknak adandó valláskülönbség nélkül.....	125	—	5	81	—	—
21	1888	25 éves találkozás, jutalmul annak, ki márcz. 15-én ünnepi beszédet tart	80	50	3	74	—	—
22	1833	Incze József és Ferencz, rokonoknak, még pedig deákokat és gyermekeket illető részletekben.....	9550	—	444	08	—	—
23	1805	Incze János, akadémika promoció	1260	40	58	61	—	—
24	1882	Jenei—Zudor, kamataiból 10 frt fordítatik Jenei J. sirja ápolására, a						
		Átvitel.....	42,457	73	1928	17	216	70

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal.....	42,457	73	1928	17	216	70
		többinek fele a kollég. közszükségleteire, fele jutalom- vagy pályadíjra fordítandó.....	1000	—	18	25	—	—
25	1895	Br. Kemény Domokos, erénydíjra..	1100	—	49	50	—	—
26	1895	Br. Kemény D. tápintézeti alapra..	2000	—	—	—	90	—
27	1840	Keszei Péter, az egyházker. pénztárból kiadott kamatai jó tanuló városi fiúk között minden oszt. ban adandók ki.....	—	—	31	50	—	—
28	1881	Koronka Albert, a zenében legtöbb igyekezetet mutató növendéknek.	300	—	13	95	—	—
29	1858	Koronka Márton, a kamatok $\frac{1}{4}$ -ét kapja bergenyei Koronka néven levő jó tanuló; $\frac{1}{4}$ -ét berg. 1 vagy 2 jó tanuló fia; $\frac{1}{4}$ -ét más 1 vagy 2 jó tanuló; $\frac{1}{4}$ -ét, valamint az a) és b) alattiakat, ha nincs illetékes, a kollégium közszükségleteire...	10,500	—	244	—	—	—
30	1881	Koronka Mátyus, a felsőbb oszt. 2 jó igyekezetű szegénysorsu tanulóinak.....	1000	—	46	50	—	—
31	1805	Közlönte József, kamatja jó igyekezetű nemes ifjunak vagy szegény papok gyermekeinek.....	Beolv.	—	16	—	—	—
32	1847	Kövesdi Jánosné, hat szegény tanuló tandíjának kifizetésére.....	134	41	6	25	—	—
33	1869	Losonczi József, két szegény, de jó tanuló gyermeknek jutalomkönyvekre.....	200	—	9	30	—	—
34	1870	Losonczi Mózes, az összeg $4\frac{1}{2}\%$ -át kapják az alapító rokonai; ha ilyenek nincsenek, papok és özvegy papnék gyermekei.....	1000	—	40	—	—	—
35	1880	Mentovich-alap, kamatai önképzőkori pályaművek jutalmazására..	600	—	48	—	—	—
36	1887	Molnár Géza, kamatait kapja egy jó igyekezetű ev. reform. 1-ső éves bölcsész.....	200	—	9	30	—	—
37	1855	Moós-alap, tanári nyugdíj-alap, kamataiból egy tanár illetménye...	59,830	86	1200	—	1791	—
38	—	Nagy Antal, kamatját kapja egy szegény tanító fia.....	100	—	4	65	—	—
39	—	Ifjusági olv.-egylet.....	Beolv.	—	94	40	—	—
40	—	Önképzőkori-alap, jutalomra.....	—	—	8	—	—	—
41	1863	Pallocska Lajosné, ha rokon van, az élveze kamatait, különben egy VI. osztályos.....	300	—	13	95	—	—
42	1877	Papp Sándor, két szegénysorsu legjobb érettségi vizsgát tett ifjunak	200	—	9	30	—	—
43	1875	Páll Károly, kamatai részben ösztöndíj-, részben pályadíjul osztandók ki.....	500	—	23	25	—	—
		Átvitel.....	120,623	00	3806	27	2097	70

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal.....	120,623	00	3806	27	2097	70
44	1873	Péterfi Károly gyermekei, a kamat felváltva VI. és VII. oszt. tanuló- nak adandó.....	130	—	6	05	—	—
45	1881	Somogyi—Garda, kamatait kapják rokon leszármazottak, ha ilyenek nem lennének, a tanári kar ren- delkezik kiadásáról.....	100	—	4	65	—	—
46	1882	Id. Szász Károly, egy jó igyekezetű árva szolga-tanuló számára.....	200	—	9	30	—	—
47	1867	Szekeres János, a kamat osztassék ki a 6 középoszt. növendék kö- zött, fele rokonoknak, fele ide- geneknek.....	500	—	23	25	—	—
48	1888	Dr. Székely József, a kollégium ki- tűnő magaviseletű tanulói ré- szére.....	500	—	23	25	—	—
49	1866	Székely—Sófalvi, a kamat tőkésít- tessék mindaddig, míg annak fele elegendő lesz egy szegény ma- rosszéki fiú taníttatásának költsé- geire; a kamat másik fele tőké- sítendő, míg 12 tanuló taníttatási költségeit fedezi.....	4351	45	—	—	202	35
50	1875	Székely vértanúk, kamatai a felsőbb oszt. tanuló között osztandók ki valláskülönbség nélkül.....	500	—	23	25	—	—
51	1825	Szotyori József, a kollégiumból ki- került orvostani, theol. vagy phi- losophiai hallgatók részére 5 évig, rokonok előnnyel bírnak, ha másutt is tanultak.....	3230	—	150	20	—	—
52	1810	Szucsáki Ferenczné, a maros-vásár- helyi professorok özvegyeinek szá- mára.....	Beolv.	—	103	56	—	—
53	1771	Br. Szilágyi Sámuel, kamataiból egy nemes ember jó igyekezetű fia taníttassék.....	„	—	19	52	—	—
54	—	Tályai Sámuel, kamatai jutalom- könyvek beszerzésére fordítandók	„	—	10	—	—	—
55	1799	Teleki Mihály (dálnoki), két jó igye- kezetű nemes ifjú fölsegelésére... Gr. Teleki Sámuel (Cancellarius), kamataiból kiadandó 21 frt a VIII. o. két legjobb görögnek; 14—14 forint magasabb tanulmányra ké- szülő két legjobb tanulóknak. A többi a tanári kar belátása sze- rint osztandó ki.....	„	—	16	—	—	—
56	1811 1816	Zalányi Sámuel, kiadandó két alum- nusnak.....	—	—	67	37	—	—
57	1758	Horváth Mihály, alapítványi ígéret, melynek kamatja kiosztandó már-	200	—	9	30	—	—
58	1875	Átvitel.....	130,334	45	4271	97	2300	05

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
59	1886	Áthozatal.....	130,334	45	4271	79	2300	05
		czius 10-én a VI. gimnáziumi osztály legjelesebb magyar nyelv és történelem tanulójának.....	200	—	10	—	—	—
		Szabó Sámuel kolozsvári ref. gimn. tanár, alapítványi ígéret; évenként beküldött 25 frt kamatja a felsőbb osztályok egy, vagy két tanulója között osztandó ki, kik a magyar irodalom- és történelemben legjártasabbak.....	500	—	25	—	—	—
		Összesen.....	131,034	45	4306	79	2300	05
d) A sz.-udvarhelyi kollégiumnál.								
1	1809	Gazda József alapítvány, rokon tanulók segélyezése.....	1610	—	96	60	—	—
2	1816	Bod—Benedek alapítvány, rokon tanulók segélyezése.....	478	30	28	70	—	—
3	1824 körül	Gr. Teleki Sámuel alapítvány, ösztöndíjazás.....	—	—	23	32	—	—
		Gr. Teleki S. alapítv. segélyezés ..	—	—	26	25	—	—
		„ „ „ „ jutalmazás ..	—	—	17	80	—	—
4	—	Gr. Korda Anna alapítv. 4 tanuló- nak segélyezése.....	700	—	42	—	—	—
5	—	Keszei Péter alapítv. 3 tanuló se- gélyezése.....	—	—	31	50	—	—
6	1829	Kis József aiapítv. 50 tanuló segé- lyezése.....	21,000	—	1260	—	—	—
		Kis József alapítv. jutalmazás.....	840	—	50	40	—	—
		Gál Mihály alapítv. 2 rokon tanuló segélyezése.....	840	—	50	40	—	—
7	1835	Gál Mihály alapítv. czipókra.....	2916	66	175	—	—	—
		„ „ „ „ könyvekkel ju- talmazás.....	420	—	25	20	—	—
8	1859	Nagy Sándor alapítv. segélyezés ..	100	—	5	—	—	—
9	1859	Gr. Haller Jánosné alapítv. zenei jutalmazás.....	100	—	5	—	—	—
10	1859	Gr. Haller Ferencz alapítvány, zenei jutalmazás.....	—	—	70	—	—	—
11	1860	Gr. Teleki Miksa alapítv. 3 tanuló segélyezése.....	2000	—	120	—	—	—
12	1873	Botta Györgyné alapítvány, önkép- zésre.....	769	74	28	—	10	49
13	1878	Dr. Wiesinger Károly alapítvány, segélyezés.....	404	12	—	—	—	—
14	1881	Székely—Ugron alapítv. segélyezés	500	—	25	—	—	—
Átvitel.....			32,78	82	2080	17	10	49

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
15	1866	Áthozatal..... Gidófalvi Gábor alapítv. rokon és más tanulók segélyezése.....	32,678	82	2080	17	10	49
16	1885	Jánosi József alapítv. segélyezés ..	19,430	—	250	—	709	52
17	1889	Vargyasi Dániel Anna alapítvány, zenei jutalmazás	181	73	7	50	2	58
18	1893	Nagy Lajos alapítvány, rokon tanulók segélyezése	176	15	5	—	3	80
19	1895	Gyárfás Domokos alapítv. zenei jutalmazás	130	—	6	—	—	50
			50	—	2	50	—	—
Összesen			52,646	70	2351	17	726	89

e) A zilahi kollégiumnál.

1	1765	Columbán János, alumneám-alap ..	116	67	5	83	—	—
2	1794	Sebes Mihályné, „ „ „ ..	116	67	5	83	—	—
3		Baktai István, „ „ „ ..	200	—	10	—	—	—
4	1818	„ „ segély- (papir) alap ..	80	—	4	—	—	—
5		„ „ segély (szolga prae- sesnek)	40	—	2	—	—	—
6	1840	Kincses János, családi-alap	583	30	29	16	—	—
7	1840	Harmath Bogdán, jutalmi-alap	52	50	2	62	—	—
8	1854	Egy bál jövődelme, „ „ „ ..	63	—	3	15	—	—
9	1858	Szentgyörgyi Imre, „ „ „ ..	210	—	10	50	—	—
10	1859	Bideskuty Heléna, családi-alap	1050	—	52	50	—	—
11	1864	Balogh Pál, segély-alap	16,000	—	800	—	—	—
12	1861	Tunyogi János, jutalmi-alap	105	—	5	25	—	—
13	1867	Rädiger Eszter, családi v. segély-alap ..	3966	17	180	—	18	30
14	1868	Polgári Lajos, özv. tanárnék segély- alapja	1549	81	77	49	—	—
15	1879	Bikfalvi István, jutalmi-alap	200	—	10	—	—	—
16	1881	Középszolnokmegye-zilahi takarékpénztár, segély	100	—	5	—	—	—
17	1872	Özv. Tarczali Károlyné, jutalmi-alap ..	100	—	5	—	—	—
18	1879	Özv. Kiss Ferenczné, „ „ „ ..	400	—	20	—	—	—
19	1884	Középszolnokmegye-zilahi takarékpénztár, jutalmi-alap	100	—	5	—	—	—
20	1886	Török István nevére tett jutalmi-alap	200	—	10	—	—	—
21	1890	Dull Lászlóné, segély-alap	1000	—	50	—	—	—
22	1889	Zachariás Jenő, „ „ „ ..	100	—	5	—	—	—
23	1890	Berger Jánosné, „ „ „ ..	100	—	5	—	—	—
24	1890	Dull László, tanári nyugdíj-alap ..	100	—	—	—	—	—
25	1891	„ „ segély-alap	41	25	2	21	—	—
26	1891	Ifj. Orbán Károly, segély-alap	36	10	1	80	—	—
Átvitel			26,613	47	1307	34	18	30

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal	26,613	47	1307	34	18	30
27	1893	Bikfalvi Ferenczné, segély-alap	314	46	—	—	15	72
28	1895	Szegény tanulók ételmezési-alapja . .	1000	—	50	—	—	—
29	1895	Berger János, szegény tanulók ételmezési-alapja	100	—	5	—	—	—
30	1895	Herman Lipót, jutalmi-alap	100	—	5	—	—	—
31	1895	Minorich Albert alap	100	—	5	—	—	—
32	1895	Hiry emlék-alap	129	57	—	—	5	48
33	1895	Dobai Sándor nevére tett jutalom-alap	112	20	5	61	—	—
34	1895	Szilágyszeg-bőnyei birtokosság segély-alapja	627	75	31	39	—	—
35	1894	Nyugdíj-alap	6000	—	300	—	—	—
		Összesen	35,097	45	1709	34	39	50
f) A szászvárosi Kuun-kollégiumnál.								
1	1820	Albisi Bod Benedek, közelebbi vérrokonok gyermekeinek, esetleg más ref. vallású szegény tanulóknak segélyezésére	600	—	30	—	—	—
2	1831	Özv. Kéméndi Váradi Istv.-né Krajszmayer Anna, könyvjutalmakra . .	1050	—	52	50	—	—
3	1865	Az erdélyrészi ev. ref. kollégiumok, tordos-községi két ev. ref. tanuló segélyezésére	1100	—	55	—	—	—
4	1865	Gróf Kuún Kocsárd hátszeg-vidéki alapítványa, eloláhosodott magyar szegény tanulók segélyezésére . .	3904	—	195	20	—	—
5	1868	Bája Zsuzsanna, Balázs Izsákné, székel, vagy magyar földről való ref. tanulók segélyezésére	525	—	22	70	—	—
6	1875	Szegény tan. alapja, a Kuún-kollég. tanító-testülete által multságok jövedelméből alapítva segélyezésre	4111	—	180	—	25	—
7	1877	Gr. Kuún Kocsárd 50,000 frtos alapítványa. 1. Első sorban Hunyadmegyéből való, azután pedig bármely szegény és jó tanuló ref. vallású magyar tanuló segélyezésére a gimnáziumban. 2. A gimnázium nyolcz osztályúvá tétele s mint ilyennek fentartása céljából a közpénztár segélyezése. 3. Hunyadmegyei néhány ev. ref. tanítói állomás javadalmának 400 frtra való kiegészítése	82,064	50	2617	—	1454	97
		Átvitel	93,354	50	3152	40	1479	97

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal.....	93,354	50	3152	40	1479	97
8	1882	Háver Mihály, négy szegénysorsu hunyadmegyei ev. ref. magyar növendék jutalmazására, egyenlő arányban.....	4000	—	200	—	—	—
9	1882	Dósa Ödön, Dósa Dénes tanár által Ödön nevű fia emlékére alapítva, első sorban az alapítóval egy vérből származó, azután pedig bármely jó igyekezetű ref. magyar ifjú jutalmazására.....	216	—	—	—	10	80
10	1887	Ifj. Kuún Kocsárd gróf, szászvárosi szegény ev. ref. növendék segélyezésére.....	500	—	25	—	—	—
11	1887	Pogány György jubileumi alapítványa, első sorban az alapító és a néhai Pogány Albert családjából származó, azután hunyadmegyei közigazgatási tisztviselők vagy törvényhatósági bizottsági tagok legjobbjai viselői s legalább »jó« tanulása árvaságra jutott fiai segélyezésére.....	1000	—	50	—	—	—
12	1892	Gróf Kuún Kocsárd konviktusi alapítv. a czimben kifejezett célra.....	10,000	—	500	—	—	—
13	1892	Gróf Kuún Kocsárd, az alapító-leveleiben névszerint felsorolt szászvárosi magyar választó polgárok jó tanuló gyermekeinek s ezek utódainak segélyezésére.....	1000	—	45	—	—	—
14	1895	Gróf Kuún Kocsárd koszoru, egy konviktusi ingyenes hely felállítására.....	82	—	—	—	4	10
15	1895	Szegény tanulók alapja, cél: mint a 6. sorszám alatt.....	440	—	180	—	40	—
		Összesen.....	190,592	50	4152	40	1534	87
g) A sepsi-szt.-györgyi Sz. Mikó-kollégiumnál.								
1	1875	Bátorsziv Nagy Ferencz, 1. Sz.-Bese-nyőn lakó Nagy Áron, Sz.-Szent-Királyban lakó id. Nagy Károly, Sz.-Szotyorban lakó Nagy Sándor és fivére, Nagy Gergely, márkosfalvi Kocsis Gábor és neje, Kiss Emma fiúgyermekai bárhol tanulnak, egyenlő részben; de felsőbb intézetben tanulók két részt kapjanak, 300 arany.....	1671	—	75	12	—	—
		Átvitel.....	1671	—	75	12	—	—

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal.....	1671	—	75	12	—	—
		2. Szotyori jó tanulónak; ha ilyen nincs, a kollégiumi könyvtárnak 100 arany.....	557	—	25	04	—	—
		3. Kezelésére a kollégiumi közpénztárnak 100 arany.....	557	—	25	08	—	—
2	1885	Benke István tanár, rendeltetése még nincs.....	64	13	—	—	9	06
3	1861	Bodola Sámuel, a kamatból jutalomkönyv, bibliák osztandók ki.....	100	—	4	65	—	—
4	1886	Bogdán István és neje, Lázár Rozália, a kamat 2 jó tanulónak...	300	—	14	31	—	—
5	1875	Csákány Elek, annak adandók a kamatok, kik osztályukban legtovább voltak első.....	100	—	4	76	—	—
6	1831 Mikó koll. élv. 1860-t.	Cseh Zsigmond I. a. atyja testvére Cseh György utódainak, ezek nem létében a Cseh-családból származó utódoknak vérségi közelség alapján a legérdemesebbnek.....	1860	—	82	60	—	—
7	1860	Cseh Zsigmond II. a. mint az első, de nem a vérségi közelség, hanem a tanulásban való előmenetel alapján; rokonok nem létében, székely származásu jó tanulónak	1000	—	42	03	—	—
8	1860	Cseh Zsigmond III. a. tőkésítendő 1000 forint.....	787	26	—	—	45	34
9	1865	Csulak—Olasz a. 1 szegény kitűnő tanulónak.....	105	—	8	40	—	—
10	1863	Daczó Eszter a. két külön oszt. ban egy-egy szegény jó tanulónak...	400	—	19	07	—	—
11	1892	Czell Benő a. testvéreinek jó erkölcsű és jobb tanuló utódai egyenlő részben; felsőbb intézetben tanuló felét és egyszerre legfeljebb 3 élvezheti; utódok nem létében, bármely jó tanulónak...	4000	—	169	83	—	—
12	1871	Fábián Istvánné a. két külön oszt. egy-egy s.-sz. györgyi jó erkölcsű és szegény tanulónak.....	200	—	9	33	—	—
13	1868	Ferenczi János a. törvényes utódai közül a kollégiumban tanulónak; ilyen nem létében a legjobb dalnoki illetőségűnek.....	318	10	13	36	—	—
14	1887	Zágoni Földes Bálint a. Földes-családból való, ilyen nem létében egy papolczi, vagy bitai szegény jó tanulónak.....	570	—	27	51	—	—
15	1883	Kis-borosnyói ev. ref. egyház a. k. borosnyói jó tanulónak, ilyen nem létében másnak is kiadható.....	70	—	3	09	—	—
16	1891	Imre Lázár és neje Fazakas Terézia a. megnevezett rokonainak utódai						
		Átvitel.....	12,659	49	504	18	58	40

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal.....	12,659	49	504	18	58	40
		egyenlő arányban, tekintet nélkül előmenetelre; ha ilyenek nem lennének, bármely szegény kitűnő 2 tanuló. 12000 frtig tőkésít. 1%	9964	95	366	16	99	64
17	1876	Kölönte József a. a kamat $\frac{1}{2}$ része 2 VI. o. kitűnő rokon, ilyen nem létében 2 szegény jó erkölcsű, ki- tűnő tanulónak, a kamat másik része 2 VI. o. legszebb írónak...	—	—	38	27	—	—
18	Koll.élv. 1860-t.	Körösi Csoma Sándor I. a. a ka- matból jutalomkönyvek oszt. ki.	1280	60	20	80	—	—
19	1860	Körösi Csoma Sándor II. a. tőkési- tendő 1000 frtig.....	900	—	45	—	—	—
20	—	Künle József a., két orbai járásból való szegény jó tanulónak.....	735	70	—	—	35	35
21	1862	Lévai kaszinó-alap, egy jó erkölcsű jó tanulónak.....	400	—	21	53	—	—
22	1888	Magyarósi Ferencz a. öt III. és 5 IV. o. legjobb tanulónak.....	105	—	4	90	—	—
		Egyenlő részben könyvtárgyara- pításra.....	2000	—	120	—	—	—
23	1862	Nagy Ferencz a. egy III. o. tanuló- nak, ki Arany »Rendületlenül« cz. és egy IV. o. tanulónak, ki Petőfi »Két ország ölelkezése« cz. köl- teményét legjobban szavalja.....	1000	—	60	—	—	—
24	1869	Révay Pál a. egy erdővidéki, ilyen nem létében más jó tanulónak...	87	50	4	23	—	—
25	1877	S. Szt.-György városa, egy VIII. o. tanulónak, ki a ma- gyar irodalomból és egy VIII. o. tanulónak, ki a magyar történe- lemből legjobban tud.....	100	—	5	—	—	—
26	1862	Br. Szentkereszty István a. egy sze- gény jó tanulónak.....	1000	—	40	—	—	—
27	1878	Gr. Tisza Lajos a. Háromszékme- gye kezeli, a tanári kar hármas jelölése alapján, a közigazgatási bizottság adja ki egy orbai jó ta- nulónak, I—IV. o.-ban.....	100	—	4	81	—	—
		Összesen.....	1000	—	50	—	—	—
			31,333	24	1284	88	193	39
Tápitészeti alapok:								
1	1881	Antal Zsigmond és neje, Jancsó Zsu- zsánna birtokát hagyja, miből be- jött.....	800	—	—	—	—	—
		A birtok haszonélvezet alatt áll.	2430	90	—	—	—	—
		Beczási Kristóf a., 1000 frt tőkésítve	1220	48	—	—	—	—
2	1890	Átvitel.....	4461	38	—	—	—	—

Sorszám	Az alapítás ideje	Az alapítvány megnevezése, rendeltetése	Az alapítvány					
			összege		kiadandó kamatja		tőkésítendő kamatja	
			forint	kr.	forint	kr.	forint	kr.
		Áthozatal.....	4461	38	—	—	—	—
3	1890	Pótsa József alap, 200+200 frt.....	412	—	—	—	—	—
4	1890	Kökőssy Endre alap, 500 frt.....	507	—	—	—	—	—
5	1890	Bodor Tivadar alap.....	270	—	—	—	—	—
6	1890	Dr. Székely György alap, 200 frt ..	176	—	—	—	—	—
7	1891	Hollaky Attila alap, 100 frt.....	105	—	—	—	—	—
8	1891	Földes Bálint alap, 500 frt.....	602	—	—	—	—	—
9	1891	Bodor János alap, 500+500 frt.....	1146	90	—	—	—	—
10	1891	Antal Olivér alap, 1000 frt.....	1112	44	—	—	—	—
11	—	Háromszéki takarékpénztár.....	150	—	—	—	—	—
12	—	Háromszéki gazdák szövetekeze...	100	—	—	—	—	—
13	1894	Zathureczky Gyula alap, 500 frt...	508	02	—	—	—	—
14	1890	Donáth József alap.....	100	—	—	—	—	—
15	1893	Amigó Mór alap.....	200	—	—	—	—	—
16	1894	Szász Béla alap, 100 frt.....	65	—	—	—	—	—
17	—	Tartalék-tőke.....	206	16	—	—	—	—
18	—	Közalap, gyűjtés, kisebb ajándékok, tanárok hozzájárulása, mulatsá- gok jövedelméből.....	2079	01	—	—	—	—
		Összesen.....	12,200	91	—	—	—	—

XIII.

Statisztikai kimutatások.

1. Kollégiumaink s általában az erdélyrészi középiskolák területiális helyzetéről. Hazánkban, 127 teljes középiskolát számítva, átlagosan 2200 négyszög-kilométernyi területre és 119,000 lakásra jut egy középiskola. E számadatok még nem vetnek elég világos fényt az erdélyrészi középiskolák helyzetére. Jobban megvilágosodik a helyzet, ha az erdélyrészi kerületet külön vesszük figyelembe s megállapítjuk vidékenként, hogy egy-egy iskola e külön részekben mekkora területre és mekkora lakószámra jut. Ily módon az egyes vidékek átlagos iskolásűrűségét állapíthatjuk meg. E végre az erdélyrészi kerületet kilencz nagyobb vidékre oszthatjuk fel, a melyek részint természeti fekvésüknél, részint politikai beosztásuknál, részint közgazdasági tekintetüknél fogva, kisebb területi egységeket alkotnak s mint góczpontokra, társadalmi és kulturális tekintetben, egy, vagy esetleg két városra vannak utalva. Részint e városokban lakik, részint azokban fordul meg és érintkezik a lakósságnak az a része, a mely a középiskolát gyermekei taníttatása végett legáltalánosabban igénybe szokta venni. Ilyen vidékek: a) az *Alsó-Maros vidéke*, Hunyadmegye területén; b) a *Közép-Maros vidéke*, Alsófehérmegye területén; c) *Szeben vidéke*, Szebenmegye és Fogarasmegye fele részének területén; d) az *Olt vidéke*, Brassó-, Háromszék- és Fogarasmegye másik fele részének területén; e) a *Két Küküllő vidéke*, Nagy-Küküllő- és Kis-Küküllő-megye egy részének területén; f) a *Hargita vidéke*, Udvarhely- és Csikmegye területén; g) *Kolozsvár vidéke*, Kolozs- és Torda-Aranyosmegyék területén; h) a *Nagy-Szamos vidéke*,

Szolnok-Doboka- és Besztercze-Naszódmegyék területén; végül *i)* a *Felső-Maros vidéke*, Maros-Tordamegye területén, oda számítva még a szomszéd Kolozs-, Torda-, Aranyos- és Kisküküllő-vármegyéknek a Maros terén, vagy az arra torkoló völgyekben fekvő területét. Összehasonlítva most e vidékek területét, lakosságát, a lakosság sűrűségét, az ott fekvő középiskolákat, a középiskolák népességét és az érettségi vizsgálatot tevő tanulók számát, az utóbbi népszámlálás és az 1893/94. tanév adatait használva, a következő kimutatást állíthatjuk össze.

Az *Alsó-Maros vidékére*, Hunyadmegye területét számítva, jut 6932 □ km. 267,895 lélekszámmal. A lakosság sűrűsége □ kilométerenkint 38·6. Van két teljes középiskolája: a dévai állami reálskola és a szászvárosi államilag segélyezett ev. ref. Kuunkollégium. Esik tehát 3466 □ kmre és 133,942 lélekre egy teljes középiskola. Az iskolák népessége volt 407, érettségi vizsgálatra állott 21, vagyis a népesség 5·1%-a. Esik minden 10,000 lakósra 16 tanuló, minden 100,000-re 8 érettségi vizsgálatra álló.

A *Közép-Maros vidékére*, Alsófehérmegye és Kisküküllőmegye $\frac{1}{6}$ területét számítva, jut 3905 □ km., 213,281 lakóssal. A lakosság sűrűsége □ kilométerenkint 54·6. Van három teljes középiskolája: a gyulafehérvári róm. kath., a balázsfalvi gör. kath. gimnázium és a nagyenyedi ev. ref. Bethlen-kollégium. Jut 1301 □ kmre és 71,093 lakósra egy középiskola. Az iskolák népessége volt 1057, érettségi vizsgálatra állott 56, a tanulók 5·3%-a. Esik 10,000 lakósra 50 tanuló, 100,000-re 26 érettségi vizsgálatra álló.

Szeben vidékére esik 4240 □ km., 192,844 lélekkel; lakosság sűrűsége 45·5. Van 3 teljes középiskolája. Nagyszebenben az állami és evang. gimnáziumok és az evang. reálskola, van továbbá még egy algimnázium Szász-Sebesen. Jut 1413 □ kmre, 64,262 lakósra egy teljes középiskola. A tanulók száma 1033, érettségi vizsgálatra állott 55, azaz 5·3%-a. Esik 10,000 lakósra 53 tanuló, 100,000-re 28 érettségi vizsgálatra álló.

Az *Őlt vidékére* esik 6280 □ km., 260,893 lakóssal, a lakosság sűrűsége 41·5. Van 5 teljes középiskolája: a brassói róm. kath., az evang. és gör. keleti gimnáziumok, az állami reálskola, a sepsiszentgyörgyi államilag segélyezett ev. ref. Mikó-kollégium, ezeken kívül ott vannak még a kézdivásárhelyi róm. kath. algimnázium, a brassói evang. és gör. kel. alreálskolák. Egy teljes középiskola jut 1256 □ kmre és 52,580 lakósra. Tanulók száma 1508, érettségi vizsgálatra állóké 66, azaz 4·4%. Esik 10,000 lakósra 57 tanuló, 100,000-re 25 érettségi vizsgálatra álló.

A *Két Küküllő vidékére*, Nagyküküllőmegye területét és Kis-

küküllőmegye $\frac{2}{6}$ részét számítva, esik 3774 □ km., 175,730 lakóssal. A lakosság sűrűsége 46.5. Van két teljes középiskolája: a megyesi és segesvári evang. gimnáziumok, továbbá az érzsébet-városi nem teljes gimnázium, mely azonban kiegészítés alatt áll. Jutni fog tehát egy középiskola 1256 □ km-re és 58,577 lakósra. Az iskolák népessége volt 427, érettségi vizsgálatra állott 12, a tanulók 2.8%-a. Esik 10,000 lakósra 24 tanuló, 100,000-re 7 érettségi vizsgálatra álló ifjú.

A *Hargita vidékére* jut 8334 □ km., 224,242 lakóssal; lakosság sűrűsége 26.9. Van 4 teljes középiskolája: a székelyudvarhelyi róm. kath. gimnázium, az államilag segélyezendő ev. ref. kollégium, az állami reálskola, a csik-somlyói róm. kath. gimnázium. Ezeken kívül a székely-kereszturi nem teljes unitárius gimnázium. Egy teljes középiskolára jut 2083 □ km., 56,060 lakós. A tanulók száma volt 896, érettségi vizsgálatra állott 46, azaz 5.2%; 10,000 lakósra jut 39 tanuló, 100,000-re 20 érettségre álló ifjú.

Kolozsvár vidékére, Kolozs- és Torda-Aranyosmegyék területeiből 7778 □ km-ért véve, esik 340,763 lakós. Lakosság sűrűsége 43.8. Van három teljes középiskolája. Kolozsvárra: a róm. kath. gimnázium, az ev. ref. kollégium és az unitárius államilag segélyezett kollégium. Egy iskola jut 2593 □ km-re, 113,590 lakósra. Tanulók száma 949; érettségi vizsgálatra állóké 87, azaz 9.2%; 10,000 lakósra esik 28 tanuló, érettségi vizsgálatra álló ifjú jut 100,000 lakósra 26.

A *Nagy-Szamos vidékére* esik 9163 □ km., 322,287 lakóssal; a lakosság sűrűsége 35.1. Van két teljes középiskolája: a besztercei evang. és a naszódi gör. kath. gimnázium, továbbá a teljes kiegészítés alatt álló szamosújvári gimnázium. Jutni fog egy középiskola 3054 □ km-re, 107,790 lakósra. A tanulók száma 654; érettségi vizsgálatra állóké 28, azaz 4.3%. Esik 10,000 lakósra 20 tanuló, 100,000-re 9 érettségi vizsgálatra álló.

A *Felső-Maros*, vagyis Maros-Vásárhely vidékére, számítva Maros-Tordamegyét, Kis-Küküllő $\frac{2}{6}$ részét, továbbá, Kolozs- és Torda-Aranyos-megyék egy-egy szomszédos járását, jut 5722 □ km., 253,278 lakóssal. Lakosság sűrűsége 44.33. Van az egész területen egy teljes középiskola: a maros-vásárhelyi ev. ref. kollégium; ezen kívül a m.-vásárhelyi róm. kath. és a szászrégeni evang. nem teljes gimnáziumok. Tanulók száma 576, érettségi vizsgálatra állt 17, azaz 3%. Esik 10,000-re 23 tanuló, 100,000-re 7 érettségi vizsgálatra álló ifjú.

Összehasonlítva ez adatokat, azonnal látható, hogy, míg Magyarországon 127 teljes középiskolát számítva, átlagban 2200 □

kmre és 119,000 lakásra jut egy középiskola, a területet véve, csak Hunyad, Kolozsvár és a Nagy-Szamos vidéke esnek felül a 2200 □ km. átlagon, mely vidékek fele része azonban havasos terület, gyér, s a magasabb kultur-igényekkel nem bíró lakóssággal. De így is a területi arányszám az átlagot felével alig haladja meg. A többi az átlagon alul áll mind 1250—2100 □ km. között. A lakósságot illetőleg, a 119,000 átlagot csak Hunyad vidéke mulja felül, mintegy 20,000-rel, Kolozsvár és a Nagy-Szamos vidéke csaknem annyi, a többi mind felén áll, még azon alul is (52,000—71,000). A mint látjuk, Maros-Vásárhely vidékén a területi arányszám az átlagnál egy és féllel nagyobb (5722 □ km.), a lakósságot illetőleg pedig még egyszer akkora az arányszám (250,000); ugyannyira, hogy, ha e vidéken nem egy, hanem három teljes középiskola volna, a területi arányszám ott állana, mint a félolyan sűrű lakosságú Hargita vidéké, a lakóssághoz mért arányszám pedig, mint a nem magyar elemtől lakott *Közép-Maros vidéké*.

Nem kedvezőbb állapotra vall a lakosság és tanulók számának aránya. Magyarországon általában 10,000 lakásra 33 tanuló jut, míg az erdélyrészi vidékek egy részén csak 16, 20, 23, 24 s így egyáltalán nem emelhető panasz a középiskolákba való tódulás miatt.

A mi végül a középiskolai érettséget, azaz végzettséget illeti, szintén jókora különbségre találunk, a mennyiben Magyarországon középszámmal 100,000 lakásra 23 érettségire álló ifjú esik, a mi vidékeinken csak 7, 9 és 20 jut el az érettségi vizsgálatig s csak az Olt, a Közép-Maros és Szeben vidékein emelkedik számuk 25, sőt 28-ra is. Az erdélyrészi középiskolák népességének csak 3%-a tesz érettségi vizsgálatot, holott Magyarországon az átlagos % 5.9; valamivel több, mint a két Küküllő vidékén, kevesebb, mint a Nagy-Szamos vidékén, a hol azonban az erzsébetvárosi és szamosújvári középiskolák teljessé tételével a százalék a normálisra fog emelkedni.

2. A beiratkozott tanulók száma 1875/6—1894/6-ig.

Húsz év alatt beiratkozott a hét főgimnáziumba mindössze: 28,837 tanuló; évenként, átlagvéve: 1442. A népesség arányában (évi átlagszámaik szerint) főgimnáziumaink ily sorban következnek egymás után; nagyenyedi: 330, kolozsvári: 283, m.-vásárhelyi: 250, sepsiszentgyörgyi: 167, székelyudvarhelyi: 163, szászvárosi: 147 és a zilahi: 103 tanulóval. A nyolczadik osztályba általán véve a tanuló ifjuság 6%-a jut fel. Megjegyzendő, hogy a nevezett gimnáziumok közül a sepsiszentgyörgyi csak az 1889/90 évvel bő-

vült ki, az V-ik osztály megnyitásával, főgimnáziummá; a szászvárosinál 1878/9-ig csak VI gimn. osztály állott fenn és végül, a zilahinál az I—IV gimn. osztályokat az ott helyi polgári iskola helyettesítette 1887/8-ig bezárólag, a mikor a csak V—VIII osztályokból álló főgimnázium az I—IV alsóbb osztályokat is beállítá.

A n.-enyedi theol. akadémián beiratkozott húsz év alatt: 1140 papjelölt, évenként, átlag véve: 57; a n.-enyedi tanítóképzőben húsz év alatt: 750 tanítójelölt, évenként átlagvéve: 37.

A kollégiumi elemi iskolákba, mint progimnáziumokba, beiratkozott húsz év alatt: 18,999 növendék, évenként, átlag véve: 949.

Mindezekre nézve intézetenként s részletesen tájékoztat az 1. számú táblás kimutatás és ez Állapotrajz végéhez csatolt gráfikus tábla.

3. A vizsgálatot tett tanulók száma. Az iskolai évet befejezte és évenként vizsgálatot tett húsz év alatt mindössze 28,676 gimnáziumi tanuló; átlag véve 1433 gimn. tanuló évenként. Tanulmányi előmenetelre nézve volt: 9.68%-a minden tárgyból jeles; 19.18%-a minden tárgyból legalább jó; 48.01%-a minden tárgyból legalább elégséges; 7.55%-a egy tárgyból elégtelen; 8.68%-a két tárgyból elégtelen; 6.84%-a több tárgyból elégtelen.

Érettségi vizsgálatot tett húsz év alatt mindössze 1759 ifjú, az összes tanulói létszám 6.1%-a. Esik egy évre átlag véve 88 maturus. Intézetenként: Nagy-Enyeden 15, Kolozsvárt 22, M.-Vásárhelyt 18, Sz.-Udvarhelyt 14, Zilahon 11, Szászvároson 8, Sepsiszentgyörgyön 11. Megjegyeztetik, hogy a szászvárosi főgimnázium 1880/81 óta, a sepsiszentgyörgyi pedig csak 1892/3 óta gyakorolja az érettségvizsgálati jogot. Ld. az Állapotrajz végéhez csatolt gráfikus táblát.

Papi Szigorlatokat tett s papi oklevelet nyert a n.-enyedi theol. akadémián húsz év alatt mindössze: 285 ifjú; évi átlagban: 14, a mely összeg az akadémiára húsz év alatt beírottaknak (1140) éppen 25%-át teszi.

Tanítóképesítő vizsgálatot tett és néptanítói oklevelet nyert a n.-enyedi tanítóképzőben húsz év alatt mindössze: 241 ifjú; évi átlagban 12, a mely szám az e tanfolyamra ugyancsak húsz év alatt beírottaknak (750) 32%-át teszi.

A vizsgálati eredmények részletadatai felől tájékoztatnak a 2. és 3. számú táblás kimutatások.

4. A gimnáziumi tanulók vallás tekintetében, a mi nálunk a nyelv s illetőleg a nemzetiség szerint való megoszlást is

feltünteteti. A vizsgálat útján is számba vett (húsz év alatt) gimnáziumi tanulók (28,676; évenként; 1433) 74.5%-a ev. református, 3.1%-a ág. evang., 1.5%-a unitárius, 9.6%-a róm. kath., 2.6%-a görög kath., 3.9%-a görög keleti, 4.5%-a izraelita. Részleteit ld. a 4. számú táblás kimutatáson.

5. Gimnáziumaink felszereléséről. Gimnáziumaink és társintézeteik, melyek a benlakást nyújtó kollégiumokban együvé kapcsolvák, mindannyian saját épületeikben vannak elhelyezve s az utóbbi időben a n.-enyedi, a sepsiszentgyörgyi és a szászvárosi kollégium egészen új, a modern pedagógiai igényeknek megfelelő épületet kapott. Atalakított s illetőleg, a tarthatatlan állapotból kiemeltetve s kibővítve, megfelelőbbé tétetett a m.-vásárhelyi, székellyudvarhelyi és zilahi kollégium. Kolozsvártt, a farkas-utcza és a Torda-utcza közt fekvő gyönyörű nagy területen, a régi kollégium mellé, egy a főgimnázium elhelyezésére való új egyemeletes épület fog emeltetni; tervrajza már főhatóságilag helyben van hagyva és maga az építés elhatározva. Költségeinek (130,000 frt) fedezetét, miután a kollégium e célra ez ideig csak 50,000 frttal rendelkezik, az előjáróság részint társadalmi úton való gyűjtés, részint államsegély által véli s törekszik biztosítani.

A *tanszerek állapotát*, az 1876 évivel összehasonlítva, az 5. számú »*Gyűjtemények és Szertárak*» című rovatos táblázat mutatja.

Kollégiumi könyvtáraink, gyűjteményeink és szertáraink jelenlegi rendezett volta a mai központi adminisztráció szigorúságának, részben az állami főfelügyelet ellenőrző hatásának az eredménye. E részben, visszapillantva a mult idők állapotaira, bár a szerzésre való törekvés s megfelelő tájékozottság a jó régiektől sem vitatható el, erősen meglátszik azokon mégis kollégiális rendszerünk nyoma, a konzerválás és rendszeres gyarapítás hiánya. Egyéni kedvtelések és gyakorlati kapkodások jellemzik a már csak húsz-huszonöt év előtti időszakot is a tanulmányi szerelvények szerzését illetőleg, a mit a jó régiek nyilvántartani szükségfelettinek gondoltak; innét a sok ugrás s tétőngő hézag a felszerelés körül, hogy szintűgy »*tabula rasa*» mellett éppen odajuthattunk volna felszerelés dolgában húsz év óta, a hol jelenleg állunk. A mai alap rendszeres tovább fejleszthetése biztosítékául szolgálnak most már a költségvetésileg megállapított évi átalányösszegek, a mint következnek. *Nagyenyeden* rendelkeznek évenként könyvtárra 1095 frttal, taneszközökre és szertári szükségletekre 815 frttal. *Kolozsvártt*, könyvtárra 851 frttal, taneszközökre és szertári szükségletekre 600 frttal. *Maros-*

vásárhelytt, könyvtárra 451 frttal, taneszk. és szert. szükségletekre 389 frttal. *Székelyudvarhelytt*, könyvtárra 305 frttal, taneszk. és szert. szükségletekre 254 frttal. *Zilahon*, könyvtárra 750 frttal, taneszk. és szert. szükségletekre 513 frttal. *Szászvároson*, könyvtárra 669 frttal, taneszk. és szert. szükségletekre 358 frttal. *Sepsiszentgyörgyön*, könyvtárra 304 frttal, taneszk. s szert. szükségletekre 129 frttal.

Az ifjúsági könyvtárak gyarapítására maga az ifjúság fizet minden intézetünkénél, fejenként s évenként, 1—2 frtot.

*

A tanulmányi eredmények számbavételénél meglelégedéssel tapasztaltuk, hogy tanárkaraink az eredményes tanítás lényeges föltételeinek megvalósítására mindjobban törekednek. Az egyik föltétel a tantárgyak czélszerű elosztásában valósul meg, abban t. i., hogy egy-egy osztályban a rokon tárgyak lehetőleg egy kézre adatnak; a másik, nem kevésbé lényeges föltétel abban valósul meg, hogy tanárkaraink a tanítással szoros kapcsolatba hozzák az ifjúsági könyvtárak használatát, osztályról-osztályra oly olvasmányokat állapítván meg, melyeket a tanulók otthon elolvasni kötelesek. Ennek az intézkedésnek jó gyümölcseit tényleg már is tapasztaljuk, mert tanulóink irodalmi jártassága teljesen kielégítő.

1. A tanulók létszáma 1875/6—1894/5-ig bezárólag.

A)	A g i m n á z i u m b a n																Összesen
	1875-6	1876-7	1877-8	1878-9	1879-80	1880-1	1881-2	1882-3	1883-4	1884-5	1885-6	1886-7	1887-8	1888-9	1889-0	1890-1	
Nagyenyeden.....	355	356	313	329	313	333	359	397	338	344	320	332	303	320	309	336	6603
Kolozsvárt	274	265	273	277	292	267	239	260	242	232	237	262	289	304	310	328	5659
Marosvásárhelyt	289	288	274	280	310	291	286	244	247	234	209	207	213	197	191	220	4995
Székelyudvarhelyt	137	137	147	166	168	167	159	166	178	170	171	174	184	178	164	147	3263
Zilahon	57	51	52	51	43	49	55	52	54	56	43	45	44	170	184	194	2051
Szászvároson	85	84	84	96	114	148	151	158	148	144	146	155	159	163	168	179	2935
Sepsiszentgyörgyön	178	194	181	154	135	126	103	105	120	118	122	128	133	137	178	208	3331
Összesen	1375	1375	1324	1353	1375	1381	1352	1382	1327	1298	1248	1303	1325	1469	1504	1612	28,837
B) A t h e o l o g i a i a k a d é m i á n:																	
Nagyenyeden.....	45	47	47	54	49	60	70	74	75	75	76	71	65	71	53	50	1140
A + B fősszege...	1420	1422	1371	1407	1424	1441	1422	1456	1402	1373	1324	1374	1390	1540	1557	1662	29,977

2. Érettségi vizsgálatot tettek 1875/6—1894/5-ig bezárólag.

A főgimnáziumban	Papi szigorlatot tettek 1875/6—1894/5-ig bezárólag.																				Összesen
	1875-6	1876-7	1877-8	1878-9	1879-80	1880-1	1881-2	1882-3	1883-4	1884-5	1885-6	1886-7	1887-8	1888-9	1889-90	1890-1	1891-2	1892-3	1893-4	1894-5	
Nagyenyeden.....	13	18	14	13	11	23	23	14	12	23	22	15	19	15	20	11	14	14	11	12	305
Kolozsvárt.....	24	23	25	43	21	24	25	27	25	21	22	20	14	19	22	20	28	18	21	16	449
Marosvásárhelyt.....	31	31	23	19	39	19	24	25	16	19	7	14	15	13	10	15	16	13	13	17	369
Székeludvarhelyt.....	14	6	11	19	17	15	16	6	21	18	20	10	10	18	16	5	20	13	13	8	279
Zilahon.....	10	12	5	13	10	10	10	11	11	8	9	9	3	9	12	9	11	15	21	15	210
Szászvároson.....	—	—	—	—	—	8	7	6	8	5	8	11	11	6	10	6	5	8	8	7	114
Sepsiszentgyörgyön.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	14	7	32
Összesen.....	92	93	82	98	98	87	101	89	83	94	88	79	71	77	90	66	94	92	102	82	1759
Tanító képesítő vizsgálatot tettek 1875/6—1894/5-ig bezárólag.																					
Nagyenyeden.....	10	12	12	23	5	13	16	16	12	3	24	17	18	27	17	17	9	7	17	10	285
Összesen.....	10	15	20	10	7	8	12	14	7	8	35	9	12	15	13	13	7	9	7	10	241

A)	A gimnáziummal kapcsolatos elemi iskolákban																				Összesen
	1875-6	1876-7	1877-8	1878-9	1879-80	1880-1	1881-2	1882-3	1883-4	1884-5	1885-6	1886-7	1887-8	1888-9	1889-90	1890-1	1891-2	1892-3	1893-4	1894-5	
Nagyenyeden.....	243	227	187	188	212	223	205	207	289	230	235	230	241	246	275	254	253	240	194	171	4550
Kolozsvárt.....	156	148	142	135	127	149	154	149	145	152	133	125	137	122	151	150	144	164	166	140	2889
Marosvásárhelyt.....	183	185	173	209	229	169	142	145	146	137	135	115	129	117	111	110	112	112	141	140	3740
Székeludvarhelyt.....	157	137	126	116	131	118	120	110	113	111	123	118	116	109	94	113	105	142	140	130	2431
Zilahon.....	201	219	166	172	171	157	157	147	160	176	165	178	160	118	96	75	80	102	86	44	2830
Szászvároson.....	112	103	101	97	100	94	94	94	91	99	107	98	95	102	109	112	110	110	117	106	2051
Sepsiszentgyörgyön.....	94	52	35	21	33	18	28	37	29	22	38	22	19	25	35	—	—	—	—	—	508
Összesen.....	1146	1071	930	988	1003	928	900	889	975	927	936	886	897	839	871	814	804	870	844	731	18,999
B) A néptanítóképző intézetben:																					
Nagyenyeden.....	18	19	25	26	26	33	44	49	51	41	53	50	38	40	36	39	34	47	39	42	750
A+B összesen.....	1164	1090	955	964	1029	961	944	938	1026	968	989	936	935	879	907	853	838	917	883	773	19,749

3. A gimnáziumi tanulók tanulmányi előmenetele %-okban kimutatva, 1875/6—1894/5-ig bezárólag.

Évek szerint	1875-6	1876-7	1877-8	1878-9	1879-80	1880-1	1881-2	1882-3	1883-4	1884-5	1885-6	1886-7	1887-8	1888-9	1889-90	1890-1	1891-2	1892-3	1893-4	1894-5	Összesen
Nagyenyeden																					
Vizsgálatot tett összesen	347	352	311	326	310	328	353	394	337	339	317	332	303	320	309	336	316	302	312	305	6550
Minden tárgyból jeles	11.5	13.7	11.6	6.7	7.0	7.3	7.0	5.8	6.3	6.6	7.0	6.6	7.0	6.6	7.0	6.6	4.4	4.0	3.3	15.6	6.0
» » legalább jó	19.9	21.9	21.0	13.5	13.0	14.6	15.0	12.3	12.7	21.9	22.2	22.3	21.1	13.7	12.3	3.9	10.7	12.0	13.3	15.7	16.4
» » elégs.	59.4	57.7	38.0	46.3	46.8	46.3	54.4	50.7	54.0	41.3	43.8	43.9	40.0	51.0	61.3	54.3	57.0	59.3	53.3	54.0	50.9
Egy tárgyból elégtelen	2.3	1.7	6.7	8.3	8.0	7.0	5.0	8.4	7.7	7.7	6.6	7.2	8.3	12.3	11.0	14.8	11.0	9.8	14.0	13.1	8.4
Két » »	5.3	3.4	14.1	16.6	16.1	15.8	10.8	15.3	12.3	15.3	13.3	13.3	14.3	12.3	11.0	14.8	11.0	3.3	5.1	4.0	8.4
Több » »	2.3	1.7	6.7	8.3	8.0	7.0	5.0	7.7	6.2	7.7	6.6	6.6	7.3	10.0	5.0	11.3	11.4	8.8	8.6	5.0	10.0
Kolozsvárt																					
Vizsgálatot tett összesen	257	257	267	275	290	263	232	260	238	232	237	255	289	304	310	328	314	316	328	350	5602
Minden tárgyból jeles	16.4	15.6	10.9	8.7	8.3	7.2	9.0	8.5	8.4	9.0	8.4	9.8	10.4	9.0	11.3	9.7	11.8	12.0	10.7	10.8	10.5
» » legalább jó	15.2	15.6	20.2	18.2	15.0	14.0	18.0	16.9	16.4	22.4	21.0	22.7	20.0	24.7	21.2	21.0	24.3	18.0	17.9	24.0	19.0
» » elégs.	42.8	56.4	50.2	52.0	57.0	57.4	53.8	56.3	51.7	44.4	43.0	43.0	40.1	36.8	46.1	41.3	43.6	35.4	43.3	37.4	46.3
Egy tárgyból elégtelen	6.3	3.1	4.9	5.8	4.3	5.3	4.3	4.2	5.9	6.3	6.7	5.9	7.6	13.3	8.0	14.3	7.0	15.8	10.0	11.1	7.9
Két » »	13.9	6.2	8.9	11.6	8.9	10.3	8.6	9.6	11.8	11.3	12.7	11.8	14.5	3.9	4.8	5.9	7.0	7.9	7.9	8.8	8.9
Több » »	6.3	3.1	4.9	3.6	4.3	5.3	4.3	4.2	5.9	5.6	6.3	5.9	7.3	11.2	8.0	7.3	6.4	10.0	10.0	8.0	6.7
M. Váshelyi																					
Vizsgálatot tett összesen	287	279	274	280	307	289	284	243	246	234	207	207	213	197	191	220	226	241	257	291	4973
Minden tárgyból jeles	19.3	14.7	8.4	7.3	6.8	8.3	6.3	7.4	5.3	9.4	10.1	10.3	8.4	11.2	13.0	14.0	10.1	11.0	9.7	8.2	9.9
» » legalább jó	11.5	10.4	16.0	13.9	13.0	16.6	12.7	13.9	9.7	20.0	17.3	21.3	19.7	17.3	24.6	24.0	23.0	24.0	24.4	24.4	17.3
» » elégs.	49.1	54.1	52.2	63.2	35.8	61.1	52.8	60.0	57.7	39.3	34.8	40.8	37.5	33.5	40.8	42.7	43.4	36.0	38.9	38.5	47.6
Egy tárgyból elégtelen	5.9	5.4	6.6	3.9	4.9	3.3	7.0	4.0	6.3	7.7	9.7	6.3	8.3	17.3	10.3	7.3	9.3	9.1	16.3	9.9	7.7
Két » »	9.4	10.4	11.8	7.9	9.1	6.9	14.0	9.0	14.2	15.4	18.4	13.3	17.4	10.7	6.8	5.9	5.7	9.1	6.9	11.7	10.6
Több » »	5.2	5.0	5.5	3.0	5.3	3.3	7.0	4.3	6.3	8.1	9.9	7.7	8.4	10.1	4.2	5.0	7.3	9.0	3.9	7.2	6.3

Sz. Udvarhelyi																					
Vizsgálatot tett összesen	136	133	144	161	162	166	155	165	178	170	170	174	184	174	164	147	152	151	172	175	3237
Minden tárgyból jeles	28.7	20.3	14.6	12.4	11.7	11.4	10.3	9.7	10.7	18.3	17.6	15.3	7.6	15.7	13.1	10.8	15.1	10.0	8.1	5.7	13.3
» » legalább jó	27.9	27.0	29.8	24.8	23.3	23.3	20.6	19.4	19.1	22.3	22.0	21.3	25.5	34.9	29.0	16.3	30.0	18.5	19.8	22.3	23.0
» » elégs.	41.0	35.3	47.0	57.8	56.1	53.0	55.4	55.7	56.3	45.3	44.7	42.5	52.2	37.6	31.0	48.9	36.2	51.6	53.5	55.4	48.1
Egy tárgyból elégtelen	—	3.7	2.0	1.3	1.3	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.3	5.2	4.3	2.2	10.4	8.8	2.0	4.6	9.0	10.3	4.0
Két » »	2.3	9.9	4.1	2.4	4.9	6.0	6.4	7.3	6.7	7.0	7.0	10.3	6.5	5.0	8.3	7.4	3.3	2.3	2.3	5.0	5.0
Több » »	—	3.7	1.3	1.2	1.2	3.0	3.3	3.3	3.3	3.3	4.1	5.2	3.8	5.0	6.7	8.2	7.3	11.2	6.4	4.8	4.4
Zilahon																					
Vizsgálatot tett összesen	49	50	51	48	43	47	54	52	54	55	43	45	44	170	184	194	215	211	211	214	2034
Minden tárgyból jeles	24.3	23.0	13.7	10.4	16.3	14.0	12.0	15.4	16.7	9.0	9.3	8.0	9.0	10.0	3.3	3.6	6.6	7.1	8.0	4.7	8.8
» » legalább jó	24.3	44.0	19.8	18.7	27.9	27.8	25.0	23.0	33.3	21.8	20.9	24.3	27.0	22.3	17.3	13.0	15.0	11.8	16.8	20.1	20.1
» » elégs.	38.8	16.0	60.8	47.0	39.3	51.0	48.1	40.4	37.0	45.4	46.3	53.3	45.3	45.3	55.0	58.8	57.3	52.1	54.3	56.3	51.1
Egy tárgyból elégtelen	4.0	4.0	—	6.3	2.3	4.3	3.7	7.7	3.7	7.3	9.3	6.7	4.5	7.0	10.3	11.3	8.8	9.0	9.9	8.1	8.1
Két » »	8.3	—	3.4	10.4	9.3	2.1	3.0	9.6	5.6	10.9	9.3	2.2	9.1	5.3	1.0	4.6	7.4	5.7	5.2	5.1	5.6
Több » »	—	8.3	1.9	6.9	4.9	—	3.7	3.3	3.7	5.3	4.7	4.4	4.3	4.7	6.3	4.0	6.3	9.3	10.4	7.0	6.1
Szászvároson																					
Vizsgálatot tett összesen	82	83	83	94	115	142	158	154	148	144	146	155	159	163	168	179	169	180	186	178	2886
Minden tárgyból jeles	14.6	18.0	14.4	8.5	9.9	9.1	8.2	7.8	8.8	10.4	13.0	9.7	6.9	7.4	2.3	3.3	4.1	6.1	5.4	3.9	7.3
» » legalább jó	23.2	20.3	28.9	18.0	17.4	16.9	17.7	12.9	14.8	20.1	19.7	18.0	18.9	14.7	26.3	22.3	15.9	18.6	13.4	15.0	18.3
» » elégs.	48.8	42.3	46.0	54.2	46.0	57.0	57.0	55.8	56.7	41.7	36.9	36.1	35.2	40.3	41.0	36.3	40.3	39.4	34.4	42.1	43.8
Egy tárgyból elégtelen	3.5	4.8	2.4	4.2	6.1	4.2	5.0	5.8	5.4	6.9	7.3	9.0	10.7	8.6	10.7	10.3	13.0	12.7	17.7	18.3	9.1
Két » »	6.0	9.6	4.8	10.8	13.9	8.4	7.0	11.7	9.3	13.9	15.3	18.1	9.4	9.2	7.1	10.6	12.4	10.0	12.9	10.7	11.3
Több » »	3.0	4.8	2.4	4.3	6.1	4.3	3.8	5.8	4.7	6.0	7.3	9.0	18.9	19.9	11.0	17.3	14.2	12.7	16.1	9.3	9.6
S.-Szt.-Györgyön																					
Vizsgálatot tett összesen	171	192	181	149	134	123	101	104	120	118	122	128	133	137	178	208	252	253	248	258	3310
Minden tárgyból jeles	21.6	14.0	8.3	10.0	8.8	9.7	11.9	12.3	14.2	17.8	16.4	9.4	11.3	13.1	8.0	10.0	6.7	7.1	8.5	6.9	10.7
» » legalább jó	14.0	10.9	15.3	20.1	17.3	17.9	19.8	23.0	25.0	18.6	22.9	22.7	20.3	25.3	25.3	18.7	15.3	13.8	14.1	20.3	18.3
» » elégs.	49.7	50.0	45.8	48.3	46.0	43.0	56.4	52.9	44.3	35.9	47.3	46.0	39.0	41.0	39.3	47.1	48.0	54.9	54.8	50.4	47.9
Egy tárgyból elégtelen	4.0	6.2	7.7	5.4	5.2	9.7	2.9	2.9	4.3	8.3	3.3	5.3	8.3	6.0	5.3	11.5	9.1	6.7	9.7	8.0	7.3
Két » »	7.5	12.4	15.3	10.7	10.4	13.0	5.9	5.8	8.3	13.6	6.8	10.9	13.3	2.9	7.0	6.3	5.6	4.3	6.8	6.8	8.8
Több » »	3.5	6.2	7.7	5.4	5.2	6.5	2.9	2.9	4.2	5.9	3.8	5.3	7.5	10.9	13.3	6.2	15.0	13.0	6.0	6.0	7.3

Megjegyzés. Az 1883. évi XXX. t.-cz. hatályba lépése előtt való évekről a »minden tárgyból jeles» rovatába a »tisztá kitűnő» növendékek száma iratott, a »legalább jó» rovatába azoknak a száma, kiknek a bizonyítványa »dicséretes» vagy »jó», elégséges nélkül; a többi rovatba szösz szerint az egy, két vagy több elégtelennel terhelt bizonyítványok birtokosai estek. Magától értetődik, hogy a fennevezett időn innen az államilag előírányzott kategóriák szösz szerint vett értelmezés mellett töltettek be.

4. Vallásra nézve volt a gimnáziumi tanulók közt 1875/6—1894/5-ig bezárólag.

Vallás szerint	1875-6	1876-7	1877-8	1878-9	1879-80	1880-1	1881-2	1882-3	1883-4	1884-5	1885-6	1886-7	1887-8	1888-9	1889-90	1890-1	1891-2	1892-3	1893-4	1894-5	Összesen
Nagyenyeden	Evang. református .. 300	305	260	274	251	260	286	319	277	298	280	261	223	245	223	247	227	223	235	243	5237
	Ag. evang. 3	6	2	4	6	12	15	12	10	10	11	14	16	14	11	9	12	11	7	7	193
	Unitárius. 1	2	1	3	3	4	2	4	6	7	6	4	6	3	5	7	7	4	7	5	87
	Róm. kath. 31	22	35	33	32	31	27	28	25	35	28	35	37	36	40	39	38	34	35	33	652
	Gör. kath. 12	11	8	8	11	13	12	8	7	6	6	3	3	4	6	9	10	10	6	6	159
	Gör. keleti 11	6	4	4	7	6	4	12	6	9	8	9	12	12	14	13	10	8	13	9	177
	Izraelita 5	4	3	3	3	7	13	14	7	8	7	6	6	6	10	12	12	12	20	11	169
Kolozsvárt	Evang. református .. 224	209	109	219	233	209	179	200	195	215	216	210	218	230	229	248	242	243	248	257	4323
	Ag. evang. 8	6	9	7	12	9	10	10	7	7	7	14	11	12	13	18	17	20	18	25	240
	Unitárius. 1	1	2	1	1	1	1	—	1	—	—	—	1	1	1	1	1	—	—	—	14
	Róm. kath. 35	36	37	39	31	31	36	36	28	22	19	19	24	29	32	25	21	21	27	31	579
	Gör. kath. 1	2	5	5	7	7	6	5	3	8	9	4	13	10	9	7	5	5	7	8	126
	Gör. keleti —	1	—	—	—	2	—	1	1	—	2	2	7	2	3	3	2	4	5	3	38
	Izraelita 5	10	11	6	8	8	7	8	7	8	5	13	15	20	23	26	26	23	23	26	278
M.-Vásárhelyt	Evang. református .. 230	232	225	224	236	229	225	194	182	188	163	146	145	141	134	158	178	190	199	221	3840
	Ag. evang. 5	7	6	7	5	6	5	3	6	7	10	12	9	9	12	11	9	7	8	9	153
	Unitárius. 4	4	3	4	9	8	7	11	13	8	9	7	4	5	6	9	7	10	12	11	153
	Róm. kath. 24	21	23	22	32	31	22	17	22	16	18	17	18	15	10	12	8	7	9	16	360
	Gör. kath. 7	11	5	6	8	5	10	7	4	11	3	7	7	4	6	2	2	4	4	3	116
	Gör. keleti 2	2	—	1	2	—	3	2	2	3	4	3	4	3	3	3	1	1	3	2	44
	Izraelita 17	11	12	16	18	12	14	10	18	19	15	15	26	20	20	25	21	23	22	29	363

206

Sz.-Udvaryhelyt	Evang. református .. 142	130	138	156	150	152	148	150	157	168	156	153	159	154	136	123	134	129	144	149	2948
	Ag. evang. 1	2	3	2	5	2	3	2	3	2	3	5	6	6	5	6	4	8	11	6	82
	Unitárius. —	2	2	3	4	7	5	6	10	4	5	5	6	8	8	5	4	7	7	8	103
	Róm. kath. 2	2	2	4	9	4	3	4	5	9	10	6	8	8	9	10	7	5	4	6	117
	Gör. kath. —	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	3	3	2	1	1	—	—	12
	Gör. keleti 1	—	1	1	—	1	2	3	1	1	—	3	4	—	3	1	2	—	3	1	28
	Izraelita —	—	1	—	—	1	1	1	2	1	1	1	2	1	—	—	—	1	3	5	21
Zilahon	Evang. református .. 40	40	36	27	25	35	38	38	39	42	31	27	32	114	116	127	138	132	139	136	1342
	Ag. evang. 1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	2	2	3	1	3	18
	Unitárius. 1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	1	3	4	3	4	4	22
	Róm. kath. 8	8	8	12	9	7	10	9	9	11	8	6	4	22	23	29	30	35	31	30	309
	Gör. kath. 1	—	2	1	2	—	2	1	3	2	1	3	3	14	17	11	20	16	15	16	130
	Gör. keleti 1	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	2	1	6	6	8	6	5	7	5	51
	Izraelita 5	2	4	11	7	7	5	4	2	1	2	6	4	13	19	14	15	17	14	20	172
Szászvároson	Evang. református .. 41	40	49	36	42	53	53	55	59	83	76	59	62	66	57	56	58	54	57	55	1111
	Ag. evang. 1	2	3	2	3	5	6	8	7	7	14	11	13	8	11	13	9	14	15	16	168
	Unitárius. —	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	1	1	5
	Róm. kath. 11	9	9	12	15	16	26	22	23	22	22	23	32	26	34	35	30	27	35	29	458
	Gör. kath. 5	7	10	10	11	18	12	9	6	5	5	9	8	10	11	11	13	15	11	10	196
	Gör. keleti 25	24	23	31	39	44	50	54	43	30	30	35	36	39	40	46	41	48	40	35	753
	Izraelita 2	2	4	5	5	12	11	10	10	19	15	18	17	13	15	18	18	21	27	32	274
S.-Szt.-Györgyön	Evang. református .. 156	172	152	135	117	107	89	80	93	112	99	107	114	117	179	178	220	200	196	203	2826
	Ag. evang. 1	—	1	—	—	1	1	2	3	—	2	1	1	2	3	1	2	7	16	15	59
	Unitárius. 6	5	7	2	—	3	—	2	1	1	2	3	4	3	4	6	5	4	6	4	68
	Róm. kath. 13	16	20	15	13	15	11	13	11	6	12	12	11	11	19	21	20	29	20	23	311
	Gör. kath. —	1	—	2	1	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
	Gör. keleti 2	—	1	—	1	—	1	5	9	8	7	3	—	1	—	1	4	1	—	2	46
	Izraelita —	—	—	—	3	—	1	1	1	1	2	2	3	3	3	2	4	9	9	11	55
Össz. mind a 7 koll.-ban	Evang. református .. 1133	1128	969	951	1054	1045	1018	1036	1002	1106	1021	963	953	1067	1074	1137	1191	1171	1218	1264	Tanulói létsz. %
	Ag. evang. 20	24	26	22	31	35	37	37	36	33	47	57	56	52	57	60	55	70	76	81	74.33
	Unitárius. 13	14	15	13	17	23	15	23	31	21	22	20	21	19	25	31	28	29	37	33	3.10
	Róm. kath. 124	114	134	137	141	135	135	129	123	115	119	118	134	147	167	169	154	158	161	168	1.33
	Gör. kath. 26	33	30	32	40	58	42	32	30	32	24	27	34	45	52	42	51	51	43	43	9.04
	Gör. keleti 42	42	29	37	49	53	60	77	63	53	52	57	64	63	69	74	63	70	72	57	2.04
	Izraelita 34	29	35	41	44	47	52	48	47	57	47	59	73	76	90	97	96	106	118	134	3.97

207

5. Gyűjtemények

Az intézet neve	Év	Tanári könyvtár			Ifjúsági könyvtár			Földrajzi taneszközök			Mértani tanszer		
		Mű	Kötet	Érték frt	Mű	Kötet	Érték frt	Globus	Térkép	Atlasz	Érték frt	Siercom. testek, eszközök	Érték frt
Nagyenyedi Bethlen-kollégium	1876	Nem kimutatható			797	1319	—	Nem kimutatható					
	1895	17258	29119	100000	2068	2308	2838	2	59	1	336	52	65
Kolozsvári kollégium	1876	15369	21356	?	1128	1582	?	1	47	2	224	60	6
	1895	18243	25356	?	1505	2382	?	1	51	2	330	95	23
Marosvásárhelyi kollégium	1876	15554	18296	36591	1085	1775	1775	1	55	2	250	150	95
	1895	16164	20328	40656	1205	1972	1972	1	37	2	244	507	353
Székelyudvarhelyi kollégium	1876	9000	14000	10000	617	1399	1400	4	15	3	48	56	20
	1895	10273	16314	11670	1073	1936	1947	7	31	5	117	620	148
Szászvárosi Kuun-kollégium	1876	3220	5574	5000	282	611	600	1	28	4	65	—	—
	1895	5563	12699	12000	850	1620	1709	9	85	8	145	38	110
Zilahi kollégium	1876	6755	12500	16000	302	545	200	2	32	3	80	4	18
	1895	7322	15000	20229	822	1020	764	4	115	3	177	48	346
Sepsi-szt.-györgyi székely Mikó-kollégium	1876	Nem kimu- tatható	9000	9000	400	450	400	Nem volt					
	1895	6964	13599	15000	827	1052	800	3	189	2	795	380	172

és szertárak.

Fizikai szertár		Természettudományi szertár								Érem-gyűjtemény		Rajz-szertár		Történelmi és filológiai szertár		Zene-szertár		Torna-szertár	
Darab	Érték frt	Állattani osztály	Növénytani osztály	Ásványtani osztály	Kristallogr. oszt.	Faliképek	Segédeszközök	Érték frt	Darab	Érték frt	Darab	Érték frt	Darab	Érték frt	Darab	Érték frt	Darab	Érték frt	
84	1709	1721	445	1413	30	52	22	—	Nem kimutatható				289	—	Nem kimutath.				
407	5359	14640	4414	12125	60	164	219	20000	3441	4000	3330	800	3708	25000	529	2126	485	795	
319	5848	561	3800	2300	50	25	80	1769	?	?	319	60	15	91	—	—	—	—	
425	7245	1561	3860	2324	250	218	250	3623	?	?	861	196	32	171	—	—	—	—	
120	610	3033	2285	2529	240	135	95	8545	1275	Meghatározatlan	190	15	21	43	161	347	45	96	
497	2445	3761	3276	3612	306	316	209	11405	1426		470	47	45	90	241	459	190	380	
84	453	207	—	493	40	—	—	200	406	600	—	—	12	29	5	187	37	74	
343	2353	944	1321	788	98	258	137	1635	1342	720	52	33	45	104	97	338	108	92	
160	850	20	500	150	22	30	60	375	—	—	85	60	—	—	—	—	—	—	
450	4520	283	1200	925	50	63	120	1990	838	260	887	537	57	162	66	530	475	1060	
167	498	221	1200	1280	125	26	4	800	250	175	40	18	—	—	1	20	48	80	
498	2800	1475	1831	1809	112	272	4	2266	419	272	790	255	192	300	15	80	365	589	
N e m v o l t																			
407	2608	1148	1429	598	30	186	327	2624	193	16	1409	842	171	557	4	600	460	1076	

XIV.

Egyházközségi néposkolák.

1. Statisztikai viszonyok.

Egyházközségünk tizenhatsz egyházmegyéjében és kilencz püspöki vizsgálat alatt álló egyházában volt 1891-ben mindössze 61.560 mindennapi és ismétlő tanköteles gyermek, a kik a hivatalosan kimutatott 370.632 ev. ref. vallású lakosság 16 $\frac{1}{2}$ %-át tették; még pedig 12 $\frac{1}{2}$ % mindennapi, 4 $\frac{1}{2}$ % ismétlő tanköteles. Ev. ref. iskolánk volt 433, bennök 496 tanító működött. Felekezeti iskoláinkba járt 27.075 mindennapi s ismétlő iskolás tanuló, vagyis, a tankötelesek 43 $\frac{1}{2}$ %-a; más iskolákban tanult (főleg állami s községi, ipar- s felsőbb iskolákban) 21.187, vagyis, a tankötelesek 21 $\frac{1}{2}$ %-a. A nem tanultak száma felette sok, de számuk kétségtelenül apadna, ha leüthetnők belőle a más hitfelekezetek iskoláiba járt ref. tanulók számát. Ez azonban egyetlen egyházmegyében sem volt eruálható.

Ezek az adatok magukra is sok tanulságot szolgáltatnak, de teljes jelentőségük csak akkor tűnik ki, ha azokat az erdélyi részek általános néposkolai statisztikájának hasonló adataival egybevetjük.

Az erdélyi részek alatt nevezett tizenöt vármegyében volt 1891-ben összesen 3014 néposkola, melyek közül az állam csak 217-et, a községek maguk csak 245-öt tartottak fenn. Így elmondhatni, hogy az erdélyi részek vidékein az elemi oktatásból az állam alig 8%-ot vállalt magára, míg a többi 91% teher a társadalomra volt bízva. Ha már most azt vesszük szemügyre, hogy ezek közül az iskolák közül, melyek magyar tannyelvűek, az tűnik ki (a közokt. m. kir. miniszter úr 1891. évi jelentéséből), hogy a 217 államoskolan kívül, 206 községi, 433 ev. református, 5 lutheránus, 251 róm. katolikus, és 64 más jellegű iskola magyar tannyelvű, tehát a 3014 néposkola

közül, összesen csak 1176, azaz, az egésznek csak valamivel több, mint egyharmad része. Így állván a dolog, csak természetes az az óhajlás, minden jól érző magyar honpolgár részéről, hogy a magyar anyanyelvű néposkolák minél nagyobb számban való szervezése a közoktatásügyi politika programjában fokozott mértékben keresztülvitessék. Kétségtelenül, nagyon sok történt eddig e téren; a néptanítók anyagi helyzetének javítása, a néposkolai tanítás színvonalának emelése, öröndetes eredményekkel kecsegtetnek már is, azonban egészen nyugodtan csak akkor nézhetünk majd a jövő fejleményei elé, ha a néposkolai oktatást, a magyar állameszme ez alapfeltételét, minél inkább látjuk a nemzeti nyelv alapján kifejlesztve.

Az állam feladata ez irányban kettős, még pedig: segélyezése azoknak a felekezeteknek, a melyek a hazafias kultúra előmozdításában eddig is az államnak a leghűségesebb támaszai voltak, s másodsor: a szorosabb értelemben vett állami iskolák felállítására.

Hogy egyházkerületünk nem vonakodott felekezeti iskoláinak államosításától, sőt községi alapon való rendezésétől sem, ezt a következő adatok szembetűnően bizonyítják. Ugyanis, a néposkolai országos törvény keletkezésekor, 1868-ban, volt egyházkerületünknek egyházközségi erőn fentartott 587 ev. ref. felekezeti iskolája. Ezekből idők folytán, különösen az utóbbi években, államivá lett 168, községivé 106, úgy, hogy az azóta keletkezett új felekezeti iskolákat is számítva, van ez idő szerint mindössze 352 néposkolája, köztük 41 államilag segélyezett. A változás részletes viszonyait a következő lapon levő rovatos kimutatás tünteti föl.

2. Történeti mozzanatok, egyházmegyék szerint csoportosítva.

Vajdahunyadi egyházmegyénkben minden valamire való gyülekezetnek és egyháznak eleitől fogva megvolt a maga önálló iskolája, melyet csak a legnagyobb szükségben adott fel. Még 1868-an túl is 15 önálló felekezeti iskolája volt. De, miután az országos népoktatási törvény értelmében fenttartható iskolák közé csak azok soroltattak, a hol a tanító tisztességes szállást s legalább 300 frt évi fizetést élvez, a hol továbbá a gyermekek létszámához mérten elég tágas és világos padozott tanterem van s az iskola felszerelése is kielégítő s a hol végül az iskola fenn- és jókarban tartására s a tanszerek gyarapítására kellő alap, illetőleg biztos évi jövedelem volt kimutatható: a törvény ezen követelményeinek csak egy néhány iskolája felelhetett meg. Azért, b. e. gróf Kuun Kocsárd

A) Az egyházmegyékben.

Folyó szám	Az egyházmegye neve	Hány ev. ref. iskolája volt 1868-ban?	Azóta hány alakult át		Hány szűnt meg végképpen?	Jelenleg hány iskolát tart fenn				
			államivá?	községivé?		önállóan	államsegélyvel	összesen	hány tanítvánnyal	hány a tanuló összesen
1	Vajdahunyadi egyhm.-ben	15	6	1	1	7	—	7	7	892
2	Gyulafehérvári »	12	7	—	2	3	—	3	3	134
3	Nagy-enyedi »	34	21	2	1	12	1	13	15	841
4	Kolozsvári »	4	—	—	—	4	—	4	9	866
5	Kolozs-kalotai »	45	17	4	—	26	—	26	18	4064
6	Szilágy-szolnoki »	67	32	12	19	45	3	48	58	3981
7	Deési »	23	18	—	—	6	3	9	9	635
8	Széki »	46	12	—	—	34	—	34	30	1618
9	Nagy-sajói »	6	5	—	—	1	1	2	2	120
10	Görgényi »	42	4	1	1	37	—	37	37	2843
11	Marosi »	79	2	4	1	76	—	76	80	7116
12	Küküllői »	42	13	1	1	27	3	30	30	2342
13	Nagy-szebeni »	19	12	—	1	6	—	6	6	382
14	Udvarhelyi »	57	9	25	—	3	26	29	29	5163
15	Erdővidéki »	16	1	7	1	4	3	7	14	1109
16	Sepsi »	36	5	21	—	10	—	10	10	3047
17	Orbai »	17	2	14	—	1	—	1	1	72
18	Kézdi »	13	1	10	1	1	—	1	1	47
Összesen ..		573	167	102	29	303	40	343	359	35272

B) Püspöki vizsgálat alatti egyházakban.										
1	Deésen.....	2	—	—	—	2	—	2	7	320
2	Fogarason.....	2	—	—	—	2	—	2	4	152
3	Ilyefalván.....	2	—	—	2	—	—	—	—	—
4	Kézdi-Vásárhelyt.....	2	—	2	—	—	—	—	—	—
5	Maros-Vásárhelyt.....	2	—	1	—	2	1	3	11	359
6	Nagy-Enyeden.....	1	—	—	—	1	—	1	2	36
7	Sepsi-Szt.-Györgyön.....	1	—	1	—	—	—	—	—	—
8	Szászvároson.....	1	1	—	1	—	—	—	—	—
9	Székely-Udvarhelyen.....	1	—	—	—	1	—	1	4	120
Összesen ..		14	1	4	3	8	1	9	28	987
A+B főösszeg ...		587	168	106	32	311	41	352	387	36259

1875-ben alapítványt tett, azzal a rendeltetéssel, hogy a *harói, hosdái, lozsádi, n.-rápolti* és *tordosi* egyházakban, hol az iskolát sem községi, sem állami alapon rendezni még nem lehetett s a hol nemzetiségi veszély is fenyegetett, a felekezeti ref. tanítók fizetése, azért, hogy képzett tanítók alkalmaztassanak s így a magyarosodás ügye előre haladjon, egészítették ki évi 400 frtra. A dicső emlékű gróf ezen alapítványa által kétségtelenül sokat lendített a tanügy fejlődésén, de ez inkább csak arra szolgálván, hogy a megürült tanítói állomások kellő készütséggel és képzettséggel bíró tanítók által töltsenek be s ennél fogva az iskolák fentartása és a szükséges tanszerekkel való ellátása továbbra is az anyagi nehézséggel küzdő egyházak vállaira nehezedvén, kénytelenek voltak az egyházközségek hozzájárulásaik és jogaik szerződészerű biztosítása mellett, oda hatni, hogy iskoláik állami alapon szerveztessenek. Így ettek bizonyos időközökben és rendre-rendre államosítva: az alpestesi, rákosdi, dévai, brádi, hosdái és harói iskolák. A legutóbbi időben a lozsádi és tordosi egyházak részéről is megtörténtek a szükséges lépések arra nézve, hogy iskoláik államosíttassanak.

Ezek szerint tehát, 1868 óta jelenig csupán hat felekezeti iskolánk lőn államosítva. Megszűnni csak a kristyori szűnt meg, ez is csak a legközelebbi évben, mikor az ottani aranybánya-társulat feladatának ismerte egy társulati iskola felállítását. Segélyezés alapján egyetlen felekezeti iskolánk áll fenn, az óralja-boldogfalvi, melyet a polgári község évi 108—120 frttal segélyez.

Az 1894—95-ik tanévben volt tiz felekezeti iskolánk és pedig: *Haróban, Hosdátan* (ezekben az államosítás csak a jelen 1895—96-ik tanévben lépett életbe), *Lozsádon, M.-Németiben, N.-Klopotiván, N.-Rápolton, Boldogfalván, Tordoson, Hátszegen* és *Brádon*. E két utóbbiban csak a fiúiskola volt a miénk. Az elősorolt tiz felekezeti iskolánknál működött hét felekezeti kántor-tanító és három pap-tanító. A tankötelesek száma volt 351, és pedig 6—12 évesig fiú 126, leány 114, együttesen 240; 13—15 évesig fiú 58, leány 53, együtt 111. Az összes tankötelesekből fiú 184, leány 167. A tankötelesek 52%-a fiú, 48%-a leány. Ebből tanult iskoláinkban 65%-a. Más néposkolában és felsőbb tanintézetekben tanult 25%-a. Nem tanult sehol a tankötelesek 10%-a. Ebből mentesített 7%-a, nem mentesített 3%-a.

A törvényszabta legkevesebb nyolcz hónapi tanítás mindenik felekezeti iskolánknál megtartatott. Előmenetelre nézve volt kitűnő, v. jeles a tanulóknak 33%-a, jó 31%-a, elégséges 20%-a, elégtelen 9%-a és nem volt osztályozható 7%-a.

Állami néposkolával bíró anya- és leány-egyházközségeinkben

tanköteles gyermek volt összesen fiú 356, leány 290, együttesen 646. Ezekből tanult fiú 318, leány 258, együttesen 576. Nem tanult fiú 32, leány 38, együttesen 70. Az egész egyházmegyében tanköteleseink száma volt: fiú 540, leány 457, összesen 997. Ebből tanult fiú 489, leány 403, összesen 892. Nem tanult fiú 48, leány 57, együtt 105.

A *gyulafehérvári egyházmegyében*, a tankötelesek pontos iskolába járása következtében, az 1868 óta felnőtt ifjú nemzedék általában félreismerhetetlenül műveltebb, becsülettudóbb és józanabb életű s mindnyája tud olvasni, írni, a minthogy konfirmációra sem bocsáttatnak, míg az ismétlő iskolát is el nem végezték.

Az iskoláknak modern taneszközökkel való ellátása is annyira haladt, hogy pár helyen, u. m. Gyulafehérváron és Vajasdön néposkolai könyvtár is állított s e mellett Vajasdön legény-egylet is létesült, mely télen át hetenkint három estvén összegyűl s léleknevesítő olvasmányok, meg templomi énekek tanulásával tölti az időt, a tanító vezetése mellett. Egészen új és a törvénynek megfelelő iskola-épületek emeltettek Gyulafehérváron és Vajasdön. Csak-hogy a míg 1868-ban még mind a tizenkét egyházközségnek meg volt a saját felekezeti iskolája, jelenleg, az államosítás következtében már csak három, illetőleg (borberek-i iskolánk államosítása folyamatban lévén), csak kettő van, u. m. a sárdi és a vajasdi.

Gátló akadályul szolgál felekezeti népoktatásunkban az a körülmény, hogy a kultuszminiszterium tavaly betiltván a pap-tanító iskolákat, e miatt benedeki és krakkói egyházainkban egy év óta szünetel az iskola s jóllehet e két helyen nagyon kevés a tankötelesek száma, iskola nélkül szűkölködnek; pedig a régi, talán gyenge paptanító iskola is jobb volt, mint a semmi iskola.

A *nagyenyedi egyházmegyében* az 1868-ik évi állapottal való összehasonlítás annyiban hiányos, hogy akkor M.-Ludas más egyházmegyéhez tartozott; a később megalakult m.-záhi körlelkészség szintén csak ezelőtti hét évvel kebelcztetett egyházmegyénkbe; Detrehemben és M.-Csesztvén akkor nem volt iskola, most van állami; Egerbegyen most is fennáll felekezeti iskolánk, de tíz év előtt az állam is állított fel leányiskolát; Új-Tordán virágzó állami iskola van, de a mellett felekezetünk is fentartja fiúiskoláját, úgy, hogy jelenleg egyházmegyénk területén 13 felekezeti, 26 állami és 2 községi, összesen 41 iskola van. Az alkotmányos korszak első éveiben egyházközségeink óvakodtak iskolafentartási jogukat az államnak átadni. A 70-es években csak Kapudon, Csucs-Koppándön és M.-Csesztvén létesült állami iskola; azután Sz.-Földvártn, Gerenden, Túrban és M.-Újvárt. A 80-as évek elején községivé alakultak az iskolák Bágyonban, Harasztoson, Sz.-Kocsárdon, Ar-

Polyánban, Sz.-Mihályfalván, Felvinczen és a leányiskola Gyéresen. Ezek, a hágyonit és harasztosít kivéve, most már államiak. Legújabbán az egyházközségek rohamosan ajánlják fel iskoláikat az államnak, belátván, hogy azokat nem bírják a törvény és kor kívánalmainak megfelelőleg fentartani. A folyó évben állami iskolát kapott Csombord, M.-Décse, Detrehem, Fel-Enyed, Kercsed, Lőrinczréve, Miriszló, Szász-Újfalu és Gyéres. Az iskola átadása iránt egyezkedés van folyamatban Ó-Tordán, Hadréven, Gezsén, Új-Tordán, M.-Záhon.

A kántortanítói fizetést kiegészítették: M.-Bükkösön, az egyházközség 300 frtra, M.-Szt.-Királytt az állam, évi 240 frt segélylyel 400 frtra. Az írni és olvasni tudók száma kétségtelenül emelkedett az utóbbi évtizedek alatt, de nem rohamosan, a minek oka a népszegénysége és az iskolába járatási kényszer végrehajtásának elhanyagolása. Innen van az, hogy a legközelebbi múlt 1894—5-ik iskolai évben az egyházmegyében levő 4344 tankötelesnek csak kevéssel több mint 71%-a, = 3098 járt iskolába. Igaz, hogy az iskolakerülők túlnyomó része az ismétlőkre esik. A tankötelesek és tanulók közti számarány a múltban sem igen volt kedvezőtlenebb.

A kolozsvári egyházmegyében 13.004 lélek után volt 1747 tanköteles, kiknek 33%-a járt iskoláinkba, 36%-a más iskolákba, 29%-a pedig nem tanult sehol. Van négy felekezeti iskolája, melyekben kilencz tanító működik.

Kolozsvártt, a fennálló három iskolában, a rendes nyolcz tanerőn kívül, a melléktárgyakra (női munka, stb.) még négyen voltak alkalmazva. A kolozsvári egyházközség még két kisdud-óvó intézetet is tart fenn, ugyanannyi vezetőnővel. Pár évvel ezelőtt építtetett egy díszes emeletes épületet belvárosi leányiskolája részére, egy-egy új tantermet a hidelvei és a külmagyar-útczai iskoláknál, hol egy-egy új tanítói, illetőleg, tanítónői állást is szervezett; közelebbről építtetett a külmagyar-útczai iskolánál egy új emeletes épületet, tanítói lakással és három tanteremmel, a hidelveinél pedig egy új tantermet, melyhez a szükséges női tanerőt már be is állította.

A kolozs-kalotai egyházmegyében az 1868-ik évtől kezdve a néposkolák száma hárommal szaporodott; Csucsán és Kolozs-Barakkon állami iskola állíttatott föl, Kis-Sebesen Emke-oskola. Felekezeti iskola jelenben 26 áll fenn és pedig ezek közül a n.-almási, fejérdi, kajántói, n.-kapusi, ketesdi, körösfői, monostori, kispetri és rödődi iskolaépületek teljesen megfelelnek a törvény kívánalmainak. Nagyobb részben 1889 év óta épültek, vagy alakítottak át a követelményeknek megfelelően. Csak kevésbé felelnek

meg a törvény kívánalmainak, de még mindig tűrhető állapotban vannak az ajtoni, bogártelki, k.-kapusi, középlaki, sztánai, farnosi, és zsoboki felekezeti iskolák. Gyenge állapotban vannak s egyáltalán nem felelnek meg a törvény követelményeinek a hábonyi, bikali, damosi, jákótelki, daróczi, m.-fenesi, kórodi, létai, sárvásári, és vistai iskolák.

1868-ban 45 iskolánk volt viskószerű épületekbe elhelyezve, a tanítás alig haladta túl az írást és olvasást és a növendékek alig 60 s a legkedvezőbb években 65%-a részesült oktatásban. Ma az egyházmegye területén 17 állami, 4 községi s két Emke-oskola áll fenn a 26 felekezeti iskola mellett s kivéve azokat a felekezeti iskolákat, a melyekben jelenleg tanító nincs, a tanítás mindenütt a törvény szabta keretekben mozog s a növendékeknek 80%-a részesül oktatásban. E kedvezőbb állapotot nemcsak az állami, községi és Emke-oskolák felállítása idézte elő, hanem az egyes egyházaknak törekvése is, melyeknek egy része czélszerű új iskolát építtetett, nagy áldozattal, az utóbbi hat év alatt, avagy régi iskola-épületén ugyancsak czélszerű javításokat eszközölt.

A *szilágyszolnoki egyházmegyében* az iskolák számviszonya első tekintetre oly képet mutat, mintha hanyatlásról lehetne szó; mert 1868-ban volt a 69 anya- és 11 leány-egyházban az ev. ref. vallásuak lélekszáma: 47.871; felekezeti iskola volt: 67; tanult: 3367. Az 1894—5. iskolai évben önálló felekezeti iskolája csak 45 van, államilag segélyezett: 48; tehát 19 iskola szűnt meg végképpen, mint felekezeti iskola. Azonban, ha alaposan vizsgáljuk meg tanügyi állapotunk fejlődését: öröndetes haladás tűnik ki a huszonhét éves multból. Vesztettünk felekezeti iskoláink számában, de nyertünk az oktatás általánossága és intenzitása által. Mert évtizedekkel ezelőtt minden anya-, sőt a leány-egyház is, úgy, a hogy lehetett, fentartotta felekezeti iskoláit; tanítottak kántorok, rektorok (végzett theologusok), leviták, írni, olvasni tudó felfogadott laikusok, néhol ügybuzgó lelkészek, legtöbb helyen csak a téli időszakban 3—4 hónapon át, sőt volt olyan egyházközség is, hol mindössze hat heti tanfolyammal is beérték. Tanult, 1868-ban, lélekszám aránya szerint az ev. ref. lakosságnak alig 7%-a. Jelenleg van: 62 anya-, 12 leány-, 3 társegyházközség, 4 körlelkézség, 19 szorványos egyház; ezekben az ev. ref. vallásuak lélekszáma: 51.740. Van 45 önálló felekezeti iskola, 3 államilag segélyezett, 32 tisztán állami, 12 községi iskola; továbbá van: állami óvó 3, községi 2 Wesselényi-Egylet által fentartott iskola 1, óvó 1. Ezekben az iskolákban tanult az 1894—5 isk. év folyamán: 7004 ev. ref. vall. 6—15 éves növendék; tanult tehát az ev. ref. vallásuak népessé-

gének 13·5 %-a. — Megértette népünk valahára, hogy minden népnek saját küldetése van s hódolt a törvénynek és mint a növény, virága pompájában, gyümölcse gazdagságában értékesül: a gyarló felekezeti iskoláknak államivá, községivé tételével életre ébredt előismerést nyert és a közművelődés igéivel halad előre, fokról-fokra.

A *deési egyházmegyében*, a most fennálló kilencz felekezeti iskolában, a népnevelés, törvénykövetelte módon fejlesztetvén, a vegyesajku községekben a magyar nemzeti szellem fejlesztésére erősítőleg hatott. A hol nagyobb eredményt nem idézett elő, ott az anyagi szegénység volt gátló akadály, ezt egy pár iskolánknál elenyészltette az állam, nyújtott segélyével; nemkülönben Kendi-Lónán és Hosszúfalván a gróf Teleki-udvar, mely a tanító fizetéséhez, s a taneszközök beszerzéséhez évek óta tekintélyes segélyével járult.

A *nagysajói egyházmegye* 1862-ben öt anyaegyházban és egy leányegyházban tartott fenn iskolát. Átkapcsolatván ide a görögényi egyházmegyéből egy anya- és egy leány-egyház, a széki egyházmegyéből pedig hat anya-, négy leány-egyház: felekezeti iskolánk száma 19-el szaporodott. Jelenben csak két felekezeti iskolája van, a tekei, mely egy tanerővel saját erején tartja fenn magát, 45 tanköteles gyermekkel, és a szász-mátéi, mely államsegélylyel tartatik fenn, 90 tanköteles gyermekkel. Az állami iskolák felállítására alkalmával, hét egyházközségünk kötött szerződést az államkormányval, a mennyiben iskolai helyiségeiket átbocsátották állami iskolai helyiségektől s ezzel szemben kikötötték, hogy egy-egy tanító mindig ev. ref. vallású legyen, a ki a kántori teendőket teljesíti, az egyház által fizetendő külön díjért.

A *görögényi egyházmegyében*. A népoktatás törvény által való szabályozása csak jót hozhatott s főképpen a *kötelező* népoktatás kimondása által »a fásza a fáknak éppen gyökerekre vetetett.« 1848 előtt jobbágyokat tanítani, még nem igen járta, 1868 előtt pedig leánygyermekeket nem mindenütt tanítottak.

Az 1868. évi XXXVIII. t. cz. megszabja a tanítás alakját és anyagát, s bár egyházkerületünkben még az 1876. évi XXVIII. t. cz. után csak 1878-ban adatik ki a »*Tanterv, utasítás és rendszabályok*,« a tanítás mégis mindjárt a törvényhozás után a rendes kerékvágásba indult és foly egészen a mai napig, úgy, hogy bátran szorítkozhatunk itt egyházmegyénk iskoláinak inkább külső történetére.

Az 1868 évi XXXVIII. t. cz. 42 iskolát talál egyházmegyénkben, u. m.: Abafája, Beresztelke, M.-Bölkény, E.-Csinád, K.-Ilye, Disznajó, Ercse, Unoka, Felfalu, K.-Fülpös, N.-Fülpös, Gernyeszeg, Holtmaros, P.-Keresztur, Komlód, Sz.-Erked, Köbölkut, Körtvefája, Magyaró,

Oroszfája, Ölyves, M.-Péterlaka, Póka, Toldalag, Radnótfája, M.-Régen, Sz.-Régen, Sáromberke, E.-Szengyel, Sárpatlak, Görgény-Szt.-Imre, Görgényüvegcsür, Vajdaszentiván, Uzdiszentpéter, Tuson, Dedrádszéplak, Szászludvég, Tancs, Teke, M.-Ujlak, M.-Zára és M.-Vécs.

Ezek közül *paptanítóság*: Komlód, Nagyerce, Oroszfája, M.-Ujlak.

Lévitatanítóság: Kisilye, Unoka, Toldalag, Szászerked, E.-Szengyel, Üvegcsür, Tuson, Sz.-Ludvég.

A többi helyeken rendes *kántortanítóság*.

Idők folytán Kisfülpös is paptanítóság lett, most csak ez évben pedig lévitatanítósággá lett állami iskolával. Oroszfáján szintén lévitaság lett, úgy, hogy jelenben paptanítóság csak: Nagyerce, Komlód és M.-Ujlak.

A lévitatanítóságok közül teljesen megszűnt 1868 óta Sz.-Erked, Üvegcsürön 1882-ben állami iskola lett, Sz.-Ludvégen éppen ez évben fejeztetett be az állami iskola szervezése. Pagocsa 1890-ben egészen új lévitatanítóság szerveztetett, úgy, hogy jelenben ilyen iskolák: Kisilye, Unoka, Toldalag, E.-Szengyel, Tuson és M.-Pagocsa.

Államivá lett még: Ölyves 1879., Vécs 1877.

Építkezés tekintetében is korszakalkotónak mondható az 1868 év utáni idő. Díszes és még a mai kor kívánalmainak is teljesen megfelelő iskola azelőtt csak Gernyeszegen volt, hol gróf Teleki Domokos »a népért a néppel« már 1862-ben díszes iskolát és tanítói lakást építtetett.

Abafáján, hol Réthy Lajos akkor nevelő, most tanfelügyelő, kezdeményezésére 1866-ban állíttatik fel az iskola rendes tanítóval (azelőtt a pap tanított.) Kezdetben csak a tanítói lakás hátulsó szobájában folyt a tanítás, 1891-ben új és czélszerű iskolát épített.

Építés volt:		Köbölkuton	—	1877.
Beresztelkén	1865 és 1892.	Körtvefáján	—	1875.
Bölkényben	1853 » 1893.	Magyarón	—	1894.
Erdőcsinádon	— 1892.	Pókában	—	1859.
Disznajón	— 1894.	Toldalagon	—	1892.
Nagyercsén	— 1892.	Péterlakán	—	1893.
Balában	1869 » 1895.	Radnótfáján	1840 és 1869.	
Unokában	1870 » 1891.	Sz.-Régen	1860 » 1893.	
Felfaluban	— 1881.	Sáromberke	1824	—
Nagyfülpösön	1866 —	E.-Szengyel	—	1894.
Gernyeszegen	1862 —	Sárpatlak	—	1885.
Holtmaroson	— 1891.	Görgény	—	1865.
P.-Kereszturon	1863 » 1894.	V.-Szentiván	1740 » 1860.	

Uzdiszentpéteren 1828-ig és Tusonban 1832-ig paptanítóság volt. Ludvégen a tanítói hivatal 1858-ban állittatik fel a papi alaphól.

Az utolsó négy-öt évtized tanügyi fejlesztésére sokat tett *Benkő János, esperes*, ki Szabó József, felfalusi pap és jegyző s Garda Márton, sáromberki pappal, a hangoztató módszert oskoláról-oskolára járva, vezette be. Mondják, hogy némely eloláhosodott faluban, maga nyírtta és fésülte meg a hosszuhaju magyar gyermekeket. Mint adminisztrátor szigoruan ügyelt az oskolai rendszabályok megtartására.

Oskoláink mindenütt, de főképpen az oláhlakta mezőségen, *magyar nemzeti missziót teljesítenek*. Első helyen áll itt Tuson, hol Török Lőrincz, egy szegény lévita, megtanította a községet magyarul beszélni és talán (?) még érezni is. Utána következik a fiatal m.-pagocsa oskola. Egyebütt is számos jóra való és minden tekintetben számottevő oskolánk van, pl. Beresztelkén, Radnótfáján, Magyarón, Körtvefáján.

Egyházmegyénk oktatásügye fejlődése tehát életképes volt. A maga lábán járt. Táplálkozni tudott abból a szegényes kálvinista talajból, melyben gyökerezett. De talán ezzel el is érte fejlődésének határpontját, mert, hogy a folyton fejlődő igényeknek tovább megfelelni, csak állami segítséggel lesz képes, bizonyos. (Mondja Csekme Ferencz, e. m. tanügyi előadó.)

A *marosi egyházmegyében* 1868-ban volt 79 oskola. Ebből államivá alakult át azóta 2 oskola, községivé 4, megszűnt 1, tehát az apadás 7, s így maradt volna 72 felekezeti oskola, de azóta újonnan alakult 4 oskola (nem számítva ide a két részre szakadt *kibédi* oskolát), tehát jelenben fentartanak az egyházak 76 oskolát. E számban benne van a makfalvi Wesselényi-oskola is, melynek fentartási költsége a Wesselényi-alapítvány terhére, tehát nem az egyházközségre esik, de mind az alapítvány, mind az oskola feletti felügyeletet egyházi főhatóságunk gyakorolja. Ezen oskolákban tanult összesen 7116 tanuló, a mely számban a községi és állami oskolákban levő református tanulók száma is, valamint a másfelekezetű oskolákba járó tanköteleseink száma is benfoglaltatik. A tisztán a mi egyházközségeink által fentartott oskolákban a tanulók száma 6181. Önállóan fentartott oskoláinkban működik összesen 80 tanító. Ezeknek fizetésére biztosítanak oskolafentartó egyházaink összesen 20,779 frt. 93 krt, s az 1893-ik évi XXVI. t.-cz. értelmében 300 frtra leendő kiegészítés céljából 60 oskola kér 8259 frt. 54 kr. állami segélyt. Ha ezt megnyerik, a tanítói fizetések fedezete lesz 29,039 frt. 48 kr.; minek következtében 15—16 tanítónak fizetése

300 frton felül, a többi is legalább 300 frt. lesz. Az egyházmegyénkben levő 76 iskola közül 1868 óta, vagy kevéssel azelőtti időben, egészen újra épült 48, átalakított 17, s így jó karban van összesen 65, rossz állapotban van 11. Az iskolák tanszerekkel és eszközökkel türhetően el vannak látva.

A *küküllői egyházmegyében* 1868-ban 42 felekezeti iskola volt. Az anya-egyházak közül csak Erzsébetvárosnak nem volt iskolája és tanítója. Az időben az iskolák értelmi színvonala alanti fokon állott. Az egész egyházmegye területén csak 1132 növendék járt az iskolába. Ezek tudása az íráson, olvasáson, kevés számoláson és vallástanuláson kívül ritkán terjedt. Az iskolahelyiségek szűkek, sötétek, felszeretlenek voltak. — Tíz évvel később, 1878-ban, már az állami intézkedés kezd kisértetni egyházmegyénkben; maros-szent-benedeki és dicsőszentmártoni iskoláinkat államosítva találjuk. Az akkor egyházmegyénk kötelékébe tartozó Maros-Ludason is községi iskola szerveztetett. Az 1868 évi népoktatási törvény hatása abban nyilvánult, hogy tíz év alatt a tanulók száma 35%-ot emelkedett. Ekkor már a 2414 tankötelesből iskolába járt 1656. Eredmény azonban kevés látszik mégis, főleg azon az okon, hogy a tanítói kar a régi rendszer hive maradt s ha volt is egyik másikban hivatása iránt nemes ámbíció, rendes iskolát vajhmi ritkán tarthatott, ezt is csak a téli hónapokban. 1878-tól 1888-ig is észlelhető a fokozatos haladás. Bodoni, medgyesi, küküllővári, nagy-teremi és terem-ujfalusi iskoláink államosítottak. Korod-Szt.-Mártonban községi iskola létesült. A tankötelesek száma 2525-re, a tanulóké 1689-re emelkedett. 1887-ben a vizitáció-rendszer megváltozásával, jelentékenyen előtérbe lépett a tanügyi előadói intézmény. Egyházmegyei tanácsunk sokat tett, a tan- és óra-tervek bekérésével, az ellenőrző iskolai jegyzőkönyvek pontos vezettetésével, a körli lelkészek évnegyedes jelentésének bekívánásával és a tanügyi előadó koronkénti látogatásával, úgyszintén az évi zárvizsgálatok ellenőrzésével, stb. Szóval, minden megtéetett a korszerű haladás és előmenetelre nézve. Azonban, ha iskoláink mindamellett még sem versenyezhetnek az államiakkal, ennek egyik lényeges oka, hogy a községi előjáróságok, maga a közigazgatás, mint külső hatóság, nem sokat törődik iskolaügyünkkel. — Jelenben van 27 önálló felekezeti iskolánk, 13 állami, 1 községi s 3 külső segélylyel fentartott felekezeti jellegű iskola egyházmegyénkben. Tanköteles 6—12 éves 2739; 13—15 éves 858; együtt 3597. Tanuló 6—12 éves 1927; 13—15 éves 415; együtt 2342. Ezek a számok nyilván bizonyosságot tesznek az újabb idők sikereiről. (Mondja Nemes Árpád, e. m. tanügyi előadó.)

Az udvarhelyi egyházmegye előjárósága legkésőbbben látta

be, hogy a községi és állami iskolák szervezése mekkora előny-nyel jár az egyházközség anyagi megerősödésére, s e miatt megye területén, három állami s négy községi iskola kivételével, községi és állami iskolák csak a közelebbi időben szerveztettek. Kiválóan fontos esemény számba megy itt a tanítói fizetésnek 400 frtra való kiegészítése. Egyedül a rugonfalvi tanító fizetése nincs kiegészítve, a többi kivétel nélkül 400 frt. Ez idő szerint három olyan nyugalmazott tanító él egyházmegyénkben, kik túlkorosságuk miatt nem vétettek fel az országos tanítói nyugdíjintézetbe, kiknek nyugdíjazásával az egyházközség van terhelve, holott az évi 12 frt. nyugdíj-illetéket mindig köteles volt fizetni. Egyébiránt, felekezeti tanítóink kivétel nélkül mind oklevelesek; tantermeink a népoktatási törvénynek megfelelők, sőt a közelebbi években díszes tantermek és tanítói lakások épültek.

Az erdővidéki egyházmegyében. a) A k.-ajtai ref. egyházközségben már a régmúlt időkben virágzó iskolázás volt. Már 1795 évben a fiú- és leány-tanulók elkülönítve taníttatnak két tanító vezetése alatt. 1868-ban az egyházközségnek egy iskolája van két tanítóval, teljesen az egyházközség által fentartva. Az egyházközség 1868 óta önjerején két iskolát építtetett, egy leányiskolát 1873-ban és egy fiúiskolát 1894-ben, mintegy 14,000 frt értékben. A tanulók száma megnövekedvén, 1895 elején szerveztetik a harmadik tanítói állomás, az állam által fizetendő 300 frt segély mellett, egyebeket az egyházközség fizet a tanítónak. Tanulóinak összes száma 206. — b) Száz-Ajtában felekezeti iskolánk már a múlt században virágzó állapotban volt, a mi a meglevő adatok szerint kitűnik abból, hogy már 1758-ban két tanítója van, kik közül az egyik mint leánytanító és harangozó működik, a másik mint kántortanító, ennek fizetése a rendes kepe (egy kalangya őszi és egy kalangya tavaszi gabona), a leánytanító fizetése négy-négy kéve őszi és tavaszi gabona. Ezen állapot tart egész 1872-ig, mikor a leánytanítóságtól elválasztatik a harangozóság s fizetését 200 frtban állapítják meg. A fiúiskola épül 1848-ban, a leányiskola 1871-ben. A fiú iskola idővel alkalmatlan lévén a tanításra, végre 1892-ben épít az egyházközség egy szép emeletes iskolát, mely a törvény követelményeinek mindenképpen megfelel. Az iskola ma is önállóan fentartott ref. iskola egy fiú- és leány-tanítóval, kik közül a fiú-tanító egyszersmind az egyházközség kántora is. A kántor-tanító fizetése terményben és pénzben évi 500 frt, a leánytanítóé 450 frt s mindkettőnek szabad lakás. Tanköteles száma: 240. — c) Kis-Bacsonban 1868-ig és azután is egy felekezeti iskolát tartott fenn az egyházközség. Anyagi erejének gyengesége végre arra az elhatározásra

vezette a székely közbirtokosságot, hogy az egyházközség számára egy szép, két tanteremből és tanítói lakásból álló iskolát építsen, a mi 8000 frtba került. Ebben az iskolában tanított a kántor-tanító, míg 1893 évben betegsége miatt nyugalmaztatta magát. A csekély jövedelmű kántor-tanítói állomás kétszeri hirdetés után is pályázó nélkül maradván, 1895 elején az iskola államivá tétetett. Az egyházközség és állam között létrejött szerződés szerint, az egyházközség átadta iskoláját az államnak, használat végett, örök időkre, azon kikötéssel, hogy a férfi tanító egyszersmind ref. kántor is. Nyeresége az egyháznak ezen államosítás, amennyiben egy tanító helyett kettőt kapott az államtól: az egyik nőtanító; az iskola teljesen felszereltetett. — d) Nagy-Bácson iskolája a legrégibb iskolák közé tartozik s itt már a múlt század közepén a nevelésügy virágzott. E század elején azonban hanyatlás áll be az iskola életében. 1809-ben a leány-tanítói állomás a harangozói teendőkkal összekötötték s a csekély fizetésre nem igen lehet képzett embert találni, a kántor pedig képtelen volt, egymaga a nagyszámu gyermekeket tanítani. A harangozó tanította a leánygyermeket, hogy milyen eredménnyel, bizonyítja azon körülmény, hogy abból az időből ritka azon asszony, ki írni-olvasni tud. Ily viszonyok között találta a n.-baczoni felekezeti iskolát 1868. év s így volt egész 1875-ig. A népoktatásügyi törvények hatása alatt, először 1875-ben, másodszor 1877-ben véglegesen kimondatik az iskola községivé átalakítása s a zavaros iskolaügyek rendezés alá kerülnek. Az addigi rossz iskolák helyett, 2723 frt. államkölcsonnel, egy diszes iskola-épület emeltetik három tanteremmel. A kántor, mint községi tanító, nyugalmaztatik s három rendes, okleveles tanító intézi a tanítást. Tekintettel azonban a tanulók nagy számára, 1893 évben rendszeresítettik a negyedik tanítói állomás s most három férfi és egy nő-tanító vezetik a n.-baczoni államilag segélyezett községi elemi iskolát. — e) Bardocz felekezeti iskolája 1868-tól folytonosan egy kántor-tanító vezetése alatt állott. Az iskola maga egy rozszant épület volt, hiányos tanszerekkel és taneszközökkel. A kántor-tanító csekély fizetéssel, küzdve a megélhetés nyomoraival, végezte az iskolai teendőket. Ily körülmények között az iskolaügy nem is lehetett valami virágzó, annyival is inkább, mert a tanulók száma is nagyobb volt, hogy sem egy tanító alaposan taníthatott volna. Az 1893-ik évben építették az egyházközség egy két tanteremmel bíró iskolát fából, mely a kívánalmaknak megfelelő; de tanító még mindig csak egy volt. Történtek kísérletek az iskolának községivé tételére, de nem sikerültek. Végre, 1894-ben utaltatott 300 frt. államsegély a második tanítói állomásra, de

pályázó nem jelentkezett. Most folyamodott az egyházközség az államhoz, hogy a tanítók fizetése 400—400 frtra emeltessék. A tanulók száma 137. — f) Bibarczfvának 1868-ban egy felekezeti iskolája volt a kántor-tanító vezetése alatt. Az iskola egy egészségtelen, rozzant viskó volt, a melyben kilenczven-száz gyermeket kellett tanítani. Minthogy az iskola nem felelt meg a törvényes kívánalmaknak, az egyh. községnek pedig nem volt anyagi ereje azon javítani, 1882-ben átváltozott államilag segélyezett községi iskolává. A régi kántor-tanító, mint községi tanító nyugalomba ment. Jelenleg van két okleveles tanítója. — g) A bodosi ref. egyházközségnek 1868 előtt és után is egy felekezeti iskolája volt a kántor-tanító vezetése alatt. A csekély, alig 170 frt. fizetésen tengődő kántor-tanító, egy a kívánalmaknak meg nem felelő iskolában tanított egész 1889-ig, a mikor a gyenge anyagi tehetségű egyházközség új iskolát építtetett, mely a kor kívánalmainak megfelel ugyan, de hiányos a felszerelése. Ebben az iskolában történik a tanítás egész 1893 szept. hóig. Az iskola községivé lett 1895-ben, van egy tanítója, a ki egyszersmind ref. kántor is. — h) Bölönben a kicsiny ev. ref. egyházközségnek 1690 óta felekezeti iskolája volt s bár kántor-tanítói a csekély fizetés miatt gyakran változtak, az iskolára kiváló gondot fordított. Ezen egyházközség iskolájának legnagyobb veszedelme volt, a hivek minden nagy gondja mellett is, hogy tanítóinak fizetése 1868 előtt és után is egy darabig szerfelett kevés lévén, a tanítók kénytelenek voltak, gazdálkodással foglalkozni s így a tanításra nem sok idejük jutott. A régi alkalmatlan iskola helyett 1891-ben új, csinos iskolát épít az egyházközség, melynek felszerelése kielégítő, de a taniszerek kiegészítésre várnak. A tanító jövedelme ma már, a törvény követelménye szerint, rendezve van. — i) Fülében jelenleg két tanító vezeti az önállóan fentartott felekezeti iskolát. Az egyik tanító egyszersmind kántora is az egyházközségnek. Tanulók száma : 239. — k) Magyar-Hermányban ev. ref. mesteri állomás 1759-ben szerveztetik s az első iskola-mester állomását 1760-ban foglalja el. Ezen időtől fogva egy iskola-mester tanítja a gyermekeket egy vegyes iskolában, egész 1875-ig. Ebben az időben a tankötelesek száma akkorára emelkedik, hogy egy tanító egy iskolában azokat tanítani, nem képes. Egy második iskola építését és második tanítói állomás szervezését az egyházközség anyagi ereje nem bírván meg, 1875-ben az iskola államilag segélyezett községivé változik, két tanítóval. A régi használhatatlan iskola helyett, 1880-ban építenek egy emeletes szép iskolát. A kántor-tanító, mint községi tanító, nyugalmaztatott s csak a kántori teendőket végzi. — l) A köpeczi ref. egyházközségnek egy osztatlan felekezeti iskolája volt 1868-ban, s

ebben a kántor-tanító oktatta a növendékeket egy tanteremben egész 1878-ig. Ebben az időben a tanulók nagy száma miatt törvény értelmében szükségessé lesz a második tanítói állomás szervezése és a második tanterem berendezése, a mit az egyházközség önjerején megteremt s már 1878-ban két tanító vezeti a fiú- és leányosztályra osztott iskolát. Oskolája 1861-ben épült; szűk és alacsony; ma már nem felel meg a kívánalmaknak s éppen ezért az egyházközség a jelen 1896. évben 2000 frt költséggel új iskolát épít két tanteremmel 80—80 növendék számára. Költségvetése egyházilag már el van fogadva. A tanulók száma: 104. — m) Az olaszteleki egyházközségnek 1868-ig s azután 1895-ig egy felekezeti iskolája van a kántor-tanító vezetése alatt. A kilenczvenes években úgy felfezaporodnak a tankötelesek, hogy a kicsiny iskola be nem fogadhatja s egy tanító nem képes, velők kellőleg foglalkozni. Ennélfogva, az 1895 évben államilag segélyezett községi iskolává változik át. Egyik községi tanító egyszersmind kántor is. — n) A száldobosi ref. egyházközségnek ősidőktől fogva mindig egy felekezeti iskolája volt s így találta az 1868-ik év is. Ezen iskola a kántor-tanítói lakon, egy szűk, egészségtelen szobában volt egész 1880-ig, a mikor törvény értelmében kényszerítették az egyházközség egy új iskola építésére. Az egyházközségnek pénze nem lévén, a közbirtokosság építtetett, a falu közepén levő pusztá helyre, a községházával egy fedél alá, a kor kívánalmainak megfelelő felekezeti iskolát, 1200 frt értékben. Ezen iskolát ma is a nemes székely közbirtokosság gondozza. 1894-ben, tekintettel a tankötelesek nagy számára, az államkormány egy második tanító fizetését magára vállalja. A tanulók száma: 158. — o) Nagy-Ajtán a ref. egyházközség 1874-ben iskoláját községivé változtatta. — p) Barothon az ev. ref. leány-egyházközség 1860-ban építi első iskoláját. Ugyanis, a Zathureczky-család buzgó támogatása mellett, keletkezik egy mozgalom, 1859-ben, hogy a Barothon építendő ref. iskola költségeihez az erdővidéki ref. egyházak járuljanak hozzá. A mozgalom eredményre vezet, mert az egyházközségek egyen-egyen meghozzák áldozataikat, az iskola felépül s 1860-ban átadatik a használatnak. Az iskoláztatás rendes menetére bénítólag hat, hogy a kevés fizetés miatt, a lévitanítók gyakran változnak s ha a Zathureczky-család áldozatkészségében nem részesíti a tanítói állomást, a szegényes jövedelem miatt az iskola sokszor zárva marad. De ezen nemes család áldozatot-áldozatra hoz, alapítványt tesz a tanítói állomás javadalmazására, majd a tanítót asztalához fogadja s teljes ellátásban részesíti. De mindezen áldozatok mellett, a ref. iskola nem felelhetett meg a kívánalmaknak. Az iskola szűk, felszerelése gyarló, termé-

szetes fekvése, a nagyközség felső végén, alkalmatlan. Ezen kedvezőtlen körülmények arra indítják a község ref. hiveit, hogy egy községi iskola felállítását szorgalmazzák. Végre, 1895-ben szerveztetik a községi iskola államsegélyvel s a ref. iskola ebbe olvad át. (Közli Benke Ferencz, e. m. tanügyi előadó.)

Az *orbai egyházmegyében* egy ref. felekezeti iskola van, a tamásfalvi, melyet 1877 óta a polgári község évi 172 frttal segélyez. 1888-ban új tanterme épült s így az iskola szellemileg és anyagilag jó karban van. E területen 1868-ban tizenhét ref. iskola állott fenn. Ezek közül a barátosi és a czófalvi községivé vált, két-két tanítóval és diszes új épületekkel. Kovásznán 1868-ban három iskola volt, két fiu, egy leány. 1875-ben a leányiskola államivá tétetett négy tanítóval. A fiuoskolák pedig községivé alakítottak három tanítóval. Hasonlóképpen községivé változott át a ref. iskola Körösön (1878-ban), Papolczon (1873-ban), Páván (1873-ban), Pákéban (1872-ben), mely 1886-ban államivá lett; Szörcsében (1873-ban), Teleken (1872-ben), Zabolán (1873-ban) és Zágomban (1872-ben), hol 1868-ban három ref. iskola volt.

A *kézdi ev. ref. egyházmegye* 1868-ban tizenhárom anyaegyház-községből állott és ezek mindenike saját erején önálló felekezeti iskolát tartott fenn. A tanítást az énekvezér-tanítók végezték. A tanterem egy földél alatt épült az énekvezéri lakkkal. S ha az eső be nem esett s falai az összeomlás veszélyével nem fenyegetődöztek: kielégítették az akkori kívánalmakat. A szűk s később közegészségi szempontból kifogásolt s tarthatatlannak nyilvánított iskola-helyiségek túltömöttsége ellen nem lehetett panasz. A szegénysorsu szülők gyermekeiket jószántukból kevesen adták iskolába s ha az oskolapadok valamennyire beteltek: a kényszer alkalmazása megszűnt. Így a tanulók létszáma alig tette ki a tankötelesek számának 65–70%-át, mely arányszám azóta javult ugyan, de nem a kívánt mértékben.

Egyházi hatóságunk és hiveink a mily elnézők voltak az oskolahelyiségeket illetőleg, éppen oly fokozott igényekkel léptek föl a tanítóval szemben, a tanítás-eredmény szempontjából. S hogy az énekvezér-tanítók feladatuknak megfelelték, jellemzően igazolja azon tény, hogy más felekezetűek is, saját iskolájukat mellőzve, szívesen megfizették a fölemelt tandíjat, csak hogy gyermekeik a ref. felekezeti iskolába járjanak.

A nagyobb és vagyonosabb hét egyházközségben: Dálnok, Alcsernáton, Felcsernáton, Léczfalva, Albis, Márkosfalva, Mártonfalva községekben a fiu- és leány-gyermekek külön iskolába jártak. Az énekvezér tanította a fiukat s a leány-gyermekek, ősi gyakorlat szerint, a harangozók nevelésére voltak bízva. A harangozók közt

volt nem egy, ki a tanításra megkivántató minősültséggel bírt s énekvezér-tanítói állomásra tartott igényt. Es volt rá eset, hogy a harangozót az énekvezér-tanítóságra következő joggal (successio) választották s mint ilyet, az egyházmegye be is iktatta (ingreminálta). Azonban, a túlnyomó rész csak ezermester volt, kik mindenhez értettek, de sokratermettségüknek legkevesebb hasznát a tanítás vette.

Az 1868 évi népoktatási törvény a harangozó-tanítók fölött meghúzta a halálharangot. Inogni kezdettek iskoláink s egy negyed század alatt halomra dőlve, romjaik alá temették énekvezér-tanítóinkat is.

A kézdi egyházmegyének ma tényleg nincsen egyetlen felekezeti iskolája sem.

Ezen elszomorító valóság oka az egyházközségek szűkös vagyoni helyzetére vihető vissza és a protestáns szellem lankadására, mely a kor szellemének intő szavát bádgyadt közönnyel hallgatta és elhallgatta.

Igaz, nem csekély kiadással és áldozattal jár, alap és fedezet hiányában, annyi épületet fentartani, a mennyi egy egyházközség gondjaira nehezül, de mikor mindezek nem valának, a semmiből nem tudta-e megteremteni a protestáns buzgóság?

Egyházi főhatóságunk az iskolák fentartása mellett foglalt határozott állást. Ily szellemben élt és hatott az egyházmegye kormányzó testülete is.

A népoktatási országos törvény életbeléptével, a kultuszminiszter megkínálja a községeket iskolahelyiségül díszes palotákkal, feles számú tanerővel. A tanfelügyelők ismételt ízben sorra kéri egyházközségeink beleegyezését az ajándék elfogadásának pártolására. Viszonzásul csak azt kívánják, hogy a községek egy homokszemet vigyenek, az 5%-ot, pótdóiban, a tudományok csarnokaihoz s az egyház, mint a haladás zászlóvivője, a világosság fáklyájának lángra gyújtását ne ellenezze.

Akkor nem kellett mindez. Ma minduntalan kérjük, de hasztalan. Akkor a miniszter beszámolt, hogy a nevelési célokra rendelkezésére bizott összeget nem tudta elkölteni. Kínálta, de nem kellett. Ma ő is kéri, hogy a zörgetéseknek bár részben eleget tehessen. Hiában.

Kiábrándulás ez első sorban a polgári községekre, melyek ma már fizetik az 5% iskolai adót és rovatokat. Kiábrándulás egyházközségeinkre, mikor a nevelést elvégre is kénytelenek voltak átadni a községeknek s látjuk, hogy községeink nagy részében, mint a felekezeti iskolák fennállása idejében, úgy ma is, sok kívánni valót fenhagyó, sőt nem egy helyen törvény ellenére szűk, sötét bérházakban foly a tanítás.

A népoktatási törvény hatását kicsiny és nagy egyházközségeink egy arányban érezték meg. Amott törvényszerű iskolahelyiség, itt a harangozók helyett oklevéllel bíró tanítók alkalmazása volt elodázhatatlan. A dologi és személyi reform egyiránt fedezetet követelt. Az egyházközségek sok oldalról igénybe vett s az évi rendszeres fizetendőségekkel teljesen kimerített pénztára újabb terhek elvállalására s azok állandó viselésének biztosítására fedezettel nem rendelkezvén, s új jövedelem-forrás nyitására út és mód nem kínálkozván, a törvény életbeléptetése után azonnal beállt a vajudás és nem sokáig váratott magára a válság. Utvesztőbe jutottak az egyházközségek s célátvesztett ide-oda kapkodásukban a kibontakozásra vezető út meg nem találása tűnik ki.

Polgári és egyházközség egyetértésben vannak az állami iskola létesítése elleni állásfoglalásban s ezzel eldöntötték az iskolák jellegét is, hogy ne az előnyösebb állami, hanem a községi jelleg az ő rideg közönyével és szegénységével uralja a tanügyet, s kicsinyes, nem egyszer felekezeti ellentétes érdekek befolyásolják a tanügyet.

Ily irányban indul meg 1873-ban az átalakulás, mikor Márkosfalván egyházmegyénk első ref. felekezeti iskolája községi alapon szerveztetik. Ezt gyorsan követik Dálnok, Karatna, Maksa, Torja. Mig Albis és Felső-Csernáton, a mi megtartható a felekezetnek, ahhoz görcsösen ragaszkodnak; de mert két tanítói állomást tartani fenn, erőteleneek, kétfelé osztják iskolájukat s felét az énekevezértanítóval megtartva, a másik tanítói állás szervezését a polgári község vállalja el s szervezi a felekezeti iskola kiegészítésére a községi iskolát.

Oskoláink fele része 1878-ig meghajolt a körülmények kényszerének. Elveszítette, feladta felekezeti jellegét; de eltaszította a felajánlott hathatós támaszt, az állam segítő jobbját. A gyenge egyházközségek az erőtelen polgári községekre támaszkodtak.

Alcsernáton a harangozó-tanító helyett, épületeit romlásnak engedve s a jövővel nem vetve számot, tanítónői állomást szervez, összes anyagi erejének a felekezeti iskolára áldozásával. Bitá is tartja magát. Léczfalván és Martonfalván a polgári község tetemes segélylyel járul a ref. felekezeti iskolák évi szükségleteinek fedezéséhez. Ezen iskolák, a népoktatási törvény életbe lépése után, húsz évig megtartották jellegüket. Mignem az iskolai épületek elavultak s szőnyegre hozta a szükség az iskolaépítés ügyét.

Végzetüket ezen iskoláink se kerülték ki. Az iskolák fentartása felemésztette, évről-évre minden erejét elnyelte ezen egyházközségeinknek. Erőgyűjtésre, alap létesítésére nem maradt felesleg. A kimerültség még a község segélye mellett is érezhető lett.

Azért csak tovább harcolták az élet harcát a végkimerülésig, mig nem rajtuk is betelt: »elhulltanak legjobbjaink...«

Az országos közegészségi felügyelők évről-évre megvizsgálván iskoláinkat: az épületekben, a berendezésben mindig találtak hiányt, újítani, javítani valót, a mint tényleg volt is. Végül, tágas tantermek létesítését sürgették. Mire egyházközségeink anyagi erővel nem rendelkezvén, jött a megintés egyszer-kétszer, s hogy az iskolaszobák fogyatékosága miatt az iskolák bezárásával a tanügynek fennakadása ne legyen: egyházközségeink kivétel nélkül belenyugodtak a felekezeti iskolák feladásába s más jellegű iskolák szervezésébe; minek kivételét nagy mértékben elősegítette az, hogy 1888-on kezdve, ezen egyházmegye hatósága nem ellenezte, sőt a helyzet tarthatatlanságáról meggyőződve, elősegítette s a felsőcsernátoni fiúiskola kivételével, be is fejezte egyházmegyénk összes felekezeti iskoláinak Dálnokon és Martonfalván állami, más egyházközségeinkben községi alapon szervezését. (Közli Bodor Géza, e. m. tanügyi előadó.)

3. A marosvásárhelyi ev. ref. egyház iskoláinak története.

A marosvásárhelyi ev. ref. egyháznak az iskolaügy, már keletkezése első idejétől fogva, mindig kiváló gondoskodása tárgyát képezte. A »Schola Particula«, melynek nevével, mint a nemzeti fejedelmek által anyagilag is támogatott iskolával, már a 16. század második felében találkozunk, »a ref. egyház gondozása, felügyelése és támogatása mellett terjesztette a szellemi világosságot a bércezes székely föld lakói között 1718 április hó 30-ig«, a midőn is »a sárospataki főiskolának itten maradt fele része ekklesiánk iskolájával egyesült«, a mint a ref. konsisztorium egy 1838-ban kelt s a ref. főiskola tanári karához, ugyancsak iskolaügyben, intézett átiratában mondja.

Ennek megtörténte után, a mint később kelt okiratokból látható, az egyház figyelme, miután a fiúnevelést az egyesült iskola által biztosítva látta, inkább a leánynevelés felé fordult. Erre nézve legrégebbi okiratunk csak 1773-ból kelt ugyan, de ebből eléggé világosan kitűnik, hogy a leányiskola már évekkel ezelőtt keletkezett és működött. A szóban levő okirat Páppai Katalin, Torjai János kántor özvegyének, ki »a leányiskola megmaradhatásában« segítségül kívánván lenni, 1770 febr. 2-án kelt végrendelete, melyben a leányiskola részére 50 mfrtot hagy, hogy ezen összeg kamatjának fele a tanító fizetésének pótlására, fele pedig az iskola egyéb szükségletére fordíttassék.

Ugy látszik, azonban, hogy a polgárság az oktatással, melyet a fiúk ebben az időben a ref. kollégiumban nyertek, nem voltak megelégedve s azt a gyakorlati élettel összhangzóbbá akarták tenni; legalább erre vall Trencsényi uramnak egy 1802 decz. 9-én kelt s a kollégium kurátoratusához és professoratusához intézett beadványa »*egy magyar oskolának felállításáról készített tervvel.*« A kurátorátus azonban azzal az indokolással, hogy a kollégiumnak ezen célra nincs alapja s azok, a kik ezen oskolának felállítását sürgetik, gondoskodjanak alapról is, a beadványt elutasította. Ezen határozatban a »magyar oskola« sürgetői nem nyugodtak meg, hanem a főkonzisztoriumhoz folyamodtak. Legalább ez tűnik ki a főkonzisztoriumnak 1803-ban kelt s a kurátorátushoz intézett leiratából, melyben »a projektált *polgári okola** iránt« véleményt kér. A kurátorátus adott véleményében ezen oskola felállítását maga is szükségesnek állítja, de a kollégium nem tudja felállítani, »hanem a főkonzisztorium az eszközt arra ki fogja mutatni.«

Az egyház még mindig csak a leányoskola fejlesztését tartja szem előtt. A fiúoskola felé csak 1818-ban fordul figyelme, a midőn Elek János, polgár, egy terjedelmes beadványban hívja fel az egyház figyelmét a fiúoskola felállítására. Ezen beadványt, melynek kezdő soraiban igen találóan mondja szerzője, hogy »*a tanítás és tanulás mesterségétől függ és épül az élet*«, a konzisztorium véleményadás végett bizottságnak adta ki s így készült Borosnyai L. János tanár ma is figyelemre méltó memorandumja, melyben a polgári oskola részére egész részletes tantervet közöl s oly életrevaló és gyakorlati irányu tanítási elveket hangoztat, hogy még korunkban is figyelmet érdemelnek.

E tanterv szerzője a polgári oskolát 3 osztályra osztja és pedig a következő tananyaggal:

I. o. 1. Vallás 2; 2. Olvasás 12; 3. Magyar stílus 1; 4. Földleírás, közönséges 1; 5. Mesterségek tudománya 1; 6. Természet historia 1; 7. Szépirás 12; 8. Éneklés 2; 9. Rajzolás 12; 10. Számítás mestersége 1 óra.

II. o. 1. Vallás 4; 2. Az értelmes olvasás 2; 3. A gondolatok írása 4; 4. A földleírása Erdélynek 2; 5. A mesterségek tudománya 4; 6. Mineralogia, ásványok tudománya 2; 7. Szépirás, metszés 12; 8. A rajzolása szükséges dolgoknak 12; 9. Mathesis 4; 10. Az éneklés, muzsika 2 óra.

III. o. 1. Vallás 4; 2. Az építés mestersége válogatva 4; 3. Építésbeli rajzolatok 4; 4. A mesterségek tudománya 4; 5. A

* Polgári oskola alatt olyan oskolát ért, melyben a latin nyelvet nem tanítják.

machinák rajzolása, válogatva 4; 6. Természet tud. és fizika, válogatva 6; 7. Természeti historia 4; 8. A választás mesterség tud. v. chemia, válogatva 2; 9. A geometria practica és ennek gyakorlása a szükségesekben 10 óra.

Említést tesz a tervezetében Borosnyai a testgyakorlásról is, de egyelőre a szabadban való sétálást erre nézve elégnek tartja.

A szép tervet az egyházközség nem valósította meg, legalább a tervezett formában nem, sőt az egyház fiúiskolájáról 1820-ból csak ezt találjuk feljegyezve a levéltár indexébe: »fiuk névsora, kik ezen városban legelsőbben cenzuráltak.« Hogy azonban az ügy még sem aludt el egészen, bizonságul szolgálhat Bolyai jegyzetei és a kollégiumi előjáróság jegyzőkönyvei. Így 1828 július 31-ike kelettel Bolyai saját jegyzeteiben a »Bürger Schule« falainak mikénti építéséről tesz említést; a kollégiumi előjáróság 1832 évi jegyzőkönyve szerint pedig a polgári iskolába fogátus Ráduly Sámuel tanítóvá neveztetik a professoratus által, ki azonban azon reménynyel foglalja el állását, hogy jövőben valamelyik deák klasszisba fog megtéetni; a miből az tűnik ki, hogy a polgári iskola kérdését a kollégium vette a kezébe s azt meg is oldotta, de, hogy minő terv szerint, arról semmi feljegyzés sem maradt reánk.

Ugyanazon évben a leány- és fiú-iskola részére a konzisztorium tervet dolgoztat ki.

A tanítás anyaga a leányiskolára nézve, »azon természetes célra, hogy a leánygyermek jóságú, erkölcsű, művelt, világos értelmű, vallásos személyek, idővel hasznos polgárnék, munkás, takarékos házi gazdasszonyok és nevelni, cselédeket kormányozni tudó anyák, feleségek legyenek«, a tervezetben a következőkben állapittatik meg:

a) Értelmes olvasás »*magyar nyelven*«. Tankönyv: Debreczeni ABC, Camoe Robinsonja, Pápai új-csztendei ajándéka és Schnell erkölcsi példái; b) írás; c) főbéli számadás (aritmetikázás főben); d) éneklés; e) vallás, Lácza kis kátéja szerint.

Fejlettebbeknek. a) »Természet ismertetése, nevezetesebb s kivált hazai állatok, plánták, ásványok, levegői tűnemények, égi testek, stb.«; b) »Historiai ismeretek«, általános és hazai; c) »Igen rövid Geographia«, bővebben Ausztria és Magyarország földrajza; d) »Aritmetika« a mértékek és pénznemek ismertetésével, tekintettel a mindennapi élet szükségére; e) írás; f) vallás.

A fiúiskola tantervét, tekintettel, hogy a kollégiumban van normális iskola s így az egyház fiúiskolája »tulajdonképpen csak kezdő és előkészítő intézete lehet a kollégiumbeli normális klasz-

szisoknak használhatására», a következőkben állapított meg: »Betűismertetés, Syllabázás, Olvasás, Írás, Éneklés, rövid vallási és erkölcsi tudomány, az illendő magaviseletre is kiterjedve, egy kevés számvetés, természet ismertetés, gazdasági és diaetetikai regulák».

Ezen tervezet szerkesztői, Hegedüs Lajos, Péterfi József, Demény József papok és Szathmári Mihály konzistor; még ezen évben egy rendtartási szabályzatot is szerkesztettek, mely »a Marosvásárhelyi ev. ref. Sz. Ecclesia kebelében levő fiu- és leány-oskolák tanítóinak kötelelességeik« címét viseli.

A szervezeti szabályzatban meg van határozva a tanórák száma, naponként négy; a szünidők és a tanév tartama, mely tizenegy hónapra terjedt. A tanulók évenként kétszer vitettek felsőbb osztályba, u. m.: újév táján és a nyári vizsgálat alkalmával. Az u. n. téli vizsgálat újév után való első vasárnapon, a nyári vizsgálat pedig július első, illetőleg, második vasárnapján, mely után egy heti szünidő volt.

Behozták a »Becsület«-könyvet, melybe a jó tanulók neveit irták be. A fegyelmi büntetések között fel van véve a testi büntetés is, de azon megjegyzéssel, hogy a »tanulásheli foglalkozást kisebbnek kell venni az erkölcsi hibánál s amazért a tanító soha se vesszőzzön.«

A tanítóknak köteleességüké teszik az önképzést, mely célra ajánlja »Lacke Munkáját és professor Varga János Elemi Nevelés Alapvonalait megszerezni és jól kitanulni«; kézi könyvül pedig a fent említetteken kívül a »Gyermekek Barátját és Milotai Gazdasági Katekizmusát.«

Köteleességüké teszi a szabályzat a tanítóknak, hogy különösen a leánygyermek magaviseletére, ne csak az iskolában, de az utcán is szigorúan ügyeljenek. Az iskola új terve értelmében a konzistorium 1834 jun. 22-én kéri a tanári kart, hogy a leányiskola részére egy alkalmas tanítót ajánljon a végzett ifjak közül, mire a tanári kar Bartók Zsigmond végzett diákot ajánlja. A következő 1835 január 12-én már három alkalmas ifju ajánlását kéri a konzistorium az iskolába járó leányok tanítására, a minek a tanári kar eleget is tesz, ajánlva Balogh János, László Dániel és Domokos György végzett diákokat. Ugyanezen évben a leányiskola tanítói között Kelemen Péter kántor-tanító nevével is találkozunk.

A fiúiskola részére új tanterv és utasítás készítésére kiküldött bizottságnak 1838 ápril 24-én kelt jelentése szerint, a kollégiumban ezen évben a normális osztályok meg voltak szüntetve s éppen ezért is vált szükségessé az új tanterv készítése. E tanterv

szerint a fiuk tanulmányai oly módon bővítettnek, a mint a leányoskola részére 1832-ben kelt tantervben már részletezve volt. A módszert illetőleg »a Bell Lankaszter, v. kölcsönös tanítási mód«-ot ajánlja, mely módszer elsajátítására a tanítóknak a Salamon József kolozsvári tanári intézetébe való küldését javasolja. Elrendeli a felvételi és mulasztási napló vezetését és a jó tanulók neveinek feljegyzésére a »becsület«-könyvet. A vizsgálatok idejét, az 1832-iki szabályzattól eltérőleg, szent Mihály napra és Husvét utánra teszi. Ez utóbbi vizsgálat után egy heti szünidőt rendel, a melynek elteltével kezdetét veszi az új tanév. Megkivánja a szervezet, hogy a tanító ne csak a theologiai, hanem más tudományokból is vizgázzék s végül, hogy a tanító annál nagyobb buzgósággal tanítson, fizetését 60 véka buzával javítja, mit a konzisztorium helyben is hagy.

Az egyház eddig csak egy fiúoskolát tartott, az u. n. kistemplomnál.

1840-ben az egyház a kis templomhoz kántor-tanítóul Nagy Antalt hívja meg, oly kötelezettséggel, hogy a kis templomnál levő vegyes iskolát tanítsa. A következő évben az egyház már bővíti a várbeli templomnál levő leányoskolát s azt határozza, hogy a kis templomnál két osztályt végzett leánykák a kibővített s felsőbb leányoskolának nevezett oskolájába menjenek át.

Hegedűs Lajos, pap, 1843-ban kelt javaslatában ajánlja, hogy a fiuk és leányok különöztessenek el, a mit az egyház elvben el is fogad s hogy a gyermekek minél jobb eredményyel tanuljanak, az egyház, ha más úton nem, a várossal közösen óvodát állítson. Ajánlja továbbá, hogy ne csak a kis-, hanem a várbeli templomnál is legyen alsó iskola s azt czélszerűen is rendezzék be.

A leányoskola fejlesztésében az egyház a következő évben egy lépéssel megint tovább megy, a mennyiben elhatározta, hogy az Incze József halálával megüresedett tanítói állásra jövőre olyan tanítót választ, a kinek neje a leánygyermekeket a női munkákban oktatni képes legyen s ezért a fizetését 5—600 váltófrthban és tisztességes lakásban állapítja meg. Ugyanekkor Nagy János, a felső leányoskolában tanító kántor-tanítónak pedig utasításul adja, hogy jövőre a leányoknak a »mesterségesebb éneket« is tanítsa kottából.

A leányoskola fejlesztésének szándéka mellett szól a konzisztoriumnak 1844 április 24-én kelt s a ref. kollégium tanári karához intézett átirata is, melyben kéri, hogy a leányoskolához szükséges tanítói állás betöltésére alkalmas végzett ifjak közül ajánljon hárommat, kik közül a megválasztottat az egyház »bővebb kiképzés végett a *tolnai* (?) intézetbe küldhesse « Az ajánlott három ifjú

közül az egyház még azon évben Barabás János végzett diákot választotta meg, ki megszakítás nélkül 47 évig működött az egyháznál, mint tanító s most az egyháztól, a mi mindenestre szép és nemes tett, 500 forint nyugdíjat élvez.

Az egyház tanítói képzésére mind több s több gondot fordít; 1845-ben a »kölcsonös tanítási mód« elsajátítására Kolozsvárra küldi őket, hol a külmagyarutczai és hidutczai iskolában már e módszer szerint foly a tanítás s hol, Salamon József professor vetése alatt, a tanítók részére tanfolyam volt berendezve, hol a vezetön kívül Nagy Ferencz, Takács János és Tunyogi Cs. József tanárok, utóbbi a gyümölcsfa-tenyésztést tanítva, és Botos István, ki a műéneket és kottaismeretet tanította, működött.

Az iskolaügy javításának kérdése foglalkoztatja az egyházi előljáróságot az 1846-ik évben is. Ugy a fiu-, mint a leányiskola részére új tervet dolgoztak ki. Meghagyja a kis templomnál a két vegyes osztályt Nagy Antal kántor-tanító vezetése alatt, a várbeli templomnál levő két alsó leányosztályt az u. n. »leányok tanítójára«, a harmadik felsőbb osztályt pedig az orgonistára bizza. A tanévet szent Mihálytól szent Mihályig számítja és egy évben két vizsgálatot rendel szent György és szent Mihály napokon s a gyermekek csak ez utóbbi vizsgálat után léphetnek át egyik osztályból a másikba. Elrendeli az anyakönyv vezetését s a hangoztató mód szerint való tanítást.

Az egyháznak az iskolaügy javítása érdekében tanusított buzgósága a hivekre is hatással volt. Gati Gáborné-Mátyus Ágnes az 1847 évben 200 ezüst forint alapítványt tett a leányiskola javára, úgy, hogy annak 10 forint kamatja minden évben két szegény, jó magaviseletű és tanuló leánykának adassék.

Alig hogy szentesítve lőn az 1848 évi XIII. törvényczikk, az egyház nagy buzgalommal lát hozzá iskolaügyének reformálásához. A főkonzisztorium felhívására összegyűjti úgy az egyház, mint főleg az iskolákra vonatkozó adatokat. Az ekkor összegyűjtött adatokból tudjuk, hogy egyházunk abban az időben 5200 lélekből állott, s hogy a tanítványok száma 175 (50 fiu és 125 leány), s hogy a leányok közül 33 a kis templomhoz tartozó vegyes iskolába, 92 pedig a várbeli templomhoz tartozó leányiskolába járt.

Tanítók voltak Barabás János, Nagy Antal és Nagy János, e két utóbbi egyuttal organista is.

Az egyház iskoláiban a tanítás a szabadságharcz ideje alatt sem szünetelt s éppen ezért a városi iskolasegélyt az egyház 1850-ben az 1848 és 49-ik évekre is követeli.

A mint tudva van, 1850-ben a protestans egyházat a hatalom

megfosztotta önkormányzatától, s úgy ennek, mint a nyomott politikai és társadalmi életnek hatása érezhető volt a mi egyházunk életében is. Az iskoláztatás ugyan ez idő alatt sem szünetelt, de az e téren való tevékenység már alább szállott. A tervezett új iskolaház felépítésével az egyház felhagyott. A három tanítói állás közül is egy megszűnt, s bár a városi tanács folyton sürgeti az egyházat iskoláinak fejlesztésére, a felelet egy pár éven keresztül az, hogy az egyház anyagi ereje nem engedi a segédtanítói állások szervezését, bár átlátja annak szükségét. Az iskolába járók száma is csökken, ugyannyira, hogy míg 1850-ben a tanítványok száma 145 (36 fiú és 109 leány), addig 1853-ban már csak 68 (38 fiú és 30 leány.)

1853-ban a helytartótanács rendeletéből a városi tanács meghagyja a konzisztoriumnak, hogy az »oskolaképes« gyermekeket irassa össze. Hogy az összeírás miképpen hajtatott végre, nem tudjuk, minthogy az erre vonatkozó adatok levéltárunkból hiányzanak; az iskolai kimutatások szerint azonban ennek sem volt eredménye, mivel az iskolába járók száma ezután is alig egy párral növekedett. A városi tanács a pontos iskoláztatás tárgyában egyik rendeletét a másik után küldi az egyháztanácshoz, de az előbbieknél még mindig nem kedvezőbb eredménnyel. 1855-ön kezdve a kormánytanács a kereskedő- és mester-inasok iskolájának felállítását is követeli az egyháztól, a minek az egyház eleget is tesz, s ezen iskola vezetésével Barabás János és Nagy Antal tanítókat bizza meg.

Az ötvenes évek vége felé a hatalom nyomása csökken s ez érezhetővé vált úgy a politikai, mint a társadalmi és egyházi életben is. Az egyház iskoláinak fejlesztését megint napirendre tűzte; 1857-ben a megszűnt felső leányiskola felállítása tárgyában tanácskozást tartott, 1858-ban a meglevő tanítók fizetését emeli, s 1859-ben új diszes iskolaépület emelése céljából tervet dolgoztat ki. A tervezett egy emeletes iskola felépítése ugyan elmaradt, de helyette a kistemplomnál épített a vegyes iskola részére egy két tanteremből álló iskolaházat s ezen kívül a felső leányiskola felállítására nézve is a szükséges lépéseket megtette.*

Mindezekről az egyháztanács 1861 szeptemberében a főkonzisztoriumot is értesíti. Ezen felterjesztésből tudjuk meg azt is, hogy az iskolák tananyaga célszerűbben osztatott be, s a tanításban a szemléltetést teszi a tanítás központjává, a mely okból a tankönyveket kiküszöböli, s a memorizálásnak csak annyiban ad helyet, a mennyiben igazat ad azon közmondásnak is, hogy: »Tantum

* A „felsőleányiskola“ elnevezést nem a mai értelemben kell venni, miután „felsőleányiskola“ alatt abban az időben az első és második elemi osztály kiegészítéseként felállított 3. és 4-ik osztályt értették.

scimus, quantum memoria tenemus.» A tananyagot hat évfolyamra osztotta be még 1860-ban, de megjegyzi a felirat, hogy nagyon kevés növendék tölti ki mind a hat évfolyamot.

A fiúk számára faoskolát állítanak fel, s az iskola részére járatják »A népszerű Hirmondót.« A kis templomnál levő vegyes iskolán és az alsó leányiskolán kívül, az egyház még két külön iskolát tart fenn a kereskedő- és mester-inasok részére, melyekben az előírt tárgyakat Nagy Antal és Barabás János tanítja negyvenkét pengő forint évi külön honoráriumért, a vallást pedig mindkét helyt esperesi káplán, Kovács Áron, évi hatvanhárom frtért.

A felső leányiskola érdekében még 1857-ben megindult mozgalom 1862 január havában nyert megoldást. Ekkor nyílt meg a tervezett felső leányiskola. Megelőzőleg azonban még 1861 szeptember 22-én pályázatot hirdet az egyház egy nevelőnő és egy segédtanítói (férfi) állásra.

A felső leányiskola, melynek megnyitását Bodola Sámuel püspök is többször sürgette, 1862 január havában a 3-ik osztállyal megkezdette működését, s a következő 1863-ik évben megnyílt a 4-ik osztály is; ugyanezen évben Ugrai Gyula, theológiát végzett ifjú választotta meg a felső leányiskolához tanítónak. A felső leányiskola felügyelete előbb Kovács Áron, lelkész, majd Molnár János, tanár, végül, Petri Ádám, keblő gondnok és Péterfi József, esperesre bízott. Majd 1864-ben az iskola részére új terv készítését veszik célba; de az ezen tárgyban megindult tanácskozások leginkább a tanítók fizetéseinek rendezése körül forgott, s e tekintetben igen sajnálatos eredményeket szült, a mennyiben a képviselőtestületnek 1865 augusztus 13-án tartott gyűlésében hozott határozat értelmében, a felső leányiskola tanítói szept. 1-én kezdve, csak szállást és azon tandíjt kapják, a mi a növendékektől gyűl. E határozat következtében a felső leányiskola tanítók nélkül maradva, 1865 szept. 1-én alig négy évi fennállás után, megszűnt.

Igen jellemző különben iskolaügyünk 1864 és 65-ik évi állapotára, melyet méltán nevezhetni a marosvásárhelyi ev. ref. egyház iskolaügye középkorának, Bodola Sámuel püspöknek 1865 okt. 4-én kelt s az egyháztanácsához intézett következő levele:

»A milyen örömdetes volt mind reám, mind más buzgó református emberre nézve annak tudása, hogy marosvásárhelyi népes és szép jövedelmű egyházunk egy felsőbb leánynövelődet nyit a maga kebelében: éppen olyan kedvetlen és leverő volt előttem, midőn a hozzám jött tudósításokból azt kellett látnom, hogy ezen nevelőnek eddigi fennállása, azon kívül, hogy abban az egyházban sok kedvetlen surlódásokra adott alkalmat, nagyon kevés és fanyar gyümölcsöt termelt.«

A levél további folyamában buzdítja az egyháztanácsot, hogy a felső leányiskola újból való megújítására a szükséges intézkedéseket tegye meg; majd szemrehányást tesz az egyház-tanácsnak azért, hogy az iskolaügyben aug. 5-én kelt fontos határozatát csak szept. 25-én közölte vele, s végül figyelmezteti, hogy: »A művelés szent ügye nagyobb pontosságot kívánna!«

A püspöknek levele, úgy látszik, hogy a kívánt hatást eredményezte, a mennyiben október 8-án már tárgyalja az egyháztanács, mely a felső leányiskola kérdésében Péterfi József, esperes elnöklete alatt egy háromtagú bizottságot küldött ki. A kiküldött bizottság azonban a felső leányiskola ügyében semmit sem tett, mely okból az egyháztanács 1866 máj. 6-án tartott gyűléséből Szász Béla és Szabó Sámuel kollegiumi tanárok és Knöpfler Vilmos konzistor személyében újabb bizottságot küldött ki, mely bizottság aztán minden tekintetben fényesen megfelelt feladatának. Ugyanakkor az egyháztanács a ref. tankötelesek pontos összeírására nézve is intézkedett.

Ezen bizottság dolgozatából, mely úgy paedagogiai, mint didaktikai szempontból semmivel sem áll hátrább a három évvel később megjelent néposkolai tantervtől, tudjuk, hogy az 1866-ik évben egyházunk kebelében 463 tanköteles gyermek volt és pedig 251 leány és 212 fiú.

A bizottság tevékenysége a felső leányiskola ügyét megoldásra vezette, s a felső leányiskola nevelőnői állására a pályázat 1866 aug. 19-én kihirdettetett, évi 500 frt fizetésben, 50 frt fapénzben, szabad lakásban és a növendékektől befolyó 500 frton felüli tandíjban való részesítés mellett. Kilátásba van helyezve a pályázati hirdetésben az is, hogy a nevelőnő mellé még egy segédnevelőnő és négy szaktanító fog alkalmaztatni.

A pályázat alapján, nevelőnővé Lieber Lajosnét választották meg, de a segédnevelőnői és a négy szaktanítói állást nem töltötték be. Tanítók a leányiskolánál maradtak Ercse Mihály és Barabás János, kik mellé a kis templomnál levő vegyes iskolától Szentgyörgyi Istvánt is lehozták, miután a nevezett iskolához kántortanítóul még 1865-ben Szekeres Elek végzett képezdészt választották meg. Szekeres, ki igen buzgó és tevékeny tanító volt, honosította meg iskoláinkban a még 1846-ban sürgetett írva-olvastatást a lélekölő sillabizálás helyett.

A felső leányiskola mellett, a fiúiskolák bővítését is elhatározza az egyház, így a Szent-György-utcában a mostani leányiskola helyén egy külön fiúiskola megnyitása mondatott ki, a mely iskola 1867-ben, Barabás János tanító vezetése alatt, meg is nyílt,

Barabás helyébe pedig a felső leányiskolához Ugrai Gyula hivatott meg, ki mellett, mint óraadó tanító, Gruber Mihály is alkalmazást nyert.

Elhatározta továbbá az egyháztanács a kistemplomnál levő fiú-oskolának négy osztályúvá való kibővítését, a mi csak 1878—79-ben valósult meg, továbbá, egy »reál irányú fiú-oskola« megnyitását, a mi az 1867—68. tanévben Gruber Mihály vezetése mellett meg is valósult.

E szerint, az 1868 évi népoktatási törvény egyházunk iskoláit intenczióinak megfelelőleg részint átalakítva, részint alakulóban találta, a mi mindenesetre egyházunknak, mely megalakulása óta városunkban minden időben a kulturának csaknem egyedüli zászlóvivője volt, elvitázhatatlan érdeme; méltó osztályosa azonban ezen érdemben, a mit igazságtalanság volna elhallgatni, a helybeli ev. ref. kollégium tanári kara, mint a mely egyházunknak iskolaügyi törekvéseiben minden időben hű támogatója volt.

A felső leány-oskola azonban egyházunknak, minden komoly törekvése daczára, még mindig bajt okozott. Lieber Lajosné 1868-ban állomásáról eltávozott s így a leány-oskola megint nevelőnő nélkül maradt. Egyházunk okulva a multakon, nem kívánt többé pályázat útján nevelőnőhöz jutni, a mi abban az időben, képzett tanítónők hiányában, bajos is lett volna, hanem a már ismert s egyházunknál korábban is alkalmazva volt és jó hirnek örvendő magán leány-oskola-tulajdonosokat Petri Jánosné és Petri Jánost hívta meg a felső leány-oskolához nevelőnőül, illetőleg, tanítóul. Ez a meghívás legszebb elégtétel volt Petri Jánosnéra és férjére nézve, a mi csak egy tanítót érhet. Petri Jánosné a Lieber Lajosné által élvezett fizetést nyerte, Petri János pedig évi 300 frt készpénz, 60 véka buza, 2 öl fa és szállásból álló javadalmazásban részesült.

A következő évben azonban már mindenik tanító, nevezetesen, a már említett Petri János, Ugrai Gyula, Szekeres Elek, Szentgyörgyi István, Nagy Antal, Barabás János, Ercse Mihály fizetése, a naturáliák megszüntetésével, 420 frtban és 120 frt lakáspénzben, esetleg természetbeli lakásban, állapittatik meg, még a »reál irányú fiúiskola« egyik tanítója Gruber Mihály 360 frt és Balázs Lőrincz s ennek, 1869-ben történt eltávozta után, utódja Nagy János is 300 frt fizetést kap.

Az 1868 évi népoktatási törvényben kimondott tankötelezettség következményei csakhamar érezhetőkké váltak. A tanítványok úgy a kistemplomnál levő vegyes-, mint a »reálirányú fiú« és a Makariás-háznál levő leány-oskolában is oly számban jelentkeztek, hogy a vegyes iskola két osztályát 1869 szeptemberben négy csoportra

kellett osztani, a reálirányú fiúiskolában pedig párhuzamos osztályt állítottak fel, a leányiskolánál pedig két segédtanítónői állást szerveztek, 150—150 frt fizetéssel, mely állásokra Petőfi Eliz és Petri Zsuzsika választatott meg. Így az 1869—70. tanévben az egyházunknak 10 tanteremmel bíró iskolája volt 12 tanítóval.

Az iskoláknak ily módon való bővítése azonban nem volt arányban az egyház jövedelmével, s így nem sokára éreznie kellett, hogy a kiadásokat, miket iskolái fentartására, a közművelődés érdekében, már évek óta készséggel vállalt magára, sőt újabban még fokozott is, nem lesz képes egy magára sokáig hordozni. A városhoz fordult tehát, s ekkor is csak a reálirányú fiúiskola fentartására kért évi 6—700 frt segélyt. S a város, bár ebben az időben kulturális czélokra egyetlen garast sem költött, a kért segély helyett csak nyolcz öl tűzi fát adott az iskola fűtésére, a mit 1871-ben tíz ölre emelt. Az egyház kérése annyit azonban mégis eredményezett, hogy a város jobbjáival megértette azt, hogy itt az ideje, nekik is tenni valamit a város kulturális érdekeinek előbb vitelére; s így megszületett a községi polgári fiúiskola eszméje, a mely 1872 január havában meg is valósult, a midőn a községi polgári fiúiskola egyelőre két osztállyal megnyílt.

Az egyháztanács a községi polgári fiúiskola megnyitásáról értesülve, reálirányú fiúiskoláját még 1871 deczember havában megszüntette, s a távozó Gruber Mihály és Nagy János tanítók helyébe Molnár Károly tanító- és Székely Lajos pap-jelöltet választotta meg s alkalmazta a leányiskolánál.

Most az egyház figyelme megint nagyobb mérvben fordul a leányiskola felé, s elhatározza, hogy a tanítókat oly fizetésben részesíti, hogy »egész életüket csak is az iskolának szentelhessék.« E határozat azonban még ma is végrehajtásra vár. Az egyház anyagi ereje nem engedte meg, hogy e jóakaratu s mindenesetre az iskola előnyére való határozat végrehajtsák; nemcsak, de még a növénydek által eddig élvezett tandíjmentességet is meg kellett szüntetni, hogy a leányiskolának tervbe vett 5 és 6-ik osztályát meg lehessen nyitni. A leányiskola 5-ik osztályát 1874, a 6-ik osztályt pedig 1875 szeptember havában nyitották meg, még pedig, hogy új tanerőket ne kelljen alkalmazni, úgy, hogy a 4., 5. és 6. osztályokban a szakrendszert alkalmazták. Ugyanekkor a leányiskola újonnan felállított két felső osztályában felvették, mint rendes tantárgyat, a rajzot is, s ennek tanításával, 150 frt tiszteletdíj mellett, Nemes Ödön polg. isk. rajztanítót bízták meg.

Az 1872. évben megválasztott Barabás Nina segéd munkatanítónő- és Basa Péter, tanító 1875-ben megválnak állásuktól, s előbbi helyét

Nagy Antallal, utóbbiét pedig Pallós Albert gimnáziumot végzett ifjuval töltik be, ki azonban már a következő 1876 szeptember havában a görgényszentimrei állami iskolához ment át, mint rendes tanító. Helyét állami képezdét végzett Gönczi Jánossal töltötték be.

A leány-oskola ügye iránti érdeklődés a hívek között is érezhető. 1869-ben Pallocska Lajosné, Borosnyai Polixéna 300 frt, 1872-ben Gáti Gábor 100 frt, 1875-ben Páll Károlyné 500 frt és 1877-ben dr. Antal László, főgondnok 200 frt alapítványt tesz a leány-oskola céljaira, Sőt Páll Károlyné alapító levelében kiköti, hogy az 500 frt 6%-os kamatainak fele minden évben a tanító könyvtár gyarapítására fordíttassék. Ezen alap első kamataiból vetik meg alapját 1876-ban a szakkönyvtárnak, midőn Vass Tamás indítványára megrendelik a Tanügyi Hiradót, Népnevelők Lapját, Család és Iskolát, Néptanodát, az aradi tanító-egylet közlönyét és a Székely Tanügyet.

1876-ban az egyházat nagy csapás érte. A papi és kántori lakások, a szentgyörgy-utczai fiú-oskola a tanítói lakkkal együtt leégtek. Az egyház ennek daczára iskoláit úgy, a mint a közelebbi években kibővítette, továbbra is fentartotta, sőt a fiú-oskola részére az eddiginél alkalmasabb helyiséget építtetett és szerelt fel.

Az időközben megszűnt oskolaszék 1877-ben újból alakul s első gyűlésén is a tanítók önművelődésének fejlesztésére eszközt akarva nyújtani, a fenn megírt lapok közül a Család és Iskolát, Népnevelők Lapját, Néptanodát és a Székely Tanügyet újból megrendeli. A következő évben pedig a tanítókat az oskolaszékbe meghívja s részükre tanácskozási jogot ad.

Az 1877 évben lépéseket tesz az egyház a kis templomnál levő vegyes iskola államosítása érdekében s addig is, míg azt megvalósíthatná, felállítja 1878-ban a harmadik és negyedik osztályt, két-két osztályt bízva egy tanító vezetésére, s egyúttal elhatározza, hogy a vegyes iskolát, melynél még mindig Szekeres Elek és Nagy Antal működtek, fiú-oskolává alakítja át.

1882-ben az egyház Nagy Antalt, 53 évi tanítói működés után, évi 300 frt fizetésének és természetbeli lakásának meghagyásával, hű szolgálata és érdemeinek elismerése mellett, nyugdíjazta. Az odaadó, munkás tanítót ezen alkalomból a király arany érdemkereszttel tüntette ki, s a maros-tordamegyei ált. tanító-testület tiszteletére jubileumot rendezett, melyről »Emléklapot« is adott ki. Nagy Antal helyébe még ugyanazon évben Daboczi György képezdévégzett ifjú választott meg tanítóvá, kit 1890-ben az egyháztanács a leány-oskolához helyezett át.

Hogy az egyház által kiválóan gondozott leány-oskola abban

az időben is úgy itt a városban, mint az egész megyében is egyedüli hat osztályú leányiskola volt, bizonyítják a statisztikai adatok; kedveltsége mellett szől tanítványainak nagy száma, fejlettsége mellett pedig az 1879-ben Székesfehérvárott női kézimunkákkal nyert bronz-érem, majd az 1881-ben Budapesten rendezett országos nőipar-kiállításon, ugyancsak női kézimunkákért nyert ezüst-érem és az 1885 évi országos kiállításon nyert kiállítási nagy érem, a mik különben Petri Jánosné, munka-tanítónő buzgósága és szakértelme mellett is tanuskodnak. Az egyház iskolái ily módon az adott viszonyok között eléggé rendezettek voltak; beszerezte az egyház a legszükségesebb taneszközöket is, sőt a szakkönyvtár gyarapítása mellett, az ifjúsági könyvtár felállításáról is gondoskodik, mely célra 1883-ban könyvtárdíj cím alatt minden tanulótól 10 krt rendelszedetni.

Még a nyolczvanas években is nemcsak városunkban, hanem a szomszédos megyékben is a marosvásárhelyi ev. ref. leány-iskola volt a legszervezettebb, s éppen ezért messze vidékről is felkeresték a tanítványok a jó hírnek örvendő leányiskolát. S talán ez is az oka, hogy később is, midő a tanulásbeli igények mindinkább fokozódtak, sem állam, sem város nem gondolt arra, hogy Marosvásárhelyt magasabb fokú leány-iskolát állítson fel, jóllehet egy polgári, vagy felsőbb leányiskolának szükségessége napról-napra érezhetőbbé kezdett válni.

A magasabb fokú leány-nevelés ügyét megint csak az ev. ref. egyháznak kellett a kezébe vennie. Egyházunk vezérférfiai, a ref. kollégium egy pár lelkes tanára által támogatva, már a nyolczvanas évek végén tanácskozni kezdték ez ügyben. Nagy Samu, főgondnok, Vass Tamás, Molnár Albert, lelkészek, Ajtai Gyula, egyház-tanácsi jegyző, Deák Lajos, kir. tanácsos, tanfelügyelő, Bedőházi János, Bihari Sándor, Lakatos Sámuel, kollégiumi tanárok egy ref. felsőbb leány-iskola felállításának kérdését gyakori tanácskozásaikban eléggé megérelték arra, hogy ez iránti tervükkel az egyház-tanácsban fellépjenek. 1890 április 2-án történt meg e tekintetben az első döntő lépés, midőn D. Nagy János, egyházi tanácsos indítványára kimondotta az egyháztanács, hogy a felsőbb leány-iskola felállíthatása céljából, a kis templomnál levő fiú-iskoláját átadja a városnak s e tekintetben a várossal nyomban meg is kezdé a tárgyalást, s egyúttal a felsőbb leány-iskola tervének kidolgozására a fennemlitett konzisztorokon kívül, Vass Tamás, lelkész elnöke alatt, Deák Lajos, kir. tanácsos, tanfelügyelő, Horváth József, Páll Károly, konzisztorokat küldi ki.

A tárgyalás a várossal eredményre vezetett. A kistemplomnál

levő fiú-oskolát Szentgyörgyi István és Páll György, tanítókkal a város átvette az egyháztól s ugyanekkor az egyház Barabás János tanítót is, 47 évi odaadó, hív szolgálata után, 500 forint évi teljes fizetéssel nyugdíjazta.

Ekközben az egyháztanács, az iskolaszék ajánlatára, elhatározta, hogy 1890 szeptember havában a másodfoku felsőbb leány-oskola három első osztályát megnyitja.

Hogy az egyháztanács a nagy horderejű, s úgy a város, mint az egész megye nőnevelés-ügyére kiváló fontosságú határozatát megvalósíthatta, a ref. kollégium buzgó, az ügyért lelkesedő tanári karának köszönhető, melynek élén lelkesítő például Bedőházi János, akkori igazgató járt. A tanári kar a felsőbb leányoskola harmadik osztályának tárgyait, a művészeti tárgyakon, német és francia nyelven kívül, az összes tárgyak tanítását magára vállalta; az egyháztanács pedig Dabóczi György és Gönczi János el. tanítókat ideiglenesen a felsőbb leányoskola I—II. osztályainak tanításával bízta meg, s a német és magyar nyelv tanítására Schneider Hermin okl. tanítónőt, a francia nyelvre pedig Wenger Felixet hívta meg. A felsőbb leányoskola ideiglenes igazgatására Bihari Sándor, tanárt kérte meg.

Az ily formán 1890 szeptember havában megnyílt felsőbb leányoskolában, az egyházkerületi igazgató-tanács jóváhagyásával, az állami felsőbb leányoskolák részére kiadott tanterv nyert alkalmazást, az ezzel kapcsolatosan kiadott szervezeti szabállyal együtt.

Már az első év bebizonyította, hogy a felsőbb leányoskola közszükséget pótol. A felsőbb leányoskola megnyitása még közhirrre sem tétetett, s a harmadik osztályban már 24 oly növendék iratkozott be, kik évekkor azelőtt végezték az elemi iskola 6-ik osztályát.

A következő 1891—92. tanévre a felsőbb leányoskola negyedik osztályának megnyitását, egy igazgatói és egy okleveles tanítónői állás szervezését határozta el az egyház, mely állásokra pályázat útján 1891 szept. 6-án egyhangulag Pallós Albert és Schneider Hermin, okleveles polg. isk. tanítók választottak meg, s előbbire nemcsak a felsőbb, hanem az elemi leányoskola igazgatása is bízott.

A kollégium tanári karából Bihari Sándor az igazgatást, Bedőházi János, Horváth József, Lakatos Sámuel és Páll Károly az elméleti tárgyak tanítását az 1890—91. tanévben minden díj nélkül végezték, s ugyanezt tette Bedőházi János a következő 1891—92 évben is, a megmaradt két óraadó tanár, Lakatos és Páll Károly is, mérsékelt díjért tanítottak, heti 4—4 órán. Ugyancsak minden díj nélkül tanított a felsőbb leányoskolánál éneket Nemes József, bankhivatalnok is.

Az 1891–92. tanévben az elemi iskolánál is történt változás. Petri János 1891-ben 33 évi tanítói működés után meghalt s helyébe ideiglenesen Pallós Albertné nyert alkalmazást.

Az 1891–92 tanévben szünteti meg az egyháztanács az igazgató javaslatára az elemi iskolában a félévi vizsgálatokat, s ugyancsak ezen tanévben kezdődnek meg az egyház iskoláinál a rendes havi tanítói értekezletek s záratott be a tanév rendes iskolai ünnepséggel. Tanítványok száma az 1891–92 tanév folyamán az elemi iskolában 201, s a felsőbb leányiskolában 84.

A felsőbb leányiskola az 1891–92 év folyamán két külön helyiségben volt elhelyezve, de már az 1892 évben intézkedések történtek egy modern iskolai épület emelése érdekében. A buzgóságot s egyházunk derék előljáróságának a nevelésügy iránti lelkesedését fényes eredmény kísérte. Az 1892–93 tanévet már egy minden tekintetben modern iskolai épületben nyithattuk meg és pedig 310 növendékkel (214 el. és 96 felsőbbi), kiket a hitoktatókkal együtt 17 tanerő oktatott.

Ebben a tanévben kérte fel egyházunk előljárósága leányiskolánk védasszonyává Br. Kemény Kálmánné, Br. Bánffy Polixénát, ki azt elfogadva, az erről szóló diszes oklevél az iskola disztermében 1893. jun. 29-én tartott zárünnepség alkalmával adatott át a védasszonynak. A leányiskolának e tanévben is volt vesztesége. Szekeres Elek, derék, munkás tanító hunyt el 48 éves korában, tanítóskodásának 27-ik évében.

A következő 1893/4. tanévben is több változás történt iskolánknál. A felsőbb leányiskolánál szervezett harmadik tanítói állásra Barabás Endre, okl. polg. iskolai tanító választott meg, ki egy évi működés után a községi fiú polg. iskolához távozván, helye Pap Sándor, egyetemet végzett ifjuval töltetett be. Ugyancsak az 1893/4. tanévben távozott leányiskolánktól Petri Jánosné és Schneider Hermin, előbbi 33 évi eredménydus tanítói működés után a jól megérdemlett nyugalomba, utóbbi pedig a sepsiszentgyörgyi áll. polg. leányiskolához. Schneider Hermin, polg. iskolai tanítónő helyét Pallós Albertnével, a Demeter Etelka helyét Wesztfálné, Séra Ida, okl. tanítókkal töltötte be az egyház.

Az 1894-ik év augusztus havában Debreczenben rendezett tanügyi kiállításon úgy az elemi, mint a felsőbb leányiskola is részt vett női munkákkal, rajzokkal és írásbeli dolgozatokkal, mely alkalommal mindkét foku iskola bronz-oklevéllel tüntettetett ki.

Megemlítésre méltónak tartom még a gyermeki istentiszteletek meghonosítását, ugyszintén az iskolai ünnepélyek rendezését is, melyek mind a leányiskola újjászervezése után léptek életbe.

Az egyház csak önmagához maradott hív akkor, midőn az igazgatónak egy nőiparoskola felállítására vonatkozó javaslatát elfogadta s annak fogantatása érdekében a szükséges intézkedéseket oly módon tette meg, hogy az, az 1894/5. tanévben, életbe is léphetett.

E közszükséget pótló nőiparoskola, mely szerves összeköttetésbe hozatott az egyház magasabb fokú leányoskolájával, a kereskedelemügyi minisztériumtól évi 400 frt. és a helybeli kereskedelmi és iparkamarától évi 50 frt. segélyben részesült. Az iparoskola vezetésére Szentgyörgyi Nelli, iparmunka-tanítónő alkalmaztatott.

A felsőbb leányoskola az 1894/5. tanévben kezdve polgári leányoskolává alakított, hogy így gyakorlatiasabb tantervével az élet igényeinek annál inkább megfeleljen.

A ref. leányoskola iránti meleg érdeklődés tapasztalható is, nemcsak a tanítványok évről-évre szaporodó számában, hanem azon anyagi támogatásban is, melyben az 1891/92. tanévben kezdve részesült.

Igy jótékonycélú előadásokból, melyek élén br. Kemény Kálmánné és Knöpfler Elekné állottak, 3114 frt. alapítványokban; Szász Domokos ev. ref. püspök útján az erdélyrészi ev. ref. egyházkerület 2000 frt.; Baruch Jeremiás 2000 frt.; br. Radák Istvánné-alap 400 frt., együtt: 4400 frt. különféle czimek alatt apróbb adományok 1500 frt. s így összesen 9014 frt. adományban részesült iskolánk. E nagymérvű támogatás tette lehetővé, hogy a marosvásárhelyi ev. ref. leányoskola (elemi és polgári) egészen újan és valóban mintaszerűleg van berendezve úgy taneszközökkel, mint butorokkal, melyeknek leltári értéke az ötezer forintot meghaladja. Van szakkönyvtára és igen szép ifjúsági könyvtára, melyben, leszámítva a korábbi időkből megmaradt néhány darab Hoffmann- és Schmidt-féle olvasmányt, a többi közel 300 mű tiszta eredeti magyar munka, legjelesebb íróinktól.

Az iskolánál jelenleg működő tanítók:

I. Elemi iskola.

1. Daboczi György 1882 óta.
2. Gönczi János 1876 óta.
3. Ugrai Gyula 1867 »
4. Weszfállné, Séra Ida 1894 óta.

II. Polgári iskola.

1. Pallós Albert, elemi és polg. isk. igazgató 1875 óta.
2. Pallós Albertné 1894 óta.
3. Pap Sándor 1894 óta.
4. Wenger Felix 1890 óta.

III. Munka-tanítónők mindkét iskolánál:

1. Szentpéteri Ilona 1885 óta. 2. Urr Ida 1890 óta.

Oskolai alapítványok.

1. Gróf Teleki Géza alap	600	frt. 40	kr.
2. Palloeska Lajosné, Borosnyai P. alap	100	» — »	
3. Elek János alap	394	» — »	
4. Gáti Gábor »	307	» 74 »	
5. Gáti Gáborné, Mátyus Ágnes alap . .	210	» — »	
6. Páll Károly alap	250	» — »	
7. Zsombori Györgyné alap	66	» 50 »	
8. Dr. Antal László alap	200	» — »	
9. Bartich Jeremiás alap	2000	» — »	
10. Erdélyi ev. ref. egyházkerület alapja	2000	» — »	
11. Br. Radák Istvánné alap	400	» — »	
12. Br. Bánffy alap	450	» — »	
13. Oskolai alap	300	» — »	

Összesen: 7278 frt. 64 kr.

4. A makfalvi székely-nemzeti Wesselényi-oskola története.

„Adták a székelyek
Wesselényinek hazafiságáért.
Szenteli
Hazafiság fejtéséért
A székely nemzetnek
Wesselényi.“

Ez a beszédes felirat ékesíti a makfalvi Wesselényi-oskola homlokzatát, a mely egyszersmind az iskola keletkezésének története is.

A harminczas években nehéz időket élt nemzetünk. A háromszázados elnyomás kezdette teremni nemzetünkre nézve keserű gyümölcsseit. Nem nagy volt már azok száma, a kik nemzetünk egy szebb jövőjébe valami nagy reményt helyeztek volna. A mily kicsiny volt azonban a reménykedők tábora, éppen olyan lelkesen munkálkodtak ezek a haza újjáélesztésén. Mint apostolok járták be az ország minden részét: vigaszt nyújtani és reményt ébresztetni egy szebb jövő iránt a csüggedők szívébe s ezzel tette buzditani a hazafiakat. »Hazádnak rendületlenül, Légy híve oh magyar! zengett már Kárpátoktól Adriáig s minden honfi együtt érezte a lánglelkű költővel »A nagy világon e kívül nincsen szá-

modra hely, Áldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell. » Azok között a lánglelkű hazafiak között, kik a haza egy szebb jövőjében való tántoríthatatlan hittel járták be hazánk különböző vidékeit, ott látjuk a halhatatlan emlékü Wesselényi Miklóst is.

Wesselényi 1835-ben Marosszék márkális gyűlésén is megjelent, hogy hirdesse a haza igazságát s hogy gyűjtő beszédeivel növelje azok számát, kik vele és hiveivel egy táborban küzdjenek a haza jogaiért, az elvesztett szabadság kivívásáért. A hatalom, természetesen, hogy nem jó szemmel nézte Wesselényi és társainak apostolkodását s éppen ezért, a hol csak tehette, akadályokat gördített úljokba.

Megtörtént Wesselényivel is, hogy midőn Marosszék márkálisán felszólalt, az elnöklő főtiszt szemére vetette, hogy nincs joga, szólani, miután nem marosszéki birtokos. Erre a szabadelvűek, Dózsa Elek, a hirneves jogtudós, vezetése alatt, Makfalvára siettek s ott egy belső telket vásárolva, azonnal a Wesselényi nevére iratták. Az erről szóló adománylevelet, Toldalagi Zsigmond vezetése alatt, egy küldöttség át is adta Wesselényinek.

Wesselényi nem akart háládatlan maradni a székelyekkel szemben s az okmány átadása alkalmával tett azon ígéretét, hogy a telekre iskolát fog építtetni, még ugyanazon évben megvalósította, 4000 pfos alapítványt téve az iskola javára, minek következtében az működését, Ráduly Sámuel tanító vezetése alatt, meg is kezdette. Az építés is 1836-ban kezdetét vette s csakhamar felépült a ma is fennálló iskolaház, a »makfalvi kollégium«, mint a hogy a vidék lakói nevezik.

És, a mint br. Orbán Balázs igen találóan mondja: az iskola felépítésével »a jelent a múltba oltották, hogy a jövő szilárd legyen«, a mennyiben az egész épület Maka nevű székely rabonbán a községgel szemben emelkedő Várhegyes csúcsán feküdt, várának romjaiból épült.

A Wesselényi-alapítványhoz a makfalvi ev. ref. egyházközség 2000 frttal, b. Butler, egy indigena, kiről br. Orbán Balázs azt jegyzi meg, hogy új hazájáért élt-halt s életében csak Erdélyben több mint 30,000 frt jótékonykezélu alapítványt tett s ki halála után összes vagyonát új hazájának kulturális czélokra hagyta, 5000 frttal, maga a község pedig előbb 80, azután pedig évi 100 frttal járult, illetve, járul a tanító javadalmazásához. Ezen alapítványok, Wesselényinek, ki még halála percében sem feledkezett meg a nevét megörökítő iskoláról, egy újabb 6000 frtos alapítványával is gyarapodtak, melyet Wesselényi fiai, tisztelve atyjuk nemes szándékát, 1869-ben hiány nélkül kifizettek.

Igy történhetett meg aztán, hogy az iskolával csaknem egyidejűleg és azzal kapcsolatosan egy kisdudovó is megnyílt Kuztár Endre vezetése alatt. Az ovóda 1870-ben még fennállott. Az iskola keletkezésétől fogva csak a szabadságharcz ideje alatt szünetelt egy évig, legalább arra mutat azon körülmény, hogy 1849-ben Bitai Mihály, mint makfalvi tanító említették, ki azonban 1850-ben már Udvarfalvára távozik papnak.

Az iskola ez időtől fogva folyton fejlődött. Az egy tanító mellé csakhamar segédtanítót is kellett alkalmazni, s már 1870-ben két tanító működik, kik a négy osztályúvá fejlődött iskolában száz-nál több növendéket tanítottak felekezeti különbség nélkül. Jelenleg az iskola két tanító vezetése alatt hat osztályból áll s a tanítványok száma 140, köztük 32 vidéki.

A rendes tanító fizetése kezdetben 200 frtból és szállásból, a segédtanítóé pedig 180 frtból állott. Jelenben a rendes tanító fizetése 460 frt. és természetbeli lakás, a segédtanítóé pedig 350 frt. és 50 frt. lakbér-illetmény s mindkettőnek még 21 frt. fapénz.

A tanulók sem a multban, sem a jelenben semmi tandíjt sem fizettek, sőt már évek óta minden évváró vizsgálaton 70—80 frt jutalmat osztanak ki közöttük, vallási és nemzetiségi különbség nélkül, részint a jó tanuláért, részint a szépíráért.

Van ifjúsági könyvtára, mely jelenleg 142 műből áll, kitűnően vezetett és berendezett faiskolája, melynek jótékony hatása a lakosság józan, erkölcsös életében tükrödzik vissza.

Az iskola fentartása évenként 1500 frtba kerül, mely összeget jelenleg alapítványok kamataiból fedezi az iskola felügyeletével megbízott gondnokság.

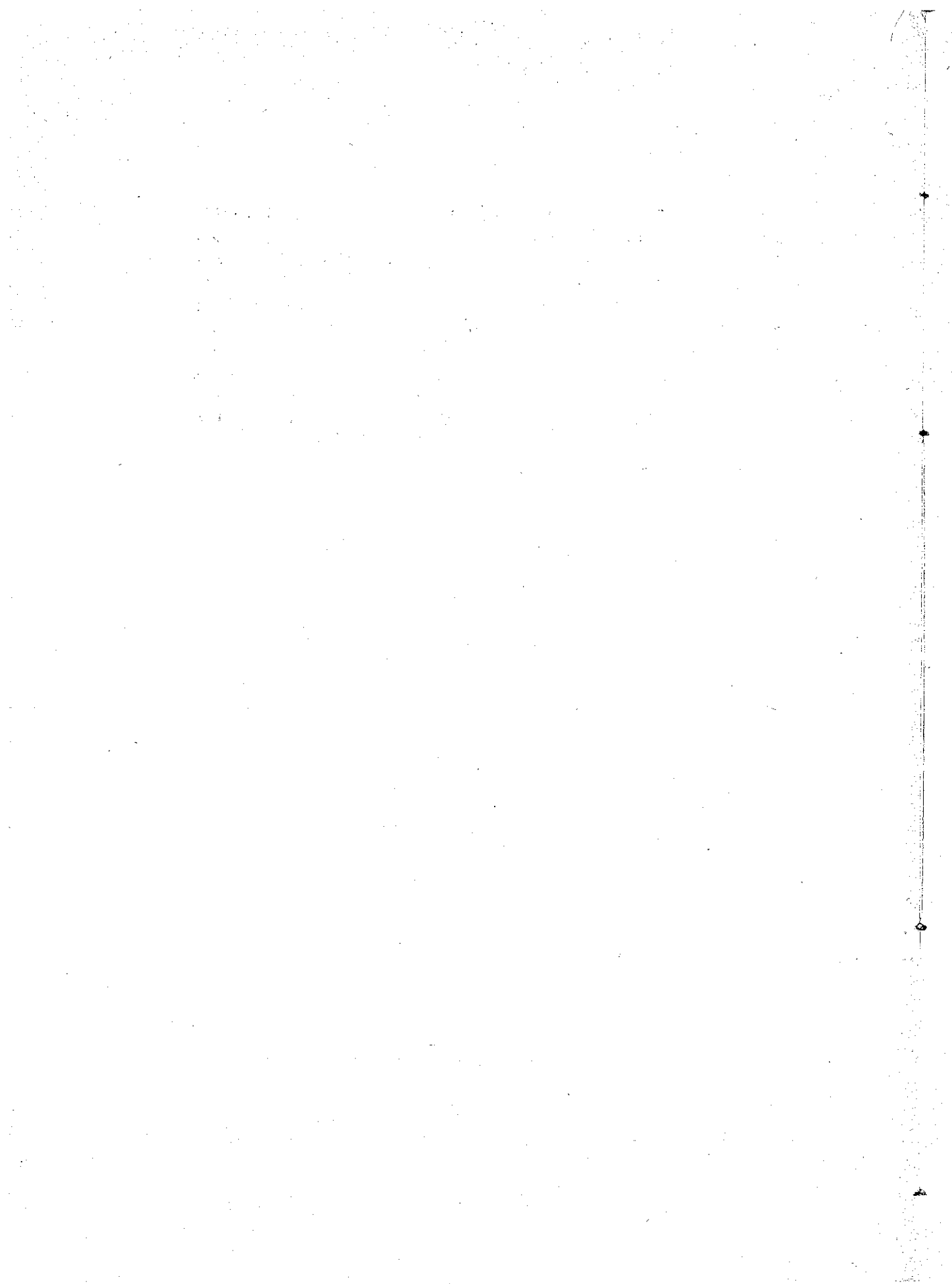
Az iskola feletti főfelügyeleti jogot, bár az iskola felekezeti jelleg nélküli, az erdélyrészi ev. ref. egyházkerület igazgató-tanácsa gyakorolja; ugyanez nevezi ki az iskola vezetésével megbízott gondnokságot s erősíti meg a tanítókat állásaikban.

Első gondnoka Gróf Toldalagi Ferencz, azután Barátosi Szabó Antal, királybíró, kit követett makfalvi Dósa Elek, a hirneves jogtudós és tanár. Dósa Elek halála után, 1867-ben, kebelei Nagy Sámuel neveztetett ki főgondnokká, ki mellé javaslatára 1870-ben makfalvi Dósa Elek, Marostordamegye jelenlegi alispánja, 1880-ban pedig Antal János törvényszéki bíró neveztettek ki algondnokokká.

Az iskola tanítói időrendben a következők voltak. Raduly Sámuel és Pethő János 1835-ben, Horváth Sámuel 1836-ban, Jancsó Ferencz 1837—38-ig, Nemes Sándor 1839—40-ig, Gáspár József 1841—43-ig, Bereczki Farkas 1843—46-ig, Szalma Mihály 1846-ban, Bitai Mihály 1847—49-ig, Vass Ferencz 1850-ben, Dósa József 1851-

ben, Albert Márton 1853—73-ig, Felméri Mihály 1868—73-ig segéd-tanító, 1873-tól napjainkig rendes tanító s egyúttal az iskola igazgatója, ki mellett rendes tanítói minőségben 1874-től Tolvaly József működik.

Báró Orbán Balázs 1870-ben kiadott nagy munkájában ezt írta: »Mit hazafiságért adott a nemzet Wesselényinek, mit ez hazafiságból adott megnövelve vissza a nemzetnek, az hazafiságot és közműveltséget terjesztve, hat és működik a legüdvösebb és legáldásosabb módon s bizonynyal méltóbb emléke nem lehet a nagy hazafinak, mint a hazafiságnak ezen századok, higyük, ezredév múlva is fennálló ápoldája.« Álljon is mindörökké a hazafiságnak e beszédes emléke!

NÉVMUTATÓ.

Abonyi Árpád 164.	Balog József 87, 104.
Adorján Zsuzsanna 87.	Balogh János 231.
Ajtai Abód Mihály 19, 85, 181, 178.	Balogh Károly 35, 40.
Ajtai Gyula 240.	Balogh Pál 72, 188.
Albert Márton 247.	Balogh Sándor 159, 160, 183.
Alpár Ignác 112.	Barabás Endre 242.
Alsó Zsigmond né 183.	Barabás Ferencz 170.
Alstád János 15, 19.	Barabás János 233, 234, 235.
Antal Gyula 41.	Barabás Nina 238.
Antal Imre 52.	Barabás Samu 160.
Antal János 246.	Barcsai Ábrahám 87.
Antal László dr. 51, 52, 239, 244.	Barcsai Ákos (fejedelem) 16, 80.
Antal Olivér 193.	Barcsai Ferencz 178.
Antal Zsigmond 113, 192.	Barcsai György 85, 178.
Apaffi Mihály (fejedelem) 3, 16, 30, 80.	Barcsai József 85.
Apáczai Cséri János 16, 19, 30.	Barcsai László 86, 90, 94.
Aranka György 155.	Barcsai Péter 85.
Ámígó Mór 193.	Barcsai Sándor 85.
Baczellári Pál 85.	Barcsai Zsigmondné 85.
Baczó Gábor 74.	Baritz János 20.
Baczoni Albert 96.	Bartha Dezső 159, 160.
Baczó Mózes 160.	Bartha Lajos 120, 157, 160.
Bajkó Zsigmond 174, 175.	Bartha Zsigmond 20.
Bajnóczi István 183.	Bartha Vilmosné 178.
Bakó Sándorné 85.	Barthos Gábor 160.
Baktai István 188.	Bartók György dr. 104, 157.
Ballagi Aladár dr. 130.	Baruch Jeremiás 243, 244.
Balássy Miklós 74.	Basa Péter 238.
Balázs József 160, 175.	Basilus Balázs István 29.
Balázs Lőrincz 237.	Basirius (Basire) Izsák 16, 19.
Balázs Sándor 175.	Batthányi József 33.
Baló Sámuel 84.	Bágya Simon 88.
Balogh Erzsébet 178.	Bágya Ferencz 94.
Balog Ferencz 170.	Bágya Zsicmond 87, 89.
Balogh István (Almási) 31.	Bája Zsuzsanna 189.
	Bálint József 182.

- Bánffy Albert br. 31, 34.
 Bánffy Dániel br. 31, 33, 183.
 Bánffy Dánielné br. 31, 33.
Bánffy Dezső br. 112, 120, 164.
 Bánffy Ernő br. 34, 36.
 Bánffy Endre br. 52.
 Bánffy Farkas br. 31, 181, 182.
 Bánffy Ferencz 178.
 Bánffy György gr. 30, 178, 180, 182.
 Bánffy Györgyné br. 34.
 Bánffy János br. 51.
 Bánffy Kata br. 34, 181.
 Bánffy Klára br. 178, 181.
 Bánffy Mária br. 181.
 Bánffy Miklós gr. 31.
 Bánffy Zoltán br. 52, 86.
 Bánffy Zsigmond br. 178, 181.
 Bánffy Zsuzsanna 181.
 Bányai Vitális, 30, 72, 183.
 Báthori Gábor (fejedelem) 29, 42.
 Báthori Zsigmond 42, 78.
 Báthori Zsófia 43.
 Becsek Sándor 167, 168.
 Becsér János 76.
 Beczási Kristóf 192.
 Becsek Miklósné 181.
 Bedőházi János 55, 240.
 Belle Lajos 28.
 Belényesi Ferencz 179.
 Benedek Elek 170.
 Benedek Károly 160.
 Benedek János 174, 175.
 Benke István 114.
 Benedek Sándor 182.
 Benke Ferencz 225.
 Benke István 191.
 Benke Mihály 20.
 Benkő Ferencz 20.
 Benkő Gábor dr. 75, 76.
 Benkő István 85, 170, 178.
 Benkő János 219.
 Benkő Lajos 72, 178.
 Bereczki Farkas 246.
 Berger János dr. 72, 189.
 Berger Jánosné 188.
 Beőthy Zsolt dr. 130.
 Berde Sándor 157, 160.
 Bereczki György 73.
 Bereczki János 71.
 Berényi János 75.
 Berzétei Istvánné 85.
 Bethlen Ádám gr. 31, 94.
 Bethlen Farkas gr. 66, 136.
 Bethlen Ferencz 178, 181.
 Bethlen Gábor (fejedelem) 3, 15, 29, 30, 42, 44, 155, 178.
Bethlen Gábor gr. 120.
 Bethlen Gergely gr. 85.
 Bethlen Géza gr. 19, 164.
 Bethlen István gr. 43.
 Bethlen János gr. 43, 58, 136, 178.
 Bethlen Krisztina gr. 182.
 Bethlen Olivér gr. 94.
 Bethlen Pál gr. 31, 85, 182.
 Bethlen Sámuel gr. 43.
 Bethlen Zsuzsanna gr. 85, 87.
 Béltéki Ferencz dr. 31, 33, 34, 182.
 Bideskuty Heléna 188.
 Bihari István 27.
 Bihari Sándor 54, 120, 240.
 Bikfalvi Ferenczné 189.
 Bikfalvi István 72, 188.
 Biró Albert 167.
 Biró András 160, 171.
 Biró Elek 166.
 Biró Ferencz 74, 75.
 Biró György (Sóváradi) 183.
 Biró György 69, 160.
 Biró Miklós (Sóváradi) 183.
 Bisterfeld Henrik 15, 19.
 Bitai Mihály 246.
 Bocz Sámuel 93, 104.
 Bocz József dr. 23, 25.
 Bod Benedek 87, 178, 187, 189.
 Bod Károly 67, 169.
 Bod Péter 16, 78, 160.
 Bodola István 178.
 Bodola Károly 84.
 Bodola Sámuel 46, 61, 136, 191.
 Bodor Domokos 115.
 Bodor Géza 160, 228.
 Bodor János 157, 159, 160, 193.
 Bodor József 175.
 Bodor Tivadar 113, 193.
 Bodrogi János 27, 28.
 Bogdán István 191.
 Bolyai Farkas 46, 48.
 Borbély Károlina 33, 183.
 Borcsa Mihály dr. 25, 40, 102, 162.
 Boros Borbára 181.

- Boros János 178.
 Borosnyai Lukács János 45, 58, 61, 229.
 Borosnyai Márton 178.
 Borosnyai Zsigmond 85.
 Borsai Samu 28.
 Borsos Zsigmond 84.
 Both István dr. 75.
 Bothos Kálmán 167.
 Botta Györgyné 171, 187.
 Brassai Károly 160.
 Brencsán János 157.
 Bruz Ferencz 87.
 Buda Bálint 85.
 Buda Gáspár 85.
 Buda István 85.
 Buljovszky Gyuláné 33, 182.
 Buzinkai Mihály 44.

Czell Benő 191.
 Czell Lőrincz 74.
 Cziegler Károly 167.
 Chevassus Ferencz 57.
 Columbán János 188.
 Crispin János 19.
 Csató János 19, 22.
 Csákány Elek 191.
 Csákány János 160.
 Csákány Sándor 174, 175.
 Csáky Albin gr. 8.
 Császár Bálint 111.
 Cseh Zsigmond 178, 191.
 Csekme Ferencz 157, 160, 219.
 Csengeri István 19.
 Csengeri Képiró Imre 31.
 Cserepi Sámuel 180.
 Csernátoni Gyula dr. 35, 162, 164.
 Csernátoni Pál 19, 178.
 Csernátoni Vajda Sámuel 46.
 Cseresznyés Ödön 159, 160.
 Csia Károly 170.
 Csiky Kálmán dr. 130.
 Csiky Lajos 57.
 Csiszér Dániel 160.
 Csoma István 160.
 Csoma Sándor (Körösi) 178, 191.
 Csomor István 160.
 Csontos János 184.
 Csorja Ferencz 20.
 Csősz János 115, 157.
 Csulai György 15, 19.

 Csulak Lajos 170.
 Csűrös Ferencz 160.
 Csűrös József 162.
 Csűrös Pál 102, 106, 174.

Dabóczi György 239, 243.
 Daczó Eszter 191.
 Dadai Vilmos dr. 114, 115.
 Damó István 157, 160.
 Davidovics Sándor 172.
 Dáné István 90, 95, 96, 99.
 Dániel István 59.
 Dániel Imre 178, 181.
 Dávid Ferencz 29.
 Deák Albert dr. 120, 164.
 Deák Gábor 34, 164, 183.
 Deák Gerő 97, 98, 100, 105.
 Deák József 120.
 Deák Lajos 240.
 Deák János 43.
 Deák Zsigmond 74.
 Deák Sándor 175.
 Demeter Etelka 242.
 Demeter Károly 53, 182.
 Demeter Mihály 159.
 Demes Péter 160.
 Derzsi Kovács Ferencz 170.
 Derzsi Ödön 175.
 Demjén Kata 33.
 Debreczeni József 35.
 Deési Gyula 120.
 Demény József 231.
 Décsey Károly 20.
 Décsey Lajos 182, 184.
 Dégenfeld Ottó gr. 133.
 Décsi Czimor János 43.
 Dézsi Márton 19.
 Diósi Kriska 85.
 Diószegi Mór 159, 160.
 Dobál Antal 33, 182.
 Dobai Sándor 74, 77.
 Domján István 115.
 Domokos Antal 120.
 Domokos György 231.
 Donáth József 113, 193.
 Dósa Elek 45, 46, 48, 49, 50, 52, 54,
 113, 166, 246.
 Dósa Miklós dr. 50, 52, 53.
 Dósa Dénes 96, 97, 99, 104, 157, 174.
 Dósa József dr. 102, 106, 246.

Dósa Katinka 183.
Dósa Ödön 190.
Dósa Gábor 166.
Dózsa Pál 166.
Dull László 72, 73, 188.
Dull Lászlóné 188.

Elekes Károly 20, 24, 53, 90, 157.
Elekes Viktor dr. 74.
Elekes László 159.
Elekes Imre 160.
Elek János 184, 229, 244.
Elischer József dr. 112, 129.
Engel Imre dr. 166.
Engelmann Izidor 167.
Enyedi István 19.
Enyedi Sámuel 19.
Engel József 33.
Ercse Mihály 236, 237.
Ercsei János 47, 48.
Erdélyi Béla 57.
Erdős Elek 167.
Erődsi Mihály 84.
Erődsi Sándor 167.
Égeni Sándor 33.
Éltető Géza 172.

Farkas Károly 157.
Farkas Sándor 157, 166.
Farkas Terézia 191.
Farnos Dezső dr. 116, 164, 178.
Farnos Elemér 178.
Farnos Károly 20.
Fazakas József, 74.
Fábián Géza 172.
Fábián Istvánné 191.
Fábián László 174, 175.
Fehér István 41.
Fejes Áron 69.
Fekete Mihály 35.
Fekete Gerő 69.
Fekete Gábor 166.
Fekete József 168.
Felméri Lajos dr. 130, 167.
Felméri Mihály 247.
Fekete Klára 179.
Ferencz Samu 157, 160.
Ferenczy Zoltán 164.
Ferenczy János 191.
Főlegyházi Antal 68.

Firtos Ferencz 102, 106.
Fogarasi Albert 20, 25, 157.
Fogarasi Béla 20, 26.
Fogarasi Mátyás 43.
Fogarasi Pap József 47.
Folti Mária 85, 179.
Fóris Miklós 172.
Fosztó Ferencz 136.
Földes Bálint (Zágoni) 191, 193.
Földes Gábor 175.
Földvári Lajos 106.
Fülöp Áron 170.
Fülöp Károly 27, 28.
Fűzi Sándor 157, 168.

Gaal Elek 33.
Graf Jakab 35, 40.
Galambos Mihály 19.
Garda József 20, 23.
Garda Kálmán 157.
Garda Samu 157.
Garda Márton 219.
Gazda József 62, 187.
Gál Mihály 62, 187.
Gáspár János 20, 136, 156, 157.
Gáspár István 172.
Gáspár József 246.
Gáti Gábor 239, 244.
Gáti Gáborné 233, 244.
Gebe Mihály 41.
Gecse Benjámin 88.
Geleji Katona István 15, 19.
Gerendi István 34.
Geréb Márton 35, 38.
Géresi Kálmán 130.
Gidófalvi Balázs 43.
Gidófalvi Gábor 62, 188.
Gidófalvi Gáborné 62.
Gombos Antal 41.
Göldner Nándor 53.
Gönczi Lajos 68.
Gönczi Endre 87.
Gönczi János 241, 243.
Görög István 167.
Greguss Imre 74.
Gruber Mihály 237.
Gyarmathy Miklós 34, 36, 120.
Gyarmathy Sámuel 20.
Gyarmathy Sámuel dr. 71.
Gyárfás Domokos 66, 188.

Gyárfás Endre 67.
 Gyárfás Anna 183.
 Györfi Gézáne br. 34, 183.
 Györfi József 85.
 György Endre 130.
 Gyulay Lajos gr. 31, 94, 179.
 Gyulai Pál 35, 136.
 Gyulai D. Kálmán 56.
 Gyulai István gr. 85.
 Gyulai Kun Géza 179.
 Gyulai József gr. 179.

Halitz Mihály 83, 85.
 Haller Ferencz gr. 187.
 Haller János gr. 66.
 Haller Jánosné gr. 187.
 Halmágyi Antal 102, 106.
 Halmágyi Ferencz 181.
 Hania János 95.
 Hari Jonathán 31, 182.
 Harmath Bogdán 188.
 Háver Mihály 103, 190.
 Hegedüs Lajos 231, 232.
 Hegedüs Sándor 31, 33, 164, 183.
 Hegedüs István dr. 35, 130, 162, 164.
 Hegedüs János 48, 49, 136.
 Hegedüs Sámuel 20.
 Hegedüs Zsigmond 28.
 Hegyi Mózes 179.
 Hegyi Péter 160.
 Henter Béla 167.
 Herczegh Lajos 120.
 Herepei Ádám 20.
 Herepei István 83.
 Herepei Károly I. 20, 23.
 Herepei Károly II. 20.
 Heltai Gáspár 29.
 Herman Lipót 172, 189.
 Hildebrand József 184.
 Hinléder Ernő 174.
 Hinléder Jenő 175.
 Hiri Ferencz 71, 73.
 Hoffman Ferencz 175.
 Hollaky Attila 193.
 Horváth Ferencz 179.
 Horváth Gáspár 54.
 Horváth József 56, 240.
 Horváth László 111.
 Horváth Márton 184.
 Horváth Mihály 186.

Horváth Mózes 50.
 Horváth Sámuel 246.
 Hory Zoltán 34.
 Hosszu Lajos 74.
 Högyes Endre 130.
 Hunyadi János 81.

Ignác László 160.
 Illyés István 67.
 Illyés Károly 52.
 Ilosvai Lajos dr. 130.
 Imreh Lázár 179, 191.
 Imreh Miklós 179.
 Incze Dániel 20.
 Incze György 84.
 Incze János 98, 184.
 Incze József 184.
 Incze Sámuel 182.

Jabloneczay Elek 179.
 Jablonczay Klára 179.
 Jakab Benjámin 84, 90.
 Jakab Miklós 171.
 Jancsó Ferencz 174, 246.
 Jancsó István 69.
 Jancsó József 20.
 Jancsó Lajos 35, 160.
 Jancsó Pál 155.
 Jancsó Sándor 20, 160.
 Jancsó Zsuzsanna 113.
 János Zsigmond (fejedelem) 42.
 Jánosi Gábor 102, 105, 159, 174.
 Jánosi József 188.
 Jánosi Zoltán 157, 160.
 Jenei József 49.
 Jenci Viktor dr. 67, 130, 168.
 Jodál Rezső 69.
 Jósika Dániel br. 179.
 Jósika István br. 85.
 Jósika Mária br. 85, 181.
 Józsa György 160.
 Józsa Sándor 160.
 Józsa Zsigmond 20, 156, 159, 160.
 Józsinczy József br. 179.
 Jung Ferencz 166.
 Juhász György 159.

Kabós László 52.
 Kabós Ferencz 181.
 Karácson Béla 116.

- Kassai József 168.
 Kasza Dániel 20, 49, 136.
 Katona István 31.
 Katona Imre 70.
 Kádár János 120.
 Kállai István 157, 160.
 Károlyi Péter 19.
 Károli Sebestyén 78, 79.
 Káizler Imre 73.
 Keceli Imréné 31, 182.
 Kecskeméthy István dr. 13, 23.
 Kelemen Péter 231.
 Kemény Domokos br. 19, 52, 185.
 Kemény István br. 19, 90, 94.
 Kemény Simon br. 19, 23.
 Kemény Sámuel gr. 31, 94.
 Kemény Kálmán br. 53.
 Kemény Kálmánné br. 242.
 Kemény Sámuelné br. 182.
 Kemény Ferencz br. 88, 90, 93.
 Kemény Gerő br. 157.
 Kemény Ágnes br. 181.
 Kemény György br. 179.
 Kendeffy Elekné 87.
 Kendeffy Sámuel 94.
 Kendeffy Árpád 94.
 Kendeffy Ráchel 179, 181.
 Kenessey Béla 12.
 Kerekes Sándor 71, 73.
 Kerekes András 76, 172.
 Kerekes Ernő 77, 172.
 Kerekes Ábel 84.
 Kerekes József 172.
 Kerekes Ferencz 172.
 Keresztúri Pál 15, 19.
 Keresztes István 20.
 Keresztes József 20, 157, 158.
 Keresztes Dániel 84, 87.
 Kése József 168.
 Keszei Péter 179, 181, 185, 187.
 Keserű Zsófia 181.
 Kilyén Ferencz 182.
 Kincses János 182, 188.
 Kincses Sámuel 182.
 Kiss Pál 27, 28.
 Kiss József 41, 62, 106, 187.
 Kiss Gergely 59, 61.
 Király Béla 57.
 Kiss Ferencz 60, 66, 87, 136, 167.
 Kiss Ferenczné 72, 188.
 Kiss Ernő 72, 74, 166.
 Kiss Lajos 74.
 Kincs Gyula 75.
 Kirchner Frigyes 88.
 Kiss Albert 157, 160.
 Kiss Sándor 160.
 Kiss Pál Mihály 166.
 Klein Árpád 23.
 Klamarik János dr. 111.
 Kratka Győző 157.
 Knöpfler Vilmos 236.
 Knöpfler Elekné 243.
 Kolozsvári István 19.
 Kolozsvári Sándor dr. 35, 120, 130.
 Kolozsvári K. Zsigmond 181.
 Kobori János 160, 171.
 Komáromi János 179, 180.
 Kócsi Károly 35.
 Koncz József 54, 88, 155.
 Koncz Albert 175.
 Kónya László 74.
 Kónya András 182.
 Korondi Mózes 66, 167.
 Korda Anna gr. 187.
 Koronka Mátyus 185.
 Koronka Albert 185.
 Koronka Márton 185.
 Kovács József 19, 179.
 Kovács Ödön dr. 20, 23, 120, 156, 157, 158, 161, 166.
 Kovács Károly 28.
 Kovács Márton 33, 182.
 Kovács Dezső 40, 162, 164.
 Kovács Dániel 68.
 Kovács Sámuel 85.
 Kovács Imre 159.
 Kovács László 160.
 Kovács Gyula 166, 175.
 Kovács Áron 235.
 Kózák Márton 69.
 Kozma Gyula 166.
 Köblös Péter 179, 181.
 Köblös István 159.
 Kökösi Endre 50.
 Kökössy Endre 193.
 Köllönte József 179, 185, 192.
 Kömes János 31, 182.
 König Gyula dr. 130.
 Köpeczi K. Mihály 44.
 Körösi György 179.

- Köteles Sámuel 20, 46, 152.
 Kövesdi János 44.
 Kövesdi Jánosné 185.
 Kövendi Dénes 157, 160.
Kuun Géza gr. 86, 103, 120.
 Kuun István gr. 86, 104.
 Kuun Kocsárd gr. 86, 93, 94, 96, 98, 100, 102, 103, 189, 190.
 Kuun Miklós 85.
 Kuun Sigmond gr. 86, 87, 88.
 Kún Bertalan 119.
 Kuncz Elek 129.
 Kusztár Endre 246.
 Künnle József 192.
- Ladányi Sándor** 33.
 Lajos János 160.
 Lakatos Sámuel 55, 240.
 Laskói Cs. Péter 43.
 László Dániel 231.
 Lázár Györgyné 43.
 Lázár Imre 27, 28.
 Lázár Imréné 43.
 Lázár István 20, 26.
 Lázár József 69.
 Lázár Mihály 113.
 Lengyel Dániel dr. 182.
 Lengyel István 33, 182.
 Letenyei Pál 58.
 Lészai Dániel dr. 87, 88, 89, 90, 93.
Lészai Ferencz 34, 36, 120.
 Lészai János 93.
 Lészai Lajos 34.
 Lészai László dr. 87, 104.
 Lészai Sára 181.
 Lieber Lajosné 236, 237.
 Lippert József 88.
 Lorántfi Zsuzsanna 30, 180.
 Losonczy József 159, 185.
 Losonczy Mózes 185.
 Lőrinczi Dénes 166.
 Lőrinczy György 74.
 Lőte Lajos 20, 157.
 Lukács Farkas 94.
 Lukács Sára 85.
- Macskási Boldizsár** 179, 180.
 Magyar Károly 157.
 Magyarósi Sz. József 61, 62, 66.
 Magyarósi István 74.
- Magyarósi Ferencz 192.
 Makkai Domokos 20, 23, 24, 157, 166.
 Makkai Jenő 157.
 Makkai László 157.
 Makai Jenő 102, 106.
 Maksay János 120.
 Maksay Zsigmond 168.
 Matolcsi Biró Sára 181.
 Mariska Ödön dr. 175.
 Málnási László 85, 179.
 Márton János 34.
 Márkus János 120.
 Máthé György 157.
 Márgai Ferencz 181.
 Márk István 179.
 Májer János 102, 106, 171.
 Málík Loránd 174.
 Mentovich Ferencz 49, 53.
 Menyhárt András 168.
 Mester János 69.
 Mezei Ödön dr. 67.
 Méhes Sámuel 30, 31, 133, 182.
 Méhes Györgyné 182.
 Mihályi Károly 20, 136.
 Mihály Lajos 168.
 Mihály Tivadar 168.
 Minorich Albert 173, 189.
 Mikó Imre gr. 19, 31, 91, 93, 94, 107, 108, 109, 110, 133.
 Miklósi József 159, 160.
 Miske József 179.
 Mocsai János 31, 182.
 Mohai Károly 20.
 Molnár Albert 13, 57, 240.
 Molnár Gergely 29.
 Molnár Géza 185.
 Molnár János 49, 50, 52, 235.
 Molnár Károly 41, 238.
 Molnár József 84.
 Molnár Lőrincz 160, 172.
 Móricz Mózes 84.
 Moóré Károly 160.
- Nadányi János** 19.
 Nagy Antal 185, 233, 234, 235.
 Nagy Dénes 57.
 Nagy Domokos 166.
 Nagy Ede 160.
 Nagy Ferencz 20, 157, 233.
 Nagy Ferencz (Bátorsziv) 190, 192.

- Nagy Ignác 87, 95.
 Nagy József dr. 33, 183.
 Nagy János 232, 233.
 Nagy József (Abódi) 157, 159, 160.
 Nagy Gyula 174.
 Nagy Károly 13, 23, 160, 164.
 Nagy F. Károly 26, 28.
 Nagy Lajos 20, 23, 27, 66, 157, 167, 188.
 Nagy László 157.
 Nagy Miklós 164.
 Nagy Péter 20, 100, 110, 136.
 Nagy Samu dr. 67.
 Nagy Sámuel (Kebelei) 240, 246.
 Nagy Sándor 187.
 Nagy Zsigmond 19, 160.
 Naláczy Borbára 85.
 Naláczy György 85.
 Naláczy István 85.
 Naláczy József br. 179.
 Naláczy József 85, 86, 87.
 Naláczy Istvánné br. 87.
 Naláczy Lajos 85.
 Naláczy Sára 181.
 Nádudvari Sámuel 44.
 Nedeczki Géza 172.
 Nemegyei János 19.
 Nemes Árpád 227.
 Nemes József 241.
 Nemes Ödön 238.
 Nemes Sándor 246.
 Németh Gyula dr. 75, 76.
 Németh Sándor 160.
 Ocsvai Ferencz 35.
 Olasz Gyula 68.
 Opitz Márton 15, 19.
 Orbán Balázs br. 60, 245.
 Orbán Gábor 160.
 Orbán Károly ifj. 188.
 Orbán Mihály 106.
 Paál Ferencz 67, 168.
 Pallocska Lajosné 185, 239, 244.
 Pallós Albert 239, 243.
 Pallós Albertné 242, 243.
 Paksi Mihály 44.
 Pap Gyula 172.
 Pap István 166.
 Pap Lajos 116.
 Pap Sándor 185, 242, 243.
 Parádi Kálmán 35, 37, 112, 120.
 Pataki István 181.
 Pataki Pál 66.
 Páll Andor 167.
 Páll György 241.
 Páll Károly 55, 174, 175, 185, 240, 243, 244.
 Páll Károlyné 239.
 Páll Sándor 34.
 Pápai Katalin 228.
 Pápai Páriz Ferencz 17, 19.
 Pápai Páriz Imre 19.
 Pergő Celestin 155.
 Pethő János 246.
 Pethő József 72.
 Petőfi Eliz 238.
 Petri Ádám 50, 235.
 Petri János 237, 242.
 Petri Jánosné 237.
 Petri Mór dr. 74, 172.
 Petri Zsuzsika 238.
 Péchy Árpád 159, 160.
 Péter Károly 108, 159, 160, 171.
 Péter Mózes 116.
 Péterfi Albert 20, 155.
 Péterfi József 231, 235, 236.
 Péterfi Károly 47, 57, 186.
 Péterfi László 20, 155.
 Péterfi Pál 52.
 Piscator Lajos 15, 19.
 Pogány György 103, 190.
 Pokoly József 14.
 Polgári Károly 69.
 Polgári Lajos 73, 188.
 Pósházi János 44.
 Pótsa József 193.
 Puj Elek 94.
 Pungur Gyula 166.
 Puskás Lajos 175.
 Pünkösdi Ferencz 167.
 Radák István br. 31.
 Radák Istvánné br. 31, 182, 243, 244.
 Radics József 77.
 Rámaschi Máté 78.
 Rác János 77.
 Ráduly Sámuel 230, 245, 246.
 Rákóczi György (I. fejedelem) 15, 43, 80, 81.
 Rákóczi György (II. fejedelem) 16, 43.

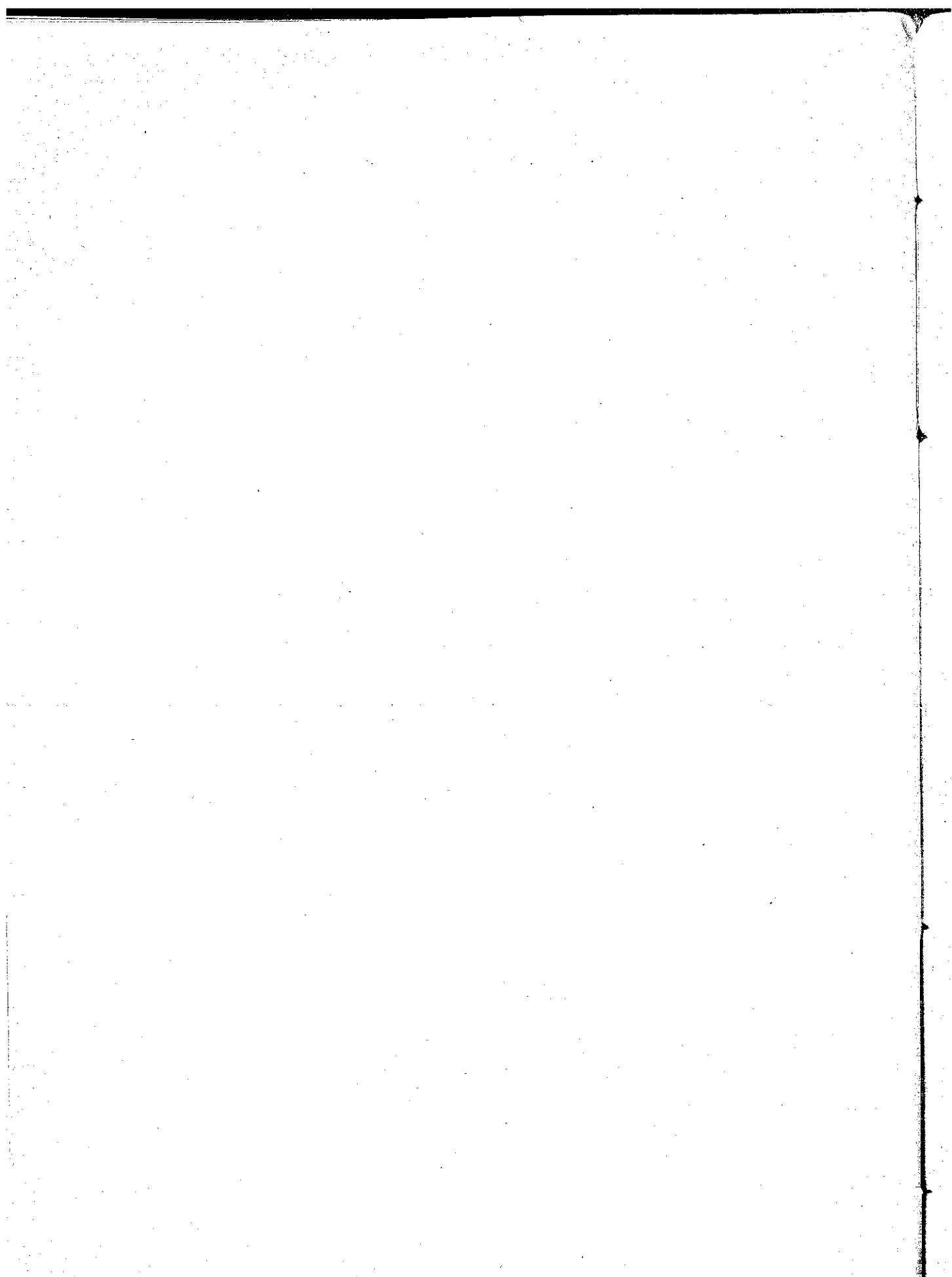
Rápolti Sámuel 31, 182.
 Rädiger Eszter 188.
 Reményi Ede 179.
 Reményik Károly 168.
 Réthy Lajos 109, 164, 166, 218.
 Réthy Gábor 160.
 Révay Lajos 111.
 Révay Pál 116, 168, 192.
 Réz Farkas 113.
 Rhédei Ádám gr. 30, 31, 182.
 Rhédei Ádámné gr. 30.
 Rhédei János gr. 181.
 Rozgonyi János 58.
 Rucska János 31, 34.

Salamon József 20, 133.
 Salamon József dr. 71, 73.
 Sámi László 33, 35, 71.
 Sámi Kálmán 172.
 Sámuel Aladár 157, 160.
 Sándor Lajos 69.
 Sándor János 97, 98, 105.
 Sándor Domokos 157, 168.
 Sándor József 157.
 Sárkány Ferencz 35, 136.
 Sárkány Lajos dr. 35, 40.
 Sárkány Miklós 166.
 Sárpataki Zsigmond 179.
 Sárpataki János 179.
 Sáska János 155.
 Schilling Rudolf 33, 34, 182, 183.
 Schilling János 183.
 Schneider Hermin 241.
 Schvartz Kornél 167.
 Sebesi István 66.
 Sebesi Ákos 67.
 Sebes Mihályné 188.
 Sebestyén Sándor 157, 159, 160.
 Sebestyén Ferencz 160.
 Sebest Dénes 167.
 Sebesi Samu 170.
 Sebesi Jób 170.
 Seprődi János 171.
 Séra Ida 242, 243.
 Simon János 85.
 Simon Ferencz 100, 105, 157.
 Simon Dezső 106.
 Simó Dénes 168.
 Sipos Pál 84, 86.
 Solymosi Endre 68.

Solymosi Lajos 160.
 Solymosi István 170.
 Sombori Jánosné 34.
 Somogyi Jenő 75.
 Somkerek Miklós 157.
 Somogyi Endre 173.
 Soós Kálmán 166.
 Staudner Mátyás 157.
 Stepney (lord) 17.
 Sükösd Mihály 28, 160.
 Sükösd Gyula
 Sylvester Domokos 104, 157, 167.
 Szabó Antal (Barátosi) 246.
 Szabó Ádám 34, 183.
 Szabó András 69.
 Szabó Ernő 175.
 Szabó György 20, 60, 84, 90, 91, 92,
 93, 94, 95, 96, 97, 133.
 Szabó János 92.
 Szabó Károly 34.
 Szabó Lajos 77, 84.
 Szabó Károly dr. 129, 183.
 Szabó Jenő 157, 159, 160.
 Szabó Mózes 85.
 Szabó Péter 164.
 Szabó Sámuel 19, 33, 35, 36, 45, 49,
 53, 136, 161, 187, 236.
 Szabó Sándor 160.
 Szakács Mózes 67, 168.
 Szakács Imre 157.
 Szakács Ödön 167.
 Szakács Károly 170.
 Szakács Zoltán 171.
 Szalma Mihály 246.
 Szarvadi Károly 31, 34.
 Szarvadi Adolf 96.
 P. Szathmári Károly 20, 156.
 Szatsvay Zsigmond 34, 136.
 Szathmári Ákos 35, 39.
 Szathmári Mihály 231.
 Szathmári Sámuel 179.
 Szathmárnémeti Sámuel 180.
 Szász Béla 53, 120, 129, 117, 157, 160,
 193, 236.
Szász Domokos 5, 6, 33, 113, 120, 243.
 Szász Gerő 5, 120.
 Szász István 48, 49.
 Szász Izsák dr. 113.
 Szász János 160.
 Szász Károly 20, 49, 133, 155, 186, 164.

- Szász Lajos 166.
 Szász Zsombor 164.
 Szegedi József 19, 179.
 Szegedi Ferencz 181.
 Szekeres Elek 236, 237.
 Szekeres János 186.
 Szentgyörgyi Imre 188.
 Szentgyörgyi István 236, 237.
 Szentgyörgyi Nelli 243.
 Szentiványi Kálmán 52.
 Szentkeresztly István br. 192.
 Szentpéteri Ilona 244.
 Szécsi Ferencz 160.
 Székely Gergely 111.
 Székely György dr. 193.
 Székely Ferencz 20, 157, 167.
 Székely József dr. 31, 33, 183, 185.
 Székely József 50.
 Székely István 84.
 Székely Bendeguz dr. 116.
 Székely Ödön 77.
 Székely Tőhötöm 75, 76.
 Székely János 175.
 Szigeti Gyula István 19.
 Szigeti Gyula Gy. 19.
 Szikszai Fábricius Balázs 29.
 Szikszai Lajos 73.
 Szilágyi Péter 19.
 Szilágyi Gyula 20, 25.
 Szilágyi Farkas 23.
 Szilágyi József 85, 180.
 Szilágyi János 180.
 Szilágyi Sámuel br. 180, 181, 186.
 Szilvási Lajos 180.
 Szolga Kálmán 168.
 Szotyori József dr. 180, 186.
 Szőke Zsuzsanna 180.
 Szőts Farkas 130.
 Szucsáki Ferenczné 182, 186.
 Takács János 34, 136, 233.
 Takács Lajos dr. 34.
 Tamás Albert 69.
 Tamási András 31, 182.
 Tarczali Károlyné özv. 188.
 Tályai Sámuel 186.
 Tárkányi György 41, 160.
 Teleki Anna gr. 180.
 Teleki Domokos gr. 49, 51, 94, 133, 136, 218.
 Teleki Géza gr. 244.
 Teleki József gr. 180, 181.
 Teleki László gr. 44.
 Teleki Mária gr. 182.
 Teleki Mihály (dálnoki) 186.
 Teleki Mihály gr. 180.
 Teleki Miksa gr. 31, 182, 187.
 Teleki Samu gr. 30, 87, 182, 180, 186, 187.
 Teleki Sándor gr. 17, 43, 47.
 Téglás Gábor 157.
 Thamó Gyula 157, 160.
 Thoroczkay Ágnes gr. 181.
 Thoroczkay Pál 155.
 Tisza Kálmán 119.
 Tisza Lajos gr. 192.
 Tokaji Aladár 102, 106.
 Toldalagí Ferencz gr. 246.
 Toldalagí János 43.
 Toldalagí Zsigmond 245.
 Tolvaly József 247.
 Tordai Mária 180.
 Toroczkay Erzsébet 180.
 Tóth Endre 166.
 Tóth Sámuel 119.
 Tóth Sándor (kovásznai) 45, 46.
 Tóthfalusi József 160.
 Tompa János 20.
 Török István 73.
 Török István dr. 35, 39.
 Török János 46, 48, 49.
 Török József dr. 130.
 Török Lőrincz 219.
 Törös Mózes 159, 160.
 Tőkés Imre 175.
 Trozner Lajos 57, 62, 160.
 Tunyogi Cs. József 233.
 Tunyogi János 160, 188.
 Tunyogi Lázár 72.
 Türi Lászlóné 87.
 Ugrai Gyula 235, 243.
 Ugron István 34.
 Ugron János 66, 67.
 Ujvári István 160.
 Ujvári János 181.
 Ujvárosi Miklós 172.
 Urr György 53.
 Uy Bálint 77.

- Vadadi Filep László** 180.
Vadas Mózesné 85.
Vajda Ferencz 157, 159, 160, 171.
Vajna Antal 18, 20.
Vajna Sándor 108, 174, 175.
Vajna Elemér 174.
Vargyasi Dániel Anna 188.
Vass Tamás 166, 240.
Vass Ferencz 246.
Váradi Mihály 84, 88.
Váradi Istvánné 88, 189.
Váró Ferencz 20, 24, 156, 157, 158, 159, 160.
Vásárhelyi Péter 19.
Vásárhelyi Tőke J. 19.
Vályi Gábor dr. 50, 120.
Vásárhelyi András 85.
Vásárhelyi Sámuel 114.
Vásárhelyi Boldizsár 157, 160.
Vásárhelyi Lőrincz 159, 160.
Veress József 31, 33.
Veress Ákos 34.
Versényi Gábor 41.
Veress Gábor 57.
Veress Sándor 159, 160.
Veress Ferencz 170.
Veress Bálintné 180.
Veress Gáspár (Bojthi) 43.
Veress Józsefné 182.
Végh Endre 117.
Vén Mihály 159, 160.
Vincze Dániel 23, 26.
Vinczi Domokos 160.
Viski Gyula 157, 160.
Vitus Lajos 98, 100, 105, 174.
Vizaknai Gergely 29.
Vizi István 155.
- Wenger Felix** 57, 243.
Wesselényi Béla br. 73.
Wesselényi Farkas br. 71, 73.
Wesselényi Ferencz br. 71, 73, 136, 172, 180, 181.
Wesselényi István br. 71, 180.
Wesselényi Anna br. 181.
Wesselényi Miklós br. 71, 74, 245.
Wertheim Mór 175.
Wiesinger Károly dr. 187.
- Zach Antal** 57.
Zachariás Jánosné 72.
Zachariás Jenő 188.
Zaida János 27.
Zalányi Sámuel 186.
Zathureczky Gyula 193.
Zayzon Ferencz 27, 28.
Zayzon Gábor 171.
Zayzon János 160.
Zayzon Lajos 159, 160.
Zágoni Bodola János 20.
Zágoni Bodola S. 20.
Zágoni Gábor dr. 180.
Zeyk Ádám 157.
Zeyk Dániel 19, 22.
Zeyk József 86, 94.
Zeyk József br. 19, 22.
Zeyk Károly 19.
Zeyk Miklós 20, 85.
Zérczi Anna 181.
Zilahi Sebes András 44.
Zilahi Sebes János 61.
Zsoldos Sámuel 84.
Zsombori Györgyné.

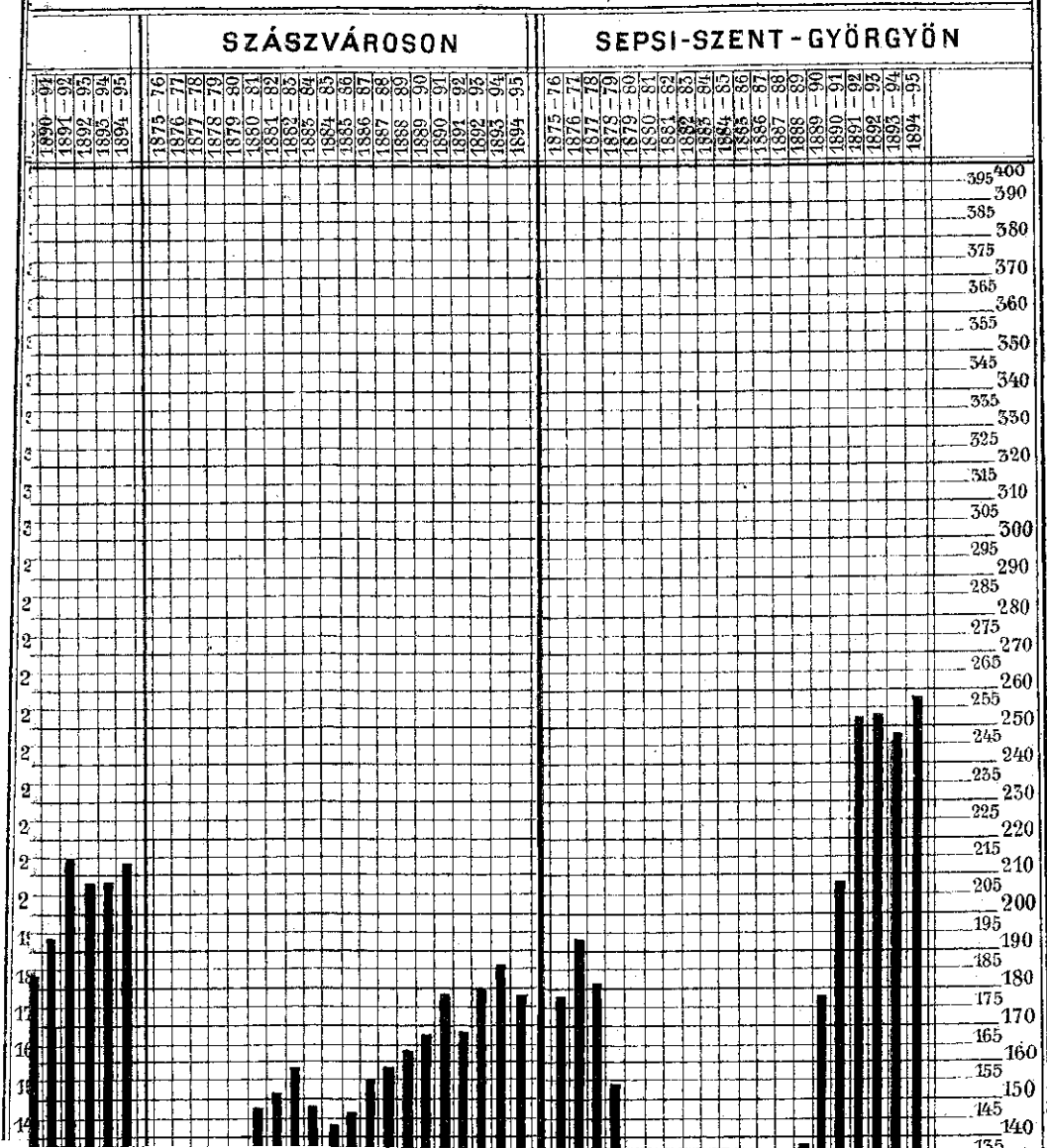
TÁRGYMUTATÓ.

	Lap
Előszó	VII—VIII
I. A kolozsvári ev. ref. theologiai fakultás. (Képpel.)	1
Története. Irta <i>Pokoly József</i>	1—11
Tanári kara.	12—14
II. A gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen-kollégium. (Képpel.)	15
Története. Irta <i>Váró Ferencz</i>	15—22
Elöljárósága.	22—23
Tanárok és tanítók: <i>a)</i> a theol. akadémián, <i>b)</i> a gimnáziumban, <i>c)</i> a tanítóképzőben és <i>d)</i> az elemi iskolában	23—28
III. A kolozsvári ev. ref. kollégium. (Képpel.)	29
Története. Irta <i>Török István</i> dr.	29—35
Elöljárósága.	36
Főgimnáziumi tanárkara	36—41
Elemi iskolatanítók.	41
IV. A m.-vásárhelyi ev. ref. kollégium. (Képpel.)	42
Története. Irta <i>Lakatos Sámuel</i>	42—53
Elöljárósága.	53—54
Főgimnáziumi tanárkara	54—57
Elemi iskolatanítók.	57
V. A székely-udvarhelyi ev. ref. kollégium. (Képpel.)	58
Története. Irta <i>Gönczy Lajos</i>	58—66
Elöljárósága.	67
Főgimnáziumi tanárkara	67—69
Elemi iskolatanítók.	69
VI. A zilahi ev. ref. kollégium. (Képpel.)	70
Története. Irta <i>Somogyi Jenő</i>	70—73
Elöljárósága.	74—75
Főgimnáziumi tanárkara	75—77
Elemi iskolatanító	77
VII. A szászvárosi ev. ref. Kuun-kollégium. (Képpel.)	78
Története. Irta <i>Dósa Dénes</i>	78—103
Elöljárósága.	103—104
Főgimnáziumi tanárkara	104—106
Elemi iskolatanítók.	106

	Lap
VIII. A sepsiszentgyörgyi székely Mikó-kollégium. (Képpel.)	107
Története. Irta <i>Székely Bendeguz</i> dr.	107—113
Előjárósága.	113—114
Főgimnáziumi tanárkara	114—117
IX. Felügyelés, kormányzás és igazgatás	118
Egyetemes konvent; egyházkerületi közgyűlés; igazgatótanács; előjáróságok; tanári és tanítói testületek; jogaik és kötelességeik az iskola irányában.	118—128
Állami főfelügyelet	129—130
X. Tantervek és oktatástani viszonyok.	131
Visszapillantás az 1848 előtti tantervekre	131—135
Átmeneti állapotok 1849—1862-ig	135—136
Az 1861-iki szervezet	136—143
Állami és konventi tantervek	143—147
A mai gimnáziumi és progimnáziumi tanterv	147—153
XI. Tanulók önkéntes tevékenysége.	154
Ifjúsági önképzőkörök.	155—174
Oskolai kirándulások és tornaversenyek.	175
XII. Vagyonügyek és tanulmányi segélyforrások	176
Vagyon és jövedelem intézetekint	176—177
Ösztöndíj-, jutalom- és tápintézeti alapítványok	178—193
XIII. Statisztikai kimutatások.	194
1. Kollégiumaink és az erdélyrészi középiskolák területi helyzete	194—197
2. A beiratkozott kollégiumi tanulók száma húsz év alatt	197—198
3. A vizsgálatot tett kollégiumi tanulók száma húsz év alatt	198
4. Gimnáziumi tanulóink vallás tekintetében.	198—199
5. Gimnáziumaink felszerelése.	199—200
XIV. Egyházközségi néposkoláink	210
1. Statisztikai viszonyok.	210—211
2. Történeti mozzanatok, egyházmegyékszerint csoportosítva	211—228
3. A marosvásárhelyi ev. ref. egyház iskoláinak története. Irta <i>Pallós Albert</i>	228—244
4. A makfalvi székely-nemzeti Wesselényi-oskola története. Irta <i>Pallós Albert</i>	244—247
Névmutató	249—259

KÉNT 20 ÉV ALATT.

ÉRETTSÉGI VIZSGÁLATOT TETTEK.ÉVI ÁTLAG: 88.

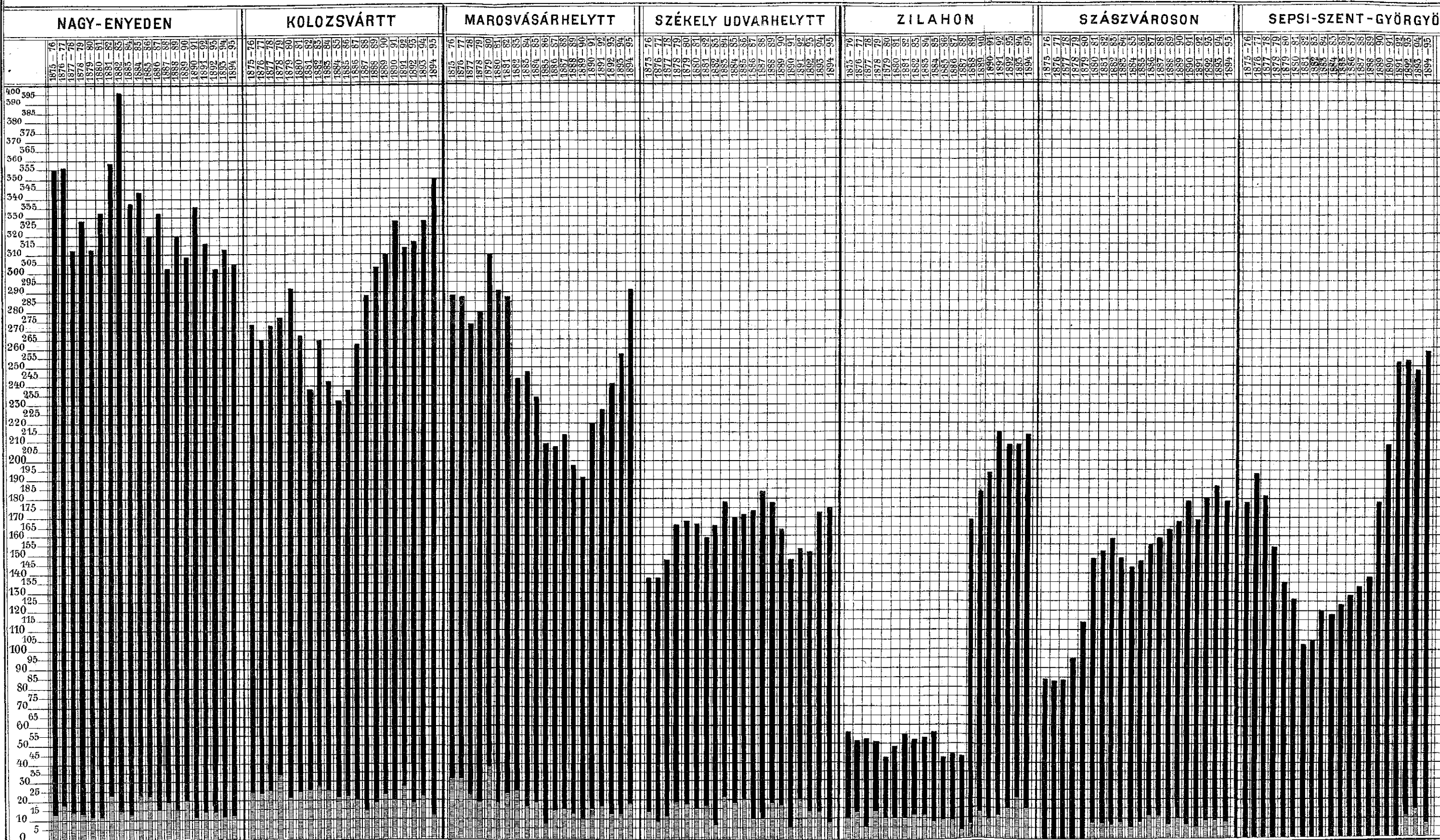

A GIMNÁZIUMI TANULÓK LÉTSZÁMA INTÉZETENKÉNT 20 ÉV ALATT.

BEIRATTAK. ÉVI ÁTLAG 1442.

1875/6 – 1894/5

ÉRETTSÉGI VIZSGÁLATOT TETTEK. ÉVI ÁTLAG 88.

Az erd. ev. ref. egyházkerület fő-, közép- és elemi iskoláinak állapotrajzához.